M

M

M

M

M

M

M

M

M

M

M

M

M

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
1817

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
1817

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
1817

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
1817

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
1817

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

HET FAMILIE- EN KAMPONGLEVEN

OP GROOT-ATJEH.

HET FAMILIE- EN KAMPONGLEVEN

OP GROOT-ATJEH.

EENE BIJDRAGE TOT DE ETHNOGRAPHIE

VAN

NOORD-SUMATRA

DOOR

Dr. JULIUS JACOBS.

DEEL II.

Uitgegeven van wege het Kon. Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1894.

INHOUD.

DE PLANTENGROEI OM EN IN DE ATJEHSCHE KAMPONG.

Wanneer men 20 jaren geleden *à vol d'oiseau* een blik had kunnen werpen op Groot-Atjeh, dan had men van af de kustlijnen tot aan de territoriale grenzen één groot uitgestrekt woud onder zich kunnen zien, waarin slechts hier en daar kleine openingen voorkwamen, beantwoordende aan tot ontginning gebrachte akkers.

Van huizen, van dorpen zou men alsdan in vogelperspectief al uiterst weinig ontdekt hebben, wijl dat alles in het lommer der hooge woudreuzen verscholen lag. Dit geldt thans nog voor die gedeelten van Groot-Atjeh, waar de sikkel des oorlogs niet alles heeft weggemaaid. Buiten onze geconcentreerde linie, die door eene rij bentings met hare accessoires is omgeven, heeft zich nl. op vijandelijk terrein, de grond weer met een donzig plantenkleed bedekt; daarbinnen evenwel en nog 1000 Meter daarbuiten zijn de oude woudgestalten verdwenen en blijft het terrein met eene strategische bedoeling geraseerd.

Wel zijn hier en daar weer nieuwe kleine kampongs verrezen, doch het zijn niet de stereotype Atjehsche kampongs van voorheen, waarvan ieder huis omgeven was met een hoog opschietenden plantengroei en als 't ware voor het naaste huis verborgen lag; geen dorpen, zooals ik ze vroeger zag, die men eerst ontdekte wanneer men er binnen was aangeland. Zij die weten, hoe de Atjehsche kampongs en ook hare versterkingen steeds in 't groen verscholen liggen, zullen het dan ook kunnen begrijpen, hoe wij, bij onze eerste kennismaking met het land, soms dagen lang op nauwelijks een paar honderd meters afstand voor eene vijandelijke versterking

lagen, zonder dat dit ook in het minst vermoed werd, ja, dat er zelfs geruimen tijd naar den Kraton gezocht werd, terwijl wij er, om zoo te zeggen, met den neus voor stonden. De eerste Europeanen, die Atjeh bezochten, maakten geheel dezelfde opmerking. *Achen*, zegt DAVIS, die den 13den Juni 1598 met de gebroeders Houtman te Atjeh kwam, in zijn vrij uitvoerig reisverhaal: „*Achen*, de hoofdstad van het geheele eiland (Sumatra) staat in een woud. Zij is zoodanig in 't geboomte verborgen, dat men haar niet ontdekt, voor men er binnen is". Doch, zooals ik zeide, binnen onze geconcentreerde stelling is dat alles anders geworden en alleen in het Noord-westelijk gedeelte, met name in het aan ons onderworpen district Mĕrassa, bevinden zich nog een paar kampongs die door en sedert onze komst weinig of niets van hare oorspronkelijkheid hebben verloren, doordien dit gedeelte al heel spoedig tot onderwerping kwam. Wel is ook daar voor voldoend open terrein gezorgd, dat vooral noodzakelijk was voor de veiligheid der treinen en van het dagelijksch vervoer langs den breeden grintweg, welke beide wegen, nl. spoorweg en rijweg, bijna evenwijdig aan elkander, Olehleh en Kota Radja verbinden en door de kampongs heen zijn aangelegd. Al hebben nu ook deze kampongs veel van hare karakteristieke, schilderachtige omgeving ingeboet, drie hebben, wat het inwendige betreft, hare oorspronkelijkheid, ongeveer althans, behouden en wel de kampongs *Blang*, *Senangri* en *Oleh-leh Oedjong*.

De overige kampongs in het aan ons onderworpen deel zijn bijna alle van jongeren datum en herbouwd, daar de oude door ons zijn vernietigd of wel door vijandelijke landgenooten in der tijd in de asch gelegd, uit nijd over de spoedige onderwerping van dit district aan de Kafirs. Die afgebrande en later herbouwde kampongs hebben, wijl deze geheel het oorspronkelijk Atjehsch karakter missen, voor onze beschouwing weinig waarde.

De paar onveranderde, pas genoemde kampongs was ik in de gelegenheid bij herhaling te bezoeken, en het is daaruit en uit mijne aanteekeningen van vroeger (1879) — toen ik, wel is waar onder andere omstandigheden, met de Atjehsche dorpen kennis maakte — dat ik de stof heb geput voor de volgende beschrijving.

Het ligt voor de hand, dat de „struggle for life", de strijd om „panis et circenses", ook bij de Atjehers de leidende gedachte was bij het kiezen van een terrein om eene kampong aan te leggen. De omgeving n. l. moest geschikt zijn voor land- en tuinbouw en voor het aankweeken van vruchtboomen; geschikt dus om in het onderhoud der opgezetenen te voorzien.

De veiligheid en ook de noodzakelijkheid om voldoend bouw- en boschterrein om de kampong te hebben, schreef verder voor, dat men op behoorlijken afstand van naburige kampongs verwijderd bleef. Vandaar dat men op Atjeh bijna nooit twee kampongs onmiddellijk naast elkaar vindt, doch de eene van de andere door eene min of meer groote uitgestrektheid akkers en bosch gescheiden ziet.

Lieden, die hun bedrijf zochten in de vischvangst, kozen daarvoor meer het terrein langs de kusten.

Had men nu zulk een terrein gevonden dan werd dit omheind en men toog aan den arbeid. Die omheining was noodig om zich tegen een' onverhoedschen inval van naijverige of min betrouwbare naburen te vrijwaren.

Uit de geheele inrichting toch der Atjehsche kampongs, zooals die ook thans nog is, blijkt ten duidelijkste dat de eene kampong, hetzij de naburige kampong vijandelijk tegenover stond of wel dat men op zijn zachtst genomen, zijne naburen niet vertrouwde.

Iedere kampong nl. is als 't ware eene versterking, daar ze, behalve door een wilden tropischen plantengroei, omgeven is door eene bijna ondoordringbare levende heg, terwijl slechts enkele smalle openingen hierin, die des nachts kunnen worden afgesloten en bewaakt, den inwonenden gelegenheid aanbieden om zich naar buiten te begeven. Aan de binnenzijde van die omheining treft men in vele kampongs eene tamelijk breede en diepe, met water gevulde sloot aan, die dan bij de toegangen tot de kampong overbrugd is.

Zeer smalle voetpaden, meestal niet breed genoeg voor twee personen, stellen de verbinding daar met de buitenwereld en leiden in den regel naar een soort hoofdweg.

Van regelmaat, onderhoud, comfort bij die wegen is hoegenaamd geen sprake. Meestal loopen de wegen, die van de eene kampong naar de andere of naar een hoofdweg gaan, zigzagsgewijze

en geenszins om daardoor een gemakkelijker terrein voor voetpad te krijgen of een moerassig of drassig terrein te vermijden; een paar omgehakte boomstammen immers doen bij al te groote diepten in den weg eenvoudig als brug dienst. Niet onwaarschijnlijk leidt men den weg langs omwegen om des nachts den toegang tot de kampong voor vreemden moeilijk te maken.

Het gebeurt dikwijls, dat men meent vlak voor den ingang van eene kampong te staan, om een oogenblik later te ontwaren, dat men er zich langzamerhand weer van verwijdert, door het voetpad te volgen dat naar den ingang leidt.

Ik behoef nauwelijks te zeggen, dat binnen de geconcentreerde linie, door onze bemoeiingen, voor goede communicatie-wegen met bruggen zorg wordt gedragen, waardoor almede het typisch uiterlijk van menige Atjehsche kampong aanmerkelijk is gewijzigd.

Is men binnen ons grondgebied op een paar plaatsen dus nog in de gelegenheid de inrichting van een Atjehsch dorp te leeren kennen, men zou zich buiten onze linie moeten begeven, wilde men met de gewone omgeving van zulk een dorp kennis maken.

Ik zou buiten het mij voorgenomen bestek van dit werk gaan, wanneer ik hier plaats gaf aan eene botanische schets van Noord-Sumatra en in orde en regelmaat den rijken plantenschat opsomde, waarmee de natuur zich heeft getooid. Daargelaten toch, dat de omstandigheden tot het maken van botanische „Streifzüge in's Freie" vooralsnog alles behalve gunstig zijn, zou daarvoor ook meer botanische kennis en meer routine noodig zijn dan waarover ik te beschikken heb. Ten einde evenwel den lezer eenigszins een indruk te geven van den plantenrijkdom, dien men in de nabijheid der kampongs kan aantreffen, wil ik hier eene reeks planten opnoemen, die ik tijdens mijn vroeger verblijf op Atjeh (1879) in de XXVI, XXII en V Moekims heb kunnen détermineeren; van vele dezer heb ik ook thans representanten in het nog niet zoo geheel gedévasteerde distrikt Mĕrassa aangetroffen.

Onder de hoogere boomen dan, ware woudreuzen soms, die men in de boschpartijen om de kampong waarneemt, noem ik de volgende:

Sterculia spectabilis Miq.	n. f. d.	Sterculiaceae.
Actinodaphne heterophylla Bl.	id.	Laurineae.

Camphora sumatrana Miq.	n. f. d.	Laurineae.
Cedrela serrulata Miq.	id.	Cedruleae.
Schima Noronhae Rwdt.	id.	Camelliaceae.
Dipterocarpus trinervis Bl.	id.	Dipterocarpeae.
Sterculia chrysodosys Miq.	id.	Sterculiaceae.
Sterculia crassinervia Miq.	id.	Sterculiaceae.
Haasia elongata Bl.	id.	Laurineae.
Garcinia parvifolia Miq.	id.	Glucioseae.
Shorea subpellata Miq.	id.	Dipterocarpeae.
Erythrina lithosperma Bl.	id.	Papilionaceae.
Sauraya inflexidens Miq.	id.	Ternstroemiaceae.
Mappa costulata Miq.	id.	Euphorbiaceae.
Dysoxylum macrocarpum Bl.	id.	Meliaceae.
Glochidion dasyanthum Kürz.	id.	Euphorbiaceae.
Pithecolobium clipearia Buth.	id.	Mimoseae.
Quercus oxyryncha Miq.	id.	Cupuliferae.
Homalum sumatranum L.	id.	Homalineae.
Morinda imbellata L.	id.	Rubiaceae.
Morinda citrifolia L.	id.	Rubiaceae.
Terminalia catappa L.	id.	Combretaceae.
Sterculia hyposticta Miq.	id.	Sterculiaceae.
Garcinia merguense Wyht.	id.	Glucioseae.
Garcinia parvifolia Miq.	id.	Glucioseae.
Homalum obovale Miq.	id.	Homalineae.
Gelonium obtusum Miq.	id.	Euphorbiaceae.
Gardenia resinifera Korth.	id.	Rubiaceae.
Bassia elongata Miq.	id.	Sapotaceae.
Eudiandra sumatrana Miq.	id.	Laurineae.
Grewia oppositifolia Ham.	id.	Tiliaceae.
Agathi grandiflora Desv.	id.	Papilionaceae.
Hibiscus elatus Sw.	id.	Malvaceae.
Hibiscus rosa-sinensis L.	id.	Malvaceae.
(varietas rubra et flava).		
Urostygma balicum Miq.	n. f. d.	Artocarpeae.
Odina gummifera Bl.	id.	Anacardiaceae.
Visiana phyllothyrsa Miq.	id.	Oleineae.

Artocarpus elongata Miq.	n. f. d.	Artocarpeae.
Barringtonia-species.	id.	Barringtonieae.
Nephelium lappaceum L. (ramboetan).	id.	Sapindaceae.
Bentinckia Rendah Mart (wilde pinang).	id.	Palmae
Cupania regularis Bl.	id.	Sapindaceae.
Areca catechu L. (pinang).	id.	Palmae.
Pterychosperma coccinea L.	id.	Palmae.
Dichrostachys cinerea W.	id.	Mimoseae.
Urostygma-species, waaronder in de eerste plaats de		
Urostygma benjamineum Miq.	n. f. d.	Artocarpeae.
Actinodaphne pubescens.	id.	Laurineae.
Cinnamomum culilawan Nees.	id.	Laurineae.
Areca Nibung Mart.	id.	Palmae.
Alstonia scholaris Br.	id.	Apocyneae.
Erioglossum edulis Bl.	id.	Sapindaceae.
Santalum album L. (tjendana hout).	id.	Santalaceae.
Parinarium sumatranum Beuth.	id.	Chrysobalaneae.
Gnetum gnomum L.	id.	Gnetaceae.
Artocarpus incisa L.	id.	Artocarpeae.
Averrhoa carambola L.	id.	Oxalideae.
Flacourtia Rukum Z M.	id.	Bixaceae.
Mimosops Kauki L.	id.	Sapotaceae.
Feronia elephantum Corr.	id.	Aurantiaceae.
Sandoricum indicum Cuv.	id.	Meliaceae.
Pseudotrewia cuneifolia Miq.	id.	Euphorbiaceae.
Alsodeia echinocarpa Korth.	id.	Violarieae.
Cicca nodiflora Lam.	id.	Euphorbiaceae.
Mappa tanaria Sprg.	id.	Euphorbiaceae.
Cassia florida Vuhl.	id.	Papilionaceae.
Bisschoffia javanica Bl.	id.	Euphorbiaceae.
Cupania erythrorachis Miq.	id.	Sapindaceae.
Cinnamomum sulphuratum Nees.	id.	Laurineae.
Pithecolobium clypearia Buth.	id.	Mimoseae.
Erythrinae-species.	id.	Papilionaceae.
Moringa polygosperma Grtn.	id.	Moringeae.
Moringa polygona Dc.	id.	Moringeae.

Tetranthera Brawas Bl.	n. f. d.	Laurineae.
Diospyros Diepenhorstii Miq.	id.	Ebenaceae.
Synoecia diversifolia Miq.	id.	Artocarpeae.

Op moerassig terrein vindt men nog:

Borassus flabelliformus L.	id.	Palmae.
Metroxylon sagus Rottb.	id.	Palmae.
Metroxylon Rumphii Mrt.	id.	Palmae.

terwijl in de kuststreken veelvuldig voorkomen:

Casuarina equisitifolia Forst.	n. f. d.	Casuarineae.
Casuarina sumatrana Jngh.	id.	Casuarineae.

en onder de vele rhizophora genoemd moeten worden:

Brugnieria cariophylloides Bl.	n. f. d.	Rhizophorae.
Rhizophora mucronata Lam.	id.	Rhizophorae.

Tusschen de bovengemelde boomen groeien als struikgewas en heesters:

Addia nereifolia Whgt.	n. f. d.	Euphorbiaceae.
Vitex trifolia L.	id.	Verbenaceae.
Eurya hirsutula Miq.	id.	Ternstroemiaceae.
Covellia aurata Miq.	id.	Artocarpeae.
Sasporma arborum Bl.	id.	Rubiaceae.
Polyosma frangans Bunt.	id.	Escalonieae.
Gossypium indicum Lam.	id.	Malvaceae.
Gossypium arboraceum L.	id.	Malvaceae.
Adinandra stylosa Miq.	id.	Ternstroemiaceae.
Myrtus communis L.	id.	Myrtaceae.
Symplocos lachnobotrya Miq.	id.	Styriaceae.
Glycosmis subopposítus Miq.	id.	Aurantiaceae.
Hoija polystachya Bl.	id.	Asclepiadeae.
Glerodendrum serratum Sprg.	id.	Verbenaceae.
Euchidium verticillatum Jack.	id.	Euphorbiaceae.
Murraya sumatrana Rab.	id.	Aurantiaceae.
Ricinus communis L.	id.	Euphorbiaceae.
Covellia didyma Miq.	id.	Artocarpeae.
Antidesma salaccense Zoll.	id.	Antidesmeae.
Punica granatorum L.	id.	Granateae.

die in de kampongs overgebracht dikwijls tot eene aanmerkelijke hoogte opschiet.

Memecylon subtrinervium Miq. n. f. d. Melastonaceae.

Tusschen dit alles in vindt men hier en daar soms zeer breede bamboestoelen die hoog opschieten, terwijl verschillende rottansoorten zich langs de boomen naar boven werken en hare wuivende vederbossen soms boven de hoogste boomen uitsteken.

Als lagere flora vindt men natuurlijk beneden dit bladerendak verschillende gras- en rietsoorten, varens en mossen, terwijl nog eene groote verscheidenheid van nederige plantjes, hoewel tot eene hoogere orde behoorende, zich verscholen houdt en verschillende orchidaeën hare schoone bloemkelken doen zien en de heerlijkste geuren verspreiden.

Het behoeft nauwelijks opgemerkt te worden, dat de lijst der Atjehsche flora bij een deskundig onderzoek tienvoudig en meer nog kan vergroot worden. De flora vooral, die zich lager bij den grond houdt dan die in bovenstaande lijst is opgegeven, biedt eene nog grootere verscheidenheid aan.

Ook is het bijna onnoodig te zeggen, dat door de massa slinger- en kruipende planten dit mozaïk van flora van de meest heterogene soort in de oer-wouden als 't ware tot één conglomeraat, tot één reusachtig bouquet wordt saamgebonden, dat, behalve de orchidaeën, parasitaire planten van verschillende, soms van de schoonste soorten, hier haar bestaan zoeken en dat door dit bladerendak nauwelijks een enkel zonnestraaltje tot den bodem doordringt. Alles daar beneden is, zooals te begrijpen is, vochtig en drassig, glibberig en bijna onbegaanbaar, ook al heeft men zich in die wildernis met behulp van houweel en kapmes een weg gebaand. Van binnendringen in zulk een woud, ten einde een meer nauwkeurig onderzoék in te stellen naar den plantengroei van Atjeh, is dan ook, zoolang onze verhouding tot de Atjehers niet intiemer is dan zij tot dusverre steeds geweest is, natuurlijk geen sprake. Mijne botanische excursies konden zich in der tijd om die reden ook niet verder uitstrekken dan tot de woudranden.

Ik moet hier nog opmerken dat van vele der genoemde en ook van nog andere planten, die men in zulk een oer-woud aantreft,

de vruchten, uitspruitsels, bladeren enz. kunnen gegeten worden en de eetbare deelen ijverig worden ingezameld. Van weer andere wordt een technisch of ander gebruik gemaakt, b. v. als genees- of duivelbannend middel, als timmerhout, tot het bereiden van kleur- en looistoffen, enz.

Hij, die na de lezing van deze ethnologische schets, Atjeh te een of anderen tijd mocht bezoeken en botanische excursies wenscht te doen, zal menige teleurstelling ondervinden, wanneer hij nl. deze alleen tot het thans door ons bezette gebied zal moeten beperken. Immers al zal hij ook van de hier boven genoemde flora rechts en links nog enkele, meestal kleinere exemplaren vinden, het complex van de flora, zooals men die in de niet gedevasteerde gedeelten buiten onze linie aantreft, zal hij hier te vergeefs zoeken. Daarbij moet ik in herinnering brengen, dat de flora die ik boven opnoemde, al komt ze ook, voor een groot deel althans, eveneens in het kustgedeelte Mĕrassa voor, door mij destijds is aangetroffen op het eenigszins hooger gelegen terrein van de XXII, XXVI en V Moekims.

Buiten die boschpartijen nu, en hier en daar ook als 't ware er tusschen gelegen, vindt men grootere of kleinere partijen in bewerking gebrachten sawahgrond, al naar gelang van den tijd van het jaar beplant of wel deels in eene grasvlakte deels in een moeras herschapen, nl. onder water gezet.

In het eerste geval ziet men op die velden meestal grazende koeien en buffels, de laatste dikwijls ten halven lijve verborgen in een moerassigen kuil. Als trouwe gezellen van de grazende dieren ziet men de witte *koĕk*, de onder den naam van *bangok* bij de Maleiers van de Padangsche bovenlanden bekende witte reigersoort *Ardea egretta* (?) en eene bonte variëteit, die iets grooter is en bij de Atjehers onder den naam van *ĕnggang* bekend is.

Deze vogels azen op kleine vischjes, insecten, kleine reptielen, in 't algemeen op het kleinere gedierte, dat in moerassige streken wordt aangetroffen. De eerstgenoemde vooral is het sterkst vertegenwoordigd en men kan zeker zijn, dat daar waar men een buffel of eene koe ziet grazen, men ook in de nabijheid eenige exemplaren van deze witte reigersoort zal aantreffen.

Een derde doch zeldzamer voorkomende soort van deze orde is de bonte *Ardea cinerea*, met twee lange van het achterhoofd afhangende pluimvederen. Deze, de bij de Atjehers onder den naam van *děhoĕk* bekende reigersoort, vindt men meer in de nabijheid van diepere moerassen.

Verder kan men nu en dan een pelikanensoort aantreffen, die hier onder den naam *heiĕ* bekend is. Ook eene kleine eendsoort, hier als *ara* bekend, op welken vogel om het vleesch jacht gemaakt wordt, zag ik dikwijls. Als vogels, die verder nog op moerassige plaatsen worden aangetroffen, doch die ik niet in de gelegenheid was te zien, werden mij nog genoemd: de *měnam*, de *bakok*, de *běroeak* en de *saniĕ*.

Langs de enkele afdeelingen van zulk een sawah-terrein, en ook hier en daar door het bosch, loopen zigzagvormige, zeer smalle voetpaden tot naar de kampong of wel naar de iets breedere verbindingswegen. In de omgeving van de grootere kampongs kan men soms vischvijvers aantreffen, meestal uitgebaggerde moerassen, waarin zoetwatervisschen van verschillende soort worden gekweekt. Steeds vindt men op opengekapt terrein in de onmiddellijke nabijheid der kampongs eene massa begraafplaatsen, soms beplant met eenige schaduwboomen, waaronder vooral Hibiscus-soorten moeten genoemd worden, die zich door hun onregelmatigen knoestigen stam en door hun even onregelmatigen groei onderscheiden. Sommige groeien, zooals ik vroeger reeds aanstipte, bijna horizontaal, zoodat ze zich als 't ware over de graven heenbuigen. Zulke begraafplaatsen herkent men reeds in de verte aan het heuvelachtig, geaccidenteerd terrein en naderbij gekomen, aan de groote rolsteenen of soms fraaie van zandsteen bewerkte lage monumenten, die aan het hoofd- en voeteneind van ieder graf zijn opgericht. Meestal vertegenwoordigt iedere grafheuvel, die van verschillende afmetingen is, één familiegraf, in zooverre daar nl. de lijken van eene en dezelfde familie zijn bijgezet.

Doordien zulke graven door het invallen der houten kisten allengs verzakken, staan die monumentale gesteenten meestal schotsch en scheef door elkaar.

Dergelijke familiegraven vindt men evenzeer op opene terreinen

binnen den omtrek van de kampong en wel in de nabijheid der huizen, hoewel dit niet zoo algemeen schijnt te zijn; ten minste in de kampongs, die ik in *Mĕrassa* bezocht, waren de begraafplaatsen zeldzaam. Het schijnt wel dat men hier, sedert het terrein om de kampongs meer open ligt, er ook meer toe overhelt om de lijken buiten de kampong, zij het dan in de onmiddellijke nabijheid er van te begraven, al behoort het begraven op het erf van het huis ook daar nog niet tot de zeldzaamheden.

Ik stel mij voor, dat men uit vrees voor de boschgeesten, spoken en ander ontuig, dat volgens de fantasie van den Atjeher het liefst in de bosschen zich schuil houdt en dat ook de lijken der dierbare afgestorvenen in hunne rust stoort, deze het liefst in zijne onmiddellijke nabijheid begroef, wanneer daarvoor ten minste de ruimte zich aanbood. Nu evenwel de bosschen in het door ons bezette gebied verdwenen zijn, en dus daarmee ook de *djin's* die ze huisvesten, bestaat die noodzakelijkheid niet meer in dien graad als vroeger.

Ook de lijken van de overleden Sultans werden, zooals blijkt uit de thans nog in den kraton aanwezige monumenten, in de naaste omgeving van den *dalam* bijgezet.

Gaan we thans langs een der vele slingerpaden naar de kampong zelve, waar we vlak voor een der houten poortjes aanlanden. De *kĕtjihik* is van onze komst verwittigd en staat ons met eenig gevolg reeds voor de poort op te wachten.

Na het wisselen van den gebruikelijken groet, noodigt hij ons uit binnen de kampong, *gampong* zegt de Atjeher, te komen. De dubbele ruwe houten deuren van het ongeveer twee meters hooge en niet veel meer dan een meter breede poortje staan geopend, wijl over dag de sluitboom aan de binnenzijde is weggenomen.

Voor een eenigszins corpulent persoon, die onder de Atjehers trouwens tot de groote uitzonderingen behoort, is de toegang smal genoeg, vooral daar waar in 't midden van de opening een $\pm 1^1/_4$ meter hooge zware houten paal is geplaatst, ten einde te verhinderen, dat de karbouwen en runderen, die soms vrij in de kampong rondloopen, naar buiten kunnen; de voor deze dieren bestemde uitgang is natuurlijk behoorlijk gesloten. De zaak wordt nog kritieker voor iemand met een behoorlijk embonpoint, of eene vrouw

in de laatste perioden van zwangerschap, indien de in 't midden van de poort geplaatste paal van boven in een gaffelvorm (Y) uitloopt, zooals men zeer dikwijls ziet; dan behoort er heel wat gedraai en gewring toe om buiten of binnen te komen.

Voor wij evenwel de kampong binnengaan, willen wij eerst de omheining van zulk een dorp even in oogenschouw nemen. De geheele kampong — ik wees er boven reeds op — is, hoe groot die ook moge zijn, omgeven door eene, zelfs voor honden bijna ondoordringbare heg, zoodat, wanneer des avonds na zonsondergang de toegangspoorten tot de kampong afgesloten zijn, het bijna niet mogelijk is binnen te komen, tenzij men met het kapmes eene opening in de heg maakt, wat vrij moeilijk is. Daarbij worden in tijden van onlusten de poorten in de omheining door gewapende personen, die elkaar geregeld aflossen, bewaakt.

De omheining, die drie meters en meer hoog is, bestaat meestal uit de volgende planten, welker takken door elkaar worden geleid:

de *bak* (= boom) *kalcĕndoeng* of *gĕdoengdoeng*, Odina gummifera Bl. n. f. d. Anacardiaceae.

de *bak siroen*, Hibiscus elatus Sw. n. f. d. Malvaceae.

de *bak rĕdĕĕp*, Erythrina lithosperma Bl. n. f. d. Papilionaceae.

de *bak nawah*, Ricinus communis L. n. f. d. Euphorbiaceae, terwijl het geheel door eene doornige bamboe-soort, de Schizostachyum Durio Rupr. n. f. d. Gramineae is opgevuld en door verschillende klim- en slingerplanten tot een hecht en sterk vlechtwerk bijeengehouden wordt.

Op verschillende plaatsen, hoewel niet zoo algemeen als de pas genoemde, zag ik ook de Nothoponax obtusum Miq. en de Nothoponax pinnatum Miq., beide tot de nat. fam. der Araliaceae behoorende heesters, in die omheining.

Die ondoordringbare omheiningen, die men om geene kampong mist, geven ons, zooals ik pas reeds zeide, eene uitstekende bijdrage tot het karakter van het volk en leveren ons het bewijs, dat de eene kampong de bewoners van eene naburige kampong nimmer vertrouwt, anderdeels dat, indien wij dit niet reeds uit de geschiedenis wisten, gedurige veeten zelfs de kleinere afdeelingen van een distrikt vijandig tegenover elkander deden staan.

Wanneer wij de kampong binnengetreden zijn, dan rijst onwillekeurig de vraag bij ons op, waar dan eigenlijk de woningen zijn, want het zijn er hoogstens een of twee, die zich aan ons oog, en dan nog zeer in 't groen verscholen, voordoen. Men zou n.l. verkeerd doen zich een Atjehsch dorp voor te stellen als bestaande uit eenige rijen geregeld naast elkaar gebouwde huizen.

Ieder Atjehsch huis toch is als 't ware eene gelegenheid op zich zelf en ligt op een' tamelijken afstand en volkomen afgezonderd van de naburige woningen. Bijna ieder huis met zijne aanhoorigheden is van alle kanten door hoog en laag geboomte omgeven, zoodat men het meestal niet eerder ziet voor men op de binnenplaats is. Vele dezer erven zijn dikwijls zelfs met eene hooge heg omgeven van de soort als de omheining, die de geheele kampong omgeeft; in zulk eene heg bevinden zich dan een paar openingen die met eene deur kunnen gesloten worden en die toegang verleenen tot de naburige erven.

Van regelmaat in den aanleg der huizen is in 't geheel geene sprake, terwijl eene massa smalle kronkelwegen, met vrij oneffen bodem, ons in alle richtingen langs de erven en open pleinen, tuinen en sommige gebouwen voeren, zoodat het voor een' vreemdeling, wanneer hij in 't midden van eene tamelijk groote kampong is geplaatst, bijna onmogelijk is alleen uit dien doolhof weer op den grooten weg te komen.

Op de erven der huizen vindt men, behalve verschillende moesgroenten en peulvruchten (*phaseolus-species*), verschillende soorten van vruchtboomen, zooals de *bak oe* (*kĕlapa*) *Cocos nucifera L.* n. f. d. *Palmae.*

Van deze plant treft men de volgende variëteiten aan:

oe idjoe,	mal. *kĕlapa idjoe*,	Cocos nucifera varietas viridis.
oe mérah,	id. *kĕlapa mérah*,	„ „ „ regina.
oe gading,	id. *kĕlapa gading*,	„ „ „ eburnea.
oe kei,	id. *kĕlapa poejoe*,	„ „ pumila, zeer kleine boom,
oe djoek,	id. *kĕlapa pinang*,	„ „ varietas pinang.
oe manèh,	id. *kĕlapa manis*,	„ „ „ saccharina.
oe apoei,	id. *kĕlapa mérah*,	„ „ „ rubescens.
oe rĕtoeh,	id. *kĕlapa*,	?
oe kafo,	id. *kĕlapa boeboer*,	?

Van de *oe manèh* wordt ook de vruchtschil, nadat men den buitenbast heeft verwijderd, gegeten; de smaak doet eenigszins denken aan onze tuinwortelen, doch is minder zoet. De *oe kafo* heeft een eigenaardigen bijsmaak, die eenigzins aan kamfer herinnert (vandaar de Atjehsche naam); de geheele dop van deze kleine klappersoort vult zich met eene breiachtige massa (vandaar de maleische benaming *kĕlapa boeboer*), die gaarne gegeten wordt.

de *bak pisang*, Musa-species met de volgende variëteiten:

Pisang taloen	de maleische	*pisang radja*
Pisang bĕrat	id.	*pisang ambon*
Pisang abin	id.	*pisang soesoe*
Pisang abĕĕ	id.	*pisang kapoh*
Pisang mĕanèk (in *Kĕmala*)	id.	*pisang batoe*
Pisang mah	id.	*pisang mas*
Pisang moeda sĕtali	id.	*pisang radja sĕré*
Pisang kĕlat bĕrat	een soort	*pisang radja*,

verder de volgende, waarvan mij de maleische benamingen onbekend zijn:

Pisang kĕlat
Pisang djaroem
Pisang abee-kĕling
Pisang sĕmatoe
Pisang boenjong
Pisang moendam
Pisang soeasa
Pisang kĕlĕĕng
Pisang lajoet
Pisang boei

Andere vruchtboomen zijn:

de *bak mantjang*	mal.	*ambatjang*, Mangifera foetida Lour. n. f. d. Anacardiaceae.
de *bak mamplam*	id.	*mangga*, Mangifera, species in verschillende variëteiten.
de *bak ramboet*	id.	*ramboetan*, Nephelium lappaceum L. n. f. d. Sapindaceae, eveneens in verscheidene variëteiten.

de *bak lansat*	mal.	*doekoe*, Lansium domesticum Jack. n. f. d. Meliaceae.
de *bak mangohta*	id.	*mangis*, Garcinia mangistana n. f. d. Gluciaceae.
de *bak doerian*	id.	*doerian* of *doeran*, Durio zibethinus L. n. f. d. Sterculiaceae.
de *bak pĕkoela djawa*	id.	*sawo manilla*, Sapota Achras L. n. f. d. Sapotaceae.
de *bak bĕlinggei*	id.	*matja*, Feronia elephantum Corr. n. f. d. Aurantiaceae.
de *bak giri*	id.	*djĕroek djĕpoen*, Citrus macrocarpa L. n. f. als boven.
de *bak kĕroĕt*	id.	*djĕroek poeroet*, Citrus papeda Hassk. n. f. als boven.
de *bak moentĕĕ*	id.	*djĕroek asĕm bĕsar*, Citrus grandis Hassk. n. f. als boven.
de *bak makin*	id.	*djĕroek seé*, Citrus decumana (?) L. n. f. als boven.
de *bak koejoen*	id.	*djĕroek nipis*, Citrus limonellus, Hassk. n. f. als boven.
de *bak kĕlansa*	id.	*djĕroek manis*, Citrus macracantha Hassk. n. f. als boven.
de *bak sĕtoei*	id.	*sentoel*, Sandoricum indicum Cav. n. f. d. Meliaceae.
de *bak gĕlima broĕk*	id.	*dĕlimah*, Punica granatorum L. n. f. d. Granateae.
de *bak gĕlima brèh*	id.	*djamboe*, Psidium Guajave L. n. f. d. Myrtaceae.
de *bak gĕlima sakó*	id.	*djamboe mérah*, Jambosa domestica Rmph. n. f. d. Myrtaceae.
de *bak sĕbak rasa*	id.	*boea nona*, Anona reticulata L. n. f. d. Anonaceae.
de *bak moeliĕng*	id.	*manirdjoi*, Gnetum gnomum L. n. f. d. Gnetaceae; behalve dat de jonge

bladeren en vruchten gegeten worden, maakt men uit de vezels van den bast eene ruwe doch stevige touwsoort.

de *bak soekoen*	mal.	*soekoen*, Artocarpus incisa L. n. f. d. Artocarpeae, de bekende broodboom.
de *bak koeloe*	id.	*timboel*, eene variëteit van de pas genoemde.
de *bak limèng*	id.	*bĕlimbing*, Averrhoe carambola L. n. f. d. Oxalideae.
de *bak limèng mĕsagoi*	id.	*bĕlimbing rawah*, Dapania racemosa Koth. n. f. als boven.
de *bak tjĕkoĕk*	id.	*koepa landak*, Flacourtia Rukum Z. en M. n. f. d. Flacourtiaceae.
de *bak koemoedĕĕ*	id.	*mangkoedoe*, Morinda citrifolia L. n. f. d. Rubiaceae.
de *bak gĕlima bintang*	id.	*sirikaja*, Anona squamosa L. n. f. d. Anonaceae.
de *bak panah*	id.	*nangka*, Artocarpus integrifolia L. n. f. d. Artocarpeae.
de *bak pĕtik*	id.	*papaya*, Carica papaya L. n. f. d. Papayaceae.
de *bak pinĕĕng*	id.	*pinang*, Areca catechu L. n. f. d. Palmae in een paar variëteiten.
de *bak dĕrĕjan blanda*	id.	*nangka blanda*, Anona muricata Dun. n. f. d. Anonaceae.
de *bak mei*	id.	*assĕm kiranjie*, Tamarindus indica L. n. f. d. Papilionaceae.
de *bak tjĕrĕmoi*	id.	*tjermeh*, Cicca nodiflora Lam. n. f. d. Euphorbiaceae.
de *bak moeroeng*	id.	*klèntèng*, Moringa poligona Dc. n. f. d. Moringeae.
de *bak krèk* of *kemiroi*	id.	*kemirie*, Aleurites triloba Torst n. f. d. Euphorbiaceae.

Notemuskaat-, kaneel-, kruidnagelboomen, koffie, thee en cacao komen thans ten minste op Atjeh niet voor, doch de *pala*boom (notemuskaat) wordt hier en daar aangetroffen.

Ook zag ik, in een paar kampongs in het district Mĕrassa, eenige Liberia-koffiestruiken, die bij wijze van proef eenige jaren geleden daar waren geplant.

In de kampongs wordt verder nog aangeplant de *sagĕĕ blanda*, arowroot, Maranta indica L. n. f. d. Cannaceae. Tabak wordt in de lagere gedeelten van Atjeh niet aangeplant, doch komt van uit het gebergte, o. a. uit de XXII Moekims (zie later). Ook ziet men hier en daar kleine aanplanten van *kĕtèla*, mal. *oebi*, Dioscorea alata L. n. f. d. Dioscorineae; verder:

Oebi	mal.	*oebi kajoe*, Janipha manihot Krth. n. f. d. Euphorbiaceae.
bak gadoeng	id.	*oebi gadoeng*. Dioscorea hirsuta Bl. n. f. d Dioscorineae.
bak anĕh	id.	*nanas* (ananas) Ananassa sativa, Lindl. n. f. d. Bromeliaceae.

Van de *ranoeb* (sirih) Chavica Betle Miq. vindt men hier, in de tuinen binnen de kampongs, eene mindere soort, nl. *ranoeb kĕlaséh*, die leelijk riekt, doch desniettemin gebruikt wordt en wel als medicijn bij kinderen.

Ook mist men er zelden kleine vakken met suikerriet (saccharum officinarum L.) en met turksche tarwe (zea mais L.) beplant.

Bloemenliefhebbers zijn de Atjehers in geenen deele, ten minste niet in dien geest als wij dit opvatten.

Men kan soms geruimen tijd eene kampong doorwandelen, zonder ook maar eene enkele bloem te ontmoeten, of het moest dan zijn een half verdord exemplaar van de Perzische roos. Toch ontbreken ze niet geheel in de kampong; maar dan zijn het meestal groote boomen, waarvan de bloesem alleen tot opschik in en op het haar door de vrouwen wordt gebruikt en dan nog meer om den neus dan wel om de oogen te streelen. Ik beschreef deze vroeger reeds.

DE GEBOUWEN IN EENE ATJEHSCHE KAMPONG.

Woonhuizen.

Hebben wij ons in het voorgaande hoofdstuk bezig gehouden met het plantenleven, met de plantaardige stoffeering van het kampong-terrein, wij zullen thans zien hoe eene Atjehsche kampong er uit een architectonisch oogpunt uitziet, dat wil zeggen, welk soort huizen en andere gebouwen men in den regel daar aantreft.

Vooraf moet ik de opmerking maken, dat men zich terdege zou vergissen indien men zich eene Atjehsche kampong voorstelde — namelijk wat regelmaat en orde in de plaatsing der huizen aangaat — ongeveer als eene kampong op Java of b. v. in de Padangsche bovenlanden, de Lampongs, bij de Badoej's enz., waar nl. de huizen meest alle regelmatig op rijen staan, terwijl veelal een open plein het centrum van het dorp vormt, waar als het ware de huizen tamelijk geregeld zijn omheen gebouwd.

In een Atjehsch dorp toch staan de gebouwen in de grootst mogelijke wanorde dooreen en wordt, bij het bouwen van huizen of het aanleggen van eene kampong, het minst op eene zekere regelmatige bouworde gelet. De gebouwen liggen over het terrein van de kampong onregelmatig verspreid, hier een paar dicht bij elkaar, daar een enkel geheel afgezonderd, ginds verscheidene gebouwen bij elkaar op eene min of meer opene doch ompaggerde ruimte. Door het hooge geboomte, waarin de gebouwen verscholen liggen, valt dat den bezoeker bij het binnentreden van een dorp natuurlijk niet dadelijk op, doch als men zijne wandeling voortzet, bemerkt men die wanorde al heel spoedig.

In een Atjehsch dorp, hoevele men er ook ziet, is letterlijk niets, wat ons, om zoo te zeggen, aangenaam aandoet: eene massa eenvormige vuile hokken, die zelfs het boeiende van het armoedige, van het vervallene missen, omsloten door eene ruwe tropische wildernis.

Ik betwijfel of een *Rahden Saleh* het met zijne begrippen van aesthetiek zou hebben kunnen overeenbrengen om in een Atjehsch dorp de stof te halen voor Indische stillevens.

Al de woonhuizen zijn volkomen aan elkaar gelijk, wat de verdeeling en de bouworde betreft. Het eenige verschil is, dat aan sommige huizen, waarin een gezin met huwbare of bereids gehuwde dochters woont, al naar gelang van het aantal van deze, een of meer *roewëëng's* (zie later), beantwoordende aan even zoovele *andjoeng's* (afgeschotene ruimten van een huis), aan de zijvlakte zijn bijgebouwd, indien men nl. voor die meisjes geen afzonderlijk huis op het erf heeft ingericht, wat slechts bij de meer gegoeden voorkomt.

Behalve die eenvormigheid in bouworde hebben de huizen ook alle het front naar het Zuiden of Noorden gericht; ik zag er geen enkel, dat den voorgevel naar een anderen kant had. Daarentegen hebben alle bedehuizen, hetzij dan *missigit*, *déjah* of *binasah*, het front naar het Oosten.

Die richting der huizen naar Zuid of Noord heb ik bijna overal in Indië in de kampongs opgemerkt, ook bij de niet Mohammedaansche Badoej's. Uit dit laatste zou men de gevolgtrekking mogen maken, dat deze gewoonte van vóór Islamitischen datum, in ieder geval geen specifiek Mohammedaansch godsdienstig gebruik is.

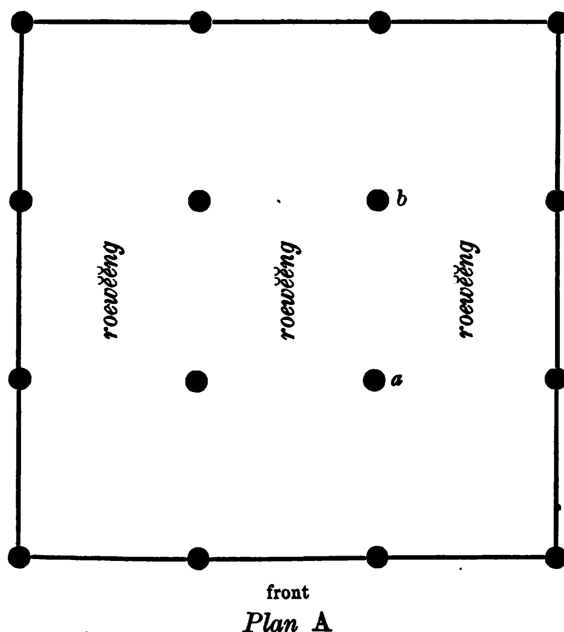
Toch gaf men mij hier als reden op, dat het niet geoorloofd is, dat men, de deur uitgaande, het gezicht naar het heilige Westen, naar de *Kibla*, gewend heeft. Eene andere, meer practische verklaring, die mij werd gegeven en die mij meer aannemelijk voorkomt, is de volgende:

Bij deze richting der huizen zijn de daken van Oost naar West gericht, dus met ééne schuin afhellende zijde naar het Noorden en ééne naar het Zuiden. Daardoor nu zijn de dakbedekkingen, hier altijd uit *roembia-* of *nipah*-bladeren bestaande, beter bestand tegen de sterke Westenwinden, die in den West-moeson soms met verbazende

kracht kunnen waaien. Indien het huis, resp. het dak, eene andere richting had, zou de primitieve dakbedekking, zooals de Inlanders die bijna overal hebben, niet tegen de felle winden bestand zijn. Of deze verklaring nu de juiste is, of dit nl. de oorspronkelijke bedoeling is geweest van deze bouworde en of niet veeleer een oud godsdienstig gebruik daaraan ten grondslag ligt, kan ik vooralsnog niet beslissen.

Onwaarschijnlijk komt het mij niet voor dat we hier te doen hebben met eene godsdienstige adat, die zich verliest in den tijd, toen Indië nog zijn natuurgodsdienst had, die dus tot in een ver verleden opklimt.

De Atjehsche huizen (*roemoh*) staan alle op 1,5 à 2 Meter hooge houten palen (*tamèh*), zoodat een volwassen persoon er onder kan loopen; een huis met drie *roewëëng's*, en zoo zijn de meeste, gelijk ik reeds zeide, heeft 16 van die stijlen, dat wil zeggen, vier in de dwarsdoorsnede, vier in de lengtedoorsnede; de ruimte tusschen iedere rij *tamèh's* over de lengte van het huis noemt men *roewëëng*, zooals de hiernaast geplaatste teekening duidelijk maakt. Deze *tamèh's* staan vrij wel op onderling gelijke afstanden. De ruimte onder de huizen, die niet omwand is, dient voor bergplaats van allerlei landbouw- en ander gereedschap, of wel voor stalling van het kleine vee, als geiten en schapen, en voor 't pluimgedierte, nl. kippen.

Plan A

De omwanding der huizen bestaat uit planken, die soms met fraai

snijwerk voorzien zijn, hetwelk men evenwel tegenwoordig in het onderworpen gedeelte te vergeefs zoekt; bij de armere klasse is de omwanding meestal uit dwarsgestrekte bamboe-latten saamgesteld. De dakbedekking bestaat steeds uit *roembia-* (Metroxylon Rumphii) of *nipah-* (Nipa fruticans) bladeren. Een Atjehsch huis is, van voren naar achter gerekend, verdeeld in drie afdeelingen, nl. de voorste *sĕramoi rĕnjĕn*, een van voren en aan de eene zijvlakte open balcon, die men de voorgalerij van het huis zou kunnen noemen, de middelste, *djoerei*, die het slaapvertrek, een doorloopenden gang en een soort bergplaats bevat, en de achterste, de *sĕramoi likoet*, een soort gesloten achtergalerij, waar men ook de keuken vindt. Ik kom straks nader op den bouw en de wijze van verdeeling van het huis meer uitvoerig terug, om eerst de andere gebouwen te noemen die men in eene kampong vindt.

Behalve de gewone huizen dan, treft men verder in bijna iedere kampong kleine hutjes aan, woonplaatsen nl. van arme personen, die de middelen niet bezitten om zich een huis aan te schaffen; men noemt dergelijke hutten *djamboe.* Zij onderscheiden zich van de gewone huizen door meerderen eenvoud in constructie en nog minder comfort in verdeeling en inrichting. Ook deze staan op stijlen, zijn iets kleiner van omvang dan de gewone huizen en hebben eene omwanding van *roembia*-stengels of *blĕĕt*, d. i. van klapperbladeren gevlochten matten.

Hebben de gewone huizen al geen gunstig aanzien voor hen, die meer in Indië hebben rondgezien, de *djamboe's* maken natuurlijk een nog armzaliger indruk op den bezoeker.

De meer gegoeden hebben in de omgeving van het huis afzonderlijke veestallen (*oewĕĕ*), waar des nachts de buffels of runderen worden ondergebracht en waar dan ook de geiten, vechtbokken en dergelijk klein vee gehuisvest worden.

In de nabijheid van deze *oewĕĕ's* treft men dikwijls de *djamboe djèmpong* aan, waar het rijststroo, indien dit nl. niet in de *oewĕĕ* wordt opgeborgen, en dat tot veevoeder dient, geschuurd wordt.

De *oewĕĕ* en *djamboe djèmpong* zijn eenvoudige op stijlen opgerichte loodsen zonder omwanding en met uit *roembia-* of *nipah-*bladeren gemaakte dakbedekking.

De meeste Atjehers, die een rijst-aanplant hebben, dorschen de rijst dadelijk na den oogst en bewaren die, in zakken verzameld, in huis. Meer gegoede landbouwers, vooral zij die in den rijstoogst een middel van bestaan zoeken, hebben op het erf zoogenaamde rijstschuren, *karong* of *kĕpoek* geheeten, op houten stijlen staande cirkelvormige en uit een bamboe-soort gevlochten, groote, gesloten ruimten, waarin de rijst, na gedorscht te zijn, wordt geschuurd; zij wordt nooit aan halmen gebonden bewaard.

Wanneer nu iemand een huis wil bouwen, dan zoekt hij in de kampong een terrein uit, dat geschikt is voor een erf (*tanŏh roemŏh*) en onderhandelt met den eigenaar over den prijs; dit terrein wordt dan gekocht, zooals het daar ligt met alles wat op of onder den grond is. De vroegere eigenaar kan b. v. bij eene eventueele vondst in den bodem daarop geene eigendomsrechten meer doen gelden. Het is nl. meermalen gebeurd, dat men bij het graven op een steenen pot met gouden preciosa of andere zaken van waarde gestooten heeft, die daar in vroegere tijden, b. v. bij eene overrompeling door een binnen- of buitenlandschen vijand, begraven was, terwijl de eigenaar later van zijn erf verjaagd werd, zonder dat hij in de gelegenheid was zijn begraven schat mee te nemen. Zulke zaken van waarde, evenzeer als de boomen en planten, die op den grond staan, worden dan het onbetwistbaar eigendom van den nieuwen bezitter. Is men het nu onderling eens over den koop, dan worden de *kĕtjihik*, de *tĕngkoe* en een paar *oerĕĕng toea* ten huize van den verkooper ontboden, in hunne tegenwoordigheid de koop gesloten en de bedongen prijs betaald. Bij grootere perceelen wordt, ten minste in het aan ons onderworpen gebied, van zulk een koop dikwijls eene geschreven acte gepasseerd. Heeft nu zulk een erf geen afzonderlijken uitgang (*djoeroeng*), dat wil zeggen een weg, die tot een der verbindingswegen voert, dan wordt den *kĕtjihik* gevraagd of er, en zoo ja, waar zulk een *djoeroeng* mag gemaakt worden. Zijn daartegen principiëele bezwaren, iets wat trouwens zelden voorkomt, dan behoeft de koop niet door te gaan.

Het is, ten minste voor de gewone kampongbewoners, geen gebruik om in eene andere kampong een huis op te zetten, dan in die waarin de vrouw woont, in de kampong dus, waarin de per-

soon is ingetrouwd. Een persoon b. v. uit de kampong Blang-Oi, die in de kampong Sĕnangroi is gehuwd, mag alleen een huis bouwen of koopen in deze laatste kampong. Heeft iemand meer vrouwen in verschillende kampongs, dan mag hij natuurlijk ook in die kampongs een huis in eigendom hebben. Tusschen twee haakjes voeg ik er hier even bij, dat huizen verhuren bij de Atjehers geen gebruik is.

Is nu iemand eigenaar van een geschikt stuk grond geworden, dan gaat hij zelf à la recherche van de noodige boomen, planken, *boeboeng* (dakbedekking) enz., geschikt voor den huisbouw, laat een en ander op het gekochte erf brengen en daar bekappen en de noodige andere bewerkingen ondergaan.

Soms koopt iemand een, b.v. door versterf, leegstaand huis in eene andere kampong, laat dit omverhalen en dan naar zijne eigene kampong overbrengen, waar het weer wordt opgezet.

In beide gevallen nu, wanneer de verschillende deelen van het huis op het erf bijeen zijn, onderhandelt hij met een geschikten timmerman over het opbouwen van het huis. Is ook dit in orde, dan tijgt men al spoedig aan het werk. Men zorgt steeds, dat het hout, voor men begint te bouwen, zoo goed mogelijk door de zonnewarmte is ingedroogd, ten einde later eventueel geen last te hebben van het krimpen der gebinten.

Om die reden bouwt men een huis ook bij voorkeur in den drogen moeson. Zooals ik reeds boven zeide, staat een gewoon huis, uit drie *roewĕĕng's* bestaande, op zestien stijlen; deze stijlen nu staan op groote afgeplatte rolsteenen, ten einde het verzakken te voorkomen. Die rolsteenen worden er evenwel eerst onder gezet nadat het geheele geraamte van het huis, d. i. zonder vloer, zolder, omwanding en dak, reeds overeind staat en vast in elkaar zit; het gebinte wordt dan in zijn geheel opgelicht en de steenen worden onder de stijlen geschoven.

Voor men met den huisbouw begint wordt de grond, waarop het huis komt te staan, van alle struikgewas ontdaan, schoongemaakt en daarna een weinig opgehoogd, ten einde te voorkomen, dat in den regentijd het water zich onder en om het huis verzamelt; als men het eenigszins kan voorkomen, wordt er nooit in den grond gegraven, waarop het huis komt te staan; de Atjeher weet bij on-

dervinding, dat dit op de gezondheid van nadeeligen invloed is.

Is het terrein in orde, dan worden eerst twee middelste stijlen (*taméh*) van het huis op de plaats, waar ze moeten worden opgericht, neergelegd en wel op $1^1/_2$ à 2 span van elkaar, al naar gelang van de grootte die het huis moet krijgen.

Op de hoogte, waar de vloer moet komen, zijn in deze *taméh's* vierkante openingen gemaakt en daarin is de verbindingsbalk (*toi*) gestoken.

Is dit geschied, dan worden aan het boven- en benedeneinde van deze twee *taméh's*, die speciaal als *taméh radja* en *taméh poetroi* (koningsstijl en koninginnestijl op Plaat IV met *a* en *b* aangegeven) bekend zijn, alsmede ter plaatse, waar ze met de *toi* vereenigd zijn, gele rijst, rijstemeel en *naloĕng sĕmbo* — de grassoort, die we reeds bij herhaling als zulk een uitstekend geestenbezwerend middel bij de Atjehers hebben leeren kennen — neergelegd en over het geheel eenige handen vol gebolsterde en ongebolsterde rijst gestrooid.

Met verschillende wijzigingen vindt men het gebruik, om bij het bouwen van een huis een offer te brengen, vrij algemeen ook ver buiten Indonesië verspreid. Op sommige plaatsen werd zelfs een knaap levend onder den hoofdstijl van het gebouw of onder den drempel van de hoofdpoort begraven.

In Indië moet dat vroeger bij het bouwen van groote gebouwen tamelijk algemeen geweest zijn en moet het ook, zooals ik vroeger reeds deed opmerken, op Atjeh hebben plaats gehad, toen een paar eeuwen geleden de missigit raja te Kota Radja werd gebouwd.

Ook in Europa moet dat onmenschelijk gebruik voorheen hebben bestaan; men verhaalt ten minste, dat zulks bij den bouw van den *Dom van Keulen* het geval was en ook bij de eerste steenlegging van andere groote officiëele gebouwen plaats had.

In latere tijden verving men dit menschenoffer door een dier — 't liefst een levenden haan — onder den hoofdstijl te begraven, waarvoor al spoedig een kippenei in de plaats trad.

Het bevestigen van een paar karbouwenschedels, hetzij dan werkelijke schedels of wel nagebootste, uit hout gesneden, en met *idjoek* (de zwarte op paardenhaar gelijkende luchtwortels van den *aren*-palm) bekleed, die men op verschillende plaatsen in Indië op groote brug-

gen en officiëele gebouwen ziet; de feesten bij eene eerste steenlegging — bij de Europeesche bevolking thans algemeen het zoogenaamde „richten" van het huis, zoodra het dak wordt opgericht en waarbij aan een langen, boven den nok van het huis uitstekenden staak eene bierflesch en eene ham (meest van hout nagebootst) worden gebonden en den werklieden een feestje wordt gegeven, zooals we dat o. a. in ons land zien — dat alles heeft ongetwijfeld een en denzelfden oorsprong en beteekenis, nl. om de booze geesten, welke op die plaats mochten huizen, door een offer mild te stemmen.

Daar waar de Atjeher de *taméh radja* en *taméh poetroi*, voor hij ze opricht, met de bovengenoemde ingrediënten bestrooit, waar de bewoners van Kroë karbouwenkoppen langs de wanden van de *sĕsat* (het raadhuis van het dorp) hangt [1]), de Maleier der Padangsche bovenlanden en de Javaan zulke schedels op de bruggen en de eerste ook op particuliere gebouwen plaatst, onbeschaafder volksstammen een levend menschenoffer brengen, de timmerman in ons vaderland eene ham en eene bierflesch, oorspronkelijk zeker eene flesch bier, in den nok van het in aanbouw zijnd huis hangt, of een feest gegeven wordt bij de eerste steenlegging van een gebouw, daar beoogt men overal hetzelfde doel als b.v. de *Maravi's*, die ten Westen van het *Niassa-meer* wonen, en die, voor ze een nieuw dorp aanleggen of een huis bouwen, eenig meel strooien op de plek, ten einde de *Muzimos* (booze geesten) gunstig te stemmen [2]); en waar de katholieke of andere priester zijn formulier uitspreekt bij de inwijding van een kerk- of ander gebouw, van een spoorweg, eene nieuwe torenklok, een put enz., daar doet hij geheel hetzelfde als de Zuid-Afrikaan in *Bihé*, die eerst zijn huis door een duivelbezweerder laat onttooveren, voor hij het betrekt [3]), of de bewoners der *Hawai*-eilanden, die, voor ze een nieuw huis gáan bewonen, er eerst eenige nachten den priester in laten doorbrengen, opdat deze de aanwezige duivels en spoken zou kunnen bezweren. Bij ons mag dat alles allengs in 't oordeel der massa eene andere beteekenis gekregen

---

1) O. L. HELFRICH. Bijdrage tot de geographische, geologische en ethnographische kennis der afdeeling Kroë.

2) MONTEIRO. Zeitschr. f. Erdkunde VI 283 Berlin 1856.

3) L. MAGYAR. Reisen in Süd-Afrika I 209.

hebben, toch lijdt het geen twijfel of al die ceremonies zijn tot een en denzelfden oorsprong terug te voeren en hebben slechts ééne bedoeling, nl. die van geestenbanning.

Of is het in werkelijkheid iets anders, wanneer de katholieke priester b.v. bij het wijden van een nieuwen put, het volgende „zegt: Domine Deus omnipotens, qui in hujus putei altitudinem per „crepidinem fistularum copiam aquarum manare jussisti: praesta, „ut te juvante atque benedicente per nostrae officium functionis, „repulsis hinc phantasmaticis collusionibus, ac diabolicis insidiis, „purificatus atque emendatus semper hic puteus perseveret. Per „Christum Dominum nostrum. Amen;"

of bij de wijding van een nieuwen kalkoven in zijn gebed inlascht: „.... Te supplices exoramus, benedic hanc fornacem, et „ab ea longe repulsa omnia versutia diabolicae fraudis, fructuosam „reddas illam et aptam;" etc.

In deze en dergelijke gevallen wordt immers evenzeer de hulp van God ingeroepen om de heillooze machinaties van den duivel tegen te gaan.

Bij de Atjehers hebben bij den huisbouw geene andere ceremonies plaats dan de bovengenoemde; gebeds- of andere formulieren worden er niet bij uitgesproken en feestmalen worden er niet bij gehouden, evenmin wanneer de Atjeher eene nieuw gebouwde woning voor het eerst betrekt.

Dat het uitkiezen en plaatsen van de twee hoofdstijlen (*taméh radja* en *-poetroi*), Plaat IV, van een huis eene zaak van het uiterste gewicht is voor de aanstaande bewoners bewijst onder meer het feit, dat in de op Atjeh gebruikelijke *kĕtika's* bepaalde wenken daarvoor worden aangegeven, vooral betrekking hebbende op den dag, waarop men die stijlen moet koopen en plaatsen. Uit het vroeger meegedeelde weet de lezer trouwens reeds, dat men nooit op een als ongelukkig aangemerkten dag met den huisbouw een aanvang maakt.

Is nu de boven beschreven plechtigheid, die vrij vlug van stapel loopt, en waarbij de *taméh radja* alweer den voorrang heeft boven de *taméh poetroi* — in zooverre nl. dat gene eerder van het een en ander moet voorzien worden dan deze — afgeloopen, dan zet men

de stijlen op, nl. de *raméh radja* vóór de *raméh poetroi* en volgen ook weldra de andere 14 stijlen, die alle natuurlijk reeds door den timmerman op de vereischte plaatsen van de noodige inkepingen, gaten enz. tot verbindingen met de dwarshouten voorzien zijn. Dat daarbij door verschillende personen een handje moet geholpen worden, is duidelijk. Twee aan twee worden die stijlen op de hoogte waar de vloer moet komen, over de lengte-doorsnede van het huis, dus van voren naar achteren, door een *toi* verbonden, zoodat men alzoo in 't geheel 12 van dergelijke *toi's* noodig heeft; de *toi djoerei*, dat wil zeggen, de verbindings-balken onder het middengedeelte van het huis, liggen ongeveer 0.4 à 0.5 Meter hooger dan de *toi sĕramoi rĕnjĕn*, en de *toi sĕramoi likoet* even zooveel hooger dan die onder de voor- en achtergalerij, zoodat dus ook de vloer in dit gedeelte van het huis zooveel hooger ligt. Aan de *toi*, die de *taméh radja* met de *taméh poetroi* verbindt, hangt men in vele gevallen al spoedig een halven klapperdop, waarin men eenig zout, kurkuma en soms nog andere specerijachtige stoffen doet, die den roep hebben, de *djins* van het erf te kunnen houden. Vlak boven de plaats, waar de uiteinden van de *toi* door de opening van de *taméh* gaan, worden deze vier aan vier door een enkelen dwarsbalk (*roĕk*), die alzoo van den eenen zijwand van het huis naar den anderen gaat, verbonden. De *taméh's*, die in ééne rij aan den voor- en achtergevel van het huis staan, zijn, met het oog op de schuine helling van het dak, natuurlijk niet zoo hoog als de acht daartusschen geplaatste. Is dit zoover gereed, dan gaat men over tot het bevestigen der dwarsbalken (*bara*) die den zolder (*bara*) dragen moeten; die welke over de lengte van het huis loopen, heeten eenvoudig *bara*, die over de breedte van het huis *bara lintèng*; dat gedeelte van iedere *taméh*, dat, aan 't eind vierkant afgesneden, door de in de *bara* gemaakte vierkante opening gaat, noemt men *poeting taméh*.

Nu wordt het geheel met behulp van verschillende personen opgelicht en werden de steenen onder de *taméh's* geplaatst. Van iets dunner hout vervaardigd, richt men nu tusschen de enkele *taméh's*, doch van af de *toi's*, stijlen op: die in de *sĕramoi rĕnjĕn* en de *sĕramoi likoet* dienen voor het dragen der gebinten van het dak, in de *djoerei* tot het dragen van den zolder; meestal heeft men tusschen

iedere twee *taméh's* twee zulke dunnere stijlen, *rang* genoemd.

De nok van het dak (*boeboeng*) wordt gesteund door vijf zware stijlen (*diri*), die alweer op de *bara lintèng* rusten en met een dun bekapt uiteinde in, daarvoor in de *bara lintèng* gemaakte, openingen geplaatst zijn.

De enkele deelen van dit houten geraamte worden op hunne plaats bevestigd door het indrijven van houten wiggen, zoodat het geheel tamelijk hecht en vast is. Spijkers of rottan, banden en dergelijke bevestigingsmiddelen heeft men tot dusverre nog niet gebezigd.

Voor de *taméh's* gebruikt men steeds eene harde soort hout, dat niet door insecten wordt aangetast, het liefst de *bak baroeh* (Garnicia indica, Chois. n. f. d. Clusiaceae), de *bak panah* (Artocarpus integrifolia L. n. f. d. Artocarpeae), de *bak sĕtoei* (Sandoricum indicum Cav. n. f. d. Meliaceae).

Ook voor de *roĕk's* kiest men eene harde houtsoort uit, wijl deze, zooals de Atjeher zegt, de *njawong roemoh*, de ziel van het huis zijn, en het meest te dragen hebben; het liefst neemt men daarvoor stammen van zeer oude klapperboomen, die in vieren, en als ze zeer dik zijn, in zessen gespouwen worden.

In den laatsten tijd gebruikt men daarvoor ook wel ijzerhouten balken, die door Chineezen van elders geïmporteerd en hier verhandeld worden, doch vrij duur zijn.

Op de 5 te voren genoemde *diri's* nu wordt één doorloopende balk bevestigd, die de nok (*toelĕĕng roeng*) van het dak vormt en van dezen uit, zoo vóór als achter, 10 schuin afloopende latten (*gaséĕ gantoeng*), hetzij van eene duurzame bamboe-soort of van eene goede soort hout, gespannen en aan de *toelĕĕng roeng*, de *rang's*, de *taméh's* en *bara's* bevestigd; deze moeten evenwel nog een paar voet over de *dara's* uitsteken, wijl het dak natuurlijk overhellen moet.

Tusschen iedere twee *gaséĕ gantoeng* bevestigt men nog eene dunnere lat (*bĕlĕbah*) op dezelfde wijze, die bijna steeds van bamboe is.

Aan deze *gaséĕ gantoeng* en *bĕlĕbah* worden een 6 à 7 stuks dwarslatten (*pĕgoeloeng*) zoo voor als achter met *taloi idjoek* (eene soort touw, dat uit de zwarte luchtwortels van den *aren*-palm wordt

gemaakt en uiterst sterk en duurzaam is) aan de *gasĕĕ gantoeng* bevestigd.

Op deze onderlaag wordt verder de van *roembia-* of *nipah*-bladeren gemaakte, voor regen ondoordringbare dakbedekking gelegd en wel van onderaf te beginnen, zoodat iedere bovenste de onderste voor een deel bedekt.

Deze tot een soort van langwerpige matten gemaakte dakbedekking (*boeboeng*), die men, bereids daarvoor gereed gemaakt, overal kan koopen, wordt met touw aan de *pĕgoeloeng's*, aan de *gasĕĕ gantoeng's* en *bĕlĕbah's* voldoende vastgehecht, zoodat ze niet door den wind te lijden heeft.

De vloer bestaat in den regel uit eene harde en stevige soort gespleten bamboe, waarvoor meestal de *bamboe doerie* (Schizostachyum Durio Rupr. n. f. d. Gramineae) gebruikt wordt; ook gebruikt men daarvoor gespouwde *niboeng-* Areca (Nibung Mart.) of dito *pinang*-latten. Deze latten worden aan de onderlagen door middel van rottanband stevig bevestigd en wel zoo dat tusschen iedere twee latten eene zeer smalle spleet openblijft, voldoende om van binnen af water, stof en dergelijke, van buiten af de lucht door te laten. De zolder is meerendeels van hetzelfde materiaal gemaakt.

De omwanding (*bintih*) der huizen bestaat in vele gevallen alweer uit dwarsgeplaatste bamboe-latten; bij de meer gegoeden evenwel uit planken, die soms van keurig snijwerk zijn voorzien en met houten pennen en in de laatste jaren ook met spijkers aan de *taméh's* zijn bevestigd. In deze kunst, nl. om alle mogelijke lofwerk op hout uittesnijden, hebben de Atjehers, doch vooral de Pedireezen, het zeer ver gebracht.

In het thans aan ons onderworpen gedeelte van Groot-Atjeh vindt men dat fraaie snij- en beeldhouwwerk niet meer, doch ik herinner mij nog zeer goed, hoe ik tijdens mijn vroeger verblijf op Atjeh, en wel in de XXII en XXVI Moekims, soms langen tijd vol bewondering voor zulk een huis kon staan, waarvan men er soms vele in eene kampong aantrof, het betreurende, dat dat alles aan het vuur moest worden prijsgegeven.

In ons deel van Groot-Atjeh treft men zulke huizen thans niet meer aan en ik vrees, dat met en door onze komst, die

kunst, evenals zoovele andere dingen, voor goed van hier is verdwenen.

Voor aan het huis, op zijde van de *séramoi rĕnjĕn*, dus onder het overhellend dak, bevindt zich de huistrap (*rĕnjĕn*) met 10 à 12 treden (*anèk rĕnjĕn*) van planken, die aan twee zijplanken (*pĕha rĕnjĕn*) bevestigd zijn; aan weerszijden van de trap is eene leuning (*oelĕĕ rĕnjĕn*); deze leuningen steunen op houten stijlen (*nadoek rĕnjĕn*). Boven de trap hangt bovendien, aan eene van de dwarslatten van het afdak, dikwijls een touw, om zich, bij het afdalen van de trap, die meestal weinig helling heeft, er aan vast te houden. Ten einde het binnenkomen van kippen, geiten en des nachts van andere ongenoode gasten te beletten, wordt, soms des daags doch bijna altijd des nachts, door twee naast iederen zijkant van de trap, uit planken gemaakte kleppen, die men daartoe laat dichtvallen, de toegang tot het huis afgesloten; des nachts kan men die kleppen (*pintoi rĕnjĕn*) bovendien nog met een hangslot, dat door twee krammen gaat, afsluiten.

Veelal bestaat die *pintoi rĕnjèn* eenvoudig uit twee, uit cocosbladeren gevlochten matten; in welk geval ze natuurlijk niet zoo goed aan de bedoeling beantwoordt.

In een gewoon Atjehsch kamponghuis heeft men meestal niet meer dan twee deuren, de ééne, *pintoi rambat*, die toegang geeft van de *rĕnjĕn* naar den smallen gang (*rambat*), welke langs het binnenvertrek (*djoerei*) loopt, en de andere, *pintoi djoerei*, die van uit de *sĕramoi likoet* toegang geeft tot het binnenvertrek, de slaapkamer.

In de *sĕramoi likoet*, en wel in een hoek daarvan, vindt men eene, uit ruwen steen en leem opgetrokken, zeer primitieve stookplaats; in de meeste gevallen evenwel een of meer van leem gebakken verplaatsbare fornuizen, van welke fornuizen ik later bij de bespreking van de pottenbakkerijen afbeeldingen zal geven; het zijn de *sĕnoengkè dapoer* en de *garan*. In 't eerste geval zijn op die stookplaats een paar gaten om de potjes en pannetjes te vuur te zetten; van een schoorsteen of rookvanger is natuurlijk nergens sprake, de rook baant zich een uitweg door de reten in wand en vloer, of ook door de *tingkap* (luiken), die zich hier en daar in den wand bevinden.

In zeer vele Atjehsche huizen, die eene planken omwanding hebben, bestaat het bovendeel dezer omwanding, nl. in de *sĕramoi rĕnjĕn* en *sĕramoi likoet*, uit een ongeveer één Meter hoog houten traliewerk, van stevige latten, zoodat licht en lucht beter toegang krijgen en de rook beter kan worden afgevoerd; in de *djoerei*, waar het zeker niet minder noodzakelijk zoude zijn, komt dit traliewerk nimmer voor. In den vloer van de *sĕramoi likoet* is meestal eene kleine vierkante opening aangebracht, die kan worden afgesloten en die bij kleine behoeften, soms ook bij groote, vooral des nachts, dienst doet als nachtstoel.

Boven deze *dapoer* is een breede plank tegen den wand bevestigd, waarop het kookgereedschap, als het niet gebruikt wordt, eene plaats vindt. Soms is deze *salang* eene uit dikke, stevige bladeren gevlochten mat, die aan vier touwen aan den zolder hangt.

In zijne beschrijving der Westkust van Atjeh geeft VAN LANGEN eene schets van de lengte- en breedte-doorsnede van een Atjehsch huis, Plaat IV, figg. 1 en 2, zooals die daar zijn ingericht. Zooals daaruit blijkt zijn zij daar volkomen op dezelfde wijze ingericht als op Groot-Atjeh, zoo wat vorm als inwendige verdeeling aangaat, zoodat ik, met toestemming van den schrijver, beide doorsneden in haar geheel heb kunnen overnemen, met wijziging alleen van enkele benamingen. Den lezer zal het daardoor gemakkelijker vallen, zich eene voorstelling te vormen van eene Atjehsche woning. Om diezelfde reden heb ik van een paar Atjehsche huizen eene photographie doen nemen. Plaat XXII en XXIII.

Ik zal, in een der volgende hoofdstukken, den inventaris van een Atjehsch huisgezin beschrijven, doch wil hier reeds opmerken, dat men langs de wanden van zulk een huis, vele op gekleurd, meestal rood papier geschrevene lange bezweringsformulieren aantreft; soms prijken die formulieren met monsterachtige teekeningen van gedrochten, schepen, boomen e. d.; de beteekenis is natuurlijk ook voor de huisbewoners onbekend; zij beschutten tegen kwade invloeden, dat weet men, en dat is voldoende.

De voornaamste vindt men boven de *pintoi rambat.*

Zooals men weet is dat noch specifiek Mohammedaansch noch specifiek Atjehsch. Men vindt iets dergelijks, behalve bij de meeste

volken in den Archipel, immers ook bij de Chineezen en bij de Joden, bij welke laatsten de tien geboden op perkament geschreven en in een miniatuurkastje, waarin een glaasje zit, geborgen, als zoodanig dienst doen. Door het kleine glaasje ziet men den naam *Jahve* met groote letters. Deze amuletten vindt men in een orthodox joodsch huisgezin aan alle deurposten.

Bovendien vindt men in een Atjehsch huis hier en daar aan den zolder sommige kruiden hangen, vooral ook witte uien, die alle den roep hebben, de booze geesten op een afstand te houden.

Zooals ik vroeger reeds zeide, ligt de vloer van de *djoerei* een paar voet hooger dan die van de *sĕramoi rĕnjĕn* en van de *sĕramoi likoet*. Die verhooging wordt in de voor- en achtergalerij door eene breede houten plint (*pĕlangan*) aangevuld.

In de omwanding van het huis zijn enkele luiken aangebracht om lucht en licht in te laten, die evenwel des nachts gesloten worden. In de huizen, die van traliewerk zijn voorzien, op de wijze, als pas door mij is opgegeven, bevindt zich alleen een luik in de *djoerei*.

De Atjehsche huizen, ook al zijn ze van eene houten omwanding voorzien, zijn nimmer geverfd. Dit geeft natuurlijk een nog somberder aanzien aan de huizen en brengt er veel toe bij dat het geheel in eene Atjehsche kampong zulk een doodschen en verlaten indruk maakt.

Bijna bij ieder huis ziet men in of buiten de *sĕramoi rĕnjĕn* eene kleine houten ronde of vierkante kooi hangen, waarin een klein soort grijsbruine, gestreepte tortelduif, de *mĕrĕboek*, bij de Maleiers als *ketitiran*, bij de Javanen als *perkoetoet* bekend.

Deze duif, die hier niet inheemsch is, doch van Pinang, Singapore en van Sumatra's Westkust wordt ingevoerd, wordt evenals door den Javaan en Maleier, ook door den Atjeher aangehouden, omdat het er voor gehouden wordt dat zij den bezitter geluk aanbrengt, mits zij de vereischte goede teekens heeft, die in eene bijzondere rangschikking der strepen en vlekken op de veeren bestaan, doch vooral ook in het meerder aantal schubplaatjes, welke er op de pootjes en teenen van het diertje voorkomen; hoe grooter dit aantal is des te beter. Soms, nl. indien die teekens uiterst goed zijn, worden deze dui-

ven tegen 25 gulden en meer verkocht. Onnoodig te zeggen, dat zulk een diertje met alle zorg verpleegd wordt. Het wordt eerst goed voor zijn dienst, indien het alle schuchterheid en menschenvrees heeft afgelegd en vooral wanneer het begint te koeren, zoodra het zijn meester ziet. Iederen vrijdag wordt het door den eigenaar met alle zorgvuldigheid gebaad; op een anderen dag mag dit niet, wil men niet al het geluk aanbrengende, dat het dier bezit, in eens doen verdwijnen. Een Maleier van Sumatra's Westkust zal zelden voor zaken uitgaan, zonder zijn *kĕtitiran* in het kooitje mee te voeren. Zoover nu drijft de Atjeher zijn geloof aan het gelukaanbrengende vermogen van zijn *mĕrĕboek* niet; hij laat hem stil tehuis en dat treft volgens zijne meening toch doel.

Wordt nu aan zulk een Atjehsch huis voor de huwbare meisjes een *andjoeng* bijgebouwd, dan is dat aan de zijvlakte van het huis tegenover de *djoerei* en daarvan door de *rambat* gescheiden. De gehuwde jongelui maken gebruik van den gemeenschappelijken ingang of hebben in zeldzame gevallen een *rĕnjĕn* afzonderlijk. Het inwendige van zulk een *andjoeng* verschilt weinig of niet van de eigenlijke *djoerei* van het huis, wat vorm en inrichting aangaat.

Het laat zich begrijpen, dat de waarde van een huis, die in den regel afwisselt tusschen *f* 200 en *f* 300, geheel afhankelijk is van den prijs der voor den bouw gebruikte houtsoorten.

Is een Atjeher, die een huis wil bouwen, in goeden doen, dan schaft hij zich de meest duurzame en daardoor de duurste houtsoorten aan die hij kan bekomen, doch dan weet hij ook, dat zulk een huis, behalve van tijd tot tijd geringe reparaties aan dak en vloer, het gedurende eenige geslachten uithoudt. Het bewustzijn, dat zelfs zijne achterkleinkinderen nog in hetzelfde huis zullen kunnen wonen, is hem aangenaam en streelt zijne eigenliefde. Moet hij het, met het oog op zijne finantiën, met minder duurzame materialen afdoen, dat loopt hij natuurlijk kans, dat zelfs bij zijn leven nog reparaties en vernieuwingen noodzakelijk worden.

Het is een bijzondere karaktertrek van de Atjehers, een trek, dien ze met vele Inlandsche volken, en vooral met vele volken

van Sumatra gemeen hebben, dat ze bijzonder gehecht zijn aan huis en erf. Ik heb het bijgewoond, tijdens de expedities in de V en XXVI Moekims, dat oude vrouwtjes zich in de vlammen der brandende huizen wierpen, of dat ze slechts met moeite door onze soldaten daarvan terug te houden waren, wijl zij liever met het voorvaderlijke huis, waarin zij waren geboren en groot gebracht, waarin zij lief en leed hadden ondervonden, wilden omkomen, dan misschien ver van den geboortegrond eene onzekere toekomst te gemoet gaan. En men moge met mij het neerbranden van dorpen, het vernielen van huis en erf in oorlogen tegen een inlandschen vijand als onmenschelijk, wreed en eener beschaafde natie onwaardig afkeuren, zeker is het dat Generaal VAN DER HEIJDEN zijn groot succes ook hieraan te danken had, dat hij iedere kampong, die zich onwillig toonde, zonder pardon met den grond gelijk maakte. Dat bracht er den schrik in, en liever dan huis en heem prijs te geven, onderwierp men zich aan de gehate kafirs. Dit is geen bloot vermoeden van mij, doch iets dat ik uit den mond van Atjehers zelven vernam.

De Atjeher offert gaarne alles op voor zijne vrijheid en hij moet eerst tot het uiterste gebracht worden, voor hij die prijs geeft; doch zijn huis laat hij niet in den steek, dat is zijn heiligdom; daar huizen zijne *lares* en *penates*, die immers gedurende eene reeks van geslachten de familieleden zijner vrouw, de moeder zijner kinderen beschermden.

Generaal VAN DER HEIJDEN kende zijne Pappenheimers; hij begreep, hoe hij den Atjeher moest aanpakken om hem tot rede en tot onderwerping aan zijne ijzeren wil te brengen.

Jaag den Atjeher, zoo hij weerstreeft, van zijn erf en vernietig onder zijn oog zijne bezittingen en .... de overigen zullen gedwee worden.

Het behoeft nauwelijks verder betoog, dat deze aanhankelijkheid aan den geboortegrond, aan de plaats waar men is opgegroeid, geheel samenhangt met de inrichting der familie. Bij alle matriarchale volken, die vaste woonplaatsen hebben, en waarbij dus de man in het ouderlijke huis van de vrouw intrekt, om het op zijn beurt weer aan zijne dochter over te laten, zal men geheel het-

zelfde vinden. In het omgekeerde geval, wanneer nl. de man zijne woonplaats en woning zelf kan en moet kiezen en dus zoowel hij als zijne vrouw de ouderlijke woning soms voor eene geheel vreemde moeten verwisselen, zal die aanhankelijkheid aan huis er erf natuurlijk niet in die mate bestaan.

Over de inrichting der andere in de kampong voorkomende en reeds vroeger door mij genoemde gebouwen, valt weinig meer te zeggen dan ik te voren reeds aanstipte.

De armoedige, meestal vervallen hutjes (*djamboe*), die men hier en daar in sommige kampongs ziet en die tot huisvesting dienen van een even armoedig proletariaat, zijn uit de meest primitieve materialen opgebouwd en zien er, zooals zich laat denken, uiterst vervallen en vuil uit. Meerendeels ziet men ze in de uithoeken van eene kampong, hoogst zelden in het centrum daarvan gelegen.

Ook de vroeger genoemde veestallen (*oewĕĕ*), bewaarplaatsen voor veevoeder (*djamboe djĕpong*) en rijstschuren (*karoeng* of *kĕpoek*), die men op sommige erven vindt, behoeven, na hetgeen ik er bereids van zeide, geene nadere beschrijving. Zeker dragen ze niet bij om aan het geheel een florissant aanzien te geven.

Alleen wil ik hier nog even stilstaan bij de *balei*, om in een volgend hoofdstuk wat uitvoeriger uit te weiden over de bedehuizen, die men in de kampong aantreft.

De *balei* dan is eene groote overdekte, op eenige stijlen staande, vierkante loods, die aan alle zijden open is en welker meestal uit bamboe-latten gemaakte vloer bijna één Meter boven den beganen grond ligt, terwijl het uit *roembia*- of *nipah*-bladeren bestaande dak door genoemde stijlen wordt gedragen. Zulk eene *balei*, die men nooit in eene kampong, hoe klein ook, mist, doch waarvan men in grootere kampongs soms twee en meer exemplaren aantreft, dient in de eerste plaats tot vergaderzaal voor de kampongbewoners, om de gemeenschappelijke belangen te bespreken; in zooverre vertegenwoordigt zij onze raadzaal. Daar nu ieder volwassen mannelijk bewoner van eene kampong eene stem mee in het kapittel heeft, wanneer er zaken van algemeen belang voor de gemeente te be-

spreken zijn, worden deze in voorkomende gevallen door den *kĕtjihik* daarvoor opgeroepen en zetten zij zich in de loods of legeren er zich omheen, als deze voor het aantal opgekomen gemeenteleden te klein is, om dan uit den mond van den *kĕtjihik* den *tĕngkoe* of een der *serĕĕng toea* woorden van wijsheid te vernemen en raad te ontvangen.

Deze *balei* dient tevens tot het ontvangen van vreemdelingen, waar hun het *salèm aleikoem* wordt toegeroepen en als bewijs van welkom de beteldoos wordt aangeboden.

Ook kunnen zij daar overnachten, indien ten minste in de *dĕjah* of *binasah* van het dorp daarvoor geene plaats is. Ook de ongehuwde, doch reeds besnedene knapen vinden hier een onderdak gedurende den nacht, als de ruimte in de *dĕjah* of *binasah* te klein is voor het aantal. De *balei* ligt steeds in de onmiddellijke nabijheid van deze bedehuizen op hetzelfde plein en wordt op gemeenschappelijke kosten der gemeenteleden onderhouden. Moet er iets aan gerepareerd worden, dan worden de ingezetenen daarvoor door den *kĕtjihik* opgeroepen; bij grootere uitgaven worden deze pondspondsgewijze over de volwassen mannelijke dorpelingen verdeeld.

Vroeger bezat Groot-Atjeh uitstekende timmerlieden en houtsnijwerkers in groote hoeveelheid en het gebeurde niet zelden, dat Atjehsche timmerlieden aan vreemde hoven werden ontboden. Door den oorlog, door het ontwouden van Groot-Atjeh, waardoor bijna al het timmerhout is verdwenen, is ook het ambacht van huisbouwmeester allengs in verval geraakt, zoodat men binnen ons gebied reeds zijne toevlucht moet nemen tot Chineesche timmerlieden en tot van buiten aangevoerde materialen. Snijwerken treft men in het Noordelijk deel van Groot-Atjeh in 't geheel niet meer aan en het is te voorzien, dat deze nationale kunst eerlang geheel tot de geschiedenis zal behooren. Men vindt goede snijwerkers thans nog bijna alleen in de XXVI Moekims, waar ze trouwens ook reeds zeer moeten verminderen en zoo zal weldra alles wat men tot de specifiek nationale kunst zou mogen rekenen, als gevolg van den oorlog, voor goed zijn uitgestorven.

Daar men op Atjeh, voor zooverre mij bekend is, geen steenen gebouwen aantreft, mist men er dus ook metselaars. Het eenige metselwerk dat ik ooit op Atjeh heb aangetroffen, waren de oude ringmuur om den Kraton, eenige gemetselde Sultansgraven en het benedenwerk van eenige tempels. Zoowel kratonmuur als graven waren van het hechtste metselwerk en toonden op het duidelijkst aan, dat de vroegere Atjehsche metselaars hun werk verstonden. Onze genie-werklieden hebben destijds uiterst veel moeite aangewend om het metselwerk van een paar eeuwen oud uit elkaar te halen, hetgeen hun met alle studie en krachtsinspanning toch niet gelukte. Met houweel en dynamiet den muur vernielen, dat gelukte, doch de voegen loswerken, daarop stuitten alle geduld en kennis af.

Of men ooit steenen huizen op Atjeh heeft gehad, mag met het oog op de vele voorkomende aardschuddingen, betwijfeld worden.

Toch verhaalt ons BEAULIEU, die, zooals we weten, in het begin der 17de eeuw eenigen tijd op Atjeh vertoefde, dat het paleis des konings bijna geheel van steen was opgebouwd.

„In 't inkomen van de rivier", zoo heet het in de vertaling van voor 150 jaar, „die zeer gevaarlijk is, ziet men een stene sterkte, „bestaande uit een zwaar rond bolwerk" enz. en verder: „De muren „van het bolwerk zijn agttien voeten dik, twintig hoog en van een „voortreflijk metzelwerk".

Nu leveren sommige deelen van Atjeh eene uitstekende soort klei voor het bakken van steenen. Een Atjeher, *Tjoet Mad*, tegenwoordig *kĕtjihik* van *Blang*, heeft destijds op aansporing van een Europeesch bestuurshoofd eene steenbakkerij opgericht, doch moest, na eenige duizenden guldens, zooals hij ten minste zegt, bij de zaak verloren te hebben, uit gebrek aan afname de onderneming staken. Dat de Atjeher moeilijk tot het bouwen van steenen huizen zal overgaan, nu hij ziet dat wijzelven al onze huizen van hout optrekken, ligt voor de hand. Behalve de missigit Raja zijn alle zoowel particuliere als officiëele gebouwen van hout.

VERVOLG.

TEMPELS. KERKELIJKE BELASTINGEN.

Het godsdienstig leven der groote massa.

Na de bespreking der woonhuizen in eene kampong verdienen vooral de bedehuizen onze aandacht.

Men onderscheidt in Groot-Atjeh drie soorten van bedehuizen, nl.

1. de *mesdjid* of *missigit*;
2. de *déjah*;
3. de *binasah*, ook wel *mĕnasah* of *mandarsah* (*madrasah*, arab.) genoemd.

Het verschil in de beteekenis tusschen deze drie soorten van Mohammedaansche kerken of kapellen is, dat alleen in de eerste de vrijdagdienst mag gehouden worden, in de twee laatste evenwel niet. Deze zijn nl. alleen voor de dagelijksche vijf gebeden bestemd, hulpkerken als 't ware, waar de geloovigen, voor wie de hoofdkerk te ver verwijderd is, zich vijf malen daags tot het gebed kunnen vereenigen.

Aan het hoofd van eene missigit staat de *imĕm*, de eigenlijke voorganger in het gebed, die in zijne functie geassisteerd wordt door den *chatib*, die de preek voorleest, en den *bilĕĕ* (*bilal*), den koster, die te zorgen heeft voor de reinheid in de *missigit* en in de omgeving, voor van het vullen der waterbakken, welke tot de ritueele reiniging dienen, voor het oproepen van de geloovigen tot het gebed door het slaan op de groote trom (*bĕdoeg*, in Atjeh *tamboer* geheeten) enz. Aan het hoofd van eene *déjah* of *binasah* staat alleen een *tĕngkoe*, die ter onderscheiding van andere Atjehsche ambtenaren met denzelfden titel, meestal resp. als *tĕngkoe déjah* en *tĕngkoe binasah* wordt aangeduid. Hij vereenigt de beide functies van *imĕm* en *bilĕĕ* in zijn persoon; daar er in eene *déjah* of *binasah* niet gepreekt wordt, vervalt hier dus de functie van *chatib*; men mist dan ook in deze twee soorten van kapellen de *bimbar* of preekstoel, die in de *missigit* natuurlijk voorkomt en zich steeds rechts van de nis in den wand bevindt, welke juist in 't Westen geplaatst is en den geloovigen dus de richting van de *Kibla* aangeeft.

In iedere moekim treft men in den regel éóne missigit aan en wel ter hoofdplaats. In vroegere tijden werd het aantal moekims, waaruit een oeléebalangschap bestond, berekend naar het aantal missigits, dat men er aantrof. Zoo zouden er oorspronkelijk in de XXVI Moekims 26, in de XXII Moekims 22 enz. geweest zijn, doch tegenwoordig zou geen dezer het vereischte aantal meer bezitten, de naam is evenwel gebleven.

De moekim *Mĕrassa*, de eenige die het oeléebalangschap van den met ons sinds jaren bevrienden *Tĕkoe Neq* vormt, heeft thans slechts éóne missigit, nl. de *missigit médhan bĕlaki* ter hoofdplaats Oleh-leh.

Vroeger was er nog eene tweede missigit nl. te *Kota Mègat* of *Mogat*, ten Noorden van Oleh-leh, die onder den naam van *missigit Makĕĕm* bekend was. Door het allengs afnemen van het zeestrand is die vlak aan zee gelegen tempel ten laatste door een stortvloed weggeslagen en tot het bouwen van een nieuwen schijnt vooralsnog de lust niet erg groot te zijn. Er is daar thans nog een beroemde *kramat* van *Tĕngkoe Pantei Tjermin*, die yrij druk door bedevaartgangers bezocht wordt; zij ligt iets zuidelijker dan de vroegere missigit.

Over de wijze van ontstaan der moekims met hare *missigits*, over de *déjah's* en *binasah's* lezen wij bij VAN LANGEN [1]) het volgende:

„Volgens de Atjehsche kronieken had de staatkundige verdeeling van het rijk in moekims plaats tijdens de regeering van *Iskander Moeda* (1607—1636). Als Mohammedaansch vorst zoowel wereldlijk als geestelijk hoofd, had hij al spoedig ingezien, dat een theocratische inrichting van den Atjehschen staat alleen in staat was den band van het staatsorganisme hechter te maken. Was tot op zijn tijd de kampong de volkseenheid der staatsinrichting, waarover een oudste, *kĕtjihik*, het bestuur voerde, hij bepaalde, dat de plaatsen (kampongs) wier inwoners hun vrijdagsdienst in dezelfde *mesdjid* verrichtten, een gebied zouden uitmaken, waaraan de naam van „*moekim*" werd gegeven.

1) K. F. H. VAN LANGEN, „De inrichting van het Atjehsche staatsbestuur onder het Sultanaat", in de Bijdr. t. d. T. L. en V.kunde van N. I. 5e volgr. III deel 4e afl. 1888. p. 390.

Onder zijn bestuur telde het geheele land slechts 7 *Mesdjids*, te weten:

1° de *Bait al Rahim* in de Kota Radja (Kraton);

2° de *Bait al Rahman*, de door onze beide expeditiën zoo befaamde groote moskee;

3° de *mesdjid Indrapoeri* in de XXII Moekims;

4° de *mesdjid Indrapoerwa* aan de monding van de *Koewala Nĕdjid* of *Pantjoer* in de VI Moekims der sagi XXV;

5° de drie *mesdjids* van *Ladoeng*, *Tjadé* en *Kroeng Raja* in de XXVI Moekims.

Allengs, nadat de Islam diepere wortels had geschoten, wisten de *Imâms*, aanvankelijk voorgangers bij den vrijdagsdienst in deze mesdjids, zich ook het wereldlijk gezag toe te eigenen over de kampongs, die in hun mesdjid het vrijdaggebed verrichtten. En van lieverlede gingen zij er daarna toe over, de geestelijke belangen hunner onderhoorigen aan een ander toe te vertrouwen om zich meer uitsluitend aan het bestuur te kunnen wijden. Daarom betitelt men het besturend hoofd eener moekim wel eens als *Imâm Moekim* of *Adat* ter onderscheiding van den *Imâm sembahjang* of voorganger in de *mesdjid*.

De oorspronkelijke volkseenheid, de kampong, ging daardoor in de staatkundige eenheid, de Moekim, op en de kampongshoofden, kĕtjiks, werden dientengevolge ondergeschikt aan de *Imâms*, hoofden der Moekims.

Naar gelang de kampongs volkrijker werden, en dus in oppervlakte toenamen, ontstond van zelf onder enkelen harer leden, die familie of andere gemeenschappelijke belangen hadden, de behoefte zich nauwer aaneen te sluiten, hunne godsdienstplichten en met name de 5 dagelijksche godsdienstoefeningen, het onderwijs hunner kinderen enz. in eenzelfde bedehuis (binasah of mandarsah) te doen plaats hebben en ontstond de onderverdeeling der kampongs in binasah's of wijken.

Het hoofd der binasah, Tĕngkoe binasah geheeten, kwam er allengs toe ook de wereldlijke belangen zijner parochianen voor te staan en werd op die wijze een hoofd, ondergeschikt aan het kampongshoofd. De kleinste volkseenheid is dan ook thans de binasah.

In de XXII Moekims wordt het hoofd van de kampong wakil, en het hoofd van de wijk kĕtjik genoemd. Enkele gemeenten droegen den naam van déa (déjah), omdat het daarin aangetroffen bedehuis grooter was dan een mandarsah of binasah en kleiner dan een mesdjid. In zulk een déa (déjah) was het vergund in exceptioneele omstandigheden, b. v. bij slecht weder, den vrijdagsdienst te verrichten, mits daartoe 40 personen aanwezig waren [1]).

Als bevolkingsbasis voor elke moekim was in den aanvang 1000 weerbare mannen vastgesteld, doch dezelfde oorzaken, die tot de onderverdeeling van de kampongs leidden, hadden de splitsing van een moekim in meerdere ten gevolge.

De Imâm van de moeder-moekim bleef echter het oppergezag ook over de nieuwe moekims behouden, doch verkrijgt den titel van oeléebalang, d. i. hoofd der strijdmacht, waaruit blijkt, dat hij zich in tijd van oorlog aan het hoofd heeft te stellen van de vereenigde strijdbenden zijner moekims.

Op deze wijze en door aanhuwelijking, erfopvolging of verovering ontstonden de bondgenootschappen van moekims, bekend onder de namen van III, IV, V, VI, VII, VIII, IX enz. Moekims."

Het ligt voor de hand, dat tusschen eene missigit hier of elders geen principiëel verschil bestaat, dat wil zeggen, alle zijn inwendig volgens hetzelfde plan ingericht. Toch is er een groot verschil in uiterlijk, b. v. tusschen de groote en reeds wijd vermaarde missigit raja te Kota Radja, Pl. XVIII, een meesterstuk van architectuur en geheel in moorschen stijl opgetrokken en van een prachtig koepeldak voorzien, en het ellendig langwerpig vierkant hokje te Olehleh, dat den wijdschen naam van missigit médhan bĕlaki draagt. Nu neem ik wel twee uitersten, doch ook al is de inwendige inrichting vrij constant gelijk, toch blijft er ook op Atjeh nog een groot verschil tusschen de eene en de andere missigit.

In 1879 heb ik drie malen in eene missigit gebivakkeerd, eens in de missigit *Montassik*, daarna een tijdlang in de missigit *Indra-*

1) Hierover schijnt de Heer VAN LANGEN minder goed ingelicht te zijn. Mij werd ten minste bij herhaalde navraag aan verschillende personen, steeds verzekerd, dat onder geene omstandighedan in eene *déjah* de vrijdagsdienst mocht worden gehouden. Trouwens bij zulk een dienst moet steeds een *imĕm* voorgaan en die heeft men in eene *déjah* niet.

poeri en later zeer kort in de missigit *Oho*, in de buurt van *Sĕnĕlop*. Alleen de laatste was, wat ruimte en vuilheid aanging, ongeveer aan die te Oleh-leh gelijk, de beide andere evenwel waren groote, statige, gedeeltelijk steenen gebouwen, die reeds op een afstand hunne bestemming verrieden. Die te *Indrapoeri* maakte door haren eigenaardigen bouw toenmaals op mij den indruk alsof zij niet altijd hare tegenwoordige bestemming had gehad en nu ik sedert dien tijd Hindoe-kerken bij massa's op Bali heb gezien, zou 't mij niet verwonderen, indien de missigit Indrapoeri was opgetrokken op en van de ruïnen van een ouden, statigen Hindoe-tempel.

De naam *Indrapoeri* geeft trouwens eenigszins recht tot dit vermoeden en de Atjehers, die ik hierover ondervroeg, erkenden de mogelijkheid van het feit.

Van deze drie genoemde tempels herinner ik mij evenwel niet meer zooveel, dat ik er eene uitvoerige, in bijzonderheden afdalende beschrijving van zou kunnen geven.

Ten einde toch eene beschrijving van eene Atjehsche missigit te geven, zal ik die van Oleh-leh, de *missigit médhan bĕlaki* tot onderwerp nemen, hoewel die uiterlijk de kenteekenen draagt, te midden der Europeesche wijken geplaatst te zijn; ten minste door hare moderne zinken dakbedekking, welke volstrekt niet Atjehsch is, heeft zij een Europeesch tintje. Dit is trouwens alleen uitwendig, inwendig is alles traditioneel vuil en, behalve die onzindelijkheid, volgens de eischen van den godsdienst ingericht.

Zij ligt op den pasar tusschen andere huizen in, dus niet op een afzonderlijk plein, zooals met zulke gebouwen meestal het geval is; daar zij ook niet veel boven de omliggende gebouwen uitsteekt, kan iemand, die het niet weet, haar verscheidene keeren voorbijloopen, zonder ook maar het minst te vermoeden, dat daar een voornaam bedehuis is. Het eenige waaraan men het, op een kleinen afstand, zou kunnen erkennen is het vierkant, torenvormig, houten vertrek, dat boven op het hoofdgebouw geplaatst is, de *mădsanat*, door ons gewoonlijk *minaret* genaamd, dat eigenlijk bestemd is om de geloovigen tot het gebed op te roepen (*adsan*), doch hier, naar ik hoor, nimmer gebruikt wordt. Het heeft op de vier zijden, gericht naar de vier hoofdwindstreken, eene langwerpige vierkante

opening, die door eene deur kan gesloten worden, en waarvoor op andere plaatsen de *modin* zich plaatst om telkens voor het verplichte gebed de *adsan* uit te spreken, waardoor de geloovigen worden opmerkzaam gemaakt dat de tijd voor het gebed is aangebroken. Zooals ik zeg, wordt er hier, thans ten minste, geen gebruik meer van gemaakt, wijl zooals men zegt, de lui teveel verspreid, deels te ver verwijderd wonen om de *adsan* te vernemen.

Hier, evenals bijna overal in Indië, geschiedt de oproeping door het slaan op de *bĕdoeg* (*tamboer*), eene vervaarlijk groote trom, die in het voorportaal van de missigit hangt, of wel op een langwerpig uitgehold blok, waarover ik reeds vroeger sprak, en dat aan een stijl van het gebouw hangt.

De meestal langwerpige, tonvormige trom, die aan den zolder hangt, is aan weerszijden met een buffelvel bekleed, dat natuurlijk als bewijs van langdurig gebruik, of van den ijver, waarmee de *bilĕĕ* het ding hanteert, op beide zijden gescheurd is, zoodat het moeilijk is te begrijpen, dat men het nog voor dat doel kan gebruiken. Ik zeg *natuurlijk*, omdat ik nog in geen Mohammedaanschen tempel in Atjeh ben geweest, waar ten minste niet een van beide kanten aan flarden hing.

Trouwens het slaan op de *tamboer* is op Atjeh vrijwel eene sinecure. De goedgeloovigen onder de Atjehers, het zij hier nogmaals herinnerd, zijn uiterst schaarsch, kennen den tijd, die voor het gebed is aangewezen, zeer goed en behoeven daartoe geene oproeping en de anderen, het gros der kampongbewoners, trekken toch niet tot het bedehuis op, al hing de trom vlak voor hun huis. Het is ook op Oleh-leh meestal uiterst moeilijk om het getal van 40 personen telkens bij elkaar te krijgen, dat voor het doen van een openlijk gebed noodig is.

De missigit te Oleh-leh (pl. XIX) bestaat feitelijk uit twee van elkaar afgezonderde, doch nauw aan elkaar grenzende gedeelten, waarvan het eene als den voorhof, het andere als de eigenlijke missigit kan aangemerkt worden. Men kan de laatste alleen bereiken door de eerste. Deze is geheel van planken opgetrokken en, zooals ik reeds zeide, met een gegolfd zinken dak bedekt. In het midden van den oostelijken, dus den voorgevel, die door een houten traliewerk gevormd

wordt, zoodat men van buiten af een vrij gezicht op het inwendige heeft, bevindt zich de houten deur, waarvoor een trapje met een paar treden. Dit gebouwtje staat, vreemd genoeg, niet op stijlen. Is men dat poortje binnengekomen, dan ziet men rechts naast zich een grooten, gemetselden ronden put (*mon*), die ongeveer één Meter boven den beganen grond uitsteekt. Daarvóór bevindt zich een groot vierkant gemetseld water-reservoir (*koelam*), vol vuil min of meer drabbig water. Dit water, dat natuurlijk helder zou moeten zijn en dat uit de pas genoemde put afkomstig is, dient voor de ritueele reiniging van handen en gezicht der geloovigen, voor ze zich aan het gebed begeven. Ik vermoed dat die *koelam* in geen jaren is geledigd en schoongemaakt, ten minste wanneer Mohammed, die zindelijkheid eene hoofddeugd noemde, had kunnen weten van welk water zijne Atjehsche volgelingen voor de ritueele reiniging gebruik maakten, dan had hij zeker dit geheele voorschrift achterwege gelaten. Naast het reservoir, dat iets meer dan een Meter hoog is, bevindt zich vlak tegenover de deuropening een tweede lager reservoir, eveneens *koelam* geheeten, dat ongeveer een à twee voet in den grond is uitgebouwd en nog een voet daarboven uitsteekt; het is zoo ver met water gevuld, dat dit tot aan de enkels reikt als men er in staat; dit dient voor de ritueele voetwassching.

Na het voorgaande is het onnoodig te zeggen, hoe dit water, waardoor de geheele vrome gemeente moet waden, voor ze de moskee kan binnengaan, er uitziet. Boven dit waterreservoir hangt eene glazen stolp aan den zolder, waarin eene vuile olie-lamp is geplaatst, die des avonds wordt ontstoken.

Rechts van ons zien wij, naast ons in den hoek, de groote trom aan den zolder hangen, terwijl de houten vloer, die zich alleen op die zijde bevindt, vol met slaapmatjes ligt, waarop eenige geloovigen liggen te ronken of te bidden. Hier en ook boven de eigenlijke missigit is nl. de slaapplaats voor doortrekkende vreemdelingen en des nachts ook voor de ongehuwde jongens uit de kampong na hunne besnijdenis.

Is men het voetbad doorgetrokken en een trapje opgeklommen, dan komt men voor eene deur die naar den eigenlijken tempel voert.

Ook daarbinnen heerscht weer de grootste wanorde en onzinde-

lijkheid. Een hoop bidmatjes liggen over den grond verspreid; hier en daar staat een houten lessenaartje (*rikai*) voor een bidmatje, zooals men die gebruikt om er den Koran op te leggen, die natuurlijk niet op den grond mag liggen.

Vlak voor ons, dus juist in het Westen, is de boven besproken kleine nis, die den geloovigen de richting aanwijst van de kibla en werwaarts men bij het bidden het gelaat wendt.

Rechts van die nis heeft men den preekstoel (*bimbar*), van welke plaats de *chatib* wekelijks, nl. op Vrijdag, zijne preek voorleest. Na nog gezegd te hebben, dat hier en daar op plankjes aan den muur eenige Korans verspreid liggen en dat aan den zolder in 't midden alweer eene onoogelijke lamp hangt, hebben we zoowat het inwendige van deze en andere moskeeën beschreven. Het uiterlijk bestaat uit eene gemetselde fundeering tot ongeveer één Meter boven den beganen grond en daarop eene planken omwanding, waarboven het dak van gegolfde zinken platen en op het midden waarvan de te voren beschreven minaret zich verheft. Wat overigens het uiterlijk van deze moskee betreft, verwijs ik naar de photographische afbeelding. Ook van de andere soorten van tempels, die men op Atjeh aantreft en die ik thans zal beschrijven, heb ik eene photographie bijgevoegd.

Behalve de *moskee* ter hoofdplaats van eene *moekim*, heeft men in de kampongs de *déjah's* (pl. XX) en *binasah's* (pl. XXI), die ongeveer gelijk staan met de *soerau's* van de Padangsche bovenlanden en op Atjeh's Westkust meer onder den naam van *mandarsah* bekend zijn. In de moekim *Mĕrassa* telt men 18 déjah's en binasah's. Sommige groote kampongs hebben er zelfs twee. Zoo heeft o. a. de kampong *Blang-Oi*, meer algemeen bij ons bekend als *Blang-Oé*, twee *binasah's* en dus ook twee *tĕngkoe's binasah;* zoo komen er ook enkele kampongs voor met twee déjah's of met ééne déjah en ééne binasah. Er zijn in dit district zelfs een paar kampongs, o. a. *Pĕoĕk* en *Padang Kassat*, die noch het een noch het ander hebben. Doch deze kampongs, die nauwelijks 8 à 10 huisgezinnen tellen, staan, hoewel ze zelfstandige kampongs vormen, onder de bevelen van den *kĕtjihik* van de naburige groote kampong en wel de eerste onder die van het kamponghoofd van *Blang Oi*, de tweede onder die van *Lamdjabat*.

Zij hebben evenwel haren eigen *těngkoe*; de *balei* — die zelfs in de kleinste kampong niet ontbreekt, evenmin als de těngkoe — wordt in die kampongs gebruikt als verzamelplaats voor het houden der vijf dagelijksche gebeden.

De déjah's en binasah's, die onderling geen verschil in beteekenis hebben, zooals ik boven reeds deed uitkomen, verschillen daarentegen aanmerkelijk in grootte en uiterlijk.

De *déjah* toch nadert in constructie vrijwel de missigit; ik heb zelfs déjah's gezien, die er vrij wat beter uitzagen dan de missigit te Oleh-leh. De déjah te Blang, welke ik, evenals die in kampong Djawa bij de kramat van Těngkoe Andjoeng, in de gelegenheid was nauwkeurig op te nemen, bestaat alweer even als de boven beschrevene missigit uit twee deelen, waarvan het voorste hier eene overdekte loods vormt. In deze loods bevinden zich de beide gemetselde *koelam's*; na de kleinere doorwaad te hebben, komt men langs een trapje in een soort voorportaaltje, waar eene lamp en de traditioneele trom hangen en eenige slaapmatjes op den grond verspreid liggen. Vandaar voert ons eene deur in de eigenlijke moskee, die er van binnen uitziet evenals de missigit in Oleh-leh; alleen ontbreekt de preekstoel.

Dit gebouw bestaat feitelijk uit twee verdiepingen, wijl boven op het eerste dak nog een vrij ruim en luchtig lokaal is geplaatst, dat mede dient tot slaapvertrek voor de opgeschotene knapen uit de kampong. Dit gebouw staat op houten stijlen ± 90 c.M. boven den grond; het heeft eene houten omwanding en eene dakbedekking van *roembia*-bladeren. Het ligt daarbij op een groot geïsoleerd erf op behoorlijken afstand van 't gewoel der kampongjeugd. De *těngkoe-déjah* van deze kampong is een oud mannetje met een eerbiedwaardig gezicht, een man, die grijs geworden is in den dienst, doch even dom is gebleven als hij oorspronkelijk was en dus in weerwil van zijn leeftijd niet boven de massa zijner collega's uitsteekt.

Het kostte mij zeer veel moeite, toen ik eene photographie van deze déjah wilde doen nemen, om hem te bewegen, zich, in zijn ambtsgewaad gekleed, in den voorhof van de déjah te plaatsen. Eerst toen het moekim-hoofd, de „*God Almachtig*" in eene kam-

pong, het hem gelastte, ging hij er eindelijk, hoewel schoorvoetend en onder aanhoudend zuchten, mopperen en beweren dat hij ziek was, toe over.

Zooals ik vroeger reeds zeide, is een Atjeher er moeilijk toe te brengen zich te laten photographeeren; de verschillende photographieën, die ik voor en na in de gelegenheid was te doen nemen, zijn alle gemaakt onder de auspiciën van *Tĕkoe Neq*, die mij op mijne verschillende „Streifzüge" door zijn district zeer bereidwillig vergezelde; zonder hem zou ik trouwens niets hebben kunnen uitvoeren.

De *binasah*, hoewel in beteekenis gelijk aan de *dĕjah*, verschilt aanmerkelijk van deze door hare mindere ruimte en het minder kostbare ook van het daarvoor gebruikte materiaal. Meestal mist men hier een voorportaal, doch vindt men bij de trap eenige met water gevulde bamboe-kokers voor de ritueele reiniging, die dus de *koelam's* der beide voorgaande vervangen. De *tamboer* hangt hier meestal onder een vooruitstekend gedeelte van het dak of in eene naburige loods; indien de kampong nog al bevolkt is, zooals b. v. te *Blang Oi* het geval is, waar nog wel twee binasah's zijn, dan vinden de jongens uit de kampong, die daar niet kunnen ondergebracht worden, plaats in de *balei* of in eene andere bij de binasah opgerichte loods.

Het inwendige van eene *binasah* is volkomen gelijk aan dat van eene *dĕjah*. Eene van de twee binasah's, die men in *Blang Oi* aantreft, en die ik heb laten photographeeren, nl. de zoogenaamde *binasah toea*, is nog wel een historisch monument, dagteekenende van uit den eersten tijd toen de Islam op Atjeh werd gepredikt. Een der eerste predikers nl. was *Tĕngkoe Sjèh Abdoel Raoeh*, die bij zijne komst te Atjeh het eerst te *Blang Oi* aanlandde en in dezelfde binasah zijn bekeeringswerk aanving. Van daar zeker dat deze binasah, die in een bijzonderen reuk van heiligheid staat, er zoo vervallen uitziet; immers, zoo vertelde men mij, vernieuwen mag men haar niet, wel nu en dan wat herstellen.

Of het verhaal werkelijk historisch is weet ik niet, doch zeker is het dat bedevaartgangers van heinde en ver naar herwaarts komen als naar een heilig graf om in de binasah hunne offers neer

te leggen; zeker is het, volgens zeggen der geloovigen in de kampong, dat de vrijdagavonddienst nog telkens door den geest van *Těngkoe Raoeh* wordt bijgewoond, als wilde hij als vroeger de geloovigen inspireeren tot het gebed, en wel onder het mom van een *rimoeng* (tijger). Ik heb betrekkelijk ontwikkelde lieden uit de kampong en die alles behalve tot de kleine orthodoxe kliek behooren, gesproken, die bij kris en kras beweren, dat ze 't monster op een vrijdagavond [1]) de *binasah* hebben zien verlaten en wel in den vorm van een tamelijk groot zwart beest met glinsterende oogen. Dergelijke voorbeelden van auto-suggestie zijn, zooals wij reeds weten, onder de Atjehers volstrekt niet vreemd.

Eene andere binasah in de moekim Mërassa is vermaard doordat ze, zooals de legende zegt, door den reus *Ni Gërgasi* is gebouwd. Deze reus, die hoog in 't gebergte woonde en daar van de prediking van den Islam had vernomen, voelde op eens eene goddelijke ingeving om tot de verspreiding van den nieuwen godsdienst mee te werken. Hij daalde van zijn Olympus neder en verkondigde de nieuwe leer in de door hem gebouwde en thans nog naar hem genoemde binasah.

Bij de oorspronkelijke inrichting van het godsdienstig bestuur, schijnt er wel eene aanwijzing bestaan te hebben, welke kampongs recht hadden op eene déjah en welke zich met eene binasah tevreden moesten stellen; waarop die aanwijzing evenwel gegrond was, is thans moeilijk na te gaan, en niemand wist mij dienaangaande inlichtingen te geven.

Er zijn groote kampongs, die slechts eene binasah hebben, terwijl eene andere veel kleinere een groote, ruime déjah heeft en de kampongs, die thans eene déjah of wel eene binasah hebben, hebben die minstens reeds sedert menschengeheugenis gehad. Toch werd mij meegedeeld, dat eene kampong, die eene binasah heeft, deze zonder verlof van hoogerhand tegen eene déjah mag verwisselen en omgekeerd; wanneer eene déjah b. v. door ouderdom onbruikbaar is geworden en de kampong te arm is om eene nieuwe op te richten, dan kan men met eene binasah volstaan.

1) d. i. dus onze donderdagavond.

De dorpstempel, evenzeer als de *balei*, staat nooit in het centrum van de kampong, doch steeds op een vrij pleintje aan een der hoeken, veelal bij een der ingangen van het dorp, evenwel nog binnen de omheining.

Alle officiëele gebouwen in eene kampong, nl. de bedehuizen en de balei, worden op gemeenschappelijke kosten der volwassen, mannelijke kampongbewoners opgericht. Moet zulk een gebouwtje vernieuwd worden, waartoe natuurlijk in eene algemeene vergadering in de balei is besloten, dan worden de kosten geraamd en deze pondspondsgewijze, dat wil zeggen, naar den betrekkelijken welstand, over de meerderjarige, mannelijke bewoners, hetzij die gehuwd of ongehuwd zijn, verdeeld; deze pondspondsgewijze opbrengst noemt men *mĕripei*. Kunnen de kosten der vernieuwing van eene moskée door de kerk-kas voldoende gedekt worden, dan worden de kampongbewoners daarvoor natuurlijk niet aangesproken.

Kleinere herstellingen aan de déjah of binasah moet de *tĕngkoe* uit de *wakaf*-opbrengst (zie later) of, bij eventueele ontstentenis daarvan, uit zijn privaat vermogen bekostigen. Daarvoor heeft hij o. a. ook het vruchtgebruik der vrucht- en andere boomen, die op het erf van de moskee staan, mag daar zijn vee laten weiden en van de déjah, resp. binasah gebruik maken tot het geven van hooger godsdienstig onderwijs aan jongelieden, die roeping gevoelen voor eene geestelijke betrekking. Trouwens ik heb gezien dat men hier niet heel spoedig tot eene of andere reparatie van een kerkgebouw, hoe gering ook, laat staan tot eene geheele vernieuwing overgaat.

Over 't geheel bemerkt men in de kampongs zelve eene eigenaardige soort van onverschilligheid tegenover den heerschenden godsdienst. Het wil me steeds dunken of die kleine, onoogelijke déjah of binasah het eenige in de kampong is dat het Mohammedanisme vertegenwoordigt, alsof de bewoners wilden zeggen: „Zie je, daar staat onze tempel, wat zeg je, zijn wij geen goede Moslims?” Zelfs een *tĕngkoe* doet in zijn gewoon daagsch tenue, zegge in den regel niet anders dan eene sarong, een wit soort mutsje en naakt bovenlijf, al heel weinig denken aan een voorganger in den godsdienst; met hunne kennis van den godsdienst en wat daarop betrekking heeft,

is het trouwens, zooals ik vroeger reeds deed uitkomen, uiterst treurig gesteld. Hij is feitelijk de voorganger bij de godsdienstoefeningen; daar evenwel weinigen zich geroepen achten aan die godsdienstoefeningen deel te nemen en hij dus in 't meerendeel der gevallen voor stoelen en tafels, om 't zoo eens te noemen, zou preeken, is deze hoofdbetrekking van den Eerwaarde eene zeer ondergeschikte geworden.

Alleen in de nachten van de maand *Ramalhan*, de vastenmaand, komt er wat meer zoogenaamd godsdienstig leven in de kampongs en de overigens verlaten dorpstempels.

Dan komen, meestal tegen middernacht, de dorpgenooten in den tempel bijeen, om bij het aanhoudend en in een „tempo crescendo" slaan op den *bĕdoeg*, onder aanvoering van den dorpspriester, hunne *dikir's* uit te galmen, tot ze er bijna uitgeput bij neervallen.

Rondom Kota Radja kan men dan in alle kampongs het eentonig getrommel en geschreeuw der quasi geloovigen op grooten afstand hooren, alsof ze dan de schade voor het geheele jaar willen en moeten inhalen. Tot deze zinledige, volstrekt niet door den godsdienst voorgeschreven vertooningen, die, vreemd genoeg, op Atjeh zeer „en vogue" zijn, bepaalt zich als 't ware het geheele godsdienstig leven van de groote massa en zij, die anders nooit deelnemen aan de verplichte dagelijksche gebeden, noch aan den even verplichten Vrijdagdienst, die zelfs het verplichte vasten tot de twee eerste dagen van de *poeasa*-maand beperken, zullen bij deze nachtelijke samenkomsten niet gaarne wegblijven en bij het *dikir* het hardst meegalmen.

We zien trouwens ten onzent vrijwel hetzelfde. Personen, die anders nimmer ter kerk gaan, zullen zelden verzuimen de godsdienstoefening op oudejaarsavond bij te wonen, alsof ze voor het geheele jaar willen afrekenen. Ik heb personen gekend, die nimmer ter kerk gingen, doch zich, zelfs wanneer ze ziek waren, op oudejaarsavond naar het kerkgebouw lieten brengen, om toch vooral deze gelegenheid niet te verzuimen, alsof het eene jaarlijksche schoonmaak goldt.

Op het eind van de *poeasa* wordt door ieder de *pitrah* bij den *tĕngkoe* gebracht.

Voor ieder persoon, onverschillig van welken leeftijd of van welk geslacht, moet twee *arèës's* rijst bij den *tĕngkoe* worden geleverd. Aan deze belasting kan zich niemand onttrekken, immers men koopt voor die opbrengst als 't ware zijn lichaams- en zieleheil voor het loopende jaar, zooals de Atjeher beweert.

Zelfs de armsten zorgen dus, dat ze hun verplicht aandeel storten. Heeft men geen rijst in voorraad, dan mag men ook de waarde in geld betalen. Wanneer in een huisgezin een kind is geboren, dat nog voor het eind der *poeasa* sterft, dan moet zelfs voor dit doode kind, doch slechts ééns, betaald worden, al had het na de geboorte ook nauwelijks een paar minuten geleefd. Natuurlijk behoeft niet ieder zelf de *pitrah* bij den *tĕngkoe* te brengen; gewoonlijk doet dat het hoofd van het huisgezin, die dan met zijn zak rijst, voor ieder der huisgenooten namelijk twee *arëës* wel gemeten, bij den *tĕngkoe* komt en de rijst, onder het uitspreken van een bepaald formulier en na ze voor de oogen van den *tĕngkoe* behoorlijk nagemeten te hebben, bij de reeds aanwezige stort. Dit formulier luidt:

„*Nawai itoe an acharadjat djakati lillah hitaăla; kasih pitrah pada Tĕngkoe, nja pitrah oeloen jang kapo tĕ allah pĕwadjib ateh oeloen* 2, 3 (of zooveel personen als voor wie opgebracht wordt) *droi kamoi mĕbri kĕtĕngkoe*".

Men wist mij te vertellen, dat de *tĕngkoe* de opbrengst van deze belasting ten eigen bate aanwendt; dit bleek bij nader onderzoek eene onrechtmatige beschuldiging te zijn; het was trouwens al weer geen Atjeher doch een fanatieke Maleische *hadji*, die mij dit verhaal opdischte en natuurlijk zeer afgaf op de Atjehers, die in zijn oog niet veel meer dan heidenen waren, zooals hij zeide.

Slechts een deel van deze *pitrah*-opbrengst mag de *tĕngkoe* voor zich nemen, en hij is bijgeloovig genoeg om zich aan het overige niet te vergrijpen, daar hem dit ongetwijfeld in het komende jaar een ongeluk zou bezorgen. Het grootste deel van het opgebrachte dient om de knapen, die des nachts onder zijne hoede staan en des daags bij hem onderwijs genieten, van tijd tot tijd te onthalen, in welk geval voor het opgebrachte geld eene geit gekocht en geslacht wordt en per hoofd eene zekere hoeveelheid rijst wordt verstrekt. De ijverigen onder de scholieren krijgen ter belooning nu

en dan eene extra-hoeveelheid van den voorraad mee. Over 't geheel schijnt de *pitrah*-opbrengst op Atjeh in hoofdzaak te dienen tot aanmoediging van de knapen bij het godsdienstig onderwijs. De opbrengst van iedere kampong wordt ook ten bate van die kampong aangewend, zoodat in iedere kampong weer wordt uitgegeven, wat ze heeft opgebracht.

Ook de andere, aan iederen Mohammedaan voorgeschreven inkomstenbelasting, de *djakĕĕt* (arab. *dzakat*) wordt hier tamelijk geregeld opgebracht, doch bijna alleen van den rijstoogst, en wel 10% van de geheele opbrengst. Sommigen brengen ook de *djakĕĕt* van de winst in den handel bij den *tĕngkoe* binnen en wel 2½%, mits de winst meer bedraagt dan 100 spaansche matten. Nog zeldzamer is hier de *djakĕĕt* van den veestapel.

Deze belasting wordt eens in 't jaar, meest na den rijstoogst, binnengebracht. Het is natuurlijk alweer minder het godsdienstig gevoel dan wel het bijgeloof, dat den Atjeher tot het getrouw nakomen dier verplichting noopt; hij is overtuigd, dat zijn oogst of zijn handel zal tegenloopen in 't komende jaar, indien hij zich aan deze hem door den godsdienst voorgeschreven verplichting onttrekt.

De opbrengst van deze inkomsten-belasting wordt na de inning in zes gelijke deelen verdeeld en dient voor de volgende doeleinden:

1° de *boeloeng miskin*, uit deze kas worden de behoeftigen onderhouden;

2° de *boeloeng mĕoetang* tot onderhoud van personen, die hunne bezittingen buiten hun schuld verloren hebben.

3° de *boeloeng fakir*, om arme kluizenaars, die hun leven aan den godsdienst wijden, te onderhouden.

4° de *boeloeng mĕallaf*, om gedurende drie jaren of zooveel langer als noodig geoordeeld mocht worden, bekeerlingen te onderhouden en van voedsel en kleeding te voorzien.

5° de *boeloeng sabil*, de kas waaruit de onkosten bestreden worden voor het voeren van den *prang sabil*, den heiligen oorlog, tegen de ongeloovigen. Officiëel bestaat deze kas binnen ons gebied natuurlijk niet; desniettemin bestaat ze op dit oogenblik (1892) even goed als buiten de linie;

6° de *boeloeng amil*, voor de personen, die voor de inning der

belasting zorg dragen; in gewone omstandigheden dus voor den *tĕngkoe*; in de plaatsen waar eene missigit is, voor den *imĕm* en zijne handlangers.

De *boeloeng sabil* wordt, na de verdeeling, in handen gesteld van den *oelĕebalang* der afdeeling, waartoe de kampong behoort. In sommige kampongs geschiedt dit ook met de sub 2 en 4 genoemde porties; heeft men deze gedeelten evenwel voor het beschreven doeleinde in de eigen kampong noodig, dan wordt dit door den ketjihik van de kampong beheerd.

Vooral in grootere kampongs vindt men hier en daar nog kleine langwerpig vierkante in den grond gemetselde ondiepe *koelam's* (water-reservoirs), die niet overdekt en bijna steeds met troebel vuil water gevuld zijn. Zij steken slechts 1 à 2 voet boven den beganen grond uit en hebben aan eene der zijden een klein trapje. Ook deze dienen voor de ritueele reiniging voor het gebed en wel voor hen, die het gebed niet in den tempel, doch tehuis of in de buurt daarvan verrichten.

De zindelijkheid in de kampong, laat, zooals na het voorgaande gemakkelijk te begrijpen is, alles te wenschen over. In Indië heb ik nog met geen volk kennis gemaakt dat, in zake van reinheid in 't algemeen, achterlijker is dan het Atjehsche volk. De omgeving der huizen — ik sprak er vroeger reeds over — is meestal eene verzamelplaats van alle mogelijke vuil en afval. De bladeren der boomen, de rudimenten der overige vegetatie enz., dit alles blijft liggen waar het toevallig neervalt en ondergaat in den regentijd het rottingsproces op de plaats zelve.

In den natten moeson blijft het water in ondiepe kuilen staan, tot het in den grond is getrokken of door de zonnewarmte is verdampt. Van afwatering of rioleering heeft men niet het minste begrip, zoodat in den tijd, dat veel regen valt, de grond glibberig en drabbig is. Toch schijnt dit op de gezondheid der bewoners niet

dien nadeeligen invloed uit te oefenen, dien men er à priori van zoude verwachten.

Ook in de huizen zelve, zelfs in die der voornaamste hoofden (Pl. XXII en XXIII), heerscht de grootste onzindelijkheid.

De bedgordijnen zijn overal vuil en morsig en verraden tenauwernood hare oorspronkelijke witte kleur en de overige slaapbenoodigdheden zijn daarmee in overeenstemming. Alles wat niet dagelijks gebruikt wordt ligt meestal onder stof en spinraggen bedekt; potjes en pannetjes met restantjes eten van den vorigen dag staan ongedekt in de omgeving van het fornuis; gehavende zitmatjes liggen hier en daar op den grond verspreid, zoodat het geheel een hoogst onbehagelijken indruk maakt en men feitelijk te vies is om het een of ander aan te pakken. Daarbij zijn de bewoners, vooral wanneer men onverwacht, met den huisheer natuurlijk, eene Atjehsche woning binnentreedt, bijna steeds in het meest primitieve, meest vuile costuum gekleed; naakte of bijna naakte, van het hoofd tot de voeten bemorste kinderen, oude vrouwen met ongekamde grijzende haren, slechts gekleed in eene vuile Atjehsche broek en een over de schouders hangenden schouderdoek, met dikke roodbruine korsten van ingedroogd sirihspeeksel op de lippen en tanden en eene vervaarlijke sirihpruim in den slap hangenden wangzak en bij wie men vergeefs naar het „ewig Weibliche" zou zoeken, liggen of kruipen over den grond. En dit walgelijk vuile vinden we binnenshuis zoowel als daarbuiten zonder uitzondering overal, zoowel bij de machthebbenden en gefortuneerden als bij den minsten en armsten kampongbewoner. Doch de Atjeher voelt zich zeer behagelijk en „à son aise" in zulk eene omgeving en ik geloof dat het hem niets zou lijken, indien hij zich op eens in een soort Broek- en Waterland verplaatst zag. Hij is in zulk eene vuile omgeving geboren en opgegroeid, het behoort tot zijne omlijsting en hij zou er zich evenmin van kunnen losmaken als b. v. eene model Hollandsche huismoeder van hare zindelijke keuken.

HET INWENDIGE VAN EEN ATJEHSCH HUISGEZIN.

Ik heb den lezer zoo onwillekeurig de Atjehsche huishouding binnengeleid en wil daarom meteen van deze gelegenheid gebruik maken om den inventaris van zulk eene huishouding wat meer van naderbij op te nemen.

Stoelen, tafels, kasten, ledikanten en dergelijk meubilair, dat men in onze huisgezinnen vindt, zal men er te vergeefs zoeken. Een enkele der aan ons onderworpen hoofden, die in onze omgeving wonen, heeft zich allengs op venduties dergelijk meubilair aangeschaft en zelfs zijn huis in eene min of meer Europeesche woning met heusche glazen ramen en een zeker Europeesch comfort gemetamorphoseerd. Sommige kamponghoofden hebben zich allengs een paar verveloze stoelen en eene dito tafel aangeschaft om een Europeesch ambtenaar behoorlijk te kunnen ontvangen, en presenteeren zelfs hun gasten een brandy soda in behoorlijke glazen en uit nette karaffen en sigaren uit een sierlijken sigarenstander. Doch dit zijn nog altijd uitzonderingen. Van alles wat wij onder meubilair verstaan vindt men overigens in de Atjehsche kampongs hoegenaamd niets.

Wat men onder Atjehsch meubilair zou kunnen rangschikken is met een paar woorden te noemen en bestaat uit een aantal zitmatjes, een paar kussens, eveneens om er op te zitten, eenige gordijnen, zoo bont mogelijk, die bij feestelijke gelegenheden worden opgehangen, en een paar zeer primitieve lampen. Al het overige kan men onder de rubriek keuken- en eetgereedschap en slaapbenoodigdheden rangschikken.

Hoe primitief dit alles ons ook moge toeschijnen, zoo verdient het toch, en wel uit een ethnologisch oogpunt, eene nadere beschouwing.

Nemen we daarvoor eerst het zoogenaamd meubilair in oogenschouw, dat men in den regel in eene Atjehsche woning aantreft.

De zitmatjes, *tikar doĕk* zegt de Atjeher, die we hier en daar, vooral in de *sĕramoi rĕnjĕn* en in de *sĕramoi likoet*, doch ook in de *djoerei* op den grond verspreid zien liggen, zijn uit smalle strooken van de pandanus-bladeren (*oen sĕkè*) gevlochten en soms met aardige dessins bewerkt. Gewoonlijk zijn ze door de vrouw des huizes zelve vervaardigd, die hierin eene bekende handigheid heeft en dit werk reeds zeer vroeg aan hare dochters leert. Men kan ze evenwel ook kant en klaar op iederen Atjehschen pasar koopen; deze worden meest van Pedir ingevoerd.

Sommige dier zitmatjes zijn voor het grootste deel overtrokken met zwart of ander gekleurd laken, dat dikwijls rijk met gouddraad en gouden lovertjes is geborduurd, zoodat ze eene groote waarde vertegenwoordigen. In de huizen der rijken vindt men ze soms zoo sierlijk bewerkt, dat ze eene waarde kunnen hebben van 100 á 150 dollars en hooger.

Eigenlijk dienen die lakensche bedeksels om de *tikar doĕk* voor vuil worden te beschutten, vandaar de naam, dien men er aan geeft, van *lapik doĕk*, doch allengs is men om het oog te streelen, deze laatste zoo fraai gaan bewerken, dat de waarde van de eigenlijke *tikar* er bij in 't niet verzinkt.

Tusschen deze zitmatjes in, ziet men andere van wol geweven en met gekleurde bloemen en lijnen bewerkt; men noemt deze, die van Pinang worden ingevoerd en op den pasar te koop worden aangeboden, *pĕrĕmadani.*

Eene grootere soort van deze laatste, die bij feestelijke bijeenkomsten in 't midden tusschen de aanzittenden op den grond wordt gespreid, heet *lahoeri*; men vindt deze tapijten alleen bij de meer gefortuneerden; ook deze worden van Pinang ingevoerd en zijn, evenals de voorgaande, van Engelsch fabrikaat.

Om er op te zitten vindt men verder kleine vierkante kussens, hetzij van eenvoudig wit of ander gekleurd katoen gemaakt en met droog gras of fijn gesneden droge pisangbladeren gevuld of wel van fijn en rijk geborduurd laken gemaakt en met kapok (*gapèh*) gevuld. In de laatste jaren wordt kapok in groote hoeveelheden

van elders ingevoerd, zoodat dit allengs de vulling met droog gras en droge pisangbladeren heeft verdrongen. Men noemt deze kussens *tilam doëk.*

De *bantal sinaran*, een stapel van 5 tot 7 kussens om er op of tegen te leunen, zooals de Heer VAN LANGEN ze op de Westkust aantrof [1]), vindt men op Groot-Atjeh niet. Wel wordt den bruidegom, zooals wij vroeger zagen, door zijne bruid een zoodanigen zetel aangeboden, als hij haar voor 't eerst bezoekt, doch dit noemt de Atjeher *bantai bak mĕsadĕĕ*, wij zouden zeggen een leuningstoel. Ook vindt men hier wel op de slaaptafels, zooals we zullen zien, zulke stapels kussens, doch hetgeen de Heer VAN LANGEN bedoelt, kent men op Groot-Atjeh niet.

Dit nu vormt feitelijk het geheele ameublement van een Atjehsch huis, waarbij men nog in aanmerking moet nemen, dat de beste zaken hieronder nog maar alleen bij feestelijke gelegenheden voor den dag worden gehaald en voor 't overige van den tijd behoorlijk zijn opgeborgen.

Wanneer er hoogtijd is, b. v. bij een huwelijk, of wanneer de heer des huizes eene groote *kandoeri* aanricht, of bij zich tehuis door een aantal genoodigden laat *dikir*'en, of door een *tĕngkoe* of *oelama*, met eenige *moerids*, bij zich laat bidden, b. v. voor het herstel van een zieke of om een overleden familielid te gedenken en dergelijke festiviteiten meer, dan worden de voorgalerij en de *djoerei* van het huis langs de wanden met bonte gordijnen (*tirè*) behangen, die uit lange strooken katoen, meestal iets meer dan eene hand breed van verschillende kleuren bestaan en onder en boven met eene meestal roode, soms ook anders gekleurde effen strook zijn afgezet.

De kleuren zijn zeer willekeurig gekozen en niet in eene bepaalde volgorde naast elkaar geplaatst. Soms zijn enkele dier strooken gebloemd, doch meerendeels zijn ze effen. Ook het plafond is dan met een gordijn bekleed, dat aan de vier hoeken aan den zolder is vastgemaakt en meestal uit effen rood katoen bestaat, terwijl langs de randen eene guirlande van veelkleurige lapjes met zilver

1) Atjeh's Westkust door K. F. H. VAN LANGEN, in het Tijdschr v. h. Nederl. Aardr. Genootsch. Jaargang 1888 p. 451.

en gouden lovertjes bezet en kunstig ingeregen koralen bij wijze van franje afhangt. Dit plafondbekleedsel heet *lĕlangit* en maakt een heel aardig vroolijk effect. Om het geheel nog bonter en poppiger te maken, wordt de ruimte in de *sĕramoi* veelal nog door dwarse even bonte gordijnen, bij wijze van schermen, in kleinere ruimten verdeeld. Die tusschengordijnen noemt men *tirè lintĕng*.

Bij meer gegoede personen zijn die gordijnen uit kleine vierkante en driehoekige lapjes van verschillende kleur en dessins samengesteld, op de wijze als men bij ons weleens eene zoogenaamde bedeldeken maakt. Zulke gordijnen worden meestal door de vrouw en dochter des huizes zelve gemaakt of wel door erfenis verkregen. Men noemt ze *tirè mĕtjĕradi*.

Bij armere familiën zijn die gordijnen niet zoo bewerkt, doch uit één stuk katoen gemaakt. In dat geval spreekt men niet van *tirè*, doch noemt ze *tabing*.

Tot het ameublement in engeren zin kan men ook nog de lampen rekenen. Gewoonlijk treft men in een Atjehsch huis eene soort koperen staande lamp (*panjöt dong*) aan, van Chineesch fabricaat en door Chineezen hier ingevoerd; eene enkele maal ziet men ook hangende lampen (*panjöt gantoeng*) van 't zelfde maaksel en dezelfde afkomst.

Het zijn zeer onoogelijke, walmende lampen, die slechts een sober licht verspreiden en waarin men klapperolie (*minjèk oe*) of *djarak*-olie (*minjèk djarak*) de ongezuiverde olie, die men uit de zaden van de ricinus communis en rugosus bereidt, de bekende castorolie, brandt. De klapperolie, die voor dit doel wordt gebruikt, komt in twee soorten voor, nl. de *minjèk broëk*, de ordinaire soort en de *minjèk oe*, eene betere soort. De pit (*dah panjöt*) is van de ruwe kapok (*gapèh*) gedraaid.

Bij de armere klassen behelpt men zich met een aarden lamp, met twee tot zeven sleufvormige uitsteeksels, waarin de pit gelegd wordt. Van zulk eene lamp, die meestal aan den zolder hangt, vindt men eene teekening op eene der platen, waarop het Atjehsch aardewerk is afgebeeld. In kleinere kamers gebruikt men voor verlichting ook wel een ruw glas met olie, waarin eene pit drijft, evenals de bij ons wel gebruikelijke nachtlampjes.

Sedert er, na onze komst op Atjeh, petroleum wordt ingevoerd, vindt men bij de voorname hoofden petroleum-hanglampen van Europeesch maaksel en begint allengs ook het petroleumgebruik bij de lagere standen veld te winnen. In de hoogere streken van Groot-Atjeh maakt men nog van twee soorten verlichting gebruik, die men in de lagere streken niet of zelden aantreft, nl. van uit dammarhars (Dammara alba, Rmph. nat. fam. der Abietineae) gemaakte kaarsen (*panjöt damma*) en van het harsrijke hout der Eurya virens Bl. nat. fam. der Ternstroemiaceae (*kajěě sala*), dat als eene flambouw brandt. Beide geven een dikken walm, zoodat ze in gesloten vertrekken niet gebruikt kunnen worden.

Wandversieringen, b. v. schilderijen en dergelijke, treft men in een Atjehsch huis nimmer aan, tenzij men de groote met bezweringsformulieren, hiëroglyphen en caricaturen beschreven papieren, waarover ik vroeger reeds sprak, daaronder zou willen rangschikken.

Gaan we terloops even het slaapvertrek binnen, om te zien, wat men daar aantreft, doch laat ons eerst het kleine raampje openzetten, dat zich in den zijwand tegenover de deur bevindt, wijl we anders geen licht genoeg hebben om alles goed te onderscheiden.

In den hoek vóór ons staat een ongeveer 0,5 M. hooge slaaptafel, die ruimte voor twee personen aanbiedt.

Zij bestaat uit een langwerpig vierkant houten raam op vier stijltjes, waarop planken liggen. Doch niet altijd is die *pĕratah* zoo soliede; meestal toch bestaat de bed-onderlaag, evenals de vloer, uit bamboelatten en zijn zelfs de vier stijlen en het raam van bamboe gemaakt. Op de *pĕratah* ligt eerst eene eenvoudige ruwe mat en daarop een bultzak (*tilam*), die met droog gras of fijngesneden droge *pisang*-bladeren is gevuld; in vele huizen is de *tilam* tegenwoordig vervangen door een *kasoer*, dat wil zeggen een bultzak met kapok gevuld. De bultzak zelf is van ruw katoen gemaakt en soms gekleurd.

Is dat laatste echter niet het geval dan heeft hij meestal zijne witte kleur verloren en ziet er vuilgrauw uit door langdurig gebruik, hier en daar zelfs gelapt met een stuk van eene andere kleur.

Op dezen bultzak ligt weer eene van *pandanus*-bladeren gevlochten mat en daarop aan 't hoofdeinde verscheidene meest bontge-

kleurde langwerpige kussens (*bantai*), evenals de bultzak, hetzij met hooi of *pisang*-bladeren, hetzij met kapok gevuld. Aan den zolder hangt, aan de vier bovenhoeken met touwtjes bevestigd, het muskietengordijn (*kĕlĕmboe*) van zeer dun katoen of gaas, dat het geheele bed omgeeft, doch overdag aan de eene zijde openstaat. Voor de *pĕratah* ligt een gewoon matje of wel een *pĕrĕmadani*. In een anderen hoek ligt een klein bultzakje op den grond, eveneens met eene kleine *kĕlĕmboe* omgeven, waarop een of twee der kinderen slapen.

Aan den zolder hangt een aarden olielampje, terwijl een klein onoogelijk spiegeltje (*tjĕrĕmin*) met vrij oneffen glas, zoodat het het beeld erg ongelukkig teruggeeft, en een hoornen kam (*soegoet*) de eenige toilet-artikelen zijn, die men er aantreft, als men nl. de half verdorde bloemen en bladeren, welke daar op den grond liggen en die de vrouw des huizes en de meisjes straks in het haar willen wikkelen, er niet onder rekent. Kam en spiegel zijn van buiten af ingevoerd; vroeger gebruikte men bamboe-kammen van eigen fabrikaat, doch die zijn thans zeer zeldzaam.

Niet in ieder huis vindt men een *pĕratah*, als pas beschreven is; velen toch leggen eenvoudig den bultzak op den vloer, na er eerst eene mat onder gelegd te hebben.

Bij de voorname hoofden in onze omgeving vindt men ook hierin alweer meer weelde, in zooverre zij nl. veelal van ijzeren ledikanten gebruik maken.

Van een pot de chambre maakt de Atjeher geen gebruik; moet men des nachts aan eene behoefte voldoen, dan doet men dit eenvoudig in de achtergalerij, waar het water van zelf door de spleten van den bamboevloer naar beneden het huis loopt.

Een voornaam meubelstuk uit de slaapkamer, de eenige kamer meestal in huis, mag ik niet onvermeld laten. Het is de groote houten kist (*pĕtoi*), veelal met koperen beslag en dito slot en spijkers voorzien, waarin de familie-kostbaarheden, feestgewaden en andere zaken van waarde worden geborgen; soms staan er meer dan eene in het vertrek. Men kan zien dat zulk eene kist een familie-stuk is en dat zij reeds vele dienstjaren telt. Trouwens het hout, waaruit die kisten gemaakt zijn, is bijna onverslijtbaar en wordt niet door

insecten aangetast. In de meeste gevallen toch is zij van djatie-hout, het bekende Teakhout (Tectona grandis Lf. nat. fam. der Verbenaceae), soms ook van het even onverslijtbare kamferhout gemaakt; deze kisten worden kant en klaar van Pinang ingevoerd.

Thans rest ons nog eene inspectie van het keuken- en eetservies. Zooals ik vroeger reeds deed opmerken, bevindt zich de stookplaats binnenshuis en wel in de achtergalerij. De rook moet zich een weg banen door het kleine vierkante raampje, dat zich in den achterwand, en door de spleten, die zich in den vloer bevinden. Indien het huisgezin vrij groot is, zoodat men woekeren moet met de beschikbare ruimte binnenshuis, dan wordt soms eene kleine afzonderlijke stookplaats tegen den achterwand van de *sĕramoi likoet* aangebouwd, welk klein vertrekje men dan tevens als bergplaats gebruikt voor het keukengereedschap, deels ook als provisiekamer.

Wij treffen het al heel toevallig, dat de huisvrouw, een oud moedertje, in haar zeer onoogelijk *pakeian dapoer*, juist bezig is het middagmaal te bereiden en laten ons den rook welgevallen om hare culinarische bedrevenheid van naderbij te zien. Of ge straks zoudt willen meeproeven, betwijfel ik.

„Willst allen Dingen auf den Grund du geh'n,
„Wirdst manche Freude du von dannen schrecken;
„Wer alle Speisen will bereiten seh'n,
„Dem werden viele nimmer schmecken".

Dengene onder mijne lezers, die ooit de gast mocht worden van een Atjeher, ontraad ik ten sterkste, vóór den maaltijd een kijkje in de keuken te nemen en te zien, hoe de spijzen, die hem straks zullen worden voorgezet, worden toebereid. Zijne nieuwsgierigheid zoude hem allicht zijn goeden eetlust bederven en de waarheid van bovenstaand oud versje bevestigen. Ditmaal blijven wij evenwel alleen om een oogenblik rond te snuffelen, zonder aan het middagmaal deel te nemen.

De zindelijkheid der aarden en koperen pannen en potten laat evenals die van het fornuis, veel te wenschen over en zou eene Hollandsche huismoeder zeker niet bevallen. Ook de kokkin, met haar halfnaakt bovenlijf, hare ongekamde haren, onreine handen en vuile kleeren, ziet er allesbehalve appetijtelijk uit en dit zou

op zich zelf reeds genoeg zijn om iemand allen eetlust, zelfs al was die een van tien marschuren, totaal te benemen. De oude vrouw is druk bezig sprokkelhout op 't vuur te werpen, een of ander gerecht in eene andere pan over te gieten, hier en daar wat zout en kruiderijen bij te strooien en van tijd tot tijd met hare bemorste vingers iets uit den pot te visschen, om te proeven of het eten gaar en precies voldoende gekruid is. Nu en dan bromt ze iets onverstaanbaars tusschen hare tanden en werpt op de vreemde toeschouwers van haar kookkunst een alles behalve vriendelijken en uitnoodigenden blik.

De Atjeher, zelfs de zoogenaamd bevriende, en het meest zeker het vrouwelijk gedeelte, is ons nog volstrekt niet zoo genegen, om ons zoo maar vrijen toegang te verleenen tot in de binnenkamers of de keuken. 't Was dan ook alleen aan de tegenwoordigheid van Tekoe Neq toe te schrijven, dat ik, zij het dan met morren en verachtelijke blikken van den kant van 't vrouwelijk personeel des huizes, in haar heiligdom durfde door te dringen.

Parole douce et main au bonnet
Ne coute rien et bon est.

Deze stelregel, die anders overal in Indië dienst kan doen, gaat vooralsnog op Atjeh slechts ten deele op en zeker niet bij het Atjehsch damespersoneel, dat zijn haat tegen de vreemde overweldigers veel minder schijnt te kunnen verkroppen dan de mannen.

De maaltijd, die gereed gemaakt wordt, is hoogst eenvoudig. In de koperen of aarden zwart aangeslagen *kanĕt*, die te vuur staat, wordt rijst gekookt, die er tamelijk wit uitziet; straks als zij gaar is, wordt het water afgegoten en laat men de gare rijst uitstoomen tot zij droog is, terwijl men het deksel van de *kanĕt* neemt. Deze koperen potten, evenals al het later te noemen koperen keukengereedschap, worden op den pasar gekocht en van buiten af, meestal van Pinang of China ingevoerd. Nog meer dan deze koperen *kanĕts*, die alleen dienen om rijst of water te koken, gebruikt men ze van gebakken leem. Deze soort is van Atjehsch maaksel en wordt, ten minste voor de beneden-districten, in de kampong Atĕĕk ten Zuiden van Nesoek, in de nabijheid van Kota-Radja gemaakt, al-

waar de vrouwelijke bewoners zich bijna allen met het pottenbakkersbedrijf bezighouden.

De pot, die er naast staat en waarin groente in water, de *goelée*, gekookt wordt, doch die ook wel gebruikt wordt om visch te koken, is bijna steeds van gebakken leem gemaakt; zij heeft eene wijdere halsopening dan de vorige en heet *bĕlangong*. Onze kokkin is juist bezig om de groenten met eene soort lepel, *awĕĕk*, door elkaar te roeren. Zulk een lepel is van een stuk klapperdop gemaakt, waaraan een houten steel bevestigd is en van Atjehsch fabrikaat.

De *bĕlangong soedoe* is eene platte steenen, soms ijzeren pan met een langen houten soms ook aarden steel (*bakmat*), ongeveer in den vorm van onze koekenpannen. Zij dient om visch of koeken in olie te bakken. De gebroken steenen *bĕlangong*, die daar naast het fornuis staat, en als zoodanig ongeschikt is geworden om er water of rijst in te koken, doet nog dienst om er nu en dan een stukje vleesch in te braden; in dezen geramponneerden vorm heet ze *mĕlĕĕt*. Men ziet het, eene Atjehsche huishoudster gooit niets weg, zoolang het nog eenigszins gebruikt kan worden. In den platten aarden schotel (*tjiwèk*) liggen eenige gepofte of in olie gebakken vischjes te dampen, terwijl op een paar nog ondiepere doch grootere aarden schotels (*pĕnè*) andere ingrediënten voor den maaltijd gereed staan. Verder ziet men naast het fornuis de *pasoe*, eene groote waterkom van steen, die door Klingaleezen wordt ter markt gebracht doch ook hier wordt gemaakt, alsmede een paar kleinere waterkommen van gebakken leem (*baté yĕr*) of koper, waarmee men het water uit de *goetji* schept. Het water in de *goetji* is van zeer twijfelachtige zuiverheid, doch dat hindert eene Atjehsche huisvrouw niet.

Tot deze paar stuks, waarvan soms meerdere exemplaren aanwezig zijn, bepaalt zich in den regel het geheele keukengereedschap. Wij zouden daartoe in zekeren zin nog kunnen rekenen de ruwe van klapperbladeren gevlochten matjes (*rèngkan*), die om het fornuis heen op den grond liggen en waarop de potten gezet worden, wanneer men ze van het vuur heeft genomen; de vloer zou anders spoedig beschadigd worden.

Onder het eetgereedschap — servies durf ik het bijna niet noemen — dat daar grootendeels op de *salang* — de van hout of rottan

gemaakte stellage, welke bij de *dapoer* met touwen aan den zolder hangt, of aan den wand is bevestigd — in onbehagelijke wanorde door elkaar of voor een deel reeds met spijzen gevuld op den vloer staat, kan men de volgende zaken rekenen.

1. *Tjamtja*, lepels van hout, koper of aardewerk om er vloeibare of half vloeibare spijzen, b. v. pap, mee te eten; indien ze van hout zijn, zijn ze van Atjehsch fabrikaat, de andere worden alweer ingevoerd.
2. *Tjapah*, van leem gebakken borden, afkomstig uit kampong Atĕĕk.
3. *Pingan*, borden van wit grof aardewerk, worden van Pinang ingevoerd.
4. *Tjawan*, kopjes van wit of gebloemd aardewerk om er de *goelée* (sajoer) in te doen, van Pinang ingevoerd. Men onderscheidt hier nog de grootere (*tjawan rajĕk*), kopjes, kommen zouden wij zeggen, en de kleinere (*tjawan tjoet*).
5. *Tjipé*, schoteltjes, fabrikaat en herkomst als de vorige; de grootere exemplaren, die wij met den naam schaaltjes zouden bestempelen, noemt men *tjipé rajĕk*, de kleinere *tjipé tjoet*. Deze laatste zijn soms van gekleurd glas; men gebruikt ze om er klein gebak op te doen.
6. *Piala* is een zoutvaatje van glas of aardewerk gemaakt.
7. Een sieraad van de tafel, zou ik willen zeggen, indien men eene tafel gebruikte, is de *daloeng*, een groot geelkoperen presenteerblad op voetstuk, waarop de rijst, nadat ze op een schotel gedaan is, den aanzittenden wordt voorgediend.
8. Ook de *talam* is een koperen presenteerblad, doch zonder voetstuk en dient evenals die sub 9 te noemen, om de bijgerechten op te dienen.
9. *Kĕrikai* is eene kleine *daloeng*. De sub. 7, 8 en 9 genoemde voorwerpen worden alweer van elders ingevoerd.
10. *Baté*, geelkoperen drinkbekers; bij de meer gefortuneerden zijn ze soms van zilver, de armere klasse behelpt zich dikwijls met *tjawan's*, eenvoudige kopjes of aarden bekers.
11. Midden tusschen de dischgenooten staat de *pĕloeman*, ook wel *pĕdoeman* genaamd, eene groote waterkom van aardewerk, waaruit ieder het water met zijn *baté* schept.

12. Zeer dikwijls is de *pĕloeman* van geel koper en fraai bewerkt, in dat geval spreekt men van *kadah*.
13. Als het eten wordt opgebracht dekt men de enkele gerechten, totdat men ze wil gebruiken, toe met bolvormige van nipah- of lontarbladeren gevlochten, meestal wit en rood gestreepte deksels, *sangé;* soms zijn ze zeer sierlijk met figuren van bladkoper (*pĕrĕdah*) versierd. Zij zijn van Atjehsch fabrikaat.

Messen gebruikt men bij het eten niet, evenmin als vorken, welke laatste de Atjeher zelfs niet kent. Vleesch en dergelijke wordt reeds in de keuken in kleine stukjes en reepjes gesneden en zoo gebraden of gekookt; wil men het bij het eten nog fijner maken, dan trekt men het eenvoudig met de vingers van elkaar. De *sĕkin's*, die deels op Atjeh worden gemaakt en dan vrij ruw afgewerkt zijn, of van Pinang in eene betere kwaliteit worden ingevoerd, behooren dus eigenlijk bij het keukengereedschap genoemd te worden.

Na afloop van den maaltijd wordt, als er gasten zijn, de *baté ranoeb*, het geelkoperen reservoir met de betel-ingrediënten rondgediend. De *baté ranoeb* is een soms sierlijk bewerkte koperen pot op voetstuk, waarin de sirih-bladeren en stukjes pinangnoot liggen, terwijl de kalk zich in een afzonderlijk koperen potje (*krandam*) met deksel, en de tabak en gambir gezamenlijk zich in eene langwerpig vierkante doos (*tjĕrĕpa*) bevinden.

Natuurlijk komt bij een gewonen maaltijd niet dit geheele servies voor den dag en behelpen zich de armere families ook met veel minder dan hierboven is opgenoemd; alleen als er gasten zijn, wordt door de huisvrouw alles te voorschijn gebracht en, als men het zelf niet heeft, van anderen bij elkaar geleend.

In de hoogere bergstreken kan men nog in alle huisgezinnen waterkruiken aantreffen van de vruchtschil der *Lagenaria idolatrica*, Sering. nat. fam. der Cucurbitaceae, eene slingerplant, die men alleen in de hooger gelegen gedeelten van Indië en nooit aan de kuststreken aantreft. Men geeft de vruchten een kruikvorm, door, als ze nog jong zijn, om een der uiteinden een rottan- of anderen band te wikkelen; het overige gedeelte groeit dan door, terwijl de hals nauw blijft. Is de vrucht rijp, dan wordt zij uitgehold totdat

de schil alleen overblijft; deze wordt daarna in de zon gedroogd. Deze soort waterkruiken paren aan lichtheid en stevigheid nog de eigenschap, dat ze het water, dat er in bewaard wordt, zeer koel maken. De rijpe vrucht, op Atjeh bekend onder den naam *laboe piët*, wordt hier niet gegeten, wijl ze, zooals de Atjehers beweren, giftige eigenschappen zou bezitten. Ik weet wel dat de jonge vruchten, althans elders, wel worden gegeten. Dezelfde soort waterkruiken van dezelfde vrucht, op dezelfde wijze gemaakt, zag ik ook elders in Indië, o. a. op Bali, bij de Badoej's, op Sumatra's Westkust, in de bovenstreken van Java, enz.

Hoewel niet tot het huisraad behoorende, kan men in de *sĕramoi likoet* nog verschillende voorwerpen aantreffen. Zoo vindt men er steeds eene of meer groote manden met reeds gebolsterde rijst, sommige pakjes met kruiderijen voor het gereedmaken van het eten benoodigd, rijpe klappers, een paar flesschen met klapperolie en dergelijke meer, al hetgeen bij ons in de provisiekamer eene plaats zou vinden.

Verder kan men daar, al naargelang van de speciale liefhebberij der vrouwelijke huisgenooten, half afgewerkte gevlochten matjes, een weefgetouw, waarop eene sarong of ander kleedingstuk wordt bewerkt, een bundel ruw katoen of strengen witte en gekleurde zijde, die straks in het kleedingstuk moet ingeweven worden, enz. enz. aantreffen.

Het weven zelf doet men in den regel niet in huis, doch onder het huis of in de eene of andere loods, waar verschillende weefsters uit de buurt dan soms bij elkander zitten. Des nachts, en wanneer men er niet aan werkt, wordt natuurlijk alles naar binnen gebracht en in de achtergalerij geplaatst.

Tenzij de man des huizes zijne werkplaats in eene afzonderlijke bij het huis gebouwde loods heeft, kan men in de achtergalerij allerlei gereedschappen aantreffen, behoorende bij en afhankelijk van het beroep, dat door den man wordt uitgeoefend.

Behalve de te voren reeds beschreven duif, die in een houten kooitje meestal in de voorgalerij hangt, treft men in vele woningen als huisdier nog eene kat aan, terwijl kippen en eenden vrij op het erf rondloopen. Honden houdt de Atjeher als huisdier niet, wijl

immers deze dieren onrein zijn. Toch loopen zij, een half verwilderd ras, bij massa's in de kampong rond en doen een oorverdoovend geblaf en gejank hooren, zoodra ze een vreemdeling ontdekken. Het schijnt een verbasterd soort jakhalzen te zijn, gladharig met stijle ooren.

OP DEN ATJEHSCHEN PASAR.

Wanneer men de zeden en gebruiken van een Oostersch volk wil beschrijven, dan verzuime men nooit een bezoek te brengen aan de pasars, de marktplaatsen, waar dagelijks personen van beiderlei kunne van alle kanten te zamenstroomen om te koopen of te verkoopen. Immers, zoo ergens, dan ziet men daar het volk in zijne dagelijksche bedrijvigheid; men ontdekt karaktertrekken, die anders voor den onderzoeker verborgen blijven; men kan daar studies maken over typen en kleederdracht, over intellectueele ontwikkeling en taal, over zeden en gewoonten, over de producten van land en over volksnijverheid; een ethnoloog kan daar in één woord, wanneer hij slechts zijne bezoeken niet tot één enkel bepaalt, eene geheele reeks van nasporingen doen, die anders slechts met moeite en langs lastige omwegen in te stellen zijn.

Op Atjeh vindt men die pasars, behalve op alle hoofdplaatsen der enkele moekims, ook op sommige centraalpunten, die te ver van de hoofdplaats zijn verwijderd dan dat men de verschillende waren dagelijks tijdig derwaarts zou kunnen brengen of de dagelijksche behoeften inkoopen. Hoe volkrijker de streek is, hoe uiteenloopender de producten zijn, die de streek en de volksnijverheid aldaar opbrengt, des te meer koopers worden natuurlijk naar de marktplaats gelokt, des te grooter is het vertier aldaar.

De voornaamste pasars in het ons bekende gebied van Groot-Atjeh zijn de volgende:

De pasar te Kota Radja (pl. XXIV) misschien de grootste van alle, doch die, door de vele uitheemsche waren en vreemde kooplieden,

welke men daar bijna steeds aantreft, deels ook door zijn half Europeesch uiterlijk, zijn specifiek Atjehsch karakter heeft verloren.

De pasar te Oleh-leh, die zeer in verval is, wijl die te Kota Radja te veel koopers en verkoopers trekt. Op beide pasars komen zoowel Atjehers van buiten als van binnen de linie, doch van een behoorlijken pas voorzien, om te koopen of te verkoopen.

Buiten de geconcentreerde linie heeft men de volgende meest bekende marktplaatsen, nl. te:

Lamhasan	in de	VI Moekims
Oleh-Glé of *Lampisang*	„	id.
Pakan Lam Koenjit	„	IX Moekims
Kroeng Raba	„	IV Moekims
Anak Paja	„	id.
Loeng Yer	„	VII Moekims *Baid*
Ijoep Bada	„	id.
Lamnga	„	V Moekims *Montassik*
Tjot Hoho	„	id.
Sĕlimoen	in	*Sĕlimoen*
Rĕng-rĕng	„	id.

Alleen de pasar van *Oleh-Glé* heeft voor den handel eenige beteekenis; zelfs Pedireezen komen daar, om zich van het noodige te voorzien. Alle handelsgoederen, die van binnen de linie naar buiten gesmokkeld worden, komen daar ter markt. Al de andere genoemde hebben voor den groothandel hoegenaamd geene beteekenis, evenmin als de markt te Oleh-leh. Wanneer de eischen niet te hoog gesteld worden, kan de Atjeher er zijne dagelijksche behoeften koopen, meer niet. Natuurlijk zijn er hooger op binnen het gebied van Groot-Atjeh nog meer marktplaatsen, doch die liggen te ver verwijderd dan dat Atjehers van binnen de linie daarmede voeling kunnen houden, tenzij men bepaalde zaken, die alleen daar verhandeld worden, wil inkoopen en dan geschiedt dit nog meestal door tusschenpersonen. Voor het gebied binnen onze linie voorziet de pasar te Kota-radja, zooals we straks nader zullen zien, voldoende in alle behoeften, zoowel van de Atjehers als van de velerlei andere Oosterlingen, die in Kota-radja verblijf houden.

In hoofdzaak wijkt een Atjehsche pasar niet af van de markt-

plaatsen in andere deelen van Indië, in zooverre men er namelijk letterlijk alles kan koopen wat men onder alle omstandigheden noodig kan hebben; eetwaren en kleedingstukken, toiletartikelen en keukengereedschappen, werktuigen voor ieder ambacht benoodigd en landbouwgereedschappen, boschproducten en ruw materiaal voor de verschillende ambachten of beroepen noodzakelijk, visschen in alle soorten, en vruchten die het land oplevert, medicamenten, kruiderijen en andere, als bezweringsmiddel dienstdoende zelfstandigheden, in 't kort men vindt er alles, wat men onder bepaalde omstandigheden moet gebruiken.

Als het een eenigszins druk bezochte pasar is, dan is het daar een geschreeuw en gejoel, een loven en bieden, een gedrang en beweging van komenden en gaanden, dat iemand bijna hooren en zien vergaat. En dat ook de reukorganen hun deel kunnen krijgen, laat zich begrijpen, wanneer men bedenkt, dat er hoopen sterk riekende bloemen voor de toilettafel der Atjehsche dames te koop worden aangeboden, somtijds naast een hoop gedroogde visch en dergelijke min aangenaam riekende zaken.

De drukste pasardag is wel op *oeroi poepok*, dat is twee dagen voor het Mohammedaansch nieuwjaar. Dan stroomt alles van heinde en verre naar den hoofdpasar te zamen om inkoopen te doen voor den grooten dag, wijl immers dan ieder naar zijn vermogen, zoo wil het gebruik, uithaalt wat hij uithalen kan. Dan worden er nieuwe kleeren aangetrokken, dan moet er een puik maal aangericht worden en smult men naar hartelust, dan geeft men geschenken over en weer, dan verschijnen ook de kinderen in feestdos, dan wordt er een rund of karbouw geslacht en worden kandoeri's gehouden, dan worden in één woord door velen de verdiensten van een geheel jaar uitgegeven alleen om oog en maag te streelen. Ik moet hier terloops eene verklaring inlasschen van den *oeroi poepok.*

Op dezen dag worden van alle kanten, ook uit de binnenlanden, vetgemeste jonge runderen en karbouwen naar de hoofdplaats ter markt gebracht om daar als slachtvee voor het op handen zijnde feest verkocht te worden. Dit is de eenige groote veemarkt van het geheele jaar. De dag, die aan *oeroi poepok* voorafgaat, dus de derde dag voor *hari raja*, heet *oeroi bĕtron* (*bĕtron* = loslaten),

waarop nl. het vee, dat den volgenden dag ter markt moet komen, wordt uitgezocht en van de overige kudde wordt afgezonderd, waarna men het — dit geldt nl. voor hen die veraf in het gebergte wonen — nog dienzelfden dag naar de marktplaats drijft, opdat men den volgenden morgen tijdig, immers bij het krieken van den dag, daar kan zijn. De dag heet, zooals wij reeds weten, *oeroi poepok* (*poepok* = dringen, vechten, stooten). Den daarop volgenden dag, dus de dag, die den *hari raja* voorafgaat, noemt men *oeroi rokrok* (*rokrok* = hals afsnijden), wijl men op dien dag het slachtvee, dat voor het feestmaal op den volgenden dag is bestemd, ter slachtbank leidt. Op dien dag is de pasar in den regel zeer slecht bezocht, wijl dan ieder bezigheden genoeg tehuis heeft om alles voor het groote feest in orde te brengen.

Het marktplein is onoverdekt, behalve te Kota Radja, waar het bestuur eene zeer groote overdekte loods ten behoeve der pasargangers heeft doen bouwen en waar zich buitendien verscheidene kleinere en grootere winkeltjes, zoo van Maleiers, Chineezen, Arabieren, Klingaleezen als van Atjehers bevinden, welke winkeltjes er over 't geheel zindelijk uitzien en een min of meer Europeesch voorkomen hebben. Doch dit is, hoe druk bezocht die pasar ook moge zijn, geen model-Atjehsche pasar, waar vooral de zindelijkheid, zooals te begrijpen is, veel te wenschen overlaat. Die loods is trouwens niet ruim genoeg om alle verkoopers eene plaats aan te bieden; vandaar dat velen zich, en dit dikwijls bij voorkeur, liever daaromheen legeren. Thans wordt de loods meer speciaal voor kramerijen, kruidenierswaren en drogisterijen, fijne kleedingstukken en dergelijke gebezigd. Eene der bijgevoegde photographieën (Pl. XXIV) geeft ons een kijkje op den pasar buiten de loods.

Binnen de geconcentreerde linie, dus op Gouvernementsgrondgebied, wordt van de verkoopers geene belasting geheven; in het overige gedeelte van Atjeh, en ook vroeger in het door ons bezette gebied, is en was dit wel het geval.

Ieder nl. die iets ter markt bracht om te verkoopen, hetzij dit vee, kleeren, huisraad, gereedschappen, eetwaren, kramerijen, medicijnen of wat ook was, moest voor alles wat hij op het marktplein aanvoerde 5% van de getaxeerde waarde betalen. Op andere

plaatsen, zooals op den pasar te Oleh-leh, werd geene vaste inkomst van 5% geheven, doch was voor ieder artikel het inkomend recht bepaald.

Op de kustplaatsen was de *sjabander*, d. i. de havenmeester, de man die voor de in- en uitgaande rechten te zorgen had, de persoon, die de marktgelden inde en die ze aan den oeléebalang, ten wiens bate die som werd geïnd, moest afdragen. In de binnenlanden, waar men dus geen *sjabander*, geen havenmeester heeft, is een persoon, daartoe door den oeléebalang aangesteld, met de inning der marktgelden belast. Zeer oneigenlijk wordt ook deze marktmeester dikwijls met den naam van *sjabander* aangeduid. Dat hier eene ruime plaats voor willekeur en afpersing wordt opengelaten, laat zich gereedelijk denken. Men betaalt dus op Atjeh niet zooals ten onzent voor de plaatsruimte, die men inneemt, doch naarmate van de waarde der verkoopsartikelen.

Ook moet men op Atjeh telken morgen als men ter verkoop naar den pasar gaat, op nieuw voor het meegebrachte betalen. Brengt iemand b. v. voor 200 pilaarmatten aan waarde naar de marktplaats, dan wordt daarvan dus 10 pilaarmatten aan den oeléebalang betaald, verkoopt hij nu slechts voor eene waarde van 100 pilaarmatten en neemt hij het resteerende mee naar huis, dan moet hij den volgenden morgen weer daarvoor betalen.

Artikelen, die zich daarvoor leenen, laat men, om die herhaalde betaling voor dezelfde artikelen te ontkomen, in goed gesloten, groote, zware kisten, die tijdens den markttijd dan als toonbank dienst doen, op den pasar onder het toezicht van een bewaker blijven en betaalt dan den volgenden dag alleen voor het op nieuw aangevoerde. Van versche visch, vleesch, bloemen en dergelijke artikelen, die aan bederf onderhevig zijn, moet natuurlijk het overblijvende niet verkochte gedeelte telkens mee teruggenomen worden.

Een keur of een bepaald toezicht op bedorven of andere voor de gezondheid nadeelige artikelen bestaat op Atjeh natuurlijk niet. Ieder kooper heeft toe te zien, dat hij goede waar voor zijn geld krijgt; hij behoeft de hem verdacht voorkomende artikelen immers niet te koopen, zegt de Atjeher.

De gelden, die de oeléebalang dagelijks aan marktgelden int,

bedragen, zooals te begrijpen is, eene heele som. Over dat geld heeft hij de vrije beschikking en mag hij het zelfs geheel ten eigen bate aanwenden. Uit deze kas worden evenwel in den regel de onkosten bestreden, die voor werken van algemeen belang gemaakt zijn. Moet er b. v. hier of daar eene nieuwe *missigit*, *déjah* of *binasah* in eene kampong worden gebouwd en de bevolking in de kampong is niet bij machte de gelden daarvoor zelf bijeen te brengen, op de wijze als vroeger door mij is omschreven, dan wordt er al spoedig bij den oeléebalang aangeklopt, die dan het ontbrekende aanvult. Hetzelfde geschiedt wanneer eene of meer kampongs, b. v. om eene heerschende epidemie te bezweren of de eventueele gevolgen van eene zons- of maansverduistering te keeren, groote kandoeri's aanrichten en dergelijke meer, en zoo gebeurt het bij herhaling dat er op de beurs van den oeléebalang beslag gelegd wordt.

De opbrengsten der markten nu, zoo schijnt de oorspronkelijke bedoeling van den wetgever geweest te zijn, worden door het volk opgebracht, ze moeten ook ten bate van het volk weer worden aangewend. Het komt mij voor, dat de bepaling, volgens welke de oeléebalang dit geld ten eigen bate mag aanwenden, eene zeer willekeurige bijvoeging is geweest van latere machthebbenden en dat die gewoonte allengs tot een zeker soort van recht is verheven.

Gaan we na deze korte inleiding een kijkje op den pasar zelf nemen, ditmaal niet om studiën te maken over types, kleederdrachten enz., maar om eens van naderbij te zien, wat daar alzoo te koop wordt aangeboden. Wij hebben daarvoor alleen tot onze beschikking den pasar te Kota-radja en dien te Oleh-leh, de eenige, die binnen de geconcentreerde linie liggen, en daar de tweede pasar vrijwel een, wat men noemt, verloopen pasar is, moeten we ons tot dien van Kota-radja bepalen, die wel is waar zeer bloeiend is, doch, zooals ik reeds zeide, met een Europeesch tintje is aangestreken. Ik zal evenwel telkens op het uitheemsche, dat men er aantreft, wijzen, en zoo zal men zich dan ten minste ongeveer een denkbeeld van een Atjehschen pasar kunnen maken.

Hier in een afzonderlijken hoek van het marktplein ziet men alle mogelijke soorten van visch tamelijk goed gesorteerd op pisang-

bladeren, en wel de kleinere in hoopjes, op den grond liggen. Ieder hoopje vormt als 't ware een koop. Het zijn meestal jongere exemplaren van eene grootere vischsoort. Deze vischjes, ongeveer van de grootte als onze spiering en iets grooter, worden, zooals ze daar zijn „en masse" gekookt en in hun geheel verorberd; enkele soorten worden, na gezouten te zijn, in de zon gedroogd en als eene heerlijke lekkernij bij de rijsttafel genuttigd.

Wij kunnen hier zeker een 50 verschillende soorten, waaronder eenige prachtig blauw, groen of rood gekleurd zijn, onderscheiden. In het hoofdstuk, dat over vischvangst handelt, zal ik de Atjehsche en Maleische benamingen opgeven van eenige soorten van visschen, die de wateren in en om Atjeh opleveren en dus ook ter markt gebracht worden. Dicht bij deze kleinere exemplaren zien wij grootere soorten, gedeeltelijk nog levend, wijl ze immers gedurende den afgeloopen nacht of zoo pas zijn gevangen. Onder deze treft men van tijd tot tijd haaien aan van ongeveer 1 M. lengte; zij worden in mooten gesneden verkocht. Ook deze liggen meestal op groote pisangbladeren op den grond, terwijl de verkoopers er achter neergehurkt zitten, in afwachting dat er koopers komen opdagen, of wel bezig een deel van hunne uitstalling als bijzonder lekker of versch aan dezen of genen kooper aan te bevelen.

Tusschen deze hoopen visch in zien we hier en daar hoopjes gedeeltelijk levende garnalen, die de verkooper moeite heeft om evenals de kleine levende krabben bij elkaar te houden, verder eene soort mossels en eene zeer smakelijke soort oesters. Deze laatste komen evenwel niet dagelijks op den pasar en dan nog bij kleine hoeveelheden. Vrij uitgebreide oesterbanken vindt men in de lagunes langs de kusten, vooral in de nabijheid van onze bentings *Pakan Kroeng Tjoet*, *Kota Pohama* en *Lamdjamée*. Ter eere van de Atjehsche vischverkoopers — want het zijn mannen, die zich daarmee bezighouden — moet ik zeggen, dat alles hier stil en ordelijk toegaat; geene afgunst tusschen twee verkoopers, die naast elkaar hunne vischwaren hebben uitgestald, geen schelden en tieren, zooals we dat bij onze vaderlandsche vischverkoopsters gewoon zijn.

In de nabijheid staan de kippen- en eendenboeren, die hunne levende waar in groote van bamboe gevlochten kooien ter markt

brengen, zoodat men ze kan zien, zonder ze er uit te nemen. Ginds zit een haan zonder kippen in zulk eene kooi, een prachtig beest, groot en sterk dat vele bewonderaars trekt, daar hij, volgens de deskundigen, zulke fraaie teekens heeft voor een kemphaan. Informeer eens naar den prijs, dien de eigenaar vraagt voor het dier, dat hem al zooveel geld bij hanengevechten heeft opgebracht, en gij zult verwonderd staan dat zelfs een liefhebber er zooveel geld voor over heeft. Voor *f* 25 krijgt gij het dier niet en de man vraagt er natuurlijk nog veel meer voor. Daar hebt ge een korf met jonge eendjes, nauwelijks acht dagen oud; voor drie à vier *pengs* (7½ à 10 cents) kunt ge er zooveel krijgen als ge wilt. 't Is niet voordeelig, zegt de eendenboer, die diertjes groot te brêngen en bij de moeder te laten; in de eerste plaats vereischt het veel zorg om ze voor de vraatzucht der kamponghonden te beschutten, zoodat men ze zelden alle groot krijgt, en dan duurt het ook te lang voor de oude eend weer eieren legt en om de eieren is het den eenden- en ook den kippenboer hoofdzakelijk te doen. Eendeneieren gaan, vooral als ze gezouten zijn, grif van de hand voor vier à vijf cent per stuk en ook de kippeneieren halen, vooral in den slappen tijd, dien prijs dikwijls; in den goedkoopen tijd, dat is als de markt van dat artikel, om zoo te zeggen overvoerd is, halen de kippeneieren toch nog een 2½ à 3 cent per stuk.

Een eind verder kunt gij u van versch vleesch voorzien, in den regel jong karbouwenvleesch, dat, als 't goed is klaargemaakt, uitstekend van smaak is, zelfs voor Europeanen; zijt gij een liefhebber van tong of lever of verkiest ge een ander stuk van het dier, gij kunt te kust en te keur gaan. Het vleesch dat daar ginds op pisangbladeren ligt uitgestald, is iets duurder, doch het is dan ook van een jong rund. Het ziet er heerlijk malsch uit. Jammer slechts dat de verkooper, trots alle moeite die hij doet, de vliegen niet op een behoorlijken afstand van het vleesch kan houden; zoodra de man, die er achter zit neergehurkt, maar even nalaat met zijn klapperblad heen en weer te wuiven boven zijn koopwaar, hebben de vliegen zich er in dichte drommen op neergezet, doch daar let de Atjehsche kooper niet op, wanneer 't slechts niet adelijk riekt.

Vergeten wij niet, dat het *oeroi poepok* is en dat ieder Atjeher, die geen geld genoeg heeft om in compagnieschap met anderen een geheel dier te koopen, op nieuwjaarsdag, dat is den volgenden avond, als wanneer de *poeasa* is geëindigd, toch ook een stuk vleesch op den schotel wil zien; hij kan dit op den pasar koopen en zich nog de beste en smakelijkste stukken uitzoeken. Op de andere dagen in 't jaar is vleesch voor den Atjeher, zelfs voor de meergegoeden, eene luxe en ziet men op den pasar zelden versch vleesch. Wel kan men dan van tijd tot tijd kleine sterk gekruide en in de zon gedroogde stukjes koopen, want van *siĕĕ baloe* (*deng-deng*) houdt de Atjeher evenzeer als de Javaan of de Maleier, nl. wanneer het in olie of rundervet gebakken is. Dit rundervet, dat hier meestal door Klingaleezen wordt ter markt gebracht, is uitgesmolten vet. De Atjehers maken er slechts zelden gebruik van. Boter kennen ze in 't geheel niet.

Een sterke niet onaangename geur lokt ons een eindje verder, waar eenige oude vrouwen achter hoopjes welriekende bloemen en bladeren neerzitten; hier is nl. de bloemenmarkt, waar men zich, wel te verstaan, van versche bloemen voor de toilettafel kan voorzien. Het zijn dan ook meest allen vrouwen en wel allen ouderen van dagen — want de jongere komen immers niet op den pasar — die hier inkoopen komen doen; voor eenige *peng's* brengen ze weer voor eenige dagen odeur mee naar huis en vooral heden is er een groote voorraad van dit artikel ter markt gebracht, want morgenavond moeten vooral de ongehuwde en jonggehuwde meisjes met versche kransen van bloemen in het haar prijken en vernieuwen ook de ouderen van dagen den parfumerie-winkel, dien ze in de wrong onder het haar hebben verborgen. Wij kennen de bloemen, die hier verkocht worden, uit eene vroegere beschrijving reeds en gaan ze dus voorbij.

Die zitmatjes (*tikar doĕk*) daarnaast, die er met heele stapels liggen en alle van Pedirsch fabrikaat zijn, trekken thans onze aandacht. Sommige (Pl. XXV) zijn zeer keurig van pandanus-bladeren gevlochten met witte, roode en zwarte vierkante dessins, andere zijn iets grover bewerkt, doch ook minder kostbaar; alle zijn dubbel met eene onderste effen laag en eene bovenste bewerkte.

Vroeger werd de kunst van matjes vlechten ook op Groot-Atjeh door de vrouwen uitgeoefend; doch die kunst is, vooral in de laatste jaren, ten minste in de meer noordelijke districten zoo goed als geheel verloopen. Eene enkele maal worden ze nog voor eigen gebruik aangemaakt en wordt het aan de jonge meisjes geleerd; voor de markt worden ze evenwel niet meer gemaakt.

Daarnaast kunt ge weer zaken koopen van Atjehsche nijverheid, ten minste voor het grootste gedeelte; het is nl. een geheel en compleet confectie-magazijn waar we voor staan en waar de Atjeher, zoowel als zijne vrouw, zich van het hoofd tot de voeten in de kleeren kan steken. Atjehsche broeken van de meest eenvoudige soort tot de dure zijden met *bang-bang* en *toendjoeng*-borduursel aan de pijpen toe; ook de andere vroeger door mij genoemde soorten. liggen hier in alle nuances en in verschillende prijzen op de toonbank uitgestald of hangen, om ze beter in 't oog te doen vallen, over tusschen twee latten gespannen lijnen. *Idjar pinggang's* (lendendoeken voor mannen zoowel als vrouwen), *badjëë kamédja's* (eene soort overhemd), meestal met zilveren of gouden borduursel, Atjehsche korte jasjes en ook vrouwenkleedingstukken, zooals ik die vroeger reeds beschreef, liggen of hangen hier in alle soorten en van de uiteenloopendste prijzen. Vooral het borduursel op de kleedingstukken, alles van Atjehsch fabrikaat, en de prachtig geweven sarongs, sommige tot een prijs van honderd gulden en meer, houden ons een tijdlang staande. En dat de Westersche beschaving reeds voor een goed deel haar intrede heeft gedaan op Atjehschen bodem, bewijzen u de Atjehsche jonge mannen, die daar, ieder achter eene naaimachine van Engelsch fabrikaat, in den winkel neergehurkt zitten en de pantalons en wambuizen van Europeesch model kant en klaar afwerken. Zij werken zelfs op bestelling en wanneer ge hun een gala-rok gaaft als model, ze zouden u er een dito namaken. Dit is natuurlijk eene geheel nieuwe industrie, die zich alleen in de omgeving van Kota-Radja heeft ontwikkeld, doch allengs ook verderop wel ingang zal vinden.

In dezen kleerwinkel kunt gij uw geld kwijtraken, indien ge namelijk eene compleete Atjehsche uitrusting van niet te ordinaire kwaliteit mee naar huis wilt brengen; en dit is zuiver handenar-

beid, geen machinewerk, dat ge in deze artikelen te zien krijgt, alles echt nationale industrie. Gij kunt er ook wel eenvoudige stukken krijgen, doch 't wordt u er bijgezegd, dat ze geïmporteerd zijn en dat er dan niet voor wordt ingestaan of ze op den duur wel kleurhoudend en sterk zullen blijven, want de Atjeher is trotsch op zijn eigen werk, het streelt zijn nationaal gevoel als ge die eigen geweven sarongs, die prachtig geborduurde *sĕloewer Atjeh* enz. bewondert.

Doch we mogen ons hier niet te lang ophouden, er is nog zooveel te zien en tegen 10 à 11 uur zijn bijna alle koopers en dus kort daarna ook de verkoopers huiswaarts gegaan.

De pottenbakkersartikelen, die we vroeger reeds in de Atjehsche huishouding, voor een deel althans, leerden kennen, staan daar in stapels op den grond uitgestald. Het moedertje, dat er bij zit, is uit de kampong *Atĕĕk* afkomstig en verhaalt u, niet zonder een zekeren trots, dat dit werk nergens zoo soliede wordt afgeleverd als in genoemde kampong. De potten en pannen zien er wel is waar niet uiterst sierlijk uit, doch stevig zijn ze, al zijn ze zonder glazuursel; ze kunnen gerust een stootje verdragen en doorlekken doen ze in geen geval, daarvoor is de leemsoort, die er voor gebruikt wordt te goed, beweert het oudje. Sommige van die roodsteenen potjes zijn zelfs aan den rand met gele ingebakken figuurtjes en bloemwerk voorzien, hetgeen, alweer volgens zeggen van de verkoopster, eene bijzondere handigheid vereischt en ik kan het bevestigen, daar ik de verschillende werkzaamheden in de kampong zelf heb gezien; in een later hoofdstuk kom ik daarop terug. Dat potje daar, met het met driehoekige figuurtjes opengewerkte dekseltje, en waarvan gij de bestemming juist om die laatste eigenschap moeilijk zult kunnen raden, dient om er wierook in te branden bij het bezweren van booze geesten, dus ook bij ziekten en sterfgevallen.

Een sterke geur van kruiderijen, alsof we in een drogistwinkel waren, lokt ons verder, en waarlijk, wij staan in of liever voor eene Atjehsche apotheek, waar alles wat een *toek tabib* of *bidan* ooit zou kunnen voorschrijven, behalve bezweringsformulieren natuurlijk, iedere soort in vakjes of afzonderlijke potjes en kistjes, is uitgestald. Jammer, dat er nergens etiquetten op staan; nu moeten

we den drogist lastig vallen, door hem van alles den naam te vragen en zoo krijgen we dan eene opsomming van de volgende Atjehsche namen: *pĕndang*, *haléba*, *djara koesani*, *djara poetih*, *djara manis*, *kĕtoembar*, *bòh poeta taloi*, *djangoet djĕĕn*, *boenga lawang kĕling*, *koelit tĕrapan*, *djĕmoedjoe*, *djara hitam*, *bòh tjapĕli bòeta*, *tjekoi*, *djĕrĕngiĕ*, *koelit ganti*, *katjoe*, *bòh ganti*, *tĕroesi* (*sulphas cupri*, in ruwe kristallen), *oedjoeng*, *atap*, *anĕĕk kĕadoeng*, *anĕĕk sisawi*, *hinggoe* (*gummi asae foetidae*), *tawas*, *galagaroe*, *pedja*, *oen tjina maké*, *poetjoek*, *lada*, *angko tjina manis*, *tjang tjoeroes* en hoe al die gedroogde wortels, basten, bladeren, bloemen, zaden, stukjes hout, harsen enz. meer mogen heeten. In den gedroogden toestand, waarin de verschillende ingrediënten bijna zonder uitzondering verkeeren, valt het moeilijk de plant te bepalen, waarvan ze herkomstig zijn; slechts enkele zijn op den reuk af, of doordien ik ze ook elders in inlandsche apotheken aantrof, te herkennen. Wij zouden trouwens weinig met die wetenschap gebaat zijn, wijl de man in den winkel, die het bovendien druk heeft om al zijne klanten te bedienen, ons toch slechts van een paar middelen weet op te geven, waarvoor ze dienstig zijn. Wel vertelt hij mij, dat sedert onze komst een groote toeloop van Oosterlingen uit bijna alle deelen van Indië naar Kota-Radja en omstreken heeft plaats gehad en die allen hunne, in het land van afkomst opgedane medische kennis naar herwaarts hebben overgebracht, zoodat de Atjehsche pharmacopea allengs eene groote uitbreiding heeft ondergaan.

Wij laten onzen pharmaceut verder ter beschikking zijner klanten, om een kijkje te nemen in dien winkel met kramerijen en wat daaronder zou kunnen gerekend worden. Bijna alles, wat we hier te zien krijgen, is van buiten af, uit *China*, *Pinang*, *Singapore*, *Ceylon* enz. ingevoerd; slechts enkele voorwerpen zijn van Atjehsch fabrikaat.

Cartons met haken en oogen, bosjes knoopen van allerlei soort en in alle bruikbare afmetingen, pakjes naalden en spelden, klosjes garen, kluwens zijde en wol, gekleurd en ongekleurd, koralen ingeregen en in bakjes en wel in alle kleurnuanceeringen, onoogelijke toiletspiegeltjes met rooden of vergulden rand, doosjes met deksels, waarin een spiegeltje, lampen en lampjes, houten scheeden

voor klewangs, koperen tabaks- en kalkdoosjes, complete stellen voor de betel-ingrediënten, kleine matjes, haarkammen, sloten met sleutels, sloten zonder sleutels en sleutels zonder sloten, bossen koperen sleutels om aan den zakdoek over den schouder te dragen, ijzeren en koperen epilateurs om de baardharen uit te trekken, messen van allerlei soort en fabrikaat, scharen, fleschjes met welriekende olie, kleine ledige fleschjes om er zelfbereide oliën in te doen, serviezen, karaffen met leelijke bloemen beschilderd, koperen en glazen drinkbekers, lepels van tin of vertind ijzer, van een klapperdop of een schelp gemaakt, katoentjes en chitsjes, touwwerk, presenteerblaadjes met of zonder trommeltjes, allerlei gereedschappen voor de verschillende ambachten, spijkers in verschillende grootte, ijzeren potten en pannen, vertind of onvertind, allerlei soort van aardewerk, eenig speelgoed, vischhaken, nagemaakte opzichtig bontgekleurde bloemen met hardgroene bladeren met en zonder vaasjes, opiumpijpen, karpetten en tapijten en nog veel meer ligt daar in die uitstalling welgeordend bijeen. Grootendeels zijn die zaken bestemd voor de vreemde Oosterlingen, die Atjeh tot woonplaats kozen; immers veel van al dat moois zal men tevergeefs in eene Atjehsche huishouding zoeken. Meestal is het dan ook een Maleier of Arabier die deze kramerijen verkoopt en dan nog alleen op den pasar te Kota-Radja.

Daarnaast zien wij weer iets eigenaardig Atjehsch ter markt gebracht, nl. *koepia's*, zooals ze door de Atjehsche vrouwen gevlochten of geweven en door de mannen gedragen worden. Dit artikel is vrij duur als het eenigszins fijn bewerkt is; het kost van drie tot zes rijkdaalders of pilaarmatten per stuk. Veel worden er trouwens op een morgen niet van verkocht, wijl maar enkele mannen zich de weelde van zulk eene dure hoofdbedekking kunnen veroorloven.

Iets verder zien we groote stapels vruchten van verschillende soort, verschillende naar den tijd van het jaar.

Ook deze kennen wij reeds van eene vroegere beschrijving. Ze liggen alweer alle op den grond uitgestald en wel in van bamboe gevlochten manden of op pisangbladeren. Wat dáár zoo zorgvuldig in de bladscheeden van den pisangboom is verpakt, is de rijpe *bòh timoen panjang*, ook als *kĕtimoen Atjeh* bekend, die wij reeds vroeger

leerden kennen. Om de vrucht, die thans erg week is, niet te beschadigen, wordt zij zoo zorgvuldig ingepakt ter markt gebracht. Die bladeren, welke daar in lange rissen tusschen twee latjes verpakt liggen, zijn de voor bijna iederen Atjeher onontbeerlijke sirihbladeren, die hij voor zijne betel-pruim noodig heeft.

Ginds staat een Atjeher, die de door hem zelf van fijne bamboestokjes en een paar plankjes gemaakte, ronde duivekooitjes te koop aanbiedt. In een paar der kooien bevindt zich eene duif van de soort, die men in bijna ieder Atjehsch huis aantreft en waarover ik reeds vroeger sprak. Hij wijst u op de gunstige teekens, die het dier heeft, en raadt u aan er zulk een te koopen. Ze zijn trouwens niet goedkoop, wijl de verkooper, zooals hij zegt, ze zelf van Pinang heeft moeten aanvoeren; dit kunnen wij gerust aannemen, wijl ze, volgens zeggen altijd, op Noord-Sumatra niet voorkomen.

Wij blijven nog een oogenblik staan bij de boschproducten, die zoo nu en dan, nu eens in grootere dan in kleinere partijen worden ter markt gebracht, en dan valt ons oog het eerst op verscheidene bundels rottan, die uit de hoogere bergstreken, uit de VI Moekim's en ook van de Westkust, met name van *Simaloer*, naar hier worden aangevoerd. De rottan wordt hier bijna alleen als bindmiddel, minder voor vlechtwerk gebruikt. Als de beste bindrottan geldt hier de *rottan sĕga* of *saga* (*Calamus heteroidens Bl*). Zij is uiterst buigzaam en lenig en vindt daarom den meesten aftrek.

Onder de andere voorkomende doch minder gewilde soorten werden mij genoemd de *rottan kĕrokrok* (*Calamus micranthus Bl*) en de *rottan boelée* (*Daemonorops strictus Bl*). Ook nog andere rottansoorten komen hier voor, doch worden niet verhandeld, ten minste niet naar hier ter markt gebracht.

Reukhout (*gahroe mérah*) van de *Urostygma procerum Miq*. (nat. fam. der *Thymelaceae*) wordt in verschillende onregelmatige stukken ter markt gebracht. Men brandt het bij feesten, bij sterfgevallen in de lijkkamer en ter verdrijving van booze geesten, als geneesmiddel of voorbehoedmiddel dus. Het heeft eene geelbruine kleur en is tamelijk hard. Eene andere soort reukhout, die wordt aangevoerd, is afkomstig van de *Aquilaria Agallocha Rub*. nat. fam. der *Aquilarineae*; het is het zoogenaamde *aloëhout*. Verder vindt men

verschillende soorten van hout en andere plantendeelen, die tot bereiding van verven dienen, nl. om zijde en katoen te kleuren. *Dammarhars* (*dama*) van de *Dammara alba Rmph.* nat. fam. der *Abietineae*, komt hier meestal in ruwe zwarte stukken voor en wordt deels uit de binnenlanden, deels van uit Pedir ingevoerd; het wordt vooral bij het breeuwen van schepen en het maken van flambouwen gebruikt.

Soms worden ruwe stukken *gĕtah* en wel de *gĕtah balam* van de *Urostygma Karet* en de *Urostygma glabellum Miq.* beide nat. fam. der *Artocarpeae*, op den pasar aangetroffen. Veel vertier schijnt er evenwel niet in te zijn. Deze *gĕtah* wordt deels uit de VI Moekims deels uit *Simaloer*, op de Westkust, naar hier gebracht.

Hoewel niet tot de boschproducten behoorende, moet nog onder de handelsartikelen die ter markt komen, de tabak vermeld worden, die deels hier verbouwd wordt, deels van Pinang wordt ingevoerd. Zooals ik vroeger reeds zeide, zijn beide van eene zeer inferieure kwaliteit. Toch vinden ze hier voor de beteldoos veel aftrek.

Evenveel aftrek vindt het suikerriet (*tĕbĕĕ*), dat steeds in groote stapels aanwezig is, en òf in groote kávelingen tot de bereiding van suiker òf in kleine hoeveelheden b. v. van 3 à 4 stuks, van de hand gezet wordt. In het laatste geval wordt het riet, nadat men den buitenbast weggesneden heeft, in kleine stukjes verdeeld en door groot en klein gekauwd.

Wij mogen de verplaatsbare gaarkeukens, die aan 't eind des pasars zijn opgesteld, niet vergeten. De Atjehsche pasar-bezoekers — want het zijn Atjehers die dezen handel drijven — kunnen zich hier van een Atjehsch maal voorzien. Wij moeten ons hier niet te lang ophouden, wijl de lucht in de nabijheid voor een Europeeschen neus wat al te piquant is. Den Atjeher hindert het evenwel niet als er een drop vet in 't vuur valt of de olie wat erg ranzig riekt.

Wilt ge het een of ander koopen en als souvenir meenemen en bespeurt gij dat ge geen kleingeld genoeg bij u hebt, dan kunt gij, op den hoek der straks genoemde rij winkeltjes, bij den Atjehschen geldwisselaar uwe rijksdaalders en Spaansche matten in kopergeld omzetten, zelfs al wildet ge voor een *f* 500 aan kleingeld hebben; hij neemt evenwel eene vrij hooge winst.

Wij zullen hiermee ons bezoek aan den pasar eindigen en nog alleen vermelden, dat het geheele jaar door iederen dag pasar gehouden wordt en wel van zonsopgang tot 10 à 11 uur des morgens, als wanneer alle koopers, en dus ook de verkoopers, huiswaarts gekeerd zijn. Alleen op den dag van het Mohammedaansche nieuwjaar, waarop nl. ieder Atjeher zonder uitzondering feestviert, wordt geen pasar gehouden. De noodige inkoopen heeft men reeds te voren gedaan.

Op den grooten pasar te Kota-Radja worden, zooals te begrijpen is, eene massa artikelen meer dan boven genoemd zijn, ter markt gebracht. Doch men vergete niet, dat ook andere volken, die op Atjeh in den omtrek van onze metropolis wonen, en zelfs de Europeanen daar vele hunner dagelijksche benoodigdheden inkoopen. Doch de verkoopers zijn daar ook niet uitsluitend Atjehers.

Even goed als deze hebben ook Chineesche, Klingaleesche en Arabische handelaars, Maleiers zoo van Malakka als Padang enz., hunne waren uitgestald. Het sterkst zijn naast de Atjehsche, de Chineesche handelaars vertegenwoordigd, zoodat het typische van een specifiek Atjehschen pasar hier op den achtergrond treedt.

Dat op den pasar te Kota-Radja dus ook zaken te koop worden aangeboden, die in eene Atjehsche huishouding niet voorkomen, ligt voor de hand, doch het is evenzeer te begrijpen, dat daardoor tegenwoordig zeer dikwijls bij de Atjehers in onze onmiddellijke omgeving zaken worden aangetroffen, die men er te voren te vergeefs zou gezocht hebben en dat daardoor langzamerhand eene wijziging wordt gebracht in de kleederdracht, de voeding, de inrichting der huizen en daardoor alweer min of meer ook in zeden en gebruiken, al hetgeen hen op den duur zeer geprononceerd van de Atjehers buiten onze linie zal doen onderscheiden. Wij hebben in den loop dezer schets reeds meermalen gelegenheid gehad voorbeelden daarvan aan te halen.

VISCHVANGST.

Daar waar een land zoo „meerumschlungen" is als Atjeh, dat nl. aan drie zijden door de zee omspoeld wordt, daar laat het zich begrijpen, dat de vischvangst en wat daarop betrekking heeft, een zeer groote factor is voor de volkswelvaart en onder de bedrijven die het volk uitoefent eene eerste plaats inneemt.

Men kan dan ook gerust zeggen, dat het grootste deel der bevolking op de kustplaatsen eenig en alleen van de vischvangst leeft en dat al het andere, zelfs de landbouw, hierbij op den achtergrond treedt. En de wateren om Atjeh en ook de Atjeh-rivier met hare affluenten zijn uiterst vischrijk. Iederen dag worden, vooral in de buurt der kuststreken, honderden manden met visch van allerlei soort, naar de centra van het handelsverkeer, de pasars, opgezonden en vinden daar grage afnemers, die ze of in kleine kavelingen koopen voor eigen gebruik of in groote hoeveelheden om ze hooger op in de binnenlanden met groote winst van de hand te zetten. En de Atjeher schijnt mij toe een hartstochtelijk visscher te zijn, niet alleen om aan den „struggle for life" tegemoet te komen, doch ook uit pure liefhebberij. Als hij geen ander werk te verrichten heeft, kan men b. v. een Atjehschen jongen, die vischwater in zijne buurt heeft, met het geduld van een Leidschen peujeraar soms uren lang aan een eind draad zien trekken, aan welks ander eind, dat in 't water hangt, een vischhaak met aas is bevestigd, of ziet men de ouderen met een schep- of werpnet langs de oevers van de rivier naar kleine vischjes visschen of, in een *djaloer* gezeten, in de nabijheid van de kust hengelen en zeer dikwijls loont de vangst de moeite

niet. Doch 't is hem immers niet alleen te doen om de vangst, al is die ook eene niet te versmaden aanvulling van den maaltijd, maar vooral ook om de aangename émoties die het visschen veroorzaakt. Het vischje, dat hij daar ophaalt, is klein, misschien niet eens smakelijk, doch wàt nood, hij heeft het, zij het ten koste van veel geduld, boven water en dat is dikwijls hoofdzaak. Doch die peujeraars zijn, zooals ik zeg, niet de beroepsvisschers, niet de personen, die van de opbrengst zich en de hunnen moeten onderhouden en 't is van deze laatsten, dat ik in dit hoofdstuk voornamelijk wil spreken. En ik wijd er het eerste hoofdstuk aan daar waar ik over volksnijverheid, over sommige ambachten en beroepen wil spreken, wijl de vischvangst, vooral sedert aan den landbouw, met name de pepercultuur, en ook aan vele ambachten door en sedert onze komst zulk een gevoelige slag is toegebracht, daaronder misschien eene eerste plaats inneemt en zooals ik reeds aanstipte, langs de kuststreken al het andere op den achtergrond dringt. DAVIS maakt in zijn meergenoemd reisverhaal reeds de opmerking, dat het visschersbedrijf op Atjeh zeer algemeen is en dat men er meest van visch leeft. De toenmalige Sultan *Alaoe'd-din Sjach* had zich, zooals het heet, zelfs van eenvoudig visscher tot Sultan opgewerkt.

En toch is ook dit bedrijf niet meer zooals vroeger. Door den oorlog en de daaruit gevolgde „Sperr"-maatregelen is ook aan de zeevisscherij op Atjeh een even gevoelige slag toegebracht, die zich zelfs in het, in dit opzicht vrije Oleh-leh doet gevoelen. Ik kom hierop later nog terug.

De zeevisscherij wordt langs de Noordkust evenals op de Oost- en Westkust bijna uitsluitend in den drogen moeson uitgeoefend, ten minste in den regenmoeson waagt men zich met de kleine ranke visscherspr auwen zelden ver van land en dan nog alleen als de zee uiterst kalm is.

Zoodra nu de tijd is aangebroken, dat men ter vischvangst kan gaan, wordt er door de verschillende visschers van eene en dezelfde streek, op het zeestrand en wel in de nabijheid van de plaats, die men voor vischterrein heeft uitgekozen, een vette karbouw geslacht en een groot offermaal aangericht, ten einde de goede geesten, in het bijzonder den na te noemen heilige, die hen beheerscht, gunstig te

stemmen en zich zoodoende van eene goede vangst gedurende het loopende seizoen te verzekeren.

De verschillende deelnemers hebben daartoe ieder eene bepaalde som ingelegd, ieder in verhouding tot zijn vermogen. Het vleesch van het geslachte dier wordt aan het zeestrand verorberd, terwijl de ingewanden en de andere afval van het dier zorgvuldig bijeengegaard en met eene prauw zoover mogelijk in zee worden gebracht en daar onder het uitspreken van een *doâ* of toepasselijke spreuk te water worden gelaten.

In hoofdzaak is deze ceremonie, zooals ik zeide, eene offerande aan den Atjehschen Neptunus, wien men daardoor een goeden toevoer van visch wil afsmeeken, een aequivalent als het ware voor het in beroering brengen, het ontwijden van zijn domicilie.

De naam van den machtige, die in de Atjehsche wateren gebied voert en aan wiens bevel de visschen gehoorzamen, is *Nabi Chailir* of, zooals de Atjeher hem noemt, *Choilé*.

Hij is trouwens alweer geen bepaald Atjehsche heilige, doch onder denzelfden naam ook op Java en bij alle andere Mohammedaansche volken van den Archipel bekend en met hetzelfde gezag bekleed.

Niet onwaarschijnlijk is het, dat dit godsdienstig gebruik uit den heidentijd van Atjeh afkomstig is en, zooals we reeds meer van die gebruiken bij de Atjehers hebben leeren kennen, eenvoudig in een Mohammedaansch kleed is gestoken. Wij vinden immers, zooals bekend is, dit gebruik om nl. een offerfeest aan te richten bij den aanvang van het vischseizoen, bij vele ook niet-Mohammedaansche volken van den Indischen archipel.

Het volgende verhaal moge als een bewijs dienen, welk eene macht men dezen heilige toeschrijft en ons tevens een bewijs te meer leveren, hoezeer het animisme bij de Atjehers heeft wortel geschoten. Een mijner berichtgevers vertelde mij, dat hij noch een zijner familieleden — en dit wel sedert verscheidene generaties — geen *ĕngkoet djidjib*, eene groote vischsoort, die veel overeenkomst heeft met onze elft en door de Maleiers *aloe-aloe* genoemd wordt, mag eten in weerwil ze als een fijne, zeer smakelijke visch anders zeer gezocht is. De reden daarvan is, zoo vertelde hij mij, de volgende:

Het is reeds vele, vele jaren geleden, dat een vrouwelijk ascendent van hem, eene zooveelste bet-overgrootmoeder, zich op een Atjehsch vaartuig bevindende, door het onstuimige weder over boord sloeg en onmiddellijk door de golven werd verslonden. De gebruikelijke doodenmalen en andere plechtigheden waren reeds lang afgeloopen, men had reeds lang geleden een groot offerfeest aangericht op den 100sten dag na het ongeluk, toen de vrouw op eens in levende lijve in den familiekring verscheen; maar hoe? Haar geheele lichaam zat vol schelpen en zeekwallen, die zich daaraan hadden vastgehecht, terwijl zeewier zich door hare haren had gestrengeld; doch zij leefde en zij deed, nadat zij door de verbaasde familieleden was gereinigd en van behoorlijke kleederen voorzien, het verhaal dat zij, nadat ze door de zee was verzwolgen, natuurlijk als ieder ander menschenkind ten doode gedoemd en haar lijf ter prooi aan de zeemonsters zou geworden zijn, indien eene gansche school *djidjib's* haar niet te hulp ware gekomen en haar voor den toorn van *Nabi Choilé* had verborgen gehouden. Deze visschen hadden haar heimelijk verzorgd, waren ten laatste, bewogen met haar lot, na het geheim geopenbaard te hebben, haar voorspraak bij dien heilige geweest, om haar niet te deren en hadden haar eindelijk op het droge gebracht. Die dienst mocht niet onvergolden blijven en in den familieraad werd besloten dat nooit iemand in de familie een *djidjib* zou mogen eten, onder welke omstandigheden ook, en dat men het zijnen kinderen en kindskinderen als een verbod zoude inprenten. Deze legende leeft thans nog als een historisch feit onder de familieleden voort en men houdt zich nog streng aan het daaruit voortgevloeide verbod, en de ernst waarmee de persoon, anders een zeer ontwikkeld Atjeher, mij het verhaal deed, verried ten volle de piëteit die hem daarbij bezielde.

Zulke verbodsbepalingen, meestal van dergelijken oorsprong, vindt men bij massa's ook onder de Javanen en Maleiers. En dat zij volstrekt niets met het Mohammedanisme gemeen hebben, al worden ze ook hier en daar er mede in verband gebracht, bewijst het feit, dat ik ze evenzeer bij de Hindoesche Baliërs [1]) aantrof en

1) Zie mijne ethnologische schets: „Eenigen tijd onder de Baliërs."

dat zij, naar mij medegedeeld werd, ook bij de Heidensche Bataks voorkomen.

Zooals wij straks zullen zien, worden er, behalve het genoemde offerfeest voor *Nabi Choilé*, bij het visschen ook nog andere godsdienstige maatregelen getroffen, om zich een goede vangst te verzekeren.

Wij zullen ons in de eerste plaats met de zeevisscherij bezig houden, wijl deze toch de voornaamste is, om daarna te zien, hoe de Atjeher in de rivieren, riviermondingen (*koewala*), moerassen, meren en andere binnenwateren de visch bemachtigt.

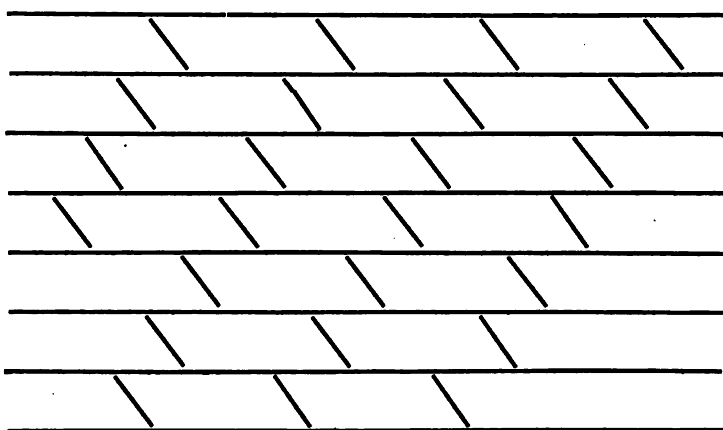
De voornaamste visscherij is wel die met sleep- of treknetten (*poekat*), wijl men hierbij in den kortst mogelijken tijd de grootste hoeveelheid visch op het droge brengt. De uitgaven voor zulk een net zijn nog al hoog, en daarom kan niet ieder zich zulk een net aanschaffen.

Dikwijls zijn het afzonderlijke personen, die van het netten knoopen een beroep maken en gewoonlijk alleen op bestelling werken. In de meeste gevallen zijn het evenwel de visschers zelf, die zich de grondstoffen aanschaffen en in den kwaden moeson, als wanneer men niet ter vischvangst kan gaan, de netten van meet af kant en klaar maken, hetgeen voor een *poekat* een langen tijd, soms wel een paar jaar vereischt, ten minste, wanneer men alleen voor het werk staat. De kosten van een geheel afgewerkt treknet, met inbegrip van de prauw, die er bij behoort, wisselen af tusschen de 300 en 400 Spaansche matten. Natuurlijk is dit afhankelijk van de deugdzaamheid der grondstof, die men er voor heeft gebruikt, en van de lengte van het net. Als men wat goede zorg aan het net besteedt en het b.v. niet opbergt dan na het eerst goed in de zon gedroogd te hebben, dan houdt het zich trouwens jaren lang goed en werpt dus eene goede rente af. Alleen de prauw moet van tijd tot tijd wat opgekalefaterd worden, en dat doet de eigenaar, als de reparatie niet te groot is, meestal zelf.

Zien we thans hoe zulk een *poekat* is gemaakt en hoe men bij het visschen er mede te werk gaat.

De lengte van het geheele net is natuurlijk verschillend, doch

haalt in den regel ongeveer 400 *dĕpa* (vadem), terwijl de breedte resp. de hoogte, ongeveer 4 vadem bedraagt. De Atjehsche poekats zijn wel de langste, die ik in Indië heb gezien. In de meer zuidelijke gedeelten van Sumatra b.v., bereiken zij zelden eene grootere lengte dan 100 à 160 Meter. Het net wordt gemaakt van idjoektouw ter dikte ongeveer van een potlood, waarvan 20 à 25 einden op gelijke afstanden, en wel van $\frac{1}{5}$ Meter, boven elkaar gespannen zijn, terwijl zij op gelijke afstanden en wel door schuin verloopende touwen aan elkaar zijn verbonden op de wijze als deze figuur aangeeft.

Natuurlijk zijn de mazen in dit gedeelte veel te groot om daarin visch te vangen, doch daarvoor dient het ook niet, maar zooals we zoo dadelijk zullen zien, om de visschen in het eigenlijke net te jagen. Dit net bevindt zich in 't midden van het geheel en is in fijne mazen geknoopt, meestal van gewoon touw, een enkele maal van zijde, waardoor de prijs natuurlijk aanmerkelijk verhoogd wordt. Dit essentiëele gedeelte van het net, dat weer 50 à 60 vademen lang is en natuurlijk het voornaamste van het geheel vormt, is feitelijk een groote zak, die in twee zakvormige horens, waarin de visch zich ophoopt, uitloopt. Deze beide zoogenaamde horens zijn door een touw aan de uiteinden stevig vastgebonden en kunnen, zoodra de visch aan wal gesleept is, geopend worden om ze te ontlasten. Het laatstgenoemde, het middelste gedeelte van de poekat, vormt dus het eigenlijke net.

De *poekat* is over haar geheele lengte op geregelde afstanden van een stuk drijfhout voorzien, dat aan het bovenste touw van het net en ook aan het bovenste gedeelte van den zak is bevestigd. Als drijfhouten gebruikt men het zachte kurkachtige hout van de *pĕlampoeng agam* en *pĕlampoeng tjĕpit* (de eene is de *Alstonia scholaris R.* Br. nat. fam. der *Apocyneae*, de andere eene variëteit daarvan), in Indië algemeen bekend als *kajoe gaboes*. Daardoor wordt de bovenste laag van het geheele net drijvende gehouden. Aan het onderste touw zijn, in eene soort mandje van rottan, eveneens op gelijke afstanden ovale keisteenen ongeveer ter zwaarte van één kilo aangebracht, zoodat het net in zee gelaten een rechtstandigen stand inneemt. Aan het zakvormige, eigenlijke net zijn deze steenen vervangen door langwerpig ronde stukken zink, die in het onderste touwwerk zijn ingeregen. Deze stukken zink zijn alle van gelijke zwaarte, behalve een, nl. het middelste, dat meer dan het dubbele der zwaarte van een van de andere heeft. Dit stuk zink is nog iets steviger aan het net bevestigd dan de andere, wijl dit in geen geval mag verloren gaan. Het bevat nl., in zijn binnenste ingesmolten, eene op papier geschreven koranspreuk. Het verlies van dit stuk zink zou niet alleen de vangst voor dien dag bederven, doch ook het succes voor volgende gelegenheden twijfelachtig maken. In de prauw zelve bevindt zich, onder bewaring van den *pawang poekat* (eigenaar van net en prauw), ook nog een *adjĕmat*, die de booze geesten, welke eventueel boven het water mochten zweven, op een eerbiedigen afstand houdt, onverminderd natuurlijk het roode lapje, dat aan den voorsteven, soms ook aan den achtersteven van ieder schip of scheepje is bevestigd en de bestemming heeft om de *djins*, die vroeger in de boomen, waarvan de planken der prauw afkomstig zijn, huisden, te beletten hunne vroegere schuilplaats weer op te zoeken. Dit bezweringsmiddel, dat men evenzeer aan de groote en kleine handelsprauwen aantreft, is intusschen alweer noch specifiek Atjehsch noch Mohammedaansch, doch zag ik evenzeer aan Balische schepen en prauwen; ook aan den voorsteven van Chineesche en Japansche schepen mist men dit roode lapje nimmer en steeds heeft het dezelfde beteekenis. Het wordt reeds aan den steven van het schip bevestigd, wanneer men nog met den bouw van

het vaartuig bezig is en wel zoodra de kiel gelegd is; het mag nimmer verwijderd worden. Soms is dit roode lapje door weer en wind en vooral door het zeewater geheel ontkleurd en in een vuil wit veranderd; soms bestaat het voor de eene helft uit een rood, voor de andere helft uit een wit lapje, eene enkele maal hangen er nog roode of witte smalle lapjes aan, bij wijze van franje. Meestal zijn er witte of zwarte figuren of arabesken op genaaid of geteekend. De Atjehsche visschers zijn dus, zooals wij zien, uitstekend tegen alle mogelijke eventualiteiten beschut. Daarbij wordt natuurlijk bij herhaling de *kĕtika* (zie vroeger) geraadpleegd en worden de dagen of tijdstippen van den dag, die als ongunstig staan opgeteekend, met nauwgezetheid vermeden; des Vrijdags voormiddags gaat men in geen geval ter vischvangst. Ook moet men niet vergeten, dat de visschers bij ondervinding voldoende geleerd hebben, bij welken wind of stroom ze de meeste kans van slagen hebben en in welken tijd van 't jaar deze of gene vischsoort het dichtst bij de kusten komt.

Nu zou men meenen, dat wanneer de horoscoop van den eenen visscher hem een gunstig tijdstip opgeeft om zijn net uit te werpen, ook alle andere visschers dit zouden moeten doen: dit zou alleen juist wezen, indien allen dezelfde *kĕtika* raadpleegden. Doch van deze horoscopische werken heeft men er op Atjeh verscheidene, ik meen zeven stuks, en ieder Atjeher houdt zich aan die *kĕtika*, welke hem bij verschillende gelegenheden volgens zijne overtuiging de beste diensten heeft bewezen. Bijna zonder uitzondering gaat men met de *poekat* alleen in den vroegen morgen en des voormiddags, zelden des namiddags visschen (*mĕpoekat*).

Iederen morgen wemelt, b. v. in den goeden moeson, het strand te Oleh-leh van visschers en ik ben daar langen tijd in de gelegenheid geweest om mij van deze wijze van visschen op de hoogte te stellen en alle bijzonderheden te vernemen, die hierop betrekking hebben. Doch ik heb de beschrijving van het net nog niet voltooid. Aan het achterste gedeelte daarvan bevindt zich aan een touw vastgebonden een groot blok drijfhout, *galoeng* genaamd, dat den *pawang poekat*, die zich in de prauw achter het net bevindt als dit is uitgeworpen, steeds aanwijst, waar de eigenlijke zak is, zoodat hij, wanneer het hier of daar onklaar wordt of vastraakt,

steeds dadelijk bij de hand kan zijn. Soms bevinden zich aan een *poekat* twee van dergelijke *galoengs*, die eveneens van de te voren genoemde *Alstonia*-soorten afkomstig zijn.

Aan ieder der beide uiteinden van het net is een sterk, van driedubbele rottan gevlochten touw (*taloi poekat*) bevestigd, van een paar honderd meters lengte. Het eene eind, dat aan land blijft, heet *lamat*, het andere, dat eerst met de prauw meegaat en later met een kleiner prauwtje aan land wordt gebracht, noemt men *roendoek*.

Voor en aleer de werkzaamheden te beschrijven, welke bij deze visscherij te pas komen, is het noodig de verschillende personen te noemen, die aan de werkzaamheden deelnemen.

In de eerste plaats dienen we dan te noemen den *pawang poekat*, den eigenaar van het net en de prauw; hij is het hoofd van allen, geeft de bevelen uit en regelt de werkzaamheden.

De *awak's poekat*, de helpers 6—10 in getal, die zich meestal voor een geheel visch-seizoen aan den *pawang poekat* verbinden. Hun werk is, op bevel van dezen het net uit te werpen, de prauw te roeien, het net, nadat het is gebruikt, schoon te maken, te drogen en zoo noodig te verstellen. Daar zij, zooals wij later zullen zien, steeds bij de zaak geïnteresseerd zijn, kan hun deze zorg gerust worden overgelaten.

De trekkers zijn de personen, die, nadat het net is uitgeworpen, de *taloi poekat* en later het net met den inhoud weer op het droge moeten trekken en eveneens voor hun werk een deel van den buit krijgen.

Dikwijls, doch niet altijd, zijn ook deze voor een geheel vischseizoen aan de kongsie verbonden. In zekeren zin kan men tot de personen, die indirect deel daarvan uitmaken, ook rekenen de *moegé's*, de opkoopers der buit gemaakte visch; zij zijn bij den *pawang poekat* bekend en koopen de visch altijd op krediet, dat wil zeggen, dat zij òf betalen nadat ze de visch aan den man gebracht hebben òf na ommekomst der maand. Zij staan dus geregeld bij den *pawang poekat* in 't krijt. De gevangen visch wordt dus onmiddellijk na de vangst op het zeestrand verhandeld.

Wil men nu uit visschen gaan, dan wordt het net met de beide *taloi poekat* in de prauw geladen en gaat de *pawang poekat* met de

awak's, welke laatsten roeien, daarmee naar de plaats waar gevischt moet worden. De personen, die later als trekkers dienst doen en de *moegé's* verzamelen zich allengs ook daar.

Zoodra de prauw daar is aangekomen wordt de eene *taloi poekat*, de *lamat*, aan land gebracht en gaat de prauw met zijn inhoud rechtuit in zee. De *lamat* wordt zoo ver uitgevierd als de *pawang poekat* oordeelt dat naar omstandigheden noodig is; daarop laat men langzaam het net uit, niet dieper dan op vier vademen water.

Nu roeit men met de prauw in eene groote bocht, terwijl ook het overige gedeelte van de *poekat* langzamerhand wordt uitgelaten, weer naar het strand. Is nu het geheele net uitgezet, dan wordt de *roendoek*, het rottantouw van dit eind van het net, in de prauw naar het strand gebracht, terwijl men het net allengs laat vieren. De prauw met den *pawang poekat* en 2 à 3 *awak's* gaat thans weer terug naar het hoofdeind van het net tot achter de plaats, waar de groote dobber (*galoeng*) drijft. Thans is het net uitgezet en begint het werk der trekkers onder toezicht van een paar *awak's*, terwijl de *pawang poekat*, gewapend met een langen bamboe, gestadig op wacht blijft achter de *galoeng*, om dadelijk bij de hand te zijn, zoodra hij bespeurt, dat het net aan het een of ander vast zit of op eene andere wijze onklaar is geraakt. De trekkers, waarvan men er meestal een 6- à 10-tal aan ieder eind heeft, vatten nu de *lamat* en de *roendoek* en trekken zoo in zeer langzamen, doch vooral geregelden pas, schuin-achterwaarts loopende, het net naar den wal. De meesten hunner hebben daarbij een soort van rottan-buikband (*tjoewajé*) om de lendenen gebonden; zoodra de achterste nu ver genoeg het strand op is, maakt hij de lis, die aan dien buikband zit, van de *taloi poekat* los, gaat vóór den voorman en bevestigt daar de lis weer, zoodat telkens de achterman de voorman wordt. Door de schuin-achterwaartsche richting, waarin de personen aan weerszijden eerst de *taloi poekat* en daarna het net binnenhalen, naderen ze elkaar allengs, totdat ze ten laatste vlak bij elkaar zijn, terwijl de afstand oorspronkelijk een paar honderd meters bedroeg.

Door den eigenaardigen langzamen trippelgang der trekkers wordt het net aanhoudend in eene langzame op en neergaande beweging

gebracht, waardoor de visschen, die eens binnen den omtrek van het net zijn, als 't ware verhinderd worden er weer uit te komen en eindelijk in den zak van het net gevangen raken. Dikwijls ziet men vooral groote visschen, bij hunne pogingen om te ontkomen, over het net heenspringen.

Is nu het essentiëele gedeelte van het net ver genoeg op het strand gesleept, dan springen de *awak's*, die in de prauw zitten, evenals zij die op het strand zijn, fluks te water en wordt het soms zwaar gevulde net verder met vereende krachten op het droge gebracht, terwijl de kleine jongens, die er bijna altijd voldoende bij tegenwoordig zijn, de thans buiten het net springende visschen bemachtigen en terugbrengen of buit maken.

Thans komen de *moegé's*, die tot dusverre de werkzaamheden, op het strand zittende, van uit de verte hebben gadegeslagen, vullen hunne manden met de visch, die van hunne gading is en nu begint er een loven en bieden tusschen hen en den *pawang poekat*, hetwelk toch steeds hiermee eindigt, dat de visch in een kort oogenblik van de hand is gedaan en dikwijls nog levend op de pasars aankomt, zoo ze niet reeds voor dien tijd koopers heeft gevonden.

Steeds viel het mij op, dat bij het visschen de meest mogelijke, ik zou willen zeggen, plechtige stilte wordt in acht genomen, ongeveer alsof men eene geheimzinnige verboden plaats betreedt. De orders, als ze noodig zijn, worden zacht of door wenken gegeven, geen luide gesprekken worden onder elkaar gevoerd en 't is mij meermalen opgevallen, dat het den visschers onaangenaam was, indien ik of andere toeschouwers hen met vragen lastig vielen, zoolang het werk duurde. Is de visch eens op het droge, dan komt er beweging in den troep en geven ze gaarne de verlangde inlichtingen. Zoodra het net wordt uitgeworpen, wordt door menig *pawang poekat* eene soort gebedsformulier aan het adres van *Nabi Choilé* uitgesproken, waarbij hem nogmaals om zegen op het werk wordt gesmeekt.

Ik moet hier nog op een eigenaardig gebruik wijzen, dat steeds met stiptheid door den *pawang poekat* wordt in acht genomen. Wanneer de visch op het droge is, dan ziet men steeds personen, die met het visschen feitelijk niets te maken hebben, doch hetzij

toevallig, hetzij opzettelijk daar in de buurt zijn, zich een paar handen of een klein mandje vol meestal kleine visch toeëigenen en daarmee wegloopen, zonder er iets voor te betalen of zonder dat er door iemand aanmerking op wordt gemaakt. Ook mij werden dikwijls eenige visschen aangeboden en ik merkte ten laatste, dat het den *pawang* onaangenaam was, indien ik de gift weigerde. Het is nl. eene verplichting van den *pawang*, die trouwens in eigen belang haar oorsprong heeft, dat hij een ieder die toevallig tegenwoordig is, als de visch wordt op het droge gebracht, een klein deel daarvan afstaat. Die personen noemt men hier *oerĕĕng mĕndarat*, op Java, waar dit gebruik evenzeer bestaat, *orang hoetjoer-hoetjoer*. Meestal wordt de visch niet aangeboden, doch neemt ieder die tegenwoordig is een maaltje.

Dat op dit gebruik door den mindereu man dikwijls wordt klap geloopen, is gemakkelijk te begrijpen, evenzeer als dat de *pawang* en zijne deelgenooten weinig gesteld zijn op een groot gezelschap. Voldoet de *pawang* niet aan de verplichting, die de *adat* hem oplegt, dan kan hij er zeker van zijn, dat zijne zaken voortaan slecht zullen gaan, dat hij groote averij krijgt aan zijn net of prauw, dat zijne prauw bij eene volgende gelegenheid omslaat of zijn net zich omdraait, zoodat de zak met de opening naar buiten gekeerd raakt (*djipĕkĕnong poekat*), of het door een zeemonster wordt stukgereten en eindelijk, wat nog het ergste is, dat zijne genitaliën tot eene wanstaltige dikte opzwellen. Het is dus in zijn eigen belang, dat hij iets van zijn buit mededeelt en is dat geschied dan eerst tot den verkoop overgaat.

Op mijne vraag, hoe dit gebruik in de wereld gekomen is, werd mij het volgende meegedeeld.

Op zekeren dag kwam de profeet Mohammed, vermoeid en hongerig door een langen tocht, bij eene rivier, waar hij een visscher zag, die reeds veel visch had bemachtigd en die den profeet niet van aangezicht kende. Hij vroeg den visscher hem een klein deel der vangst af te staan, wijl hij honger had en thans niet bij machte was voedsel te bekomen; de visscher weigerde echter barsch en joeg hem weg. De profeet sprak daarop over den visscher de vervloeking uit; voortaan zou geen zegen meer rusten op

zijn werk en zijne genitaliën zouden tot eene monsterachtige grootte opzwellen; dit laatste natuurlijk, opdat hij niet meer aan zijne natuurlijke geslachtsdrift zou kunnen voldoen.

En zoo geschiedde, de man had geen geluk meer bij zijn werk en bij de vrouwen; hij werd arm en stierf jammerlijk. Om nu dergelijk ongeluk te voorkomen, is de pawang liever wat vrijgevig en in zekeren zin beangst om in dit opzicht iemand te kort te doen. Het kon toch gebeuren, dat er iemand onder de omstanders was, die te bedeesd was om iets te nemen of te vragen en die later, met ledige handen huiswaarts keerende, verwenschingen uitsprak van de soort als de profeet den gierigen collega naar het hoofd slingerde.

Vroeger was het in de VI Moekims, waartoe ook de moekim Mĕrassa feitelijk behoort, het gebruik, dat een derde van de gevangen visch voor de *oerĕĕng mĕndarat* werd afgezonderd en de overige twee derden onder de visschers en helpers werden verdeeld op de wijze als door mij zal worden opgegeven.

Het gebeurt dikwijls dat zich tusschen de visschen, die met de *poekat* worden gevangen, ook eene zeeschildpad bevindt. Zoo heb ik bij zulk eene gelegenheid eens zulk een dier op het droge zien brengen, dat met den man, die op zijn rug ging staan, wegliep, dus zeer groote afmetingen had. Hoewel de Atjeher het vleesch en ook de eieren van de schildpad gaarne eet, is het den visschers evenwel op straffe van eene zware boete verboden, deze dieren mee te nemen. Ze worden daarom onmiddellijk weer in zee gelaten. De eieren, die, zooals bekend is, door de schildpad op het strand worden gelegd, waar ze door de zonnewarmte uitbroeden, mogen evenwel verzameld en gegeten worden.

Dat ook hieraan weer een bijgeloof ten grondslag ligt van de soort als bovengenoemd, lijdt, dunkt mij, geen twijfel. Toch wist mij niemand de redenen van het verbod op te geven.

Zien we thans, hoe de winst onder de verschillende deelnemers aan de vischvangst wordt verdeeld. Dit is niet overal gelijk. Onder de visschers, die ik zoo dikwijls te Oleh-leh werkzaam zag, bestaat de volgende regeling.

Op het eind der maand, als wanneer de *pawang* het geld van de verschillende opkoopers heeft geïnd, wordt dit in vier deelen ver-

deeld; één deel is voor den *pawang poekat*, twee deelen voor de *awak's poekat* en het resteerend vierde gedeelte voor de trekkers. De beide laatste rubrieken hebben het hun toekomende hoofdsgewijze onder elkaar te verdeelen.

Hebben zij midden in de maand geld noodig, dan kunnen ze ten allen tijde van den *pawang* voorschotten krijgen, die deze op het eind der maand weder verrekend.

Langs andere gedeelten van de kust bestaan weer geheel andere bepalingen, die zich of naar het plaatselijk gebruik regelen of wel afhankelijk zijn van bepaalde omstandigheden. Heeft de pawang b.v. over een nieuw, groot en degelijk, dus duur net te beschikken, dan kan hij natuurlijk voor zich hoogere eischen stellen dan iemand, die een klein oud net bezit, dat dikwijls herstellingen vereischt. In dit laatste geval toch heeft de *awak poekat* bij meer werk minder verdienste.

In het Mĕlaboehsche bestaat de vaste gewoonte, dat de gevangen visch — hier wordt ze dus niet eerst verkocht — in drie gedeelten wordt verdeeld. Eén derde gedeelte is bestemd voor den eigenaar van het vaartuig, den eigenaar van het net en het hoofd der visschers en wordt wederom in vier deelen onderverdeeld, zijnde het $\frac{1}{4}$ gedeelte — $\frac{1}{12}$ van het oorspronkelijk geheel — bestemd voor het hoofd der visschers, terwijl het overige $\frac{3}{4}$ gedeelte gelijkelijk tusschen den eigenaar van het vaartuig en den eigenaar van het net wordt verdeeld. Van het overige $\frac{2}{3}$ gedeelte der oorspronkelijk gevangen visch ontvangt het hoofd der visschers nogmaals $\frac{1}{4}$ gedeelte, en eerst daarna wordt het overblijvende gedeelte gelijkelijk onder de visschers verdeeld.

In de Noordelijk van *Mĕlaboeh* gelegen landschappen verdeelt men de gevangen visch gewoonlijk in drie deelen. Een derde gedeelte krijgt de eigenaar van het vaartuig en het net, terwijl het overige $\frac{2}{3}$ gedeelte gelijkelijk onder de visschers wordt verdeeld, doch zoodanig dat het hoofd der visschers en de meer bedrevenen iets meer ontvangen [1]).

1) Van Langen o.c. p. 503.

Op de Westkust heeft men dus, bij eene geheel andere regeling der werkzaamheden ook eene geheel andere verdeeling van de opbrengst.

Een zoogenaamd hoofd van de visschers heeft men hier, n.l. in Mĕrassa, niet; wel heeft men een zoogenaamden *panglima laut*, die alles betreffende de zeevisscherij regelt, doch hij ontvangt daarvoor geen deel van de vangst, maar als vast salaris één Spaansche mat (resp. rijksdaalder) per maand ~~wegens~~ van iederen *pawang poekat*, die onder hem ressorteert. Ook behoeven de visschers, in het Noordelijk gedeelte van Groot-Atjeh ten minste, geene bedrijfsbelasting te betalen aan den oeléebalang en bestond dit ook hier niet voor onze komst op Atjeh; op de Oost- en Westkust is dit wel het geval, waar ieder visscher n.l. bij het begin van het vischseizoen, door de betaling van eene zekere som, zich het recht tot visschen koopt.

Wil men ichthyologische studiën maken, dan moet men eenige ochtenden het *mĕpoekat* of *mĕmoekat* bijwonen. Zulk eene groote verscheidenheid van soorten, als men onder de massa visch, welke elken morgen wordt gevangen, kan aantreffen, kan men zich moeilijk voorstellen. Ik betreur het dan ook zeer, dat mijne kennis op dat gebied zoo beperkt is en mij geen enkel uitvoerig handboek of plaatwerk ten dienste ~~staat~~ stond. Het eenige wat ik heb kunnen doen, is van een gedeelte de Maleische en Atjehsche benamingen opschrijven.

Misschien is een deskundige in de gelegenheid door de Maleische benamingen de soort nader te bepalen. Bij het vragen naar de namen der verschillende visschen was ik voor de zooveelste maal in de gelegenheid de natuurkennis van den Inlander te bewonderen. Niet alleen dat hij onmiddellijk den naam van iederen visch kent, dien men hem voorlegt, doch hij noemt ook dadelijk de eene of andere eigenschap van den visch.

De een heet zus of zoo om deze of gene physiologische of anatomische eigenschap; die weer dient hoofdzakelijk tot voedsel voor dien grooten visch daar; die daar heeft een giftigen horen op zijn kop; deze kan zijne rugvin als zeil gebruiken, als hij zich aan de oppervlakte van het water ophoudt, vandaar zijn naam *lajaran* enz. enz.

VERVOLG.

Eene andere wijze van zeevisscherij of beter kustvisscherij is het *mĕnjaring;* dit geschiedt met een van zijde of fijn touw geknoopt net met mazen van eene hand breedte, de *njaring* (Mal. *djaring*). De lengte van zulk een net wisselt af tusschen 7 en 12 vademen, de breedte tusschen 2 en 3 vademen.

Evenals de *poekat* is ook dit net van onderen met stukjes zink bezwaard en heeft van boven drijfhouten van dezelfde soort als bij de *poekat* is beschreven. Het heeft, niet zooals deze, een zakvormig aanhangsel, doch de visschen, die er mede gevangen worden, hechten zich met de kieuwen in de mazen van het net vast. Bij voorkeur kiest men voor vischterrein zoodanige plaats uit, dat het net van onderen ongeveer den bodem raakt en de drijfhouten boven water komen, zoodat dus de visch niet kan passeeren. Aan de beweging der drijfhouten kan men zien of er veel visch in het net zit, in welk geval men het inneemt.

Meestal laat men het een half of een heel uur staan en haalt het dan in. Natuurlijk zijn voor dit net niet zooveel handen noodig als voor het eerste; twee of drie man, waarvan één in een klein prauwtje, zijn meestal voldoende om het te behandelen. Men kan met de *njaring* alleen middelsoort en kleine visch vangen; voor zeer groote visschen zijn de mazen te klein.

Tot de zeevisscherij met netten kan men ook nog rekenen het visschen met het werpnet (*djĕĕh*, mal. *djala*), hoewel daarmee natuurlijk alleen langs het strand wordt gevischt. Het is een fijnmazig, meest van fijn zijdengaren, soms van *raméh*-touw geknoopt net en zoo bewerkt, dat het, in 't midden opgenomen, een spitsen kegelvorm heeft. Langs den onderrand, die vijf à zeven meter in omtrek heeft, is een zinken of looden kettinkje bevestigd, terwijl boven aan den top een touw van *idjoek* is vastgemaakt, waarvan het andere eind om den rechterarm van den visscher is bevestigd.

Bij het uitwerpen van het net, hetwelk eene groote oefening vereischt, steekt de visscher zijn linkerarm er in om het open te houden, legt het net zelf op zijn rechterarm en werpt het met

een zwaai zoodanig in het water, dat het uitstaande op den grond komt, trekt dan langzaam aan het touw en haalt voorzichtig het net naar zich toe. Met zulk een werpnet worden alleen kleine vischsoorten gevangen en wel voornamelijk:

ĕngkoet boedoeng	mal. *ikan kĕtĕmbang*, eene soort van sardijntjes.		
„ *soemboe*	„ *ikan gomboeng*		
„ *pisang*	„ „ *pisang-pisang*		
„ *gantoĕp*	„ „ *pinang-pinang*		
„ *moentéĕ*	„ „ *sisik kras.*		

Ook garnalen worden er mee gevangen.

Hetzelfde werpnet gebruikt men ook voor de vischvangst in de rivieren en binnenwateren.

Des morgens kan men, bij goed weder, eene groote massa kleine prauwtjes langs de kust zien drijven, ieder met twee personen bemand, waarvan een aan het roer zit en de andere aan het hengelen is. De hengel (*pantjing*) bestaat uit een langen stevigen draad van 50 à 60 vademen lengte en soms nog langer; dit snoer is aan een paar vademen lang gedraaid koperdraad bevestigd, waaraan weer een groote koperen of ijzeren vischhaak (*mata kawé*) zit. Aan dezen haak wordt een of ander aas bevestigd en op die wijze worden soms vrij groote visschen gevangen. De man aan 't roer heeft te zorgen, dat de boot, zoolang de *pantjing* is uitgeworpen, stil blijft liggen. Dubbele haken gebruikt men hier niet, doch wel vier kruiselings tegenover elkaar geplaatste.

Natuurlijk komt bij het *mĕpantjing* eene groote dosis geduld te pas, en dat heeft de Atjehsche *toekang pantjing* voldoende. Uren lang kan hij met zijne prauw in hetzelfde station blijven, omdat juist die plaats volgens alle mogelijke uiterlijke teekens van het water zoo vischrijk is of eene bepaalde soort lekkere visch herbergt. Wil de visch niet spoedig genoeg aanbijten, in weerwil van de *doâ*, die hij in zijn prauw heeft, dan wordt er al fluks een schietgebedje aan *Nabi Chailir* gericht van den volgenden inhoud:

„Salĕm aleikoem pada ikan, waäleikoem salĕm pada boengkoek, kirim salĕm sĕmbah pada Nabi Chailir djĕlatap, djĕlatap, ketik kah-ap, kah-äp" d. i., ongeveer althans: „Vrede zij de visschen,

vrede den krommen haak (waarmee gevischt wordt), mijn heilgroet aan *Nabi Chailir*, hap op, slik op, slik door!"

Soortgelijke *doâ's* of *ĕlĕmĕĕ's* bij het *mĕpantjing* bestaan zoowel bij de Maleiers van Sumatra en bij de Javanen als bij de Atjehers. Over 't geheel vond ik hier dezelfde bijgeloovige gebruiken bij het visschen als ik op Sumatra's Westkust en op Java heb aangetroffen. Ook bij hen is *Nabi Chailir* de persoonlijkheid, die in de wateren met de hoogste macht is bekleed en van wiens luimen en gezindheid alle geluk bij het visschen afhankelijk is.

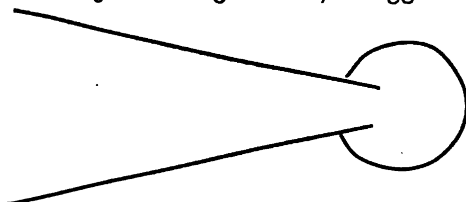
Bij zeer kalme zee vischt men langs het strand en in de *koewala's* hier en daar ook met eene totebel (*njab*) op de wijze als bij ons geschiedt. Meer wordt dit net evenwel gebruikt om in de rivieren en vooral in vijvers te visschen. Groote visschen worden er zelden in gevangen.

De Atjeher maakt, zoowel voor de zeevisscherij als voor die in rivieren, moerassen, onder water gezette sawah's en andere binnenwateren, ook gebruik van fuiken. In het eerste geval zijn het groote langwerpig vierkante van fijne bamboe-latjes gevlochten manden, die aan eene, soms aan twee zijden eene ronde opening hebben, waaraan een naar binnen toe spits toeloopend van dezelfde specie gemaakt vlechtwerk is. Dit laatste is aan de spits eveneens open, zoodat zelfs een groote visch er door kan.

Zulk een *boebei laut* wordt met een zwaren steen belast, tot op den bodem der zee neergelaten en aan een touw vastgebonden, waaraan een groot stuk drijfhout is bevestigd, zoodat men den volgenden dag de plaats kán vinden, waar de *boebei* zich bevindt. Soms bindt men er een of ander aas in, b. v. ingewanden van kippen, stukjes vleesch e. d., doch dit schijnt geen vereischte te zijn, daar de kleinere zeevischjes, die vrij in en uit kunnen zwemmen en op hun vlucht voor de groote visschen daar binnen eene schuilplaats zoeken tegen de vervolging, als lokaas dienen. In deze fuiken wordt voornamelijk *kakap* (Atj. *siakap*) gevangen. Men laat de fuik gewoonlijk één dag, soms evenwel ook langer ter plaatse liggen; de vangst moet dikwijls vrij belangrijk zijn.

Tot de zeevisscherij moet ook in zekeren zin nog gerekend worden het afsluiten van inhammen, kreeken en kleine stroompjes in

de nabijheid der kust bij hoogen zeewaterstand, door middel van staketsels, zoogenaamde *sarangan's* of *arrakan's*. Deze staketsels zijn van bamboe-latten gemaakt, die door touwwerk met elkaar verbonden zijn. Bij afloopend water worden dan de visschen, die met den vloed zijn binnengekomen, teruggehouden en met kleine harpoenen

of schepnettten (*tjĕdok*) gemakkelijk gevangen; ook plaatst men de *sarangans* wel zoo, dat ze in het midden als 't ware eene opening vormen, waardoor de visch kan ontwijken, om dan in eene cirkelvormige bocht van de *sarangan* bij elkaar te komen, ongeveer op de wijze als de figuur aangeeft.

Deze wijze om zeevisch te bemachtigen wordt vooral in die tijden van het jaar toegepast, waarin het weder niet toelaat zich op zee te begeven.

Van de verschillende bovengenoemde methoden om zeevisch te bemachtigen is de eerstgenoemde de meest voordeelige, in zoover men nl. met de *poekat* in den kortsten tijd de grootste hoeveelheid visch vangt. Gewoonlijk is het dan ook alleen deze visch, die op de pasars verhandeld wordt, terwijl de visch op andere wijze gevangen, meestal voor eigen verbruik dient. Al de visch, die niet verkocht wordt of voor dadelijk gebruik noodig is, wordt van de ingewanden ontdaan, ingezouten en daarna in de zon gedroogd; deze gedroogde visch wordt met den collectief-naam *ĕngkoet masin* aangeduid.

Ook wordt nog eene soort stokvisch, op Groot-Atjeh bekend onder den naam *kĕmamah*, van buiten (Ceylon, Pinang) ingevoerd en bij de rijst, gebakken of gekookt, verorberd.

De *ĕngkoet bilĕh*, in Indië algemeen bekend onder den naam van *ikan tĕri*, eene soort ansjovis, wordt eveneens gedroogd en, na gebakken of gekookt te zijn, bij de rijst genuttigd. Ook wordt ze evenals onze ansjovis gepekeld.

Ik mag van de zeevisscherij niet afstappen, zonder met een enkel woord te hebben gewaagd van de wel is waar onbeduidende *tripang*-vangst, die vooral in den omtrek van *Poeloe Bras* en *Poeloe Weh*

wordt uitgeoefend. De *tripang* (*Holothuria edulis L.* orde der *Echinodermata*) wordt door de Atjehers zelven niet gegeten, doch door de hier aanwezige Chineezen, die er erg op verzot zijn, opgekocht. Enkele Atjehers evenwel gaan in den daarvoor geschikten tijd van het jaar op deze vangst uit en drijven er een kleinen handel in, die evenwel niet van veel beteekenis is. De Chineezen roemen de hier gevangen soort als bijzonder smakelijk.

Het behoeft hier nauwelijks herinnerd te worden, dat de zeevisscherij, die vóór onze komst op Atjeh zulk een voornaam middel van bestaan was voor de bewoners der kuststreken, door den oorlog en de daarna gevolgde blokkade der kust, zoo goed als opgehouden heeft. Alleen in het door ons onderworpen klein gedeelte van Groot-Atjeh mag zij worden uitgeoefend. Doch ook hier is zij, zooals mij werd verhaald, zoo door verloop van volk als anderszins, bij vroeger vergeleken, aanmerkelijk verminderd. De plaats, waar nog het meest gevischt wordt, bijna de eenige plaats, is de reede van Olehleh, het Atjehsch Scheveningen. Doch ook daar is het niet meer zoo druk als voorheen. Waar men vroeger des morgens geheele karavanen visschers en eene massa visscherprauwen in beweging zag, daar ziet men thans een klein hoopje volk en hoogstens vier of vijf netten, terwijl het aantal prauwen op de reede evenzeer aanmerkelijk moet verminderd zijn. De consumptie van visch door de bevolking is daardoor aanzienlijk afgenomen en bepaalt zich in hoofdzaak tot een weinig zee- en riviervisch, doch vooral tot de bovengenoemde ingevoerde gedroogde visch (*kĕmamah*). Voor weinige visschers uit het district Mĕrassa schijnt toch de zeevisscherij nog eene tamelijk winstgevende zaak te zijn, wijl bijna allen de landbouwwerkzaamheden daarvoor verwaarloozen en het voordeeliger vinden de benoodigde rijst in te koopen dan ze zelven te verbouwen.

De visscherij in de binnenwateren, meren, rivieren, onder water gezette sawah's, moerassen en vischvijvers geschiedt, uitgezonderd met de *poekat*, anders volkomen op dezelfde wijze als ter zee, nl. met werpnet, kruisnet, hengel en fuik. De fuiken die men hierbij gebruikt, zijn natuurlijk van kleinere afmetingen en volkomen van den vorm als ten onzent worden gebruikt. Toch moet ik nog van eene bijzondere methode van visschen gewag maken, die hier

dikwijls in moerassen wordt in toepassing gebracht; zij is de volgende:

Op eene eenigszins diepe plaats worden, van af den bodem van het moeras, hout, liefst verdord hout en steenen zoodanig opgestapeld, dat daartusschen en ook daarbinnen ruimte overblijft om groote visschen door te laten en te herbergen. De visschen schijnen zulke plaatsen gaarne op te zoeken en nestelen zich daar na verloop van tijd bij massa's. Na eenigen tijd wordt die hout-. en steenmijt op kleinen afstand in alle stilte haastig door eene *sarangan* ompaggerd en de visch uit hare schuilplaats verdreven, waarna ze met schepnetten of kleine harpoenen wordt gevangen. Den geheelen toestel noemt de Atjeher *lĕhom*.

Ziehier een lijstje van de Atjehsche en Maleische benamingen der visschen, die ik meestal bij het visschen met de *poekat*, doch ook op de pasars te zien kreeg.

Atjehsch.	Maleisch.
Engkoet Siakap	*Ikan Kakap*
„ *Blaneek*	„ *Blanak*
„ *Bĕoet*	„ *Matjok*
„ *Sĕriding*	„ *Sĕriding*
„ *Djinara*	„ *Gĕmbong*
„ *Ngĕĕ-ngĕĕ*	„ *Todak* of *Djolong-djolong*
„ *Bilĕh* (ansjovis)	„ *Tĕri*
„ *Tjiriĕk*	„ *Pètèk*
„ *Tjoengoet*	„ *Tjoengoet*
„ *Gantoep*	„ *Pinang-pinang*
„ *Djidjib*	„ *Aloe-aloe*
„ *Mérah mata*	„ *Mérah mata*
„ *Nŏh*	„ *Tjoemi-tjoemi*
„ *Soemoi*	„ *Sĕlar*
„ *Ramĕĕh*	„ *Rambai*
„ *Sĕpah tabĕĕ*	„ *Sĕpah taboe*
„ *Pisang*	„ *Pisang-pisang*
„ *Piit*	„ *Bĕratjoeng*
Lidjĕĕ (paling)	*sidat*
Kirei (aal)	*wĕloet*

Atjehsch.		Maleisch.	
Engkoet	*Tènga*	*Ikan*	*Kakap mérah*
"	*Tangiroi*	"	*Tangiri*
"	*Rambei*	"	*Rambé*
"	*Soerei*	"	*Tongkol*
"	*Gĕrĕpoeh*	"	*Gĕrĕpoeh*
"	*Jĕiĕ* (haai)	"	*Tjoetjoet*, *Joe*
"	*Paroi*	"	*Pari*
"	*Lajaran*	"	*Lajaran*
"	*Belideeng* (inktvisch)	"	*Parang*
"	*Moeloeh* of *Agam*	"	*Bandang*
"	*Boedoeng*	"	*Timbang* of *Kĕtèmbang*
"	*Sibĕlah*	"	*Sibĕlah*
"	*Bawoi*	"	*Bawa*
"	*Tangkoelo*	"	*Tété*
"	*Liliman*	"	*Liliman*
"	*Bagok*	"	*Gajoek*
"	*Kĕrissée*	"	*Toroi*
"	*Toktok*	"	*Tohok*
"	*Toerok*	"	*Kaling*
"	*Anèk pĕlatta*	"	*Belatok*
"	*Ramboet lĕkang*	"	*Tamban*
"	*Soemboe*	"	*Gomboeng*
"	*Moentĕĕ*	"	*Sisik kĕras*
"	*Lamahan*	?	
"	*Gĕrĕpoh*	?	
"	*Gaboeĕ*	?	
"	*Oelama*	?	
"	*Kasséh*	?	
"	*Tjoealé*	?	

Nog een enkel woord over de bij de vischvangst in gebruik zijnde prauwtjes. Deze worden overal langs de kuststreken en op de eilanden aangemaakt. De beste scheepsbouwmeesters (*oetoeh praho*) voor die soort scheepjes vond men vroeger evenwel in de VI Moekims, met name in *Lampagar*, in *Mĕrassa* (*Oleh-leh*), op *Poeloe Bras*, *Simaloer* en *Lĕpong*, doch thans bijna alleen op de eilanden.

Ten behoeve van de vischvangst maakt men van de drie volgende soorten prauwtjes gebruik:

de *sampan poekat* of *prahoe poekat*. Pl. V, fig. 1.

de *djaloer koesangka*. Pl. V, fig. 2.

de *djaloer*. Pl. V, fig. 3.

De eerste wordt, zooals de naam reeds aanduidt, alleen gebruikt bij het visschen met het sleepnet (*mĕpoekat*).

Het is eene langwerpige smalle boot met spitsen voorsteven (*oelée praho*) en dito achtersteven (*likoet*). De zijrand der prauw loopt aan bakboordzijde bij den achtersteven eene handbreedte hooger uit dan die aan stuurboordskant, om tot tegenweer te dienen voor het lange roer (*kĕmoedée*), dat in eene gaffelvormige verhevenheid (*tjaga*) bij den achtersteven rust en door een persoon staande wordt gehanteerd. De prauw wordt door vier roeispanen (*pĕngajoeng*) in beweging gebracht, of beter gezegd, bij iedere prauw behooren vier roeispanen. Eene daarvan wordt door een persoon op het voorbankje bij den voorsteven gehanteerd en wel aan stuurboordskant, de *pĕngajoeng oelée*; de tweede, de *pĕngajoeng oelée sao*, aan bakboordskant door den persoon, die op een bankje achter (feitelijk vóór, want de roeiers zitten met het gezicht naar den achtersteven gekeerd) den pasgenoemde zit, terwijl de beide andere roeiers op een derde bankje zitten en de twee *pĕngajoeng tèngah* hanteeren.

De roeispanen worden door een soort hekwerkje (*tampat pĕngajoeng*), dat op de verschansing aan weerszijden bij den voorsteven is aangebracht, alsmede door eene lus van touwwerk (*taloi pĕngajoeng*) in bedwang gehouden.

Deze booten worden van planken gemaakt, die men uit het hout van sommige *manga*-soorten (*Mangifera species*) of wel uit dat van een *waroe*-soort (*Hibiscus tiliaceus L.* nat. fam. der *Malvaceae*) zaagt. Ook andere lichte houtsoorten worden daarvoor gebezigd. De planken worden door kromhouten (*gadèng*) te zamen gehouden. Een der kromhouten, dat in het voorste derde van de boot is geplaatst, heeft eene uitholling om den lossen mast (*tiang*) op te nemen, wanneer men dien gebruiken wil om het zeil er aan te bevestigen; dit is de *gadèng tiang*. Boven deze bevindt zich eene stevige plank aan

de scheepsboorden bevestigd, met een gat in het midden om den mast door te laten. De overige kromhouten heeten naar de plaats, waar zij zich bevinden: *gadèng oelée*, *gadèng oelée sao*, *gadèng tèngah* en *gadèng tjaga*.

Het is een zeer handig vaartuigje, dat zich gemakkelijk laat hanteeren; de Atjehsche visschers zijn daarbij goede roeiers tevens en zij wagen zich er op verren afstand mee in zee. Veel bergruimte hebben die vaartuigen natuurlijk niet, even genoeg om de roeiers, den voorganger, den *pawang poekat* en het geheele net met zijn toebehooren te bevatten. De inhoud kan op 1½ à 2 kojang geschat worden.

Kleiner en vooral ranker zijn de *djaloer's*, langwerpige zeer smalle kano's met spitsen vóór- en achtersteven. Het zijn uitgeholde en licht bekapte boomstammen van lichte doch stevige houtsoorten, meestal van *manga*-soorten gemaakt. Ze worden met eene soort platte schepriemen voortbewogen.

Iets breeder en ook sierlijker bewerkt, zelfs van eene overdekte bergruimte voor de gevangen visch voorzien, is de *djaloer koesangka*. Ook deze is uit één stuk hout gemaakt.

Hoewel nog zeer enkele *djaloers* op de kusten van Groot-Atjeh worden gemaakt, komen toch de meeste, nl. die ten behoeve van de visschers van Mĕrassa, van het daar tegenoverliggende eiland Bras. Vroeger werden zij in voldoende hoeveelheid ter plaatse zelve gemaakt; sedert de algeheele devastatie van 't grootste deel van Groot-Atjeh, vooral van de kuststreken, zijn de daarvoor benoodigde groote boomen bijna overal verdwenen en heeft de scheepsbouw zich bijgevolg naar de eilanden, die niet door den oorlog hebben geleden, verplaatst.

De *djaloers* worden gebezigd bij elke soort van zeevisscherij, behalve bij die met het sleepnet. In den gunstigen moeson wagen twee personen zich met deze ranke bootjes soms uren ver in zee en bezoeken er zelfs de omliggende eilanden Bras en Weh mede, en zelden of nooit hoort men van ongelukken. Ook wordt met die soort bootjes de gemeenschap op de reede en tusschen de verschillende eilanden onderhouden.

Toen in den bloeitijd van Atjeh de Sultans van dat rijk over

eene groote handels- en oorlogsvloot te beschikken hadden, was Atjeh bekend om zijne uitstekende scheepstimmerlieden. In het reisverhaal van BEAULIEU lezen wij: „De vorst onderhoudt in de „havens van *Achem*, *Daya* en *Pedir* hondert grote galeyen, veel „groter dan die van Europa. Ik heb, zegt hij, de kiel van eene „gezien, welke slechts van middelbare grootte stondt te zijn en die „hondert twintig voeten lang en van één stuk was. De Achemers „zijn zeer bekwaam in 't maken van Galeyen, enz."

Thans bepaalt zich dit vak tot de paar genoemde visscherspranwen en eenige later te noemen kleine laad- of handelsprauwen.

LANDBEZIT EN LANDBOUW.

De Atjehsche wetten en bepalingen betreffende den grondeigendom, evenals die betreffende bezit en eigendom in 't algemeen, zijn alweer in hoofdzaak de wetten en bepalingen in het Mohammedaansche recht omschreven, hier en daar met eenige adat-bepalingen vermengd. Communaal eigendom kent men op Groot-Atjeh niet en heeft hier sedert de invoering van den Islam hoogstwaarschijnlijk ook niet bestaan. De bebouwde gronden zijn hier, zoowel als ter Westkust van Atjeh, alle individueel eigendom (*milik*).

De onbebouwde of woeste gronden behoorden in den Sultanstijd aan dezen, thans evenwel aan de oeléebalangs. De Sultans droegen trouwens ook meestal hunne rechten op die gronden over op de oeléebalangs, die ze op hunne beurt weer op de dorpshoofden overdroegen, hetgeen ook thans nog geschiedt, in zooverre deze namelijk beschikken mogen over de woeste gronden in hunne kampongs of in de onmiddellijke nabijheid daarvan gelegen; eene regeling die men in de meeste Maleisch-Mohammedaansche landen vindt.

Als woeste gronden (*tanoh mawat*) worden beschouwd:

1. boschgronden (*tanoh rimba*)
2. alang-alang velden (*tanoh padang*)
3. verlaten gronden (*tamah*), die vroeger reeds ontgonnen waren; de verdeeling dier gronden in *tanoh oebit*, indien het hout, dat er op gewassen is, met het kapmes (*bliöng*) kan worden verwijderd, dus nog kreupelhout is, en *tanoh rajoet*, indien het hout reeds tot

boomen is opgegroeid, de grond dus feitelijk weer *tanoh rimba* is geworden, zooals die op de Westkust van Atjeh bestaat [1]), schijnt op Groot-Atjeh niet voor te komen.

Wat verstaat een Atjeher nu onder verlaten landen?, m. a. w. hoe lang moet een stuk land of tuingrond onbeheerd zijn geweest om den vroegeren eigenaar daarop het eigendomsrecht te doen verliezen? De Atjehsche adat geeft op deze vraag het volgende antwoord.

Wanneer een stuk grond voor den landbouw is ontgonnen en de eigenaar verlaat de plaats zonder voor de verdere verzorging de noodige maatregelen te treffen, of indien hij anderszins dien grond verwaarloost, dan behoudt hij zoolang het eigendomsrecht daarover, tot de vruchten daarop gekweekt, zijn verdord of vergaan, en niemand heeft het recht, zonder voorkennis van den eigenaar in dien tusschentijd zijne hand daarnaar uit te steken. Heeft hij vruchtboomen op dien grond aangeplant, b.v. klapperboomen, mangaboomen en dergelijke, dan blijven deze vruchtboomen, zoolang zij bestaan, zijn onvevreemdbaar eigendom of dat zijner erfgenamen; de grond evenwel, waarop die vruchtboomen staan, wordt van het oogenblik af, dat er alang-alang en kreupelhout in voldoende hoeveelheid is opgeschoten, een teeken dus, dat de grond verwaarloosd is, als *tamah* beschouwd. Men mag dus dien grond ter ontginning aanvragen, doch men moet de vruchtboomen, die er op staan, voorshands ongemoeid en ter eventueele beschikking van den vroegeren eigenaar laten.

Wij zien dus hier eene zeer belangrijke afwijking van het Mohammedaansche recht. Immers, zoowel volgens de Sjafi'itische rechtsschool, als volgens die van Aboe Hanifat kan de vroegere eigenaar van een stuk grond, of diens wettige erfgenamen, ten allen tijde, ook al is de grond reeds sedert jaren in woesten grond veranderd, zijne rechten daarop doen gelden, terwijl hier het verwaarloozen van den grond voldoende is om het eigendomsrecht te doen verliezen.

Mijns inziens noemt VAN LANGEN [2]) woeste gronden ten onrechte *tanoh wakèf*. Hetgeen men onder *tanoh wakaf* (arab. *waqf*), op

1) VAN LANGEN o. c. p. 488.
2) o. c. p. 483.

Atjeh meestal uitgesproken als *wakèh*, te verstaan heeft, zou men het best kunnen vertalen met kroondomeinen en kerkelijke goederen, wijl het de landerijen zijn, die den Sultan van rechtswege toebehooren of door dezen of genen aan de missigit, resp. déjah of binasah, zijn vermaakt en ten bate van die moskee worden beheerd. Hoe weinig godsdienstig de Atjeher over 't geheel ook moge zijn, dáár waar hij zijne tekortkomingen op dit terrein met eenige aardsche middelen meent te kunnen vergoeden, daar is hij goedgeefsch en zoo gebeurt het dan dikwijls dat een bemiddelde Atjeher, hetzij in eene vlaag van godsdienstige opgewondenheid, hetzij als een gevolg van eene *niĕt*-gelofte, een stuk beplanten sawah- of tuingrond aan eene moskee zijner inwoning ten geschenke geeft. Daartoe belegt hij een familieraad, waar ook de *kĕtjihik*, de *imĕm* of de *tĕngkoe* en de *oerĕèng toea* van zijne kampong verschijnen, richt een kandoeri aan en deelt daarna den aanwezigen zijn besluit mede.

Van dat oogenblik af is de grond het onvervreemdbaar eigendom van de moskee; is dit eene missigit, dan wordt de grond beheerd, al naar de uitgestrektheid van het terrein, door een der aan de missigit verbonden geestelijke personen, hetzij *imĕm*, *chatib* of *bilĕĕ* (*bilal*); is de grond afgestaan ten behoeve van een *déjah* of *binasah*, dan treedt natuurlijk de *tĕngkoe* als beheerder daarvan op. Die geestelijke kan dan dien grond verhuren of tegen loon laten bewerken; in elk geval komen de inkomsten ten bate der moskee en worden in de kerkkas bewaard om daarvan de uitgaven voor het dagelijksch onderhoud der moskee te bestrijden. Slechts in hoogst zeldzame gevallen, b.v. wanneer het terrein te uitgestrekt zou worden, mag men tot den verkoop van zulke kerkelijke gronden overgaan. Zulke *wakaf*-gronden heeft men veel op Atjeh en bijna iedere moskee, hoe klein ook, vooral wanneer die in een reuk van heiligheid staat, heeft eene kleinere of grootere uitgestrektheid *wakaf*-gebied. Soms worden geheel op dezelfde wijze gronden afgestaan ten behoeve van een gestorven heiligverklaarde; in dat geval beheert de *chadam* van de *kramat* (heilig graf) dien grond en strekt de opbrengst tot onderhoud van het graf. Ik moet er nog bijvoegen, dat iemand zich nooit zoover door zijn geloofsijver mag laten vervoeren, dat hij ten behoeve van de kerk over meer dan één

derde van zijn vermogen beschikt, indien hij nl. erfgenamen heeft. Ik behoef hier nauwelijks in herinnering te brengen, dat hetgeen wij in dit opzicht in de Mohammedaansche kerk aantreffen, ook in de Christelijke kerk bestaat en dat, thans wel is waar minder dan voorheen, soms geheele landschappen aan kerken of kloosters werden afgestaan in eigendom of in leen. Zoo is het o. a. bekend, dat in de veertiende eeuw een derde van het grondbezit in Engeland in handen der kerk was, en in Italië en Duitschland was het waarschijnlijk niet veel minder. De geheele kerkelijke staat in Italië was eene schenking van Pepijn de Korte aan Stefanus II in 755.

Wanneer nu iemand woeste gronden wil ontginnen, dan vraagt hij dit eenvoudig aan bij den *oeléebalang* of *ketjihik*, onder wien de bedoelde gronden ressorteeren, met opgave van de uitgestrektheid van den grond en voor welk doel deze ontgonnen zal worden. Die vergunning wordt bijna altijd en wel steeds kosteloos verstrekt. Ook behoeft voor den grond zelf geen cent betaald te worden. Wel is het de gewoonte, dat men na den eersten oogst — niet jaarlijks, zooals op de Westkust van Atjeh [1]) — bij wijze van geschenk, het betrokken dorpshoofd of den oeléebalang een deel daarvan aanbiedt; dit huldeblijk noemt men *boenga djaroi*.

Woeste gronden worden ter ontginning niet alleen aan Atjehers doch evenzeer aan vreemdelingen op aanvrage afgestaan, die dan geheel dezelfde rechten krijgen als waren zij landgenooten.

Wanneer aangevraagde woeste gronden palen aan den eigendom van een ander, b.v. aan een sawah, moes- of oofttuin, erf enz., dan heeft deze de voorkeur op die gronden en wordt hem eerst gevraagd of hij er bezit van wil nemen en ze dan natuurlijk ontginnen. Alleen in geval hij daarop ontkennend antwoordt mag er een ander over beschikken.

De te ontginnen gronden, die in de nabijheid liggen van reeds bebouwde gronden, mogen in de onmiddellijke nabijheid van deze worden aangelegd, indien er slechts een dijkje (*atĕng*) langs loopt, evenals dit zich langs den reeds ontgonnen grond van den buurman bevindt. Ieder stuk sawah-grond of tuin moet door een *atĕng*

1) van Langen, o.c. p. 484.

omgeven zijn, breed genoeg dat een persoon er over kan loopen.

Zoolang de aanvrager nog geen begin heeft gemaakt met de ontginning, heeft hij nog geen rechten op den grond; zelfs als hij met de ontginning een aanvang heeft gemaakt, doch deze weder heeft gestaakt, kan hij nog geene rechten op dien grond doen gelden, b. v. dien aan anderen verkoopen. Eerst wanneer de grond is ontgonnen, wordt hij het eigendom (*milik*) van den ontginner en gaat, evenals de andere bezittingen, na diens dood op de erfgenamen over. Bij eventueelen verkoop van den ontgonnen grond heeft de ontginner de toestemming van het betrokken hoofd noodig, welke toestemming zelden wordt geweigerd. Ook moet door den kooper of verkooper, dit hangt van de overeenkomst af, aan het hoofd de *sigil* worden betaald, die nooit hooger is dan 5% van de koopsom.

Zoodra iemand door ontginning het eigendomsrecht op den grond heeft verkregen, heeft hij dit evenzeer op alles wat later mocht blijken zich in den grond te bevinden, b. v. mijnen, ertslagen, verborgen schatten en dergelijke; hij kan daarmede naar goeddunken handelen.

In een enkel, zeer bijzonder geval heeft de oeléebalang het recht of eigent hij zich ten minste het recht toe, om voor een onbepaald tijdperk beslag te leggen op iemands akkers en het gewas dat er op staat, meer speciaal op rijstvelden; men noemt dat *langgéh oemong*. Dit gebeurt alleen dan wanneer een oeléebalang door iemand is beleedigd of in zijne eer is gekrenkt, zonder dat de heerschende wetten of de adat in zulk een geval voorzien, en de persoon daarvoor dus niet gestraft zou kunnen worden; alleen in dit bijzondere geval wordt de *langgéh oemong* toegepast en niet, zooals men wel eens heeft opgegeven, wanneer iemand eene hem opgelegde boete niet tijdig betaalt. In voornoemd geval zendt de oeléebalang zijn panglima met eenige personen naar de akkers van den schuldige en laat op ieder dezer de lichtgele kroonbladeren van een klapperboom planten. Zoolang zij op den akker staan is deze als het ware in den ban. Na verloop van eenigen tijd laat de oeléebalang zelf de bladeren wegnemen en zoodoende den ban opheffen. Dit dwangmiddel wordt zelden toegepast.

Na deze korte uitweiding over het landbezit en het verkrijgen of verliezen van rechten op den grond, zullen wij in 't kort den landbouw bespreken. Eigenlijk gezegd kan hier alleen sprake zijn van den rijstbouw, wijl de pepercultuur, die, vóór de afsluiting der havens voor den uitvoer van dit product, zeker de voornaamste was, thans op Groot-Atjeh zoo goed als niet meer voorkomt; door die afsluiting is het voornaamste middel van bestaan vernietigd en aan het volk zeker de meest gevoelige slag toegebracht. Wij kunnen dus de pepercultuur hier met stilzwijgen voorbijgaan en den belangstellenden lezer, die iets naders wil weten van de cultuur van dit gewas en van de wijze waarop de Atjeher zijne peper verbouwt, verwijzen naar de meergenoemde studie van VAN LANGEN voor Atjeh's Westkust, waarin dit onderwerp uitvoerig wordt behandeld.

Volgens het officiëel rapport over 1892 zou men op Poeloe Bras en Poeloe Weh, die beide tot Groot-Atjeh gerekend worden, aan de pepercultuur weer eenige uitbreiding beginnen te geven. Eveneens zou men in de bovenstreken van *Kroeng Raja* in de V Moekims *Montassik*, in de IV, VI en XXVI Moekims weer met deze cultuur een aanvang hebben gemaakt. In hoever het officiëel rapport hier juist is, kan ik niet nagaan; zeker is het evenwel, dat het door vele voorname hoofden wordt ontkend. *Tĕkoe Neq*, de *oelée-balang* van *Mĕrassa* verzekerde mij bij herhaling en instantelijk, dat men, behalve op de eilanden die tot Groot-Atjeh behooren, niet alleen nergens op Groot-Atjeh weer met deze cultuur is begonnen, doch dat de nog van vroeger aanwezige tuinen geheel verwaarloosd zijn en zoo goed als braak liggen.

Over de andere cultures, als tabak, suikerriet enz. die als tweede en plaatsvervangende gewassen hier en daar worden aangekweekt, zal ik aan het eind van dit hoofdstuk met een enkel woord spreken.

Over het geheel is, ook buiten de pepercultuur om, de landbouw, met name de rijstbouw, op Groot-Atjeh sedert en deels ook door onze komst zeer in verval geraakt, al moet ook al dadelijk erkend worden, dat deze laatste cultuur hier nooit eene bijzondere hoogte heeft bereikt. Al de zorg en de krachten van den Groot-Atjehschen

landbouwer concentreerden zich als 't ware vroeger op de pepercultuur, waarvoor al het overige werd verwaarloosd. Men legde liever pepertuinen aan, die niet zooveel bewerking vereischten en goede sawah's die ook meer winst opleverden, en men voorzag zich van geïmporteerde rijst, welke vooral van de Oostkust, van de Straits en van China werd aangevoerd. De Atjeher is dus van oudsher nooit éen goede rijstboer geweest en zijne sawah's, vergeleken b. v. bij die op Sumatra's Westkust, *Java*, *Bali* enz., bewijzen dat er ook thans, nu de „struggle for life" hem meer dan voorheen knelt daar de pepercultuur zoo goed als uitgestorven is, nog volstrekt geen rijstbouwer in hem zit, en zulks in weerwil dat de bodem van Atjeh, hier iets meer daar iets minder, voor rijstbouw niet minder geschikt is dan elders.

De reden, waarom deze cultuur zoo slecht slaagt is dan ook voor het grootste deel te zoeken in de weinige zorg, die de Atjeher besteedt eerst aan den bodem, later aan het jonge gewas; voor een deel ook, doch dit geldt uitsluitend voor de laatste jaren, aan het bijna volkomen gebrek aan ploegvee.

In vroegere jaren had Atjeh een uitstekenden veestapel, werd er veel zorg besteed aan de veeteelt en waren de runderen uitstekend geschikt voor trek- en ploegvee. En door den oorlog èn door uitgebreide epizoötieën is die veestapel geheel verloopen en moest men van elders het ploegvee betrekken. Dit ploegvee nu, dat via Pinang uit Engelsch-Indië wordt geïmporteerd en voor het werk uiterst goed kan afgericht worden, gedijde hier vroeger uitstekend, doch sinds de laatste jaren sterven de dieren geregeld binnen zes maanden na aankomst te Atjeh, zoodat sommige meer gefortuneerden twee-, soms driemaal in het jaar hun veestapel moeten aanvullen om dien op sterkte te houden.

Bengaalsche koeien zijn hier, ten minste voor ploegvee, niet geschikt, wijl ze, zooals men mij vertelde, te onwillig zijn en karbouwen kunnen, wegens den hoogen prijs, slechts door enkelen aanschaft worden. Trouwens ook onder deze dieren is de sterfte in de laatste jaren bij voortduring groot geweest. Dit nu heeft ten gevolge dat sommigen hunne sawah's niet of onvoldoende kunnen beploegen, den grond dus niet voldoende kunnen omwerken, waaronder de aan-

plant noodwendig moet lijden. Doch ook het uitplanten der zaailingen op de sawah's en het schoonhouden van het gewas, het wieden, geschiedt met zeer weinig zorg.

In het gebrek aan ploegvee komt men thans eenigszins tegemoet, door de akkers met den *patjol* om te spitten, dat natuurlijk een vrij langdradig werk is.

Voor het wieden der akkers, zooals wij dat bij de meeste andere Polynesische volken aantreffen, heeft de Atjeher hoegenaamd geen vasten tijd. Eerst dan wanneer het onkruid al te hoog tusschen het gewas is opgeschoten, gaat hij er toe over het uit te rukken of af te snijden. Nu wordt óf de aanplant door de wortels van het onkruid verdrongen óf wordt bij het uitrukken van dit laatste de aanplant op niet geringe wijze beschadigd.

Met het verbouwen van rijst op zoogenaamd droge velden, op *ladangs*, dat in de bovenstreken langs de berghellingen meer algemeen is, moet het, volgens ingewonnen berichten, vooral niet beter gesteld zijn, wijl er al even weinig zorg wordt besteed aan het zuiveren van den grond van boomwortels, aan het wieden, enz.

Men verbouwt de rijst, zooals uit het voorafgaande blijkt, zoowel op natte (*blang* = *sawah*) als op droge velden (*ladang*). Het is niet onwaarschijnlijk dat de sawah-bouw op Atjeh van betrekkelijk jongen datum is en het verbouwen van rijst op droge velden in vroegere tijden, zelfs nog tot diep in den Islam-tijd, algemeen was. Hoewel ik voor dit vermoeden geen directe bewijzen kan bijbrengen, spreken daarvoor m. i. toch verschillende feiten, zooals o. a. de omstandigheid, dat thans nog, zooals mij werd verzekerd, de verbouw van rijst op droge velden verre dien op sawah's overtreft; dat, zooals we later zullen zien, de velden voor de pepercultuur bestemd eerst één, uiterst zelden twee jaren, voor rijstcultuur worden gebruikt, en eindelijk dat de Atjeher over 't geheel nog weinig bekendheid verraadt met de meest voordeelige wijze van rijstbouw op natte velden. Ook kan daarvoor m. i. de omstandigheid spreken, dat de Groot-Atjeher zoo goed als geheel onbekend is met den aanleg van irrigatie-werken, een noodzakelijk vereischte toch voor den meest voordeeligen sawah-bouw.

Zooals dikwijls is beweerd [1]) zou eerst met de invoering van den Islam ook de natte rijstcultuur op Java zijn ingevoerd, terwijl vroeger de cultuur op droge velden door geheel Indië algemeen was. Wanneer wij nu in 't oog houden hoe moeilijk de Mohammedaansche gebruiken bij het gros der Atjehers hebben kunnen postvatten, dan laat het zich eenigszins denken, dat men ook in dit opzicht moeilijk en eerst langzamerhand van de oude gewoonte afweek. Dat de rijstcultuur in het algemeen op Groot-Atjeh ook in vroegere tijden, nl. in de eerste tijden van de Islam-prediking, nooit eene bijzonder hooge vlucht heeft genomen, bewijst het feit dat, in vele der voor ons bewaard gebleven reisverhalen van vroegere tijden, *Pedir* en over 't geheel de Noordkust, steeds de groote rijstschuur van Atjeh wordt genoemd.

Eigenlijk gezegd kan er op Groot-Atjeh bijna geen sprake zijn van sawah-bouw in de Javaansche beteekenis van het woord. De natte rijstvelden toch worden op Java, naar de wijze van bevloeiing, verdeeld in *sawah*, *tarikan*, *tadah* en *rantja*. Bij de eerste wordt de grond gedrenkt door het water dat van de bergen stroomt en door irrigatiewerken derwaarts wordt afgevoerd; de tweede, de *tarikan*, is afhankelijk van de hoeveelheid regen, die in den natten moeson valt, terwijl de beide laatste als moerasvelden zijn op te vatten. In alle vier gevallen moet het water de aanwezige organische bestanddeelen tot rotting brengen en in opgelosten toestand in den bodem voeren.

Van irrigatiewerken, van het opvangen en afleiden van het van de bergen stroomende water naar de rijstvelden is op Groot-Atjeh in 't geheel geen sprake. De voor den natten rijstbouw bestemde akkers zijn alle door een ongeveer twee voet hoogen dijk omgeven, binnen welken het regenwater in den regenmoeson als in een reservoir blijft staan. Die velden zijn dus veeleer als *tarikan*-velden op te vatten in de Javaansche beteekenis van het woord, terwijl langs de moerassige kuststreken alleen van *tadah*- of *rantja*-velden sprake kan zijn.

---

1) Zie o. a. Résumé van het bij Gouvernementsbesluit van 10 Juli 1867 n°. 2 bevolen onderzoek naar de rechten van den Inlander op den grond in de Residentie Bantam, samengesteld door den Chef der afdeeling „Statistiek" ter Algemeene Secretarie (Batavia, Landsdrukkerij 1871).

In de Maleische landen verdeelt men in den regel de sawah's in: 1° *sawah bandar hidoep*, d. i. eene sawah, die door irrigatie-werken van water wordt voorzien, en 2° *sawah bandar oedjang*, die alleen afhankelijk is van regenwater. Die verdeeling nu kent de Atjeher ook, doch alleen bij name, daar de eerstgenoemde, die hij *loeëng yĕr bĕnĕĕk* noemt, wel hier en daar op de Westkust, doch niet op Groot-Atjeh voorkomt, waar men alleen de laatste *loeëng yĕr oedjĕĕng* kent.

De droge velden worden meestal aangelegd langs de berghellingen; eerst wordt het terrein met het kapmes (*parang*) schoongemaakt, dat wil zeggen *alang-alang*, gras, lang struikgewas, in één woord alles wat met het kapmes kan worden opgeruimd, tegen den grond gelegd. Daarna worden het hoogere struikgewas en de boomen met den *blioeng* (eene soort bijl) omgekapt en laat men dat alles eenigen tijd rustig liggen, om het eenigszins door de zonnewarmte te doen uitdrogen. In kleine stukken zagen of kappen doet men het groote hout niet, wijl dat te veel tijd en te veel moeite zoude kosten. Is het omgekapte min of meer droog dan wordt het in brand gestoken, het aan den wind en later aan het regenwater overlatende de asch over den akker te verdeelen.

Droge velden behoeven niet beploegd, doch wel nauwkeurig gezuiverd te worden en aan dat zuiveren besteedt de Atjeher in den regel juist veel te weinig zorg, zoodat tusschen het opschietende gewas te veel en te hoog onkruid mee opschiet en soms de rijsthalmen verdringt.

Tegen het intreden van den regenmoeson kan men van uit Kota-Radja avond op avond langs de omringende berghellingen de vuren of groote rook-kolommen zien als een bewijs dat de Atjehers daar bezig zijn ladangs aan te leggen.

Zooals bekend is worden de droge rijstvelden op Java onderscheiden in *tipar* en *hoema*; de eerste liggen op vlak terrein of op terrein met weinig helling, waar geen hooge boomen en weinig hoog struikgewas worden aangetroffen. Die gronden vereischen, na de verbranding van het opstaande gewas, beploeging; de laatste daarentegen behoeven niet beploegd te worden en kunnen dit meestal ook niet door de vele boomwortels en overblijfsels van boomen, die men in en op den bodem laat staan.

Beide wijzen van rijstbouw op droge velden komen op Groot-Atjeh voor; wat men op Java *hoema* noemt, wordt op Atjeh meer speciaal met den naam *ladang* aangeduid, terwijl *ĕmpoeh* hier hetzelfde is als *tipar*.

Na één oogst werden vroeger de droge velden voor den peperaanplant gebruikt en zelden werden nieuwe pepertuinen aangelegd op terreinen, waarvan men niet eerst een oogst rijst had gewonnen. De peperaanplant was meestal hoofdzaak, de rijstbouw op die terreinen nevenzaak.

Thans, nu de pepercultuur op Groot-Atjeh zoo goed als uitgestorven is, worden de *ladangs* na een of twee oogsten verlaten. Natuurlijk hangt dit geheel af van de vruchtbaarheid van het terrein en van de dikte der humuslaag. Een ladang twee jaren achter elkaar bebouwen behoort hier trouwens tot de uitzonderingen.

De wijze, waarop de rijst zoowel op natte als droge velden wordt verbouwd, is bijna geheel dezelfde als overal elders en is te goed bekend dan dat het noodig zou zijn die hier nader te beschrijven, de afwijkingen zijn ten minste zoo gering dat eene uitvoerige beschrijving mij overbodig schijnt. Het is ook bijna onnoodig te zeggen dat, zoowel vóór den aanplant als tijdens het rijpen en oogsten van het graan, weer alle mogelijke bezweringen te pas worden gebracht. Voor men met het bebouwen van den akker begint, geeft de eigenaar meestal en naar gelang van zijn vermogen eene *kandoeri*, waarbij een buffel, rund of geit geofferd wordt en bepaalde bezweringsformulieren worden uitgesproken; dit geldt nl. voor den rijstbouw op natte velden. Dit offermaal wordt gegeven voor *Nabi Adam*, den zoon der aarde, den uit aarde geborene, zooals de naam in de Hebreeuwsche taal luidt. In den Koran wordt, zooals bekend is, aan den *Adam* van het Oude Testament eene zeer voorname plaats ingeruimd.

Bij het aanleggen van droge velden wordt in den regel geen *kandoeri* gegeven, doch offert men de eerste snede van den oogst aan *Nabi Joesoef*. Dat deze dezelfde is als de uit het Oude Testament eveneens in den Mohammedaanschen godsdienst overgenomen *Jozef*, die volgens de legende gedurende de zeven vette jaren koren verzamelde voor de verwachte zeven magere jaren, is niet onwaarschijnlijk.

Men houdt op Atjeh bij de landbouwwerkzaamheden rekening met den stand der sterren, evenals wij dat bij bijna alle volken in den Indischen archipel zien. Zoo wordt met de eerste werkzaamheden, zoowel wat betreft de droge als de natte velden, een aanvang gemaakt zoodra *Orion* (*kalèr*) het dichtst bij de maan staat (*kĕmĕnong kalèr sama boelĕĕn*).

Voor zaai-padi (*bidjè*) worden de vetste korrels uit den voorraad uitgezocht; deze worden twee dagen en nachten in water gelegd (*ganam*) en daarna onder watten of iets dergelijks zoolang gelegd totdat door de broeiing de ontkieming is begonnen.

Als de zaai-padi 44 dagen oud is worden eenige vrouwen uit de kampong uitgenoodigd deze uit te trekken en in bosjes te binden, waarna de mannen ze uitplanten.

In de IX Moekims en in de lager gelegen gedeelten der VI Moekims mogen de vrouwen bij het uitplanten der zaai-padi niet meewerken; overal elders op Groot-Atjeh is dat geoorloofd. De oorzaak van dit verbod schijnt op eene plaatselijke legende te berusten, die evenwel in vergetelheid is geraakt; niemand ten minste wist mij die te verhalen.

Bij het uitplanten der padi wordt op de volgende wijze gehandeld. Men kiest onder de kampong-genooten een persoon uit, die wegens zijn vromen levenswandel en zijne bekendheid met bezweringsmiddelen, algemeen gezien is. Deze begeeft zich, nadat de vrouwen de zaai-padi hebben uitgetrokken, in gezelschap van den eigenaar der sawah en eenige anderen derwaarts en plant drie stengels van de zaai-padi in den grond, waarbij hij de volgende *doâ* uitspreekt: „*Salĕm aleikoem*, *hé pĕnoe mani*, *nja lĕpĕĕ kami nja tau bĕgata boekan lĕh sajang padi diboengoi bĕdĕkat aseuh pĕndi-gata*", hetgeen, behalve den gewonen aanhef van dergelijke formulieren, ongeveer beteekent: „Ik ben hier gekomen om dagelijks toezicht op u te houden, omdat ik het jammer vind u alleen te laten; geef ons niet weinig doch veel vrucht". Na deze handeling gaan allen huiswaarts en nu wordt in de *kĕtika* een goede dag voor het verdere uitplanten uitgezocht, hetgeen evenwel niet vóór den derden dag na de pasgenoemde plechtigheid mag geschieden.

Vóór het uitplanten der zaailingen plaatst men in den regel

midden op den akker een blad van den *pinang*-palm, een takje van de *Mucuna gigantea D. C.* (nat. fam. der *Papilionaceae*) eene slingerplant, hier als *kala* bekend, en nog een paar takjes van andere planten, ten einde het terrein zuiver te houden, vooral van slangen.

De zaailingen worden ongeveer een span van elkaar gezet. In de plantgaten op de *ladangs*, die ook zelden dichter bij elkaar staan dan op één span afstand, worden zelden meer dan 3 of 4 padikorrels gedaan. De puntige stok, waarmee de plantgaten (*oroeĕ*) gemaakt worden, heet *tjĕnang;* de bewerking heet *kĕtjĕnong.*

Zoodra de vruchtzetting in de aren begint heeft het *mĕninĕng* plaats, hetgeen hierin bestaat dat men koekjes en gebak van verschillende soort, die door de vrouwen in de kampong gebakken zijn en waarvan door de mannen op de *sawah*, in tegenwoordigheid van den *tĕngkoe*, iets gegeten is, in alle richtingen over het gewas heenwerpt.

De vrouw, zoo zegt men, krijgt zoodra zij zich zwanger gevoelt, bijzondere lusten vooral naar zoetigheden; de jonge aanplant verkeert, naar men meent, in hetzelfde geval en aan die lusten moet men toegeven, wil men een goeden oogst hebben. Ook wordt met dezelfde bedoeling, hier en daar midden op den akker of aan de vier hoeken, een klein rond van *pandanus*-bladeren gevlochten mandje (Pl. VI, fig. 1), waarin men eenige gebakjes heeft gelegd, aan een langen staak of aan een boom opgehangen, welk mandje dan van boven af gedekt wordt met eene franje van versche *pandanus*- of andere bladeren, die dan vrij in den wind fladderen; dit laatste geschiedt natuurlijk om te voorkomen dat de vogels met de lekkernijen gaan strijken. Soms zijn die mandjes met natuurlijke bloemen of van papier gemaakte knipsels versierd.

In de Padangsche Bovenlanden zag ik deze laatste methode, nl. het ophangen van lekkernijen in mandjes, meermalen in praktijk gebracht. Het gebruik, om bij het begin der vruchtzetting gebakjes en andere lekkernijen op de eene of andere wijze op het rijstveld te plaatsen, treft men bij de meeste Polynesische volken aan. En dat het geen oorspronkelijk Mohammedaansch gebruik is, bewijst o. a. het feit dat men geheel iets dergelijks bij de *Badoej's*

vindt, die nog niet tot den Islam zijn bekeerd [1]). Natuurlijk worden ook hierbij weer eenige bezweringsformulieren en toepasselijke gebeden uitgesproken.

Omheinen, zóó dat wilde varkens en ander schadelijk gedierte niet kunnen binnendringen, doet men de rijstvelden in den regel niet; wel plaatst men in het midden van het veld een wachthuisje (*djamoe blang* of *djamoe ladang*), waarin dag en nacht de wacht gehouden wordt.

Wanneer de halmen zich reeds gevuld hebben mag de vrouw van den eigenaar van den akker den rijstpot niet op een vuur van bamboe te kook zetten, wijl er anders geen voldragen korrel in de halmen komt. Ook mag men dan tusschen 6 en 7 uur 's avonds niets van hetgeen in huis is aan iemand geven, daar dit eene ziekte in de halmen zou tengevolge hebben.

Zoodra de padi ongeveer rijp is worden door denzelfden persoon, die het eerst drie stekjes plantte, zeven aren afgesneden onder het uitspreken van een bepaald formulier en dan 5 à 6 dagen gewacht, waarna hij zich andermaal naar de *sawah* begeeft om te zien of de aanplant tot volle rijpheid is gekomen. Is dit het geval dan wordt een goede dag vastgesteld, waarop de padi kan gesneden worden, hetgeen hier altijd door mannen geschiedt. Men doet dit op Atjeh niet halm voor halm met een klein oogstmesje, zooals bijna overal elders, doch met een $^1/_2$ M. lang sikkelvormig gebogen mes, de *sadĕĕp*, en wel in schoven, zoodat men ongeveer in drie sneden twee bamboes (zie vroeger) rijst heeft. Als nu alles is afgesneden wordt berekend hoeveel men van den oogst als *djakĕĕt* (*dzakat*, zie vroeger) voor den priester moet afzonderen; zooals wij reeds weten, is dit 10% van den oogst.

Om den oogst, tijdens deze nog op 't veld staat, te beveiligen tegen veldmuizen (*Hypadaeus arvalis*), rijstdiefjes (*Tringilla oryzivora*), de *gĕdong* (*Stenocorus varicornis*, *Burm.*, behoorende tot de orde der *Lagaeidae*), een algemeen in Indië onder den naam *walang sangit* bekend insect, en tegen ander gedierte laat men een persoon drie avonden achter elkaar, van des avonds 6 tot 8 uur, op de *sawah* eenige toepasselijke bezweringsformulieren uitspreken, natuurlijk tegen beta-

1) Zie mijne ethnographische schets: „de Badoej's"

ling van eene zekere som. Niet ieder is daarvoor geschikt, doch men heeft personen, die hiervoor eene algemeen erkende reputatie hebben. Na den derden dag vindt men, zoo verklaarde men mij, alle muizen dood op den akker en geen ander gedierte durft den oogst verder benadeelen.

Zij, die eene bedevaart naar Mekka doen, verzuimen nooit van een aldaar zich bevindenden heiligen boom een takje mee te nemen dat, midden op den akker geplaatst, geheel hetzelfde effect moet hebben. Vele Atjehers ontkennen evenwel de werkzaamheid van dat takje en verklaren het voor boerenbedrog door Arabieren ingevoerd. Het eenige en alleen afdoende is volgens hen de driedaagsche bezwering.

Om den aardgod en den god van den oogst gunstig te stemmen, worden door velen ook nu en dan offers van gele rijst e. d. op de *sawah's* gezet en hier en daar geschreven *doâ's* en andere bezweringsmiddelen geplaatst om de booze geesten op een afstand te houden.

Daar men op Groot-Atjeh geen irrigatiewerken kent hangen dus de *blang's*, zooals de Atjeher de natte rijstvelden noemt, evenzeer als de *ladang's* geheel af van de hoeveelheid regen, die in den regentijd valt en het laat zich dus begrijpen dat men bij het niet tijdig genoeg of niet voldoende doorkomen der regens al het mogelijke doet om hieraan tegemoet te komen. De *kandoeri's* bij den aanvang van den veldarbeid, die op het welslagen van den oogst betrekking hebben, voorzien daarin reeds voor een gedeelte; toch schijnt dit niet voldoende. Laat de regen al te lang op zich wachten dan worden er andermaal *kandoeri's* aangericht, waarbij men de tusschenkomst van den aartsengel *Michaël* (*malaikat Migaïl*) inroept, om spoedig den regen in voldoende hoeveelheid te doen neervallen.

Ook bestaat hier het gebruik, dat ik ook elders, nl. in *Banjoewangi* en in de Padangsche Bovenlanden, met name in Solok aantrof, om bij langdurige droogte eene kat te water te laten en onder water te houden tot zij half verdronken is, waarna men haar de vrijheid geeft, doch vrouwen en kinderen haar zoolang mogelijk met water nawerpen. Dat ook andere bezweringen, zooals

het uitspreken van zekere geheimzinnige formulieren door bepaalde personen, niet achterwege blijven laat zich gemakkelijk denken.

Helpt nu alles niets, dan trekken geheele karavanen Atjehers van heinde en verre ter bedevaart naar de *koewala* bij de kampong *Lampoeh*, waar zich immers de beruchte grot *ĕmpai loeloe* (zie vroeger) bevindt, waarin de waterman verdween, nadat hij al het water uit putten, rivieren en zelfs uit de zee had opgedronken. Bij eene langdurige droogte doen dan de naneven van dien armen rottansnijder opgeld en verdienen een aardig sommetje.

De productie der *blang's* in de lagere gedeelten van Groot-Atjeh wordt gemiddeld geschat op 40-maal de uitgezaaide padi; in de hoogere gedeelten stijgt dit cijfer soms tot 70 à 80. Dit hangt trouwens geheel af van de soort van padi die men kweekt, van de gesteldheid van den bodem en de meerdere of mindere zorg aan het gewas besteed.

Hetzelfde geld natuurlijk van den aanplant op droge velden, waar eveneens het cijfer afwisselt tusschen 30 en 80; boven de genoemde cijfers stijgt de productie zelden.

Op Groot-Atjeh worden zoowel op sawah's als op droge velden verschillende soorten rijst verbouwd, waarvan sommige meer gewild zijn dan andere, hetzij omdat ze een geuriger smaak hebben of wel omdat de productie van die soorten grooter is. Wanneer men in aanmerking neemt, dat de tijd, die verloopt van het uitplanten tot het volkomen rijpen der padi, al naar gelang der soort kan varieeren van 3 tot 8 maanden, dan laat het zich begrijpen, dat men gaarne die soorten aanplant, welke in de eerste categorie vallen, indien men er nl. op gesteld is den akker spoedig weer beschikbaar te hebben voor tweede gewassen, zelfs al is de soort dan ook van mindere kwaliteit. Natuurlijk hangen het spoediger rijpen en de betere smaak evenzeer als de meerdere productie niet alleen van de soort padi af, doch evenzeer van de bodemgesteldheid, van de ligging der velden met betrekking tot den stand der zon (berghellingen), van de hoogte van het terrein, van de meerdere of mindere bevochtiging van den bodem en vooral ook van de meerdere of mindere zorg die aan den bodem en het gewas wordt besteed; eene padi-soort, die b. v. in de bovenlanden om de eene of andere

reden bijzonder gezocht is, kan in de lagere streken tot de mindere soorten gerekend worden, en omgekeerd, zoodat het dus moeilijk is op te geven, welke soorten in 't algemeen het meest gezocht zijn.

Naar de meerdere of mindere snelheid van wasdom verdeelt men de padi-soorten in

de laatrijpe padi, die tot 15 maanden noodig heeft om tot vollen wasdom te komen = *manèh raja*,
die 13 maanden noodig heeft *manèh kĕtjil*,
die 9 maanden noodig heeft *prala*,
de vroegrijpe padi, die $2^1/_2$ à 3 maanden noodig heeft om volkomen rijp te zijn, *boh tjoet*,
die soorten, welke tusschen de beide laatste liggen wat den duur van rijping betreft *krèwang*.

De padi-soorten, die men op Groot-Atjeh op natte velden verbouwt, zijn de volgende:

Padi ratti of *rassi*
„ *roenté* is in *Blang* (*Mĕrassa*) zeer gezocht.
„ *gĕdah* is vooral in het ons bekende *Lohong* zeer gewild.
„ *kapala gadja*
„ *sikoeming*
„ *banoen*
„ *siboenjih boewah*
„ *boenga sĕbimèng*
„ *kitam ijĕr*
„ *sari waila*
„ *djambi salèh*
„ *roentih Mĕlaboeh*
„ *kara Mĕlaboeh*

Binnen ons gebied zijn de *padi roenté* en *gĕdah* de meest gewilde soorten, wijl ze daar het smakelijkst zijn en haar productie-vermogen het grootst is.

Op droge velden verbouwt men de volgende soorten:

Padi tamboen
„ *sĕlassi*
„ *pinèng boenga*
„ *kapala idang*

Padi karĕng boenga
„ *Si Maloer tjoet*
„ „ „ *rajoet*

waarvan de eerste binnen onze linie de meest gewilde is.

Zoowel op droge als natte velden worden eveneens soorten kleefrijst verbouwd en wel al de soorten, die volgens VAN LANGEN [1]) ook op de Westkust worden aangeplant. Zij zijn:

Op natte velden:

Lĕkat sĕping
„ *poendok*
„ *adang*
„ *bring*

Op droge velden:

Lĕkat koemĕjan
„ *dadi*

Op natte en droge velden beide kunnen verbouwd worden:

Lĕkat gala
„ *kapala*
„ *poendok*

De *lĕkat poendok*, *-koemĕjan* en *-gala* zijn op Groot-Atjeh het meest gezocht en worden het meest verbouwd. Over 't geheel is de rijst, die op Groot-Atjeh verbouwd wordt, zoo wat smaak als uiterlijk aangaat, van slechte kwaliteit en kan zij de concurrentie met de van elders via Pinang ingevoerde rijstsoorten niet doorstaan, al komen er ook nu en dan werkelijk smakelijke soorten onder voor.

In een vorig hoofdstuk wees ik er reeds op, dat men de geoogste rijst nooit aan de halmen in schuren brengt. Zoodra de padi is gesneden wordt nl. de rijstkorrel uit de aren verwijderd en zoo de ongebolsterde rijst in zakken of manden bewaard, en wel indien de hoeveelheid gering is binnenshuis, bij grootere hoeveelheden in de daarvoor bestemde vroeger reeds genoemde bergplaatsen. Het losmaken van de rijstkorrel uit de aren geschiedt alweer op zeer oorspronkelijke wijze. De aren worden namelijk telkens bij bosjes op eene lange vierkante mat of een stuk zeildoek gelegd en met de

1) o. c. p. 492.

voeten als 't ware uit de aren getreden. De persoon, die dit doet, hetzij dan man of vrouw, houdt zich daarbij met zijne beide handen aan een tusschen twee palen bevestigden balk vast, zoodat hij al tredende op de plaats zelf blijft staan. De ledige aren worden telkens verwijderd en door andere vervangen. Aan dit uittreden, dat natuurlijk met de bloote voeten geschiedt en welke bewerking men *gĕloh* noemt, nemen ook kinderen deel.

Zoodra de geheele oogst is binnengebracht wordt er een klein deel afgenomen, ontbolsterd en schoongemaakt, waarna een klein offermaal wordt gehouden (*oelèĕ padé*); voor en aleer dit is gebeurd mag men er niet van eten. Ook wordt er eerst een deel voor zaailingen voor het volgende jaar afgezonderd, hetgeen in een rijstzak wordt gebonden en zoo opgeborgen. Ten einde dit tegen bederf te vrijwaren legt men op dien rijstzak een kippenei en eenig rijstmeel. Dit laatste heeft misschien alweer de bedoeling om te zorgen dat de ziel, die men zich in de rijstkorrel denkt en die zich immers in de ontkieming het volgende jaar moet openbaren, niet verdwijne.

Na al hetgeen wij over den rijstbouw hebben gezegd is het duidelijk dat de Groot-Atjeher hierin geen voldoend middel van bestaan vindt. Bijna allen verbouwen de rijst dan ook voor eigen gebruik. Dat er geen voldoende rijst op Groot-Atjeh wordt verbouwd om in de behoeften te voorzien, blijkt o. a. òok uit het feit, dat, in weerwil de rijstoogst in 1892 in het officiëele rapport zeer bevredigend mocht genoemd worden, er toch nog een niet onbelangrijke invoer uit andere streken heeft plaats gehad, met name uit Pinang en Gigiëng.

Het laatstgenoemde Atjehsche staatje begint zich in de laatste jaren sterk op den sawah-bouw toe te leggen en kan thans reeds als de voorraadschuur van *Pedir* beschouwd worden. Die rijst is, bij de hier gewoonlijk geproduceerde vergelĕken, van uitmuntende kwaliteit, doch zij wordt zeer op prijs gehouden en is voor den kleinen man op den duur niet te bekomen.

Wanneer Groot-Atjeh eens voor goed zal zijn onderworpen en onder geregeld bestuur gebracht en de Atjehsche landbouwer zal geleerd hebben hoe hij zijne sawah's het meest productief kan

maken, al hetgeen voorshands nog in eene verre toekomst ligt, dan zal het blijken, dat, zooals ik reeds aanstipte, de bodem van Noord-Sumatra niet minder geschikt is voor den rijstbouw dan de overige gedeelten van dat eiland.

Dat Groot-Atjeh, zij het dan ook niet voortdurend, toch wel van tijd tot tijd, eene meer dan voldoende hoeveelheid rijst verbouwde, bewijst het feit dat Iskander moeda volgens Beaulieu eens veertig schepen rijst naar Pera zond, alwaar de oogst mislukt was, hetgeen hem aanzienlijke winsten opbracht. Of die rijst nu van den overvloed werd afgenomen of wel van de gewone opbrengst, die dan uit andere bronnen weer werd aangevuld, is niet zeker. Handelsman als hij was, was hij er wel de man naar om de op Atjeh geproduceerde rijst op te koopen en tegen hooge winsten in landen, waar hij wist dat de oogst mislukt was, weer van de hand te doen en dan het daardoor ontstane eventueele gebrek op goedkoopere wijze, nl. door opkoop in streken waar de oogst overvloedig was geweest, weer aan te vullen. Beaulieu beweert dat hij, om tot die wetenschap te komen, overal zijne spionnen had; daarbij beschikte hij over eene uitstekende handelsvloot.

Als tweede gewassen verbouwt men zoowel op droge als natte velden hier alleen maïs en komkommers (*timoen*). De eerste wordt vooral dan aangeplant wanneer de rijstoogst geheel of gedeeltelijk is mislukt. Volgens VAN LANGEN wordt op de Westkust suikerriet als tweede gewas zoowel op sawah's als op ladangs aangeplant; op Groot-Atjeh komt dit blijkens ingewonnen berichten niet voor, wijl immers het suikerriet bijna een vol jaar noodig heeft om tot volkomen ontwikkeling te komen. Soms wordt wel op ladangs, wanneer ze voor verderen rijstbouw ongeschikt zijn, suikerriet aangeplant, doch dit kan wel als uitzondering gelden.

Men treft hier veeleer geregelde, hoewel meestal kleine aanplantingen van suikerriet in de kampongs of in de onmiddellijke nabijheid daarvan aan. In vroegere jaren moet men zich hier meer op deze cultuur toegelegd hebben, zoodat het niet zelden gebeurde dat een Chineesch schip van hier eene lading suikerriet kon meenemen.

Thans voorziet de aanplant nauwelijks in eigen behoefte, zoodat dikwijls van buiten af nog invoer plaats heeft. Men gebruikt het als versnapering door het riet, van de buitenschil ontdaan, uit te kauwen of om het met eene kleine pers uit te persen en het sap tot stroop in te dikken of tot suiker geheel in te dampen.

Het instrument, dat voor het uitpersen van het suikerriet wordt gebruikt en dat de Atjehers met den naam *kĕwĕĕn* of *wĕĕn tĕbĕĕ* (Pl. VI, fig. 2) bestempelen, is alweer even oorspronkelijk als eenvoudig, doch daarbij doelmatig als de meeste gereedschappen, die men op Atjeh aantreft. Tusschen twee op ongeveer 2 à 2,5 Meter van elkaar geplaatste en goed in den grond bevestigde palen *a* en *b*, dikwijls boomen, wordt ter hoogte van 1,5 M. een dwarsbalk *d* bevestigd; aan dezen dwarsbalk is in 't midden een derde paal *c*, die beneden eveneens in den grond is bevestigd. Aan dezen paal *c* is, op ongeveer de helft van zijne lengte, een spits naar beneden uitloopend houtblok *e* vastgemaakt, terwijl vlak daarboven eene opening in den paal *c* is, waardoor alweer een stevige dwarslat *f* gaat, zóó dat deze in de opening vrij op en neer kan worden bewogen. Aan het vrije uiteinde *g* van deze dwarslat hangt een stuk rottantouw, dat niet tot op den grond reikt en aan het ondereind waarvan een lang, smal plankje *h* is bevestigd. Tusschen het houtblokje *e* en de dwarslat *f* legt men nu den uit te persen rietstengel en schuift dezen, te beginnen met de uiterste punt, steeds voorwaarts, telkens met den voet op het plankje *h* tredende. In een pot of pan wordt het uitgeperste sap opgevangen. Bij zeer vele woningen in de kampong vindt men dergelijke persen. Volgens kenners moet het Atjehsche suikerriet van goede kwaliteit zijn en zou ook deze cultuur voor de toekomst veel beloven.

Ook voor de tabakscultuur schijnt de grond, mits bij goede behandeling van den bodem en den aanplant, zeer geschikt te zijn, doch men legt zich op deze cultuur weinig toe. Hetgeen men hier verbouwt, wordt als rooktabak gebruikt, doch de Atjeher rookt zeer zelden. Voor pruimtabak worden de ruwe bladeren, die via de Straits van Britsch-Indië worden ingevoerd, ongekorven gebruikt. Beide soorten van tabak zijn van zeer inferieure kwaliteit.

Van Java en Padang wordt nu en dan eene betere soort ingevoerd.

Bij onze komst in Atjeh was de zijdeteelt nog een voornaam middel van bestaan en zag men o. a. in de V, XXVI en XXII Moekims ten behoeve daarvan geheele aanplantingen van *Morus indica L.* (nat. fam. der *Artocarpeae*), de *gĕrto*, zooals de Atjeher deze plant, eene inlandsche soort moerbezie, die met de onze uiterlijk veel overeenkomst heeft, noemt. De zijdeworm (*Bombyx mori L.*) kan op Atjeh goed gedijen en levert eene uitstekende soort zijde. In het afhaspelen der cocons, het bleeken, spinnen en kleuren der zijde hebben de Atjehsche vrouwen, vooral die der bovenstreken, eene bijzondere vaardigheid, evenzeer als in het daaruit weven van de met recht beroemde Atjehsche kleedingstukken.

Thans is ook deze tak van nijverheid op Groot-Atjeh zoo goed als uitgestorven en zou alleen nog een weinig bestaan in de bergstreken, alsmede in *Pedir* en *Mĕlaboeh.* In de behoefte aan zijde wordt thans vooral voorzien door den invoer van een Chineesch product, dat van zeer goede kwaliteit is. Deze zijde, evenals die van de Noord- en Westkust, wordt ongebleekt en ongeverfd ingevoerd en moet hier dus alle voor het weven noodige bereidingen ondergaan.

Hoewel geen enkel Atjeher zich herinnert of van hooren zeggen weet, dat hier ooit te voren kruidnagelen- en kaneelcultuur op uitgebreide schaal heeft plaats gehad, is het toch zoo goed als zeker, dat men zich in vroegere eeuwen wel degelijk op deze cultuur heeft toegelegd. In eene Engelsche reisbeschrijving van James Lancaster, die den 6de Juni 1602 op de reede van Atjeh kwam en daar eenigen tijd vertoefde om handel te drijven, lezen wij dat hij, behalve peper, daar ook eene groote hoeveelheid kaneel en kruidnagelen aan boord van een zijner schepen (de *Ascension*) laadde. Kaneel wordt thans nog alleen voor eigen gebruik ingezameld, doch is in geen geval een uitvoer-artikel. Van kruidnagelen zou men hier en daar nog een enkelen boom aantreffen. Het schijnt, dat reeds in vorige eeuwen de pepercultuur ook deze cultures op den achtergrond heeft gedrongen en ze ten laatste geheel heeft doen verdwijnen, evenals b. v. in *Bantĕn* (*Bantam*), waar drie eeuwen geleden de pepercultuur een voornaam middel van bestaan was, maar

allengs door andere werd verdrongen, met name door de rijstcultuur, die, met de komst van den Islam, nl. als *sawah*-bouw geleidelijk meer veld won. Of die specerijen-cultuur op Atjeh evenwel ooit tot eene groote hoogte is opgevoerd mag met recht betwijfeld worden.

Dat de inzameling van boschproducten, die vóór onze komst alhier aan menigen Atjeher een ruim bestaan opleverde, door de algeheele devastatie van het door ons bezette gebied, aldaar niet meer bestaat behoeft nauwelijks gezegd te worden. Ook buiten de geconcentreerde stelling is dit door het ontwouden van vroeger tot een minimum gedaald; vandaar het verschijnsel, dat behalve een weinig uit de VI en XXVI Moekims, bijna alle boschproducten, die binnen ons gebied worden ter markt gebracht, van elders en wel meest van de Westkust van Atjeh worden ingevoerd; hoofdzakelijk van Simaloer. Die invoer bepaalt zich trouwens grootendeels tot bindrottan, eene geringe hoeveelheid wilde *pinang*-noten, *gĕtah* en was.

Door de uiterst gemakkelijke manier van invoer van alle mogelijke artikelen voor dagelijksch gebruik is — dit laat zich gereedelijk denken — de nationale industrie, en bijgevolg ook de inzameling en bewerking der grondstoffen, allengs meer en meer verwaarloosd, deels ook als gevolg van den oorlogstoestand der laatste jaren geheel onmogelijk geworden.

Het inzamelen van *rottan* om matten te vlechten is overbodig geworden, nu de matjes kant en klaar en in verschillende dessins, bijna tegen spotprijzen, van uit *Pedir* worden ter markt gebracht; de zijdeteelt, die hier vroeger zoo zeer bloeide, wordt niet weer in het leven geroepen nu men veel goedkooper en vooral gemakkelijker de zijde van *China* en ook van *Pedir*, *Mĕlaboeh* en *Samalangan* kan betrekken; de petroleum heeft als verlichtingsmiddel de klapper- en *djarak*-olie verdrongen en dus bewerkt dat de aanplant van klapperboomen en ricinusheesters allengs wordt verwaarloosd, temeer ook wijl de invoer der eerstgenoemde van uit de kustplaatsen voldoende is om in de behoeften voor de keuken te voorzien. Het

is, om die reden vooral, dan ook niet wel denkbaar dat Atjeh zich ooit weer tot den vorigen toestand, waarin het door eigen krachten in zijne behoeften voorzag, zal kunnen opwerken. De wijze waarop het voortaan en dat wel op veel gemakkelijkere en betrekkelijk ook goedkoopere, doch vooral betere manier in al zijne behoeften kan voorzien, maakt dit mijns inziens vrijwel onmogelijk.

AANHANGSEL.

TRANSPORTMIDDELEN.

Het schijnt mij hier de meest geschikte plaats toe om met een enkel woord melding te maken van de transportmiddelen, waarvan Atjehers op Groot-Atjeh gebruik maken tot vervoer hunner producten naar elders, en dan hebben wij in de eerste plaats te spreken van hunne vaartuigen.

Tot het vervoer van niet al te groote hoeveelheden langs de binnenwateren, met name langs de rivieren, maakt men gebruik van de vroeger bij de vischvangst reeds genoemde *djaloer* en *djaloer koesangka*, terwijl grootere hoeveelheden boschproducten in de bovenstreken niet zelden met vlotten (*rakit*) naar de kust worden afgevoerd. Zulke vlotten zijn van bamboe gemaakt, die naast elkaar liggen en onderling door rottanbanden zijn verbonden. De grootte van het vlot hangt natuurlijk geheel af van het volumen der te vervoeren goederen. Voor lange trajecten maakt men op zulk een vlot eene soort met pandanus-matten min of meer afgeschutte ruimte om den opvarenden, meestal 2 à 3 personen, voor stook- en slaapplaats te dienen.

Meestal heeft de stroom kracht genoeg om het vlot met voldoende snelheid stroomafwaarts te voeren. Een of twee roeispanen dienen om het in de vereischte richting te houden; bij scherpe krommingen in de rivier komt men dikwijls door middel van een boom te hulp.

Het vlot zelf is in de meeste gevallen ook handelsartikel, in zeer enkele gevallen zelfs het eenige, dat men op die wijze ter

markt brengt. Te bestemder plaatse aangekomen wordt het namelijk uit elkaar genomen en de bamboe, die dikwijls van inferieure soort is, verkocht.

Het vervoer langs de Atjehsche kust naar de eilanden en naar Pinang, Padang en andere verafgelegen streken geschiedt door middel van handelsprauwen van verschillende soort en grootte.

Over het geheel zijn deze prauwen, die bijna allen van Atjehsch maaksel zijn en hoofdzakelijk op het eiland Bras en in de VI Moekims worden gebouwd, goede zeilers en uiterst gemakkelijk te hanteeren.

De handelsprauwen, die langs de kusten van Groot-Atjeh het meest worden gebruikt, zijn de volgende:

De *toengkang* (Pl. VI fig. 3) een tweemaster met 15—25 kojangs laadruimte. In bouw komt deze prauw met de Chineesche handelsprauwen overeen. Zij heeft een zeer breeden spiegel en is van een vast roer voorzien.

De *sampan bĕsar* (Pl. VII fig. 1) een éénmaster met eene laadruimte van 8 tot 10 kojangs; zij heeft een los roer aan den zijkant van den achtersteven.

De gewone *sampan* (Pl. VII fig. 2) van kleiner afmetingen dan de vorige en met eene bergruimte van hoogstens 4 kojangs.

De *bidoek* (Pl. VI fig. 4), eene vlerkprauw, met twee vlerken, zonder welke ze wegens hare rankheid niet zou kunnen gebruikt worden. Zij heeft eene laadruimte van 2½ tot 5 kojangs.

Nog werden mij als Atjehsche handelsprauwen genoemd de *pantjallang*, met 7 á 8 kojangs ruimte, de *mĕdang ara* met eene laadruimte van 10 tot 20 kojangs, de *toop*, die tot 40, en de *schoener*, die tot 100 kojangs laadruimte heeft. Ik heb evenwel geene dezer laatstgenoemde ooit op de reede van Oleh-leh gezien, zoodat het mogelijk is dat ze thans niet meer voorkomen, omdat, nu alles geregeld met de stoombooten der Kon. Pakketvaart-maatschappij wordt vervoerd, het vervoer met eigen prauwen natuurlijk enorm verminderd is en de grootere transportprauwen bij gebrek aan lading zijn vervallen.

De huishoudelijke inrichting van genoemde vaartuigen is, zooals zich laat denken, uiterst primitief. Eene min of meer afgesloten

ruimte dient als vertrek, waarin tevens de mondkost voor de reis wordt geborgen. Een afgeschoten hokje op het dek met een transportabel aarden fornuis, zooals onder het later te noemen aardewerk wordt opgegeven, dient voor stookplaats om het eten te bereiden, terwijl het kookgereedschap en het servies uit het allernoodzakelijkste bestaan. Als mondkost voert men bijna enkel rijst, wat gedroogd vleesch, gedroogde visch en eenige noodzakelijke groenten mede. Ook klapperolie en drinkwater worden in voldoende hoeveelheid meegenomen.

Het vervoer te land geschiedde vroeger zeer veel door middel van draagpaarden. Thans ziet men die in het aan ons onderworpen gebied in 't geheel niet meer. Misschien komen zij hier en daar in de bovenlanden nog voor. Het meest draagt men de lasten zelf en wel op het hoofd of bij zwaardere lasten aan een draagstok over den schouder. Deze manier om goederen te vervoeren, evenals het dragen van een zwaren last door twee personen aan een draagstok, ziet men hier trouwens zelden. Reeds vroeger deed ik uitkomen, dat de vrouw het eigenlijke lastdier van Atjeh is; de zwaarste lasten worden door de vrouwen gedragen en van de tien personen die men des morgens belast en beladen marktwaarts ziet loopen, zijn zeker acht vrouwen. Men vervoert de producten, al naar de soort, in manden (*raga*) van rottan of bamboe, of wel in zoogenaamde zakken (*ĕmpang*) van pandanus-bladeren gevlochten.

Binnen het aan ons onderworpen gebied, waar men thans overal uitstekende en breede goed begrinte wegen heeft, zijn de Atjehers allengs begonnen gebruik te maken van de door ons ingevoerde *grobaks* (Pl. VI, fig. 5), eene soort lompe houten wagens, zonder veeren, op twee wielen, doch die voor het transport van goederen uitstekend geschikt zijn. Zij worden meestal door eene koe, zelden door een buffel, getrokken. Het zijn natuurlijk alleen de meergegoeden, die zich, bij de bestaande sterfte onder het vee, de weelde kunnen veroorloven van een trekdier te houden. Die Atjehsche *grobaks* — de Atjeher heeft dezen naam overgenomen — zijn alweer uiterst primitief en missen b. v. de stevigheid, de soliditeit der van elders ingevoerde en door ons gebruikte; toch zijn ze voor het doel, waarvoor ze gebruikt moeten worden, voldoende. De bak, de eigenlijke

bergplaats van den wagen, is bijna steeds van petroleum-, jenever-, en dergelijke kisten gefabriceerd; doch de Atjeher schijnt het wel netjes te vinden, dat er op zijn vehikel met groote gedrukte of ingebrande letters *Devoes Oil of AH.*, soms zelfs het onderste boven, te lezen staat. Dit verschijnsel ziet men trouwens ook op Java en andere plaatsen van den Archipel.

Ten slotte stip ik hier nog aan dat door de Atjehers binnen de linie tegenwoordig druk van den tram wordt gebruikt gemaakt, ook voor vervoer van kleine vrachten.

DE CERAMISCHE EN LIMOSIN'SCHE KUNST OP ATJEH.

EEN BEZOEK AAN DE POTTENBAKKERSKAMPONG ATĚĚK MOENJING EN AAN DE GOUDWERKERSKAMPONG LOHONG.

Zijdeweverij en Wapensmederij.

Wanneer wij aan de zuidelijke face van het tot Kota-Radja behoorende schilderachtig gelegen Nĕsoeh, het geheel Kota-Kadja omgevende ijzeren hek door eene der beide hekdeuren doorgaan, dan zien we, omgeven door struikgewas en laag geboomte, op eenigen afstand voor ons, de beide Atjehsche kampongs *Nĕsoeh* en *Atĕĕk Moenjing* liggen. Een niet al te breede doch goed geharde grintweg voert ons tot in hare onmiddellijke nabijheid. Beide genoemde kampongs zijn door eene strook gronds, deels door sawah's ingenomen, deels met laag struikgewas of moesgroenten ten behoeve der Atjehsche huishouding beplant, gescheiden.

Het doel van ons uitstapje is de kampong *Atĕĕk Moenjing* die, zooals de lezer uit een vroeger hoofdstuk reeds weet, een groot deel van Groot-Atjeh van pottenbakkerswaren voorziet.

Hoewel de bovenlaag uit eene hier iets dikkere, daar iets dunnere humuslaag bestaat, is het ons op onzen weg buiten het genoemde ijzeren hek reeds opgevallen, dat de grond kleiaarde bevat, hetgeen vooral duidelijk wordt op de lagere vochtige plaatsen die van af den grooten weg tot aan en in de kampong zich in het voedpad vertoonen; we moeten oppassen op die glibberige massa niet uit te glijden. De bodem, tot op grooten afstand in de omgeving der beide kampongs, bestaat uit kleiaarde, doch alleen de kampong *Atĕĕk Moenjing* trekt sedert overoude tijden van deze omstan-

standigheid partij door dien grond tot allerlei soort ruw aardewerk voor huishoudelijk gebruik te verwerken.

Hoewel mij geen enkel Atjeher de beteekenis van het woord *atĕĕk* wist te zeggen, mag men toch veilig aannemen dat het met het pottenbakkersbedrijf in verband staat, wijl er hooger op in de binnenlanden nog eene kampong van denzelfden naam ligt, waar door de bewoners hetzelfde bedrijf wordt uitgeoefend.

Het is zeker onnoodig te zeggen, dat men hier geene *Majolica's*, geen *Fayence de Palassy*, geene *Wedgewood*-artikelen en hoe de fijne zaken in dit genre meer mogen heeten, zal vinden; zoo ver heeft de Atjeher het in deze kunst nog niet gebracht; zelfs het eenvoudigste wit aardewerk kent hij alleen als invoer-artikel. Zijne kunst gaat niet verder dan tot de fabricatie van eenvoudige roodsteenen pannen en potten, waterkannen, wierookpotjes, steenen fornuizen in miniatuur en dergelijke alledaagsche zaken meer. Zelfs de kunst van glazuren is hem onbekend. Toch ziet het door hem geleverde product, altijd voor een Indisch fabrikaat, er niet slecht uit. Het heeft vorm zonder opschik en beantwoordt aan de behoeften van de Atjehsche huishouding.

Het geheele pottenbakkersbedrijf wordt van het begin tot het einde door vrouwen uitgeoefend, alleen het aanvoeren der klei, waarvan gewoonlijk een groote voorraad onder of in de nabijheid van het huis in zoogenaamde kleikuilen aanwezig is, geschiedt in den regel door mannen, hoewel ook dikwijls de vrouwen dit gedeelte van den arbeid voor hare rekening hebben.

Om nu van deze klei zoogenaamd aardewerk te vervaardigen, gaat men op de volgende wijze te werk. De ruwe vochtige klei (*kliit*) wordt voor zooveel als noodig is voor het voorwerp, dat men wil maken, op den grond met de voeten door elkaar getreden en al naar gelang ze te droog of te vochtig is, met een weinig water besprenkeld of met droog kleipoeder, dat ook steeds in voorraad is, vermengd. Ook wordt ze met eene kleine hoeveelheid fijn zand vermengd; dit mengsel van klei en zand heet *anoĕ*.

Nu is het zeker geen middel om het aesthetisch gevoel op te wekken wanneer men „*das ewig Weibliche*" tot over de enkels in eene kleimassa ziet rondtreden, en 't moet gezegd worden, zij doet

het weinig elegant en 't hindert haar niemendal wanneer haar de klei tusschen de teenen blijft zitten; ja, zij geeft zich zelfs de moeite niet om hare voeten te reinigen na deze eerste verrichting. Doch wij kwamen hier niet om aesthetische studiën te maken of vrouwelijk schoon te bewonderen; laat ons erkennen, dat zij, volgens de regelen der kunst en accuraat werkt; zij treedt de massa goed door elkaar, zoodat deze volkomen homogeen is en verwijdert er de hardere kluiten en steenen uit, die ze bij het treden ontdekt.

Is het goed met de voeten door elkaar gewerkt, dan wordt het nogmaals met de handen gekneed en worden eventueele overtollige fijnere bijmengsels, zooals kleine steentjes, gras- of stroosprietjes, wortels van planten en dergelijke zorgvuldig uit het deeg verwijderd.

Slibben, zooals wij dat in onze pottenbakkerijen, vooral voor de fabricatie van fijner aardewerk doen, doet men op Atjeh de klei niet. Heeft nu de massa de noodige vastheid en zuiverheid, dan wordt er den vereischten vorm aan gegeven, waarbij de vijf volgende werktuigen dienst doen: een vierkant plat stuk hout (*para*) (Pl. VIII A fig. 9), waarvan de zijden ongeveer 0.4 Meter lang zijn, de pottenbakkersschijf (*gisa*) (Pl. VIII A fig. 8), d. i. eene ronde houten schijf van 0.25 à 0,3 M. middellijn op een langwerpig rond houten voetstukje van 0.2 Meter hoogte, verder een langwerpig houten latje (*dadĕp*) (Pl. VIII A fig. 10) en een gladde keisteen (*batèĕ*) (Id. fig. 12) van ovalen vorm, ter zwaarte ongeveer van 0.5 Kilo, en een puntig mes (Id. fig. 11).

Ik moet hier doen opmerken, dat al de voorwerpen, die door de Atjehsche pottenbaksters worden gefabriceerd, een ronden vorm hebben, behalve de hoefijzervormige primitieve fornuisjes, bij het vervaardigen waarvan de pottenbakkersschijf dus ook niet te pas komt. Vierkante of hoekige voorwerpen maakt men op Atjeh niet. Bij alles wat de pottenbakster maakt kan ze dus met de opgenoemde werktuigen en met hare handen volstaan (Pl. VIII A, B, C).

Het zoude mij te ver voeren indien ik alle manipulaties hier wilde opsommen, die bij het vervaardigen der verschillende voorwerpen te pas komen en zooals ik die bij mijn bezoek aan *Atèĕk Moenjing* te zien kreeg.

Ten einde evenwel den lezer een denkbeeld te geven van de eenvou-

dige wijze van werken, wil ik hier de beschrijving doen volgen van de fabrikatie van een steenen pot met eenigszins vernauwden hals. De goed gekneede massa wordt, in de hoeveelheid die men denkt noodig te hebben, tot een bol gevormd en hierin met de vingers der rechterhand eene holte gemaakt. Daarna plaatst men dezen bol klei op de pottenbakkersschijf en deze weer op het vierkant stuk hout. Met de linkerhand wordt nu de schijf bij het voetstuk vastgehouden en zoo in aanhoudende sneldraaiende beweging gebracht, zonder dat evenwel het voetstuk van de houten plank verwijderd wordt. De vingers van de rechterhand worden hierbij in de bereids gemaakte holte gestoken en terwijl de schijf steeds ronddraait, de holte allengs doch zeer regelmatig grooter gemaakt, tot de hals de vereischte wijdte heeft. Om den hals van den pot te voorzien van een omgeslagen rand wordt het bovenste deel van den rand tusschen duim en voorsten vinger genomen en, terwijl de schijf alweer steeds wordt rondgedraaid, langzaam doch zeer geregeld naar beneden gedrukt. Wil men nog figuurtjes of keepjes in den rand hebben, dan worden die er met den nagel ingemaakt. Thans heeft de pot zijne eerste bewerking ondergaan. Men neemt nu de massa van de schijf af, niet door er een dun touwtje onder door te trekken, zooals ik dat elders in Indië (Bali) zag, of door middel van een lang breed mes, zooals dit o. a. in Europeesche pottenbakkerijen geschiedt, doch op nog veel eenvoudiger wijze. De schijf nl. heeft in het midden eene kleine opening, die gemeenschap heeft met eene dito opening welke door het voetstuk van de schijf gaat. Men licht eenvoudig de schijf omhoog en blaast met eenige kracht door de opening in het voetstuk, waarna de massa zonder te scheuren of een deel achter te laten kan worden weggenomen.

Men plaatst nu den half afgewerkten pot, die immers van een wijderen buik moet worden voorzien, op een plaatsje waar de zon schijnt en laat hem dan zoolang staan tot de massa goed droog is geworden. Daarna wordt het benedenste nog te bewerken gedeelte met water bevochtigd tot het weer week wordt, waarbij zorg moet worden gedragen, dat het bovenste reeds afgewerkte gedeelte niet te nat wordt. De massa wordt weer op de schijf gezet en de rechterhand, doch thans met den steen gewapend, weer in de holte ge-

bracht en nu, onder draaiende beweging van de schijf, door middel van den steen de buik van den pot gevormd. Ten einde den buik de vereischte dunte te geven, wordt er, terwijl men er den steen binnen tegen aan houdt, van buiten met het bovengenoemde latje op geklopt. Is dit voldoende geschied, dan wordt het nogmaals rondgedraaid om eene gelijkmatige ronding te krijgen; om op den buik van den pot eenige randjes te maken wordt alweer van den nagel gebruik gemaakt of van een latje met keepjes en daarna de afgewerkte pot op de zoo pas beschreven wijze van de schijf genomen en in de zon ter droging gezet.

Dit alles doet de handige pottenbakster zoo vlug dat men nauwelijks iederen afzonderlijken handgreep kan volgen. Eene vlugge werkster kan dan ook in één dag 50 à 60 stuks potten of pannen tot op het bakken na gereed maken, vooral indien eene helpster het werk van het kneden voor hare rekening neemt.

Men laat de voorwerpen nu, nl. eene zekere hoeveelheid tegelijk, geruimen tijd aan de zonnewarmte blootgesteld, er voor zorgende dat ze bij vochtig en regenachtig weder en ook des nachts onder dak gebracht zijn; ze moeten nl. door en door droog zijn, wijl ze anders bij het bakken bersten en zelfs geheel uit elkaar vallen.

Het bakken der potten geschiedt al even primitief als het vormen en wel zonder oven. Men sprokkelt in het bosch een hoop afgevallen kleinhout, dat goed droog is, bijeen, stapelt daarop wat droog gras en bladeren en dergelijk brandbaar materiaal en plaatst er in regelmatige rijen de te bakken voorwerpen op, die men dan weer met eene dikke laag van hetzelfde brandbare materiaal bedekt, waarna dit op verschillende plaatsen in brand wordt gestoken.

Dit geschiedt natuurlijk bij droog weder en in de open lucht. De hoeveelheid brandbare stoffen, dus de grootte van den brandstapel, hangt, zooals te begrijpen is, af van het aantal der te bakken voorwerpen. Is de stapel uitgebrand dan laat men alles bekoelen en haalt dan uit de asch de gebakken potten en pannen bijeen, stuk voor stuk onderzoekende of ze ook gebarsten zijn, hetgeen geschiedt door er met een houtje tegen aan te slaan, dus op het geluid af. Thans zijn ze voor den verkoop gereed.

Dat dit aardewerk over 't geheel vrij ruw is afgewerkt, laat

zich gemakkelijk denken; toch is het doelmatig en voldoet het aan de behoeften van eene Atjehsche huishouding, waar men, zooals wij reeds weten, meer op het praktische dan op het sierlijke let. Nogtans wordt dit in het pottenbakkersvak niet geheel verwaarloosd. Immers behalve van rechtlijnige figuurtjes — die men zoowel op de potjes als op de pannetjes, vooral op de deksels, aanbrengt, door ze met den nagel van den duim op de nog weeke voorwerpen te maken of ze daarop met het geribde latje aan te brengen — worden ze ook van rood en geel gekleurde ringen en streepjes voorzien en wel op de volgende alweer zeer primitieve, weinig artistieke wijze. In de *IV Moekims*, nl. te *Djoeroeng Lehok* en ook op eene enkele plaats in de *XXVI Moekims*, komt over eene zeer kleine uitgestrektheid eene soort klei voor, die zich van de gewone klei onderscheidt door hare intens roode kleur, alsmede eene soort die volkomen geel is; men noemt die klei *tanoh kawi*; monsters hiervan onderzocht bleken, wat de roode soort betreft, sterk ijzeroxyd-houdend te zijn, terwijl de gele soort een hydroxyd van dit metaal bleek te bevatten, evenzeer in groote hoeveelheid. Deze *tanoh kawi* is eene soort eetbare aarde en wordt in den omtrek van de vindplaats dikwijls tegen diarrhoe gebruikt.

Die beide kleisoorten nu worden gebezigd om eenige eenvoudige figuren op de potten aan te brengen. Men maakt daartoe die kleisoort tot poeder, de roode indien men roode figuren, meestal kringen om den buik van den pot en overdwarsche strepen langs of op den rand, de gele indien men streepvormige of cirkelvormige figuren op het deksel wil aanbrengen. De kleipoeder wordt met water vermengd, totdat het eene dunne brijmassa is.

Nadat nu de pot in de zon gedroogd, doch nog vóór dat hij gebakken is, worden door de pottenbakster, met haar in de brijmassa gedoopten wijsvinger, de verlangde figuren aangebracht, waarna de pot weer aan de zonnewarmte wordt blootgesteld. De figuren behouden hare oorspronkelijke kleur bij het bakken en steken sterk af bij de grijsroode kleur van den pot zelven. Evenals de overige bewerkingen heb ik ook dit beschilderen der potten ter plaatse zelf gezien en heb mij kunnen overtuigen, dat de kleurstof volkomen vuurvast is.

De openingen in het deksel van de vroeger reeds door mij genoemde pannetjes, die tot het branden van wierook bestemd zijn, worden er met een mesje, zoolang de massa nog snijbaar, dus nog niet gedroogd is, in aangebracht. Ik zag alleen driehoekige openingen, doch ze worden ook ter markt gebracht met cirkelvormige openingen.

De kunst om glazuur aan te brengen op den binnenkant der voorwerpen kent men op Atjeh niet; de binnenvlakte is even ruw als de buitenvlakte; toch schijnen de potten niet door te lekken, ten minste niet gedurende den korten tijd dat ze telkens gebruikt worden. Ook schijnt het ontbreken van glazuursel niet veel aan de stevigheid te kort te doen.

Het pottenbakkersbedrijf blijkt voor de bevolking van de kampong *Atèëk Moenjing* tamelijk winstgevend te zijn, vooral omdat dit bedrijf tot ééne kampong beperkt is. Ik heb ten minste in geen der Atjehsche kampongs, die ik in de gelegenheid was te bezoeken, relatief zooveel runderen, meestal een blijk van gegoedheid der bewoners, gezien als juist daar. Trouwens, wanneer men in 't oog houdt, dat de grondstof in overvloedige hoeveelheid als het ware voor 't grijpen ligt en dat de, voor het pottenbakkersvak benoodigde toestelletjes zeer primitief zijn, dat verder de vrouwen het vak uitoefenen, terwijl de mannen zich met andere werkzaamheden bezighouden, dan ligt die conclusie wel eenigszins voor de hand.

Kan *Atèëk Moenjing* trotsch zijn op hare pottenbaksters, de kampong *Lohong* kan er zich op beroepen, dat zij gedurende eeuwen lang den roem heeft gehandhaafd de beste goudsmeden te bezitten van geheel Groot-Atjeh, vanwaar niet alleen de kleine man, maar ook de Sultans en de andere hooge dignitarissen, alsmede de dames van de Atjehsche „high life" hunne veelsoortige sieraden betrokken. Zelfs strekte zich de roem der Lohongsche goudwerkers tot ver buiten de grenzen van het machtige gebied van Groot-Atjeh uit, want meermalen moet het gebeurd zijn dat zij naar de vasalstaten langs de kusten van Noord-Sumatra en zelfs aan vreemde hoven werden ontboden.

BEAULIEU verhaalt ons, in zijne meer geciteerde reisbeschrijving, dat de toenmalige Sultan, de ons reeds bekende *Iskander Moeda*, driehonderd goud- en zilversmeden in zijn dienst had en geeft hoog op van de schatten en de kostbaarheden, die hij daar aan het hof in de gelegenheid was bijeen. te zien.

En thans nog, nu Atjeh's grootheid reeds lang tot de geschiedenis behoort, nu het door de rampen van den oorlog in een diep verval is geraakt, waaruit het zich wellicht nimmer meer zal opheffen, blijven de *Lohongers* nog steeds hun ouden roem handhaven, al heeft ook, zooals te begrijpen is, hun ambacht door dit alles veel geleden. De kampong *Lohong* (Pl. XXVI) is nog altijd niet alleen eene der grootste, maar ook een der meest bloeiende, meest welvarende kampongs.

Het behoeft na het voorafgaande nauwelijks gezegd te worden, dat de goudsmeden zeer in aanzien zijn, in afwijking van hetgeen men bij vele Polynesische volken ziet, bij wie zoowel de goud- als de ijzersmeden in diepe verachting en soms geheel geïsoleerd leven en als de paria's der maatschappij worden beschouwd, zooals ik dat o. a. op *Bali* kon waarnemen met betrekking tot de bewoners van de dèsa *Bratan* in *Boelèlèng*.

Van *Atĕĕk Moenjing* tot naar *Lohong* „il n'y a qu'un pas" en wij kunnen dus van ons bezoek aan eerstgemelde kampong gebruik maken om tevens een bezoek aan *Lohong* te brengen.

Wanneer we van uit *Nĕsoeh* den rijweg volgen in de richting van *Atĕĕk Moenjing*, deze kampong ter linkerhand laten liggen en onmiddellijk daarna links een zijweg inslaan, dan voert deze ons langs een vlak en effen sawah-terrein in volkomen rechte lijn en in Zuid-oostelijke richting tot aan onze versterking *Lampĕnĕroet*. Op ongeveer de helft van dezen weg snijdt deze als 't ware de kampong *Lohong* in twee gelijke helften, die dus aan weerszijden van den weg liggen. Wij gaan de rechts van den weg liggende helft binnen om onze opwachting te maken bij *Toeangkoe Joesoef*, in de wandeling *Wakil Joesoef* genaamd, een voornaam Atjehsch hoofd, die ons heeft geïnviteerd en, zelf een uitstekend goudsmid, een soort Atjehsche *Paulus van Vianen*, onze Mentor wil zijn in de kampong en ons de finesses van het goudsmidsvak wil toonen.

Wakil Joesoef onderscheidt zich gunstig van zijne Atjehsche collega's door zijn aangenaam uiterlijk, zijne meer hoofsche manieren en vooral ook doordien hij, voor een Atjeher altijd, zindelijk en netjes in zijne kleeren steekt. Om uwe aandacht daarop te trekken, indien ge voor 't eerst kennis met hem maakt, haalt hij bij herhaling zijn prachtig gouden remontoir te voorschijn, waarop, behalve het Nederlandsche wapen, eene opdracht aan zijn persoon is gegraveerd. Dit is, zooals we daaruit zien, eene belooning van het Nederlandsch-Indische Gouvernement voor de belangrijke diensten, die door *Wakil Joesoef* aan het Gouvernement zijn bewezen. Hij noodigt ons in zijne *seramoi rĕnjĕn*, die er netjes en zindelijk uitziet, presenteert sigaren en een' brandy soda en stelt ons dan voor eene wandeling door de kampong te maken en een kijkje in eene goudsmidswerkplaats te nemen.

Reeds dadelijk bij onze intrede in de kampong konden we opmerken, dat hier meer welvaart heerscht dan in andere door ons bezochte kampongs. De huizen, meest alle van recenten bouw — want ook *Lohong* heeft zijne schatting aan den oorlog moeten betalen — zien er sierlijker uit, hebben een zindelijker voorkomen, de erven zijn beter onderhouden dan we dit van Atjehsche huizen en erven gewoon zijn, in één woord, we merken aan alles dat hier meer welvaart heerscht dan elders.

Een zeer groot deel der volwassen mannelijke bevolking oefent het ambacht van goudsmid uit en daar de werkplaatsen en de voor het vak benoodigde instrumenten van allen volkomen gelijk zijn, voert onze gastheer ons in de eerste de beste werkplaats en toont ons de verschillende bewerkingen die het ruwe goud ondergaat voor het in een versiersel is omgezet, zegt ons de verhouding waarin het goud met koper en zilver wordt vermengd, om er het amalgama, dat *soeasa* heet, van te maken, leert ons verder hoe het wit, groen, blauw en zwart émail en de roode kleurstof, waardoor de Atjehsche sieraden zich van andere onderscheiden, op de versierselen worden aangebracht, leidt ons, om kort te gaan, in alle geheimen van de kunst in.

Of de firma VAN KEMPEN EN ZOON zich wel ooit zulk een grooten naam had kunnen verwerven als waarin zij zich thans kan ver-

heugen, indien haar geene andere dan de zeer primitieve *Lohong*-sche goudsmidswerktuigen hadden ten dienste gestaan, mag wel met recht betwijfeld worden. Primitiever trouwens kan het wel niet en het moet ons verwonderen dat er uit zulk eene smederij zulke echte kunststukken kunnen worden te voorschijn gebracht, kunststukken nl. in verhouding tot de overige onwikkeling van het volk. Het polijsten der goudwerken moge misschien iets te wenschen overlaten, in de kunst evenwel van graveeren en émailleeren hebben de Atjehsche goudwerkers het werkelijk tot eene verbazende hoogte gebracht.

Vroeger werd het gedegen goud in ruwe klompen van uit de Padangsche Bovenlanden betrokken, sedert eenige jaren gebruikt men evenwel bladgoud van Chineesch fabrikaat, dat van uit de Straits wordt aangevoerd; het eerstgenoemde verdiende voor de bewerking verre de voorkeur.

Werpen wij even een blik op het armamentarium in een Atjehschen goudsmidswinkel. De werklieden zitten op een klein laag bankje; een laag hoogst oorspronkelijk fornuisje (*dapoer*), dat met houtskool wordt gestookt, dient als smeltoven; de blaasbalg (*poepoet*) is een tot een zak dichtgenaaid geitenvel met eene kleine opening, waarin eene holle bamboe-geleding is gestoken; de blaasbalg wordt met de linkerhand. in beweging gebracht, terwijl de werkman het smeltkroesje door middel van een ijzeren tangetje met de rechterhand in 't vuur houdt. In den regel vermengt men vier deelen gedegen goud met één deel zilver of geel koper, zoodat het dus in gehalte ongeveer overeenkomt met ons 18 karaats goud.

Om het bovengenoemde amalgama te maken, dat veel voor ordinaire sieraden wordt gebruikt, smelt men:
goud ter zwaarte van twee rijksdaalders of 50 gram,
geel koper „ „ „ vier „ of 100 gram,
zilver „ „ „ een rijksdaalder en een gulden of 35 gram te zamen, in welke verhouding het zich uitstekend laat bewerken.

Het ligt natuurlijk niet in mijn bestek de geheele bewerking van een sieraad van het begin tot het eind hier op te geven, wat mij trouwens ook niet mogelijk zoude zijn, doch ik vermeld alleen dat, behalve eenige smeltkroesjes, in den winkel nog aanwezig zijn een paar kleine

ijzeren aambeeldjes (*landah*) op houten voetstuk, verschillende vijltjes (*kikir*) en hamertjes (*martil*) en dat, met deze weinige toestelletjes en een massa geduld, de fraaïste sieraden worden bewerkt. Met de kleine vijltjes worden de fijnste teekeningen op de sieraden aangebracht, meestal uit de grilligste doch steeds regelmatige figuren met een zwart, rood, blauw, wit of groen, dikwijls ook met verschillende kleuren van émail aangevuld, zoodat ze nog des te beter uitkomen. Het émailleeren, de Atjeher noemt het *radjawardi*, is feitelijk eene kunst op zich zelve, waarin hij, al levert hij nu ook geen „*Emaux de Limoges*", uitmunt, zoodat zijn werk overal gezien mag worden.

Voor het émailleeren wordt, evenals in Europa, eene glasachtige massa gebruikt, die uit eene gemakkelijk smeltbare kiezelzure verbinding bestaat en door bijvoeging van metaal-oxyden gekleurd is; voor wit émail wordt eene sterk loodhoudende kiezelverbinding gebruikt. Het émail wordt, wat het wit aangaat, in kleine ronde bolletjes, wat de overige kleuren betreft in platronde, schotelvormige stukken van uit de *Straits* ingevoerd.

Boven zeide ik en uit verschillende teekeningen van gouden sieraden, die bij dit werk voorkomen, heeft men het kunnen zien, dat vele zich kenschetsen door een intens vuurrooden gloed, die er op wordt aangebracht. Daartoe worden keukenzout, kruit (salpeter), asch (ook misschien om de salpeter), aluin, zwavel en eenig zuur in bepaalde verhouding met elkaar vermengd en met water aangelengd en daarin het te kleuren sieraad geruimen tijd gekookt, waardoor de kleurstof zich innig met het goud verbindt, doch niet zoo dat zij vuurvast is; ook verdwijnt deze roode kleur allengs door het gebruik.

Als eene bijzonderheid moet ik hier nog meedeelen, dat eenige *Lohong*'sche goudsmeden uitstekend de kunst verstaan om gebitten van goud met gouden tanden te maken. Onze leidsman liet mij een stuk zien, dat hij zelf droeg, door hem zelven was bewerkt en in stevigheid en doelmatigheid niet behoefde achter te staan bij het beste Europeesche werk in dat genre, alleen met dit verschil, dat de tanden ook van goud zijn en dus bij het openen van den mond dadelijk in 't oog springen. Het zijn evenwel geen zuiggebitten; het stuk wordt met zeer fijne haakjes aan den naastbijliggen-

den, gezonden tand of kies bevestigd. Het stuk, dat hij mij toonde, nadat hij het uit den mond had genomen, bestond uit één middelsten snij-, één hoek- en één maaltand, zoodat de drie gouden tanden tusschen andere gezonde tanden geplaatst waren. In den mond geplaatst zat het volkomen onbewegelijk en hinderde niets bij het eten. Ik zag vele *Lohongers* met dergelijke gouden gebitten; ook zouden zij de kunst verstaan op die wijze geheele *rateliers* te maken, die zeer stevig in den mond blijven zitten en door middel van gouden veeren geopend worden.

Op de plaat, voorstellende de sieraden (Pl. IX) die een Atjehsch meisje uit den gegoeden stand bij feestelijke gelegenheden draagt, zijn die sieraden getrouw naar het model teruggegeven. Zij geven ons op uitstekende wijze blijk van de kunstvaardigheid en den goeden smaak van den Atjehschen goudsmid. Vooral de *patam doi* (diadeem), de *sawèk* (armketting) en de *tèmplang* (dubbele bandoulière) munten uit door sierlijkheid van bewerking. Het grootste deel der hier afgebeelde voorwerpen had oorspronkelijk de roode kleur, die thans o. a. nog sterk uitkomt bij de *tèmplang*; door langdurig gebruik is die kleur evenwel allengs verdwenen en de gewone goudkleur weer te voorschijn gekomen.

Wanneer wij over de nationale kunst van *Atjeh* spreken dan mogen we het zijdeweven (Pl. XXVII en XXVIII) waarin de Atjehsche vrouwen zulk eene groote bedrevenheid en smaak toonen, zeker niet vergeten te noemen. Immers de *Atjehsche* weefsels doen in het smaakvolle der dessins, in rijkdom aan goud- en zilverdraad, in soliditeit niet onder voor de zoo gunstig bekende *Palembangsche* en *Agamsche* kains.

Hoewel de Atjehsche weefsels zeer uiteenloopen naarmate van de verschillende kleurschakeeringen, naarmate ook van de dessins, den meerderen rijkdom aan gouddraad enz., hebben ze m. i. alle een hoofdtrek met elkander gemeen, nl. eene zekere soberheid in de kleuren, die op het geheel een stempel van voornaamheid, van ernstige deftigheid drukt en die sterk afsteekt bij den anders vrij opzichtigen opsmuk der vrouwelijke jeugd.

De grondkleur der meeste weefsels is lila, donkerpaars, bismarck bruin en dergelijke niet sterk in 't oog springende kleuren, terwijl voor het in te weven figuur ook in den regel geene al te heldere kleuren worden gekozen. Onder de verschillende weefsels, die ik voor en na onder de oogen kreeg, waren slechts zeer weinige die op dien regel eene uitzondering maakten en van meer heldere kleuren waren geweven.

De vrouwen werken steeds naar een vast patroon, dat ze evenwel, daar iedere vrouw bijna steeds naar hetzelfde patroon werkt, uit het hoofd kennen. Ik heb, als ik bij mijn bezoek in de kampongs dikwijls langen tijd naar het weven stond te kijken, nimmer gezien dat de weefster eene soort patroon voor zich had; zij wist het wel uit het hoofd, zeide zij, als ik er naar vroeg.

De wijze van weven is volkomen dezelfde als overal elders in Indië, trouwens ook als ten onzent; het geschiedt met een gewoon handweeftoestel. Gewoonlijk zit de weefster onder het huis aan het weefgetouw of in eene soort loods in de nabijheid der woning, in welk geval er meestal meer tegelijk aan den arbeid zijn. Bijna steeds worden de jongere vrouwtjes door de ouderen, terwijl deze met den arbeid bezig zijn, onderwezen; nu eens in het spannen der kettingdraden of in het richtig werpen van de spoel, dan in het kiezen der kleuren, het gelijkmatig en stevig aandrukken der doorgeschotene draden, enz.

Zooals ik vroeger reeds zeide wordt de voor het weven benoodigde zijde tegenwoordig van elders ingevoerd en wel ongekleurd en ongebleekt, zoodat ze hier eerst gewasschen en gebleekt wordt.

Het verven der gebleekte zijde in de verschillende kleuren is tevens het werk der weefsters en vereischt evenzeer eene zekere handigheid en routine. Voor verscheidene kleuren gebruikt men tegenwoordig aniline-kleurstoffen, die van elders worden ingevoerd; voor zeer vele kleuren wordt evenwel van bladeren, hout, wortels en andere deelen van inheemsche planten gebruik gemaakt, die dan met sommige zouten (aluin), zuren (citroenzuur) enz. in eene bepaalde verhouding worden samengekookt om eene zekere kleur te voorschijn te brengen.

Dit nu is dikwijls het geheim van sommige vrouwen, dat ze nl.

door een bepaald mengsel eene zekere niet verschietende kleurstof weten te maken, welk geheim dan in de familie blijft. Zoo maakte ik met eene oude vrouw kennis, die het geheim bezat om eene prachtige donkerpaarse kleur te maken, die, aan het zonlicht blootgesteld, niet veranderde. Er was haar door verschillende personen reeds veel voor haar geheim geboden; zij wilde er evenwel geen afstand van doen, doch het voor hare familie bewaren. Onnoodig te zeggen, dat ik verder geene moeite deed, om achter het geheim te komen.

Om zijde of katoen rood te verven gebruikt men het hout van de *Caesalpinia Sappan L.* n. f. d. *Caesalpiniae*, de *kajèě sappěěn*, elders als *kajoe sappan*, ook als *kajoe setjang* bekend.

Eene bloedroode kleur krijgt men door *malou*, d. i. eene soort drakenbloed, dat van buiten wordt ingevoerd, met aluin en het sap van onrijpe lemmetjes (*boh kroët*) saam te koken.

Om de zijde eene mooie frischgroene kleur te geven wascht men gele zijde in een kokend mengsel van gewoon blauwsel, dat alweer in blikjes wordt ingevoerd, lemmetjessap, aluin en water.

De gele kleur wordt te voorschijn geroepen door de zijde te dompelen in een afkooksel van *sappan*-hout (zie boven) en de bladeren van de *koedrang* (*Taxotrophia Roxburghii Bl.* n. f. d. *Artocarpeae*). Daar, zooals ik reeds zeide, de wijze van weven bijna in niets afwijkt van die, welke men elders ziet en die reeds zoo dikwijls in ethnologische beschrijvingen is opgenoemd, zal ik mij hier van eene détailbeschrijving onthouden en alleen den lezer verwijzen naar de plaat, die naar eene photographie is genomen en waarop eene Atjehsche weefster aan den arbeid zijnde, wordt voorgesteld (Pl. XXIX).

Vroeger werden Atjehsche sarongs en kains ook naar elders uitgevoerd en waren zij een zeer courant artikel op buitenlandsche markten; vooral op die langs de kusten van Sumatra. Tegenwoordig bepaalt zich deze industrie er bijna alleen toe om in eigen behoeften te voorzien en zou zij, volgens ingewonnen berichten, alleen in de *XXII* en *XXVI Moekims* nog eenige beteekenis hebben; vandaar worden nog zijden weefsels naar de binnenlandsche markten uitgevoerd. Hoewel door het meerder en vooral gemakkelijker en geregelder contact, dat Atjeh tegenwoordig met buitenlandsche

havens heeft, de buitenlandsche nijverheid het eigen fabrikaat in elk genre hoe langer hoe meer op den achtergrond dringt en de Atjehsche pasars als 't ware overvuld zijn van chitjes, bontjes, madapolams, in één woord van allerlei soort weefsels van buitenlandsch fabrikaat, zoo betwijfel ik toch of vreemde weefsels spoedig de Atjehsche zijden weefsels zullen kunnen verdringen, evenmin als dit b. v. in *Palembang* of *Agam* plaats had. Tot dusverre ten minste is de feestkleeding van een Atjeher en diens vrouw en kind nog geheel en al eigen werk.

Ook de gebatikte sarongs van Java, evenmin als de Europeesche namaak daarvan, hebben hier tot dusverre ingang kunnen vinden. De kunst van batikken, d. i. het door een eigenaardig procédé aanbrengen van grillige figuren in verschillende kleuren op witte katoenen of zijden weefsels verstaat de Atjeher in 't geheel niet en het zal zeer zeker nog lang moeten duren voor die in den regel uiterst bonte en met sterk sprekende kleuren bewerkte *kains* de stemmige *idjar sawak* en *idjar pinggang* van Atjeh zullen vervangen.

Wanneer ik bij het bespreken der nationale kunst eene plaats, zij het eene kleine, inruim voor het bespreken van de wapensmederij en de wapenen dan geschiedt dit niet omdat dit product van nationale nijverheid evenals de te voren genoemde de concurrentie met buitenlandsch fabrikaat zou kunnen doorstaan, doch veeleer omdat dit ambacht tot nog voor kort aan zoovele handen werk gaf en eene voorname bron van inkomsten was. Indien men bedenkt dat op *Atjeh* voorheen bijna voortdurend een toestand van gewapenden vrede bestond, indien nl. niet binnenlandsche onlusten of oorlogen met buitenlandsche mogendheden den Atjehers de wapenen in den vuist drongen, dan laat het zich begrijpen dat het ambacht van wapensmid niet een der minst winstgevende was en velen zich met dezen tak van nijverheid bezighielden.

De zwaardveger, vooral indien hij wapenen wist te fabriceeren, die eene massa goede teekens, dit is dus, vele goede eigenschappen in zich vereenigden, stond steeds bij de massa in hoog aanzien en

genoot zelfs aan de hoven der Sultans eene bijzondere onderscheiding. En toch is de Atjehsche wapensmid, vergeleken bij zijne kunstbroeders in sommige andere gedeelten van den Archipel, volstrekt geen matador in zijn vak. Wel is de *tarabadjoi*, de *ladĕng* (Pl. XI A), in 't algemeen het blanke wapen, in de hand van den Atjeher een gevaarlijk instrument voor den tegenstander, wel weet hij met een enkelen slag van zijn vlijmscherpen klewang zijn vijand machteloos te maken of hem het hoofd voor de voeten te leggen, doch dit is meer een gevolg van de vlugheid en behendigheid van den Atjeher, een gevolg van langdurige oefening dan van de deugdelijkheid van het wapen. Want het staal, waaruit de Atjehsche smid de wapens smeedt, is week en weinig veerkrachtig en legt het reeds in dit opzicht tegen ieder buitenlandsch fabrikaat af. De Atjeher weet dit zeer goed en door zijne behendigheid moet hij veel goed maken wat aan zijn wapen ontbreekt, en dat hij zulks kan hebben wij tijdens den oorlog bij herhaling kunnen waarnemen.

De mindere deugdzaamheid der Atjehsche blanke wapenen heeft tengevolge, dat de Atjeher zich gaarne vreemde aanschaft, indien hij ze kan bekomen en vooral indien ze even gemakkelijk door hem te hanteeren zijn als zijn klewang. Vandaar dat de Turksche sabel onder den naam van *pĕdĕëng* (Pl. X A) op Atjeh burgerrecht heeft gekregen; alleen de rood of zwart gekleurde lederen scheeden (*sarong*) zijn van Atjehsch fabrikaat en worden van buffelhuiden gemaakt.

Van polijsten van het staal of van damasceeren en ciseleeren schijnt de Atjehsche smid niet het minste begrip te hebben. Het wapen dat hij in den handel brengt of op bestelling levert, ziet er zoodoende tamelijk onoogelijk uit en verliest bij de weinige zorg, die de Atjeher ook aan zijn wapen besteedt, al zeer spoedig den glans van het nieuwe. Ik heb gedurende geruimen tijd de geheele wapenverzameling van den *Oelëebalang* van *Mĕrassa* onder mijne berusting gehad en daaronder bevonden zich statiewapens van de niet denkbeeldige doch reëele waarde van *f* 1500 en meer, doch wanneer men de gouden grepen en scheeden en de kostbare steenen, waarmee de eerste bezet waren, buiten rekening laat, dan zou de rest, nl. de eigenlijke wapenen, in een oudroest-winkel zeker nauwelijks plaats

krijgen. En toch heeft zulk een onoogelijk, verroest, stomp en bijna onbruikbaar wapen voor een Atjeher dikwijls eene zeer hooge waarde en koopt hij zulk een roestigen *klewang* of *rèntjong* (Pl. X A) dikwijls tegen meer dan het gewicht aan goud en laat er door een Chinees in *Pinang* eene gouden scheede en nog kostbaarder greep bij maken..... alleen omdat dit wapen zulke goede teekens heeft, dat wil zeggen, dat het òf den drager beschermt tegen een onverhoedschen aanval òf hem onkwetsbaar maakt of wel, omdat het bij een samentreffen met een vijand nooit zijn doel mist. Bovengenoemde *oeléebalang* toonde mij een *kĕris* uit zijne verzameling — op de plaat, voorstellende eenige Atjehsche statie- en andere blanke wapenen (Pl. X A) bevindt zij zich links beneden — waarvan ik de prachtig bewerkte gouden scheede en greep, van chineesch fabrikaat, bewonderde, doch waarvan het eigenlijke wapen een zeer onoogelijk verroest stuk ijzer was, dat daarenboven veel van den tand des tijds had geleden en in mijn oog nog geen 10 cents waarde vertegenwoordigde, doch dat *Tĕkoe Neq*, onze *oeléebalang*, een paar jaar geleden voor 250 Spaansche matten had gekocht. Die waarde nu zat hem, zooals hij mij trachtte duidelijk te maken, in de ongekend fraaie teekens die het wapen had; hij wees mij op lijnen en aders in het staal, die ik trouwens, ook al wegens de roest, met geene mogelijkheid kon ontdekken, toonde mij nog meer evenzeer voor mij onzichtbare prachtige hoedanigheden, waaruit dan moest worden geconcludeerd tot het geluk, dat het den bezitter noodwendig moest aanbrengen.

Over 't geheel toont de Atjeher voor zijne wapenen — ook met minder geluk aanbrengende eigenschappen en al draagt hij er overigens ook weinig zorg voor — een zeker, ik zou het willen noemen respect, alsof hij het zich bezield voorstelt; niet hij voert zijn klewang maar deze leidt hem in den strijd en brengt hem geluk aan of leidt hem ten verderve; hij vertrouwt zijn wapen alsof zijn goede geest het bezielde. Eene handtastelijkheid tegen zijn wapen met beleedigende bedoelingen zou een Atjeher dan ook beantwoorden met een „duel à mort", alsof de beleediging hem zelven gold. Nooit zal een Atjeher over een wapen, welk ook, dat toevallig op den grond ligt, heenstappen; is het het wapen van een ander

dan zou dat als eene zware beleediging worden opgevat, is het zijn eigen wapen, dan zou het hem een ongeluk aanbrengen.

Met het oog op de meerdere of mindere goede teekens, die een wapen kan bezitten, zal een Atjeher, indien hij een wapen voor iemand koopt, zich steeds er mee bij een deskundige vervoegen om het op de aanwezigheid van goede teekens te laten onderzoeken. Er zijn slechts enkele Atjehers, die deze kunst verstaan en onder deze geldt o. a. *Tĕkoe Neq* voor een specialiteit. Hij weet, zoo verzekerde mij zijn *Panglima prang* (legeraanvoerder), op 't eerste gezicht te zeggen of de combinatie der teekens van dien aard is, dat men tot den koop mag overgaan of onvoorwaardelijk er van moet afzien. Als men den man wilde gelooven, dan zou het eene onmogelijkheid zijn dat *Tĕkoe Neq* gewond kon worden en toch heeft hij bij een treffen met den vijand, terwijl hij aan onze zijde streed, eens eene leelijke kogelwond in den hals gehad. Hier was natuurlijk weer eene van die bijzonderheden in 't spel geweest, die de Atjeher voor dergelijke gelegenheden altijd in petto heeft, b.v. de kogel was met een onrein dier in aanraking geweest of met varkensvet besmeerd en dergelijke meer.

Op Atjeh worden alleen zoogenaamde blanke of scherpe wapenen door den wapensmid gemaakt; de vuurwapenen worden van elders ingevoerd. De zoogenaamde donderbussen, waarvan men twee soorten heeft, nl. de *kĕmoera panjang* en de *kĕmoera panèk* (Pl. X B) d. i. de lange en de korte, zijn van Chineesch fabrikaat en worden of beter werden vroeger hier van uit Pinang ingevoerd, terwijl men geweren in alle mogelijke soorten kan aantreffen. De oudste lontgeweren zoowel als die van het nieuwste systeem met rookzwak buskruit zijn op Atjeh vertegenwoordigd. Ook de kanonnen, (Pl. XI A) (*mariĕm*) en de *lilla's*, die men op Atjeh aantreft, zijn van vreemden, meestal Europeeschen oorsprong en misschien grootendeels door zeeroof verkregen. Sommige kanonnen hebben eene affuit, andere worden bij het gebruik eenvoudig op eene kleine verhevenheid neergelegd of op een boomstam gebonden en zoo afgeschoten.

Wanneer we de kronieken gelooven kunnen, dan zou Atjeh ruim eene eeuw geleden geschutgieterijen gehad hebben. Immers, naar

verhaald wordt, had *Alaoe'd-din Mahmoed Sjah Djohan*, die van 1781 tot 1795 op den troon zat en bij het Atjehsche volk, dat zijne nagedachtenis nog in hooge eere houdt, meer algemeen bekend is onder den naam *Mĕrhoem Gĕdong*, in zijne jeugd eene bedevaart naar *Mekka* gedaan en was op die reis door tegenwind op *Mauritius* aangeland, waar hij gedwongen was eenigen tijd te vertoeven. Van die gelegenheid maakte hij gebruik om zich door dagelijksche bezoeken aan het daar aanwezige arsenaal op de hoogte te stellen van de geschutgieterij (?) en wel in die mate, dat, toen hij eindelijk op Atjeh terugkwam, hij aldaar geschut kon laten gieten. Of dit waar is, is thans moeilijk met zekerheid na te gaan, dat het evenwel niet van *Krupp'sche* kwaliteit zal geweest zijn, laat zich gereedelijk denken.

In het aan ons onderworpen gebied van Groot-Atjeh komen geene wapensmeden meer voor, zoodat ik mij niet in persoon van hunne wijze van werken heb kunnen overtuigen. Enkele goede wapensmeden moeten volgens zeggen nog voorkomen in de *V Moekims Montassik*, in de *IV Moekims*, in de *VI Moekims Baid* en in de *XXVI Moekims* nabij *Kroeng Kali*, terwijl de fijn bewerkte en met grillige figuren besneden houten scheeden van de *badée*, de *rèntjong*, de *sĕkin panjang* (Pl. X A) en andere blanke wapenen bijna alle uit de *XXVI Moekims* afkomstig zijn.

Over de wapenen sprekende, die de Atjeher in den oorlog gebruikt, mogen wij de schilden (*pĕrisè*) (Pl. X B) niet vergeten, waarvan hij, dit wil zeggen, waarvan de hoofden zich in den oorlog bedienen. Zij hebben allen een ronden vorm en kunnen tot twee rubrieken gebracht worden, nl. de koperen en de van bamboe of rottan gevlochtene. De eerste mogen alleen door de *oeléebalangs*, de andere, die *pĕrisè awi* heeten, door de krijgsoversten (*panglima prang*) worden gebruikt. Van beide schilden vindt men eene afbeelding op Plaat X B. Eene bijzonderheid dezer schilden is, dat zij alle aan de voorvlakte 7 koperen sterren vertoonen. Dat hierbij aan eene nabootsing van het zevengesternte, de *toedjoe bintang*, zooals de Atjeher die 7 koperen sterren op de schilden en ook de *Plejaden* noemt, gedacht moet worden, wordt vooral hierdoor duidelijk, dat zij dikwijls in vereeniging met de halve maan op de schilden

voorkomen (zie het koperen schild). Welk verband er evenwel bestaat tusschen de Plejaden en het voorkomen der zeven sterren op de schilden wist men mij niet te zeggen en is mij vooralsnog niet recht duidelijk.

Aan den binnenkant van deze schilden bevinden zich eenige, meestal zes ringen, waardoor een touw of een band gaat; door dien band steekt men bij het gebruik den linker voorarm en houdt het eene deel van den band met de hand vast. Tevens bevindt zich daar een klein kussentje, waardoor de slag, die op het schild wordt opgevangen, gebroken wordt.

In den oorlog maakt de Atjeher, vooral tot het oproepen der bevolking tot den strijd, van eene soort signaalhoren gebruik, waarmee hij lange, ver hoorbare geluiden uitstoot. Zulk een horen, eenvoudig van een buffelhoren gemaakt, vindt men tusschen de schilden afgebeeld (Pl. X B).

Ik moet mij, wat de beschrijving der wapenen en hetgeen daartoe kan gerekend worden betreft, tot mijn spijt tot dit weinige bepalen, doch kan er alleen nog eenige gebruiken aan toevoegen, die de Atjeher bij het oorlogvoeren in toepassing brengt en die weer als zoovele staaltjes van verregaande bijgeloovigheid kunnen gelden.

Het laat zich, na al hetgeen wij in dit opzicht in de voorgaande bladzijden van de bijgeloovigheid der Atjehers en van hunne middelen om ongelukken te bezweren hebben kunnen vernemen, gemakkelijk denken, dat zulke middelen juist in deze gewichtige levensomstandigheden, wanneer het nl. de quaestie is van het „to be or not to be", van leven of dood, van overwinnen of sterven, in de meest mogelijke verscheidenheid worden in toepassing gebracht en dat de voorschriften dienaangaande zoo stipt mogelijk worden opgevolgd.

Men voorziet zich van alle mogelijke *adjĕmats*, die den roep hebben van onkwetsbaar of moedig te maken; men omgordt zijne lendenen met touwtjes, waaraan het verschrompelde stukje voorhuid of het afgevallen stuk navelstreng is gebonden en een *panglima* van *Tĕkoe Neq* toonde mij aan een dubbelen zilveren ketting, dien hij om zijne lendenen droeg, een met zilveren netwerk omgeven zwart gekleurd hard bolletje ter grootte van een knikker; dit laatste was

het ingedroogde bloed, dat hij, toen hij ter wereld kwam, in zijne handen had, het *dara sigoempal*, waarover ik in het hoofdstuk over de „Bevalling" sprak, en dat ook volgens zijn zeggen een der beste middelen is om iemand onkwetsbaar in den oorlog te maken; dit vertelde de man mij, terwijl hij door mij behandeld werd wegens eene wel is waar niet levensgevaarlijke schotwond in de borst, hem door een vijandelijken kogel toegebracht. De oorzaak waarom hij desniettegenstaande toch gewond was, was te zoeken in omstandigheden als boven door mij opgegeven.

Het meest krachtige voorbehoedmiddel van deze soort, doch dat zich wegens de zeldzaamheid waarmee het voorkomt, slechts een zeer enkele gefortuneerde machthebbende kan aanschaffen, is een versteend foetus (*anèk manjak*) van een mensch, ongeveer twee maanden oud. Men beweert dat *Tĕkoe Neq*, *Tĕkoe Oemar* en nog een zeer enkele meer, in het bezit zijn van zulk een exemplaar, dat ze geregeld om de lendenen dragen en dat ze van een Arabier, die deze zeldzaamheden zeer ijverig bijeenzoekt en die ze voor een paar duizend gulden per stuk van de hand doet, hebben gekocht. Het is zeker onnoodig te zeggen, dat deze voorwerpen nimmer aan een zwangeren uterus zijn ontvallen.

Op *Poeloe Bras* moet zich eene grot bevinden, waarin ijzingwekkend veel *djin's* hun verblijf houden en waaromtrent vele spookachtige verhalen in omloop zijn, die een goedgeloovigen Atjeher de haren te berge doen rijzen. Men zegt, dat hij die het durft bestaan om een bezoek aan die grot te brengen en daar offers te déponeeren, onkwetsbaar in den oorlog is. *Tĕkoĕ Neq*, die — dit zij terloops gezegd — allesbehalve een geloovig Mohammedaan is, heeft het waagstuk in der tijd ondernomen en kan er thans voor goed op rekenen dat hem geen vijandelijke kogel kan deren.

Dat de personen die de *doâ's* schrijven, het druk hebben zoodra Atjehers ten strijde trekken, laat zich denken. Een ieder voorziet zich van zulk een exemplaar en zelden valt een Atjeher in onze handen op wiens lichaam niet een of meer dezer belangrijke documenten gevonden worden.

Het hier bijgevoegde is de afdruk van zulk een *doâ* (Pl. XII) die eveneens op het lijk van een gesneuvelden Atjeher werd gevonden.

Voor men ten strijde trekt wordt er in den regel een groot offermaal aangericht en de zegen over de onderneming afgebeden

Men mag vooral geen eieren als mondkost met zich voeren, wijl men dan zeker kan wezen door een vijandelijken kogel getroffen te worden, die niet uit het lichaam kan verwijderd worden; evenmin mag men, als men zich tijdens den strijd eene sirihpruim gereedmaakt, twee sirihbladeren tegen elkaar inleggen, dat wil zeggen zoo, dat de punt van het eene blad naar den steel van het andere gericht is (*mĕsilang*); dat toch zou evenzeer heillooze gevolgen hebben, en wel dat men bij het sterk opdringen van den vijand onmachtig is te vluchten.

Ook bij het gieten der kogels moeten de noodige voorzorgsmaatregelen in acht genomen worden, alle van de soort als de reeds genoemde en te veel om op te sommen. De beste kogels zijn die welke uit het lichaam van een gewonde of gesneuvelde, hetzij dan vriend of vijand, zijn uitgesneden, deze toch treffen zeker doel; zij worden dikwijls met groote sommen betaald.

In de kogels die de Atjeher zelf giet, nl. de ronde kogels, treft men bijna altijd twee stukjes wit porselein aan, bij wijze van twee oogen. De bedoeling is alweer, dat men zich voorstelt, dat de kogel op die wijze beter zijn doel kan vinden. Men stelt zich dus, zooals ik zoo pas zeide, den kogel als bezield voor. Volkomen hetzelfde gebruik vindt men in andere deelen van den Archipel, o. a. bij de Alfoeren van Ceram.

Dat de Atjeher dan ook weinig moeite doet om zich in het juiste mikken te oefenen ligt wel voor de hand; trouwens de zware onhandige donderbussen (Pl. X B) leenen zich daartoe al heel weinig. Hij werpt zijne kogels in eene zekere richting, waar hij weet of onderstelt dat de vijand zich ophoudt, en laat het aan de kogels zelf over om doel te treffen.

Dikwijls worden ook kleine stukjes rood papier, waarop bezweringsformulieren zijn geschreven, mee in den loop van geweer, donderbus of in het stuk geschut geladen, natuurlijk met de bedoeling om het projectiel de juiste richting te geven. Toen onlangs (September 1893) *Tĕkoe Neq* en *Tĕkoe Nja Banta* met hunne volgelingen voor de vijandelijke versterking *Toengkoep* lagen, om de *Mos-*

limen van daar te verdrijven, werd een deel hunner aanhoudend uit eene bepaalde richting beschoten. Daar men den vijand niet bespeurde hielp natuurlijk het terugschieten bitter weinig, totdat een *panglima prang* op eens op het denkbeeld komt om door een deskundige eene groote massa kleine *doă's* te laten maken. Hij beduidde nu zijn soldaten deze in den tromp hunner geweren te laden en dan in de richting te vuren, waar de vijand werd vermoed en ziet het beschieten was plotseling geëindigd.

VOLKSSPELEN.

Hebben wij vroeger, in het hoofdstuk handelende over het huiselijk leven van den Atjeher, eenige spelen leeren kennen, waarmee hij nu en dan zijn ledigen tijd doodt, in dit hoofdstuk stel ik mij voor eenige der voornaamste volksspelen te bespreken, die op *Atjeh* zeer populair zijn. Wanneer ik spreek van volksspelen dan bedoel ik daarmede die spelen, waaraan als 't ware door de geheele kampong wordt deelgenomen, in tegenstelling met die, welke reeds vroeger zijn besproken en waaraan slechts een paar personen kunnen deelnemen.

Hoewel de Atjeher, evenzeer als bijna alle Indonesische volken, van nature bijzonder enthousiast is voor dergelijke spelen en b.v. geheele nachten naar de weinig zeggende *lagoe's* van een *sadati* of *anèk poelèt* kan luisteren of zijn geheele vermogen bij hanengevechten op 't spel kan zetten, is de lust in dergelijke spelen sedert en zeker ook door onze komst alhier sterk verminderd. Gevechten tusschen karbouwen, stieren, rammen en hanen, die vroeger aan de orde van den dag waren, komen thans in de kampongs zelden voor en terwijl vroeger bijna iedere kampong een of twee *sadati's* had, vindt men thans in het aan ons onderworpen gebied van Groot-Atjeh slechts een enkelen in de kampong *Empéroen.*

Toch hebben er van tijd tot tijd nog van die volksspelen plaats, en wel vooral aan het einde van de groote vasten. Ik was in de gelegenheid een dezer volksvermaken, waarbij de Atjehers van beiderlei kunne en van iederen leeftijd van heinde en ver waren samengestroomd en dat door de kampong *Blang-Oi*, tusschen *Kotaradja* en *Oleh-leh* gelegen, werd gegeven, bij te wonen. Het begon des midddags om 4 uur met een optocht van twee vervaarlijk groote

poppen, ieder zeker van 6 Meter lengte en naar evenredigheid dik. Deze poppen, waarvan de eene een man de andere eene vrouw voorstelde, beide met afgrijselijk leelijke gezichten, bestonden uit een geraamte van bamboe, dat met katoen was bekleed, met dien verstande, dat de eene pop een wit gezicht vertoonde en in zwarte eenigszins Europeesche kleeding stak, de andere daarentegen een zwart gezicht met witte kleeding had; zelfs de handschoenen waren niet vergeten. Zij werden gedragen ieder door een stevig persoon die in het bamboeskelet stak.

De optocht — men noemt het *gĕntèt*, dat spook beteekent — ging van uit de kampong tot eenige honderd passen langs den grooten weg en daarna terug, terwijl honderden menschen onder vroolijk geschater wegens de gekke buigingen, die de dragers de poppen tegen elkaar en tegen het publiek lieten maken, den optocht volgden.

Eigenlijk is dit de introductie van het feest, want het feest zelf zou alleen uit verschillende spiegelgevechten bestaan. Mij werd verzekerd, dat alle groote volksfeesten steeds met het *gĕntèt* aanvangen en 't is ook daarom, dat ik vermoed dat de beteekenis van dit voorspel eenvoudig als eene geestenbannerij is op te vatten, hetzij dan dat men de booze geesten figuurlijk door die poppen, die twee spoken zouden voorstellen, de kampong uitdraagt, dus buiten den kring brengt waar de feestelijkheid plaats heeft, of wel dat men door die reusachtige, wanstaltige, in eene uitheemsche kleedij gestoken poppen de gedachte booze geesten wil op de vlucht drijven. Voor deze tweede opvatting zou dan het feit spreken dat zij na den optocht langs den grooten weg ook op het feestterrein, eene groote grasvlakte, worden gebracht, waar alweer vroolijk met de poppen en wel op alle plaatsen wordt rondgedanst, waarna ze plotseling verdwijnen en in eene natte sawah worden geworpen, waar ze blijven liggen, terwijl zich geen mensch er meer om bekommert en ik zelfs de jeugd op een eerbiedigen afstand zag blijven.

Ik word in mijn vermoeden, dat we in dit voorspel aan eene uitbanning van booze geesten te denken hebben, zeer versterkt door de omstandigheid, dat ik volkomen hetzelfde ook bij wijze van voorspel eenige malen op *Bali* heb gezien. De eene pop, eveneens van reusachtige afmetingen en die den man voorstelt, heet hier *Tong-*

gos = vooruitstekende tanden; hij had een vuurrood gezicht; de andere, die de vrouw voorstelt, heet *Djantoek = vooruitstekend voorhoofd*, en is spookachtig wit. Het dansen of liever het in optocht rondvoeren dezer poppen heet daar *igellan djantoek.* Het heeft op *Bali* zeer bepaald de bedoeling om met velen tegelijk en met groot rumoer door middel der twee wanstaltige figuren de booze geesten op de vlucht te drijven, zooals zulks steeds op *mĕnjĕpi* geschiedt. [1]) Oorspronkelijk had dit *igellan djantoek*, ten minste in *Djĕmbrana* en *Badoeng*, alleen op den dag van *mĕnjĕpi* plaats en bestond alleen in het rondspringen der poppen; allengs heeft men er in *Djĕmbrana* een soort comediespel aan verbonden, waarbij door de dragers der poppen de meest obscene Balische pantoens worden ten gehoore gebracht (*mĕsèndèran*) en zeer triviale anecdoten worden ten beste gegeven.

Na dit voorspel — wij bevinden ons thans weer op Atjeh te midden der feestvreugde — ging men tot het eigenlijke feest van den dag over, dat in hoofdzaak bestond in alle mogelijke soort van spiegelgevechten. Overal hadden zich groepen van knapen en volwassen mannen op het ruime grasplein, eene droge sawahvlakte, gevormd, waarvan eene groep met van bamboe gemaakte sabels, eene andere met palmbladeren, weer eene andere met stokken, waaraan kleine vlaggetjes, gewapend was. Honderden namen aan dit schijngevecht deel, dat zeker een uur duurde en waarbij danig geschreeuwd en getierd werd. Hier en daar stonden mannen met trommen (*rapai*) en andere later te beschrijven muziek-instrumenten; een zelfs begeleidde het rumoer door gekras op eene gewone doch slecht gestemde viool, die bovendien maar twee snaren had. 't Was werkelijk een leven en geschreeuw, dat iemand hooren en zien zou doen vergaan. Bij die schijngevechten sloeg ieder maar in 't wilde rond, doch zonder iemand te raken en moest dan de ander, tegen wien de schijnslag gericht was, dezen pareeren. Bij dit alles werd door allen als dollen rondgesprongen, doch steeds zoo dat ieder in zijne groep bleef. Tijdens dezen dollen dans verscheen er van uit de kampong een uit bamboe, papier en katoen frappant gelijkend

1) Zie mijne schets: „Eenigen tijd onder de Baliërs."

nagemaakte stoomsloep, waarop eene Hollandsche vlag wapperde. De sloep had de afmetingen van eene gewone boot en werd op raderen voortgetrokken. Een man, die er in zat, zorgde dat er voortdurend rook uit den schoorsteen kwam. Nog verscheen, aan een paar draagstokken gedragen, een netjes met veelkleurige papieren figuren versierde bak, waarin de *boer pĕgaloeng*, de gele offerrijst, waarover reeds elders in dit werk is gesproken. En daarmede was het geheele feest afgeloopen. De personen, die aan de spiegelgevechten (*alangan*) hadden deelgenomen, snakten naar adem en dropen van zweet. Alles begaf zich successievelijk binnen den kring van de kampong, waar door alle kampongbewoners en door hen uit andere kampongs, die geldelijke bijdragen tot dit feest hadden geleverd, aan een groot offermaal, waarvoor o. a. een paar karbouwen waren geslacht, werd deelgenomen.

Het wil mij toeschijnen, dat dit geheele feest, dat eigenlijk geen feest is, niets anders is dan het *mĕnjĕpi* op *Bali*, dat het wild en woest met stokken en dergelijke om zich heen slaan, het vreeselijke leven dat er bij gemaakt wordt, oorspronkelijk geene andere beteekenis had dan het zuiveren van de kampong en hare omgeving van de *djin's*, die er huizen, en dat dit nog dateert van uit den Hindoe-tijd van Atjeh. Het viel mij op dat geen enkel priesterlijk persoon aan het feest deelnam of op het feestterrein tegenwoordig was. De aanwezigheid van de *boer pĕgaloeng*, het besluiten van het feest met een offermaal, stempelen het feest als 't ware tot een zoogenaamd godsdienstig feest, terwijl de afwezigheid van den priester den Heidenschen oorsprong van het feest verraadt. Voor den Atjehèr is het evenwel een feestdag, waarop hij zich reeds weken te voren heeft voorbereid en waarbij hij, vooral de vrouwelijke helft, in de fraaiste kleeren verschijnt. Hij amuseert zich dol en denkt misschien het allerminst aan booze geesten die hij te verdrijven heeft.

Meer enthousiast evenwel dan voor dergelijke *alangan's* is de Atjeher voor dierengevechten. Die gevechten hebben plaats tusschen: twee mannelijke karbouwen (*poepok kĕbéë*), twee stieren (*poepok lĕmo*), twee rammen (*poepok bi-biri*), twee kemphanen (*adoe of tĕmĕploek manok*) en soms tusschen twee mannelijke tortelduiven (*adoe lĕĕk*).

Bij dergelijke gevechten — en dit is eigenlijk het essentieële der zaak — worden dikwijls zeer groote sommen, soms 300 rijksdaalders en meer nog verwed. Het inzetten voor eene weddenschap heet *mĕtaroe.*

Zelden zal een Atjeher eene gelegenheid laten voorbijgaan, waarop hij niet aan dezen hartstocht bot viert; zoo hebben de meeste karbouwen- en stierengevechten in de maand *Saban* plaats, omdat in die maand, het einde der *poeasa*, toch karbouwen en runderen voor de *kandoeri's* moeten geslacht worden en men dan daarvoor de in den tweestrijd gewonde dieren kan nemen; eene praktische toepassing dus van het „Utile cum dulce."

Tweegevechten tusschen karbouwen, stieren en rammen hebben altijd op eenigszins ruime pleinen (*padang*) plaats, terwijl de duizenden toeschouwers als 't ware eene levende omheining vormen.

Hanengevechten daarentegen hebben in loodsen of op verhoogde vechtbanen (*gĕlangan*) plaats, die zich òf op den pasar òf in 't midden van de kampong bevinden. In de nabijheid van zulk eene loods treft men dikwijls een waringin-boom (*Urostigma benjaminum Miq.* nat. fam. der *Artocarpeae*), meer echter de *rambong* (*Urostigma Rumphii Miq.* n. f. als de vorige) aan. Deze zelfde soort boomen trof ik ook op *Bali*, *Java* en *Sumatra's Westkust* als schaduwboomen in de nabijheid van vechtbanen aan. De reden waarom men juist boomen, tot deze familie behoorende, daarvoor gebruikt is mij niet bekend.

Het is bijna onnoodig te zeggen, dat de dieren die voor tweegevechten worden gereserveerd en opgekweekt, eene uitstekende en geheel bijzondere verpleging hebben, met meer zorg gevoed worden en niet voor den arbeid worden gebruikt. Zij worden geheel geïsoleerd gehouden van de andere gelijksoortige dieren en tot een streng celibatair leven veroordeeld. Ook laat het zich denken dat, al naar gelang een dier meer of minder goede teekens bezit, het onder de beste, de middelsoort en de slechte vechters gerangschikt wordt, en dat een dier met prachtige teekens door liefhebbers met groote sommen wordt betaald. Prima kwaliteit vechthanen gaan dikwijls gemakkelijk van de hand voor 30 dollars en meer, dito rammen voor 100 dollars enz. De waarde van zulk een dier is, zooals zich laat denken, eene uiterst relatieve en hangt meestal af van de meerdere

of mindere liefhebberij van den kooper en verkooper in dierengevechten en de waarde, die door hen aan bijzondere teekens wordt gehecht.

Als de beste vechters onder de karbouwen rekent men de *kĕbêĕ hâtam*, de zwartharige karbouwen, waarvan de horens beide naar buiten staan en de staart lang is, die tevens in beide lendenen op de gelijknamige plaats een haarwervel vertoonen, welke in dezelfde richting loopt, daarbij een haarwervel op het voorhoofd hebben en waarvan de beide helften der gespleten hoeven naar elkaar toe gericht zijn. Hoe meer dezer teekens in een dier vereenigd zijn, hoe meer het de volmaaktheid nadert en hoe meer het dus ook in waarde stijgt.

Als tweede soort heeft men de *kĕbêĕ galĕĕn*, karbouwen met witte oogleden, lichtgekleurde iris, vier witte pooten met eveneens witte hoeven en waarvan de horens in een boog naar elkaar toeloopen.

Als geheel onbruikbaar beschouwt men de volkomen witte karbouwen (*kĕbêĕ djagat*), ook misschien reeds om deze reden dat witte karbouwen door Atjehers in den regel niet worden gegeten, zooals wij uit een vroeger hoofdstuk reeds weten, en de doodelijk gewonde dieren dus voor niets meer nut zijn.

Bij dergelijke gevechten heeft dat dier het verloren, dat door aanhoudend weg te loopen vrees voor den tegenstander en dus zijne minderheid toont.

Bij ieder gevecht tusschen dieren zijn twee personen aangesteld, de beide *djanang's*, van welke de eene het gevecht regelt en beslist welk dier overwinnaar is, terwijl de andere de gelden die verwed worden in ontvangst neemt en ze aan de winners uitbetaalt. Ook worden de dieren, vóór het gevecht begint, eerst door een paar deskundigen gekeurd, nl. of ze wel wat de teekens en de ontwikkeling betreft tegen elkaar zijn opgewassen. Is er te groot verschil, dan mag het gevecht niet doorgaan; men kiest dan uit de aanwezige dieren er een uit, dat beter met het andere overeenkomt.

De doodelijk gewonde dieren worden onmiddellijk geslacht; personen die eene priesterlijke waardigheid vervullen of wel een godsdienstig leven leiden, mogen van deze dieren niet eten.

Van de vechthanen geldt bijna geheel hetzelfde. Men verdeelt ze eveneens naar de goede teekens in verschillende soorten, nl.:

1. *manok goenantĕn*, witte veeren, snavel en pooten, eene witte kuif, de kam overlangs in drieën geplitst en aan beide pooten evenveel kleine beenschildjes.
2. *manok sĕdoeng*, zwarte veeren, snavel en pooten, ook de iris zwart, kam in drieën geplitst, de groote beenschilden aan beide pooten gelijk in aantal.
3. *manok biring*, roode veeren en oogen, gele pooten, langs het borstbeen geen veeren, kam in drieën gesplitst, kleine beenschildjes in gelijk aantal.
4. *manok pilĕh*, veeren van verschillende kleur, zwarte pooten, snavel zwart met witte plekken, groote en kleine beenschilden aan beide pooten in gelijk aantal en gelijk geplaatst.
5. *manok boeloerang*, witte snavel en pooten, veeren geel met rood, witte sporen; groote en kleine beenschilden, aan beide pooten in gelijk aantal en gelijk geplaatst.
6. *manok bangkei*, donkere, doch niet bepaald zwarte veeren, oogleden wit, iris rood, pooten wit met zwarte vlekken, zwarte sporen.
7. *manok boerĕĕ*, roode en zwarte veeren met wit gemengd, zwarte pooten met witte vlekken en zwarte sporen.

De deugdzaamheid als vechthaan neemt in de opgegeven volgorde steeds af, zoodat de laatste soort zelden in de vechtbaan toegelaten wordt. Men voorziet de vechthanen hier bij het vechten nimmer van scherpe dolkjes, zooals dat o. a. op *Java*, *Bali*, *Sumatra's Westkust* enz. voorkomt. Padangers, die soms met hunne vechthanen naar hier komen, hebben wel eens getracht dit in te voeren, doch de Atjeher noemt het dan geen eerlijk gevecht meer. Het eenige wat hij doet is nu en dan de sporen van zijn haan met een scherp mesje een weinig aanpunten.

Iemand die een vechthaan houdt zal iederen morgen eenigen tijd aan de verzorging van het dier besteden; hij maakt zijn hok zindelijk, voorziet hem ruimschoots van voedsel en water, masseert hem langs borst en rug om de ontwikkeling der spieren te bevorderen, trekt hem aan de pooten en buigt ze om ze lenig te maken, wascht hem nu en dan met water of een aftreksel van kruiden, spreekt een *doâ* over hem uit of laat dit door een ander doen,

voorziet hem van een *adjĕmat*, die om zijn hals hangende tusschen de borstveeren verborgen is, enz. enz.

Is zulk een haan bij het gevecht gewond geraakt, dan wordt hij op voorbeeldige wijze verpleegd en al het mogelijke aangewend om een spoedig herstel te bevorderen.

Het spreekt van zelf dat bij deze tweegevechten door de eigenaars der dieren al weer veel hocus pocus moet worden verricht en weer andere zaken moeten worden nagelaten om een goed succes te bewerken.

Adjĕmats en *doâ's* om onkwetsbaar, onoverwinnelijk te maken, doen hier gereed opgeld; de eerste worden bij de dieren zóó aangebracht, dat ze aan het oog onttrokken zijn. Op weg zijnde naar de kampplaats moet de eigenaar van het dier, dat aan den kampstrijd deelneemt, zorgen dat hij zich van praatjes met anderen onthoudt; men mocht hem eens vragen werwaarts hij ging en, het vernemende, een voor hem minder gelukkig bezweringsformulier uitspreken; ook het booze oog kon hier zijn invloed doen gelden. Hij spreekt daarom liefst zoo weinig mogelijk en spoedt zich naar de bestemde plaats.

Hoewel bij dergelijke dierengevechten dikwijls om groote sommen wordt gewed en het meermalen gebeurt dat een Atjeher in één oogenblik van een welgesteld persoon tot volslagen armoede wordt gebracht, is toch het gros der Atjehers op lange na niet zoo hartstochtelijk bij dit spel als b. v. de *Baliër* of zelfs de *Javaan* en de *Sumatraan* der Padangsche Bovenlanden. Daarvoor schijnt hij mij toe te praktisch en te beredeneerd te zijn. Families, die door dergelijke weddenschappen ten val zijn gebracht, zou men op Atjeh veel minder aantreffen dan bij een der genoemde volken. In den Sultanstijd gaf men zich wel is waar veel meer met die gevechten af dan thans, doch ook toen moet de verhouding zeer ten gunste der Atjehers geweest zijn, ten minste zoo verhaalden mij personen, die langen tijd in de Padangsche Bovenlanden hadden doorgebracht. Wel hebben de Atjehers binnen de linie telkens de toestemming van het Civiel Bestuur noodig om een dierengevecht op touw te zetten, doch bij het onvoldoend politie-toezicht dat er voorshands nog in de kampongs kan uitgeoefend worden, is er gelegenheid

genoeg om deze bepaling te ontduiken en om b. v. dagelijks hanenklopperijen in de kampongs te houden. Toch schijnt dat weinig te geschieden.

Wij komen thans tot de bespreking van twee andere spelen, die den Atjeher wel is waar minder hartstochtelijk opwinden maar toch nachten achter elkander zijne aandacht kunnen boeien, nl. het *mĕsadati* en het *mĕpoelèt*, twee spelen, die hoewel ze ook op Fort de Kock onder den naam *saroenei* en *dampeng* voorkomen, toch zeer specifiek Atjehsch schijnen te zijn; ik heb ze ten minste nergens anders gezien.

Bij beide spelen, die alleen van zonsondergang tot zonsopgang mogen worden gespeeld, zijn kleine jongens, die *lagĕĕ's* (*lagoe*) zingen en daarbij bijzondere, ingestudeerde lichaamsbewegingen maken, de hoofdpersonen; een zeer voornaam onderscheid is evenwel dat men voor *anèk poelèt* de kinderen neemt uit de eigen kampong, terwijl de kinderen die tot *anèk sadati* worden opgeleid, meestal kinderen zijn die van elders, b. v. uit het gebergte gekocht, resp. gestolen worden. Eenige andere kleinere punten van verschil tusschen beiden zullen uit de nadere beschrijving blijken.

Wanneer in eene kampong geen *sadati's* zijn en men wenscht zich er aan te schaffen, dan vereenigen zich gewoonlijk een 15 à 20tal van de jongere, volwassen mannelijke ingezetenen en vormen eene kongsie om voor gezamenlijke rekening zich er één of twee aan te schaffen en te exploiteeren. Zij moeten daartoe eerst vergunning hebben van het kamponghoofd, die evenwel zelden geweigerd wordt. Nooit mogen ze evenwel in ééne kampong meer dan twee *sadati's* hebben. De oorzaak van deze beperkende bepaling wist men mij niet te zeggen, alleen wist men, dat die bepaling reeds sinds onheuglijke tijden bestond en dat er nooit van werd afgeweken. Zelfs was het houden van twee *sadati's* in ééne kampong eene zeldzaamheid. Is nu de gevraagde vergunning verleend, dan wordt er eene zekere som door de aandeelhouders bij elkaar gelegd, b. v. 250 dollars, en een der meest geschikten uit de leden der kongsie tot hoofd (*oelĕĕ*) daarvan gekozen. Hij treedt in alles voor de belangen der kongsie op en heeft in gewone omstandigheden vrijheid van handelen, doch moet in bijzondere gevallen het

oordeel van de leden der kongsie inwinnen. Hij stelt zich nu in verbinding met een persoon, die gewoonlijk dergelijke knapen levert, dat wil zeggen, die naar het gebergte op kinderroof uitgaat en zelden met ledige handen terugkomt, en zegt hem hoeveel de vereeniging voor één of twee kan besteden. Is de genoemde som voldoende om 's mans moeite ruimschoots te dekken, dan gaat hij spoedig aan 't opsporen van knapen van 6 à 7 jaar oud, die geene gebreken hebben, er niet leelijk uitzien en zacht geel van tint zijn. In de zeldzaamste gevallen koopt hij zulk een knaap van arme menschen; meestal steelt hij hem eenvoudig, doch in dit laatste geval op verren afstand van de kampong, werwaarts het kind moet gebracht worden, wijl het anders spoedig zoude wegloopen. Heeft hij nu zulk een knaap bemachtigd dan brengt hij hem naar de kongsie, waar het kind gekeurd en c. q. over den prijs onderhandeld wordt; daarbij verbindt zich de leverancier stilzwijgend, de overeengekomen som terug te betalen indien de knaap mocht wegloopen, door de ouders wordt opgeëischt of algeheele ongeschiktheid vertoont om tot *sadati* te worden opgeleid. Men betaalt hier gewoonlijk tusschen de 50 en 75 dollars voor een kind dat nog niets voor zijne toekomstige betrekking heeft geleerd. In sommige gevallen kan men een reeds volleerden *sadati* van eene andere kongsie overnemen, doch dan wordt eene veel grootere som betaald.

Is de zaak tot zoover in orde dan wordt naar een onderwijzer voor den knaap omgezien, indien er nl. onder de kongsie-genooten of in de kampong geen geschikt persoon daarvoor aanwezig is. Zulk een onderwijzer (*goerëë sadati*) is in zijne jeugd meestal zelf *sadati* geweest; dit blijkt, zooals wij reeds weten, ook uit zijne haardracht, wijl hij een der enkele bevoorrechten is die het haar lang mogen dragen. Met den onderwijzer wordt dan over de vorming van den knaap onderhandeld en een prijs bedongen waarvoor de onderwijzer hem — volkomen onderricht in alles wat hij voor zijne betrekking moet weten — moet afleveren. De prijs daarvoor loopt meestal tusschen 20 en 30 dollars, dat zeker niet te veel is, wanneer men nagaat dat hij ongeveer 5 maanden noodig heeft om van den jongen een bekwaam *sadati* te maken. Daarbij is het noodig

dat de knaap iederen dag onder het toezicht van den onderwijzer wordt gebaad en door dezen alle spieren en gewrichten worden gemasseerd, gerekt en gebogen, ten einde den knaap buigzaam en lenig te maken. Ook wordt hij iederen avond in de *binasah* van het dorp een paar uur onderwezen in de verschillende lichaamsbuigingen, dansen kunnen het moeilijk genoemd worden, alsmede in het opdreunen der verschillende *lagĕĕ's*. Is de knaap nog al bevattelijk en vooral nog al lenig van nature, dan zijn vijf maanden voldoende om hem als volleerd af te leveren; voor sommigen duurt evenwel de cursus langer. Natuurlijk leert hij, ook al is hij reeds in 't publiek opgetreden, nog veel er bij.

Het hoofd van de *kongsie*, in wiens huis de knaap meestal woont en die geheel voor hem zorgt, wordt feitelijk als zijn *wali* beschouwd. Dikwijls stuiten het onderwijs en het geduld van den onderwijzer niet zoozeer af op het mindere bevattingsvermogen van den knaap als wel op diens onwil en er is dikwijls veel straf noodig om den onwil van den jongen te overwinnen. Ook moet hij geregeld gesurveilleerd worden, wijl, zooals te begrijpen is, herhaaldelijk pogingen door hem worden aangewend om te ontvluchten; dit is vooral in de eerste tijden het ergst. Is hij reeds een paar maanden aan de studie en met zijne nieuwe omgeving vertrouwd geraakt, dan bestaat er minder gevaar voor ontvluchting en leert hij zich in zijn toestand schikken. In de meeste gevallen is de knaap, als hij wordt aangebracht, nog niet besneden; dit geschiedt dus in het huis van den *oelĕĕ*.

Een *sadati* blijft dit zoolang tot hij volwassen, d. i. ongeer 15 jaar oud is; dan krijgt hij als zoodanig zijn ontslag en is geheel vrij om te gaan werwaarts hij wil; ook mag hij desverkiezende in de kampong blijven, waar hij dikwijls een huwelijk sluit.

De lessen, die het kind ontvangt om tot *sadati* te worden opgeleid, kunnen tot twee categorieën worden teruggebracht, nl. lichamelijke en geestelijke.

De eerste bestaan in het allengs leeren buigen van alle gewrichten tot in den hoogsten graad. Vingers, handen, armen, voeten, beenen, hals, romp en lendenen moeten gaandeweg tot een maximum in alle mogelijke richtingen kunnen gebogen worden; het moeilijkste hiervan is het achterover buigen van den romp, zóó dat het kind,

dat met gekruiste beenen op den vloer zit, met zijn hoofd bijna den grond raakt; deze beweging noemt men *bôt.* Kan hij al deze bewegingen zittende uitvoeren, dan moet hij leeren ze loopende te kunnen volbrengen, waarbij hij met eenigszins groote passen vooruitloopt (*langkah*). Kent hij ook dit, dan moet hij trachten te gelijkertijd eenige strophen (*lagèë*), die hij reeds geleerd heeft, op te zeggen.

Ook leert men hem met duim en middelvinger van beide handen flink hoorbaar knippen, met welk geluid en handgreep hij later zijne *lagèë's* moet begeleiden.

De *lagèë's* zijn een soort beurtzangen, die tusschen twee *sadati's*, — want meestal treden ze met hun tweeën op — of wel tusschen den *sadati* en eenige der omstanders op zangerigen, langgerekten toon worden uitgegalmd, terwijl de *sadati* daarbij alle mogelijke lichaamsbewegingen maakt of weinig gracieus, in onze oogen althans, heen en weer loopt. De strophen, die over en weer worden gezongen en soms zeer lang uitgerekt, zijn meestal hoogst zinledige gezegden en de antwoorden van den anderen *sadati* of van een deel van het publiek houden er hoegenaamd geen verband mede. Bij het zingen der *lagèë's* wordt op de *gèndrang* en eenige *rapai's* getrommeld.

Als de *sadati* optreedt is hij in een zeer fraai costuum uitgedost. Zijn baadje met halve mouwen (*badjèë sikan djaroi*) is met groote gouden knoopen van Atjehsch model en maaksel versierd. Om den rechterarm heeft hij behalve de armbanden ook nog de *taloi djaroi*, om den linkerarm alleen armbanden. Aan de beide pinken draagt hij ringen, meest met gekleurde steenen voorzien. Op een der beide schouders ligt de *boengkoes boerak*, een veelkleurige doek met een prauw (*boerak*) in 't midden van het dessin. In de hand houdt hij eene soort waaier (*kipas*). Zijn *sèloewer plang* heeft fraaie versierselen en wordt door een zilveren *taloi kièng* bevestigd. Om de enkels heeft hij de gewone beenringen en op zijn hoofd de *koepia tampok*, waar omheen een sierlijke *tangkoeloek* is gebonden. Soms heeft hij nog eenige gouden of soeasa versieringen om den hals of over de borst hangen. Al deze versierselen en kleedingstukken, die ik vroeger reeds beschreef en welke eerste meestal van soeasa, eene enkele maal van goud zijn, worden door de leden der kongsie bekostigd.

Sommigen hebben beweerd dat de *sadati's* in meisjeskleeren gestoken optreden; zelfs VAN LANGEN heeft dit in zijne beschrijving van Atjehsch Westkust verklaard. Toch is het niet juist. Het groot aantal gouden of soeasa versierselen, die een *sadati* soms doch lang niet altijd draagt, en waarmee men dikwijls ook andere kleine knapen getooid ziet, en de *boengkoes boerak* zouden het eenige kunnen zijn dat daaraan doet denken, want overigens steekt hij geheel in jongenskleeding. De *koepia tampok*, die hij steeds draagt en die nooit door meisjes wordt gedragen, is reeds voldoende om die meening tegen te spreken.

Indien nu zulk een *sadati* den roep heeft van in zijn vak uit te munten, dan is hij een bron van inkomsten voor de vereeniging, die hem deed opleiden. Is er ergens feest dan wordt hij daar ontboden om met *sadati's* uit andere kampongs zich te doen hooren en daarvoor moet eene betrekkelijk hooge som aan de kongsie betaald worden.

Ook werden zij in den Sultanstijd en in 't begin onzer vestiging op Atjeh dikwijls door de *oeléebalangs*, ten getale van 8 à 10 en meer, voor een of meer dagen van de respectievelijke kongsie's gehuurd om, in hunne fraaie kleeren gedost, in 't gevolg van die hoofden bij wijze van pages mee te gaan, indien deze op audiëntie moesten bij den Sultan, resp. den Gouverneur van Atjeh. Ook werden zij wel voor langeren tijd op reizen der oeléebalangs naar de vorsten der kuststaatjes meegenomen. Zulk eene geurmakerij — want iets anders was het feitelijk niet — kostte dan natuurlijk eene massa geld. Sedert eenige jaren heeft men daarmede opgehouden, ten minste de hoofden verschijnen niet meer met dat gevolg bij den Gouverneur. Het *mĕsadati* schijnt trouwens buiten de linie in de laatste jaren aanmerkelijk te zijn verminderd en dat het binnen onze linie zoo goed als opgehouden heeft deelde ik reeds vroeger mede; voor zoover ik weet schijnen er geen nieuwe *sadati's* meer afgericht te worden.

Minder voornaam en daarom algemeener is het *mĕpoelèt*, waarbij eveneens kleine jongens, doch dan verscheidene tegelijk, optreden. Zij worden gevormd uit de kinderen van de eigen kampong en met toestemming der vaders, die door deze geweigerd kan worden. Een oudere uit de kampong belast zich met het onderwijs der kin-

deren, dat alweer bestaat in het aanleeren van verzen en van lichaamsbuigingen. Eerst leert men de kleinen op dezelfde wijze te zitten (*lagèë doëk*), nl. geknield en met het achterdeel op de hielen steunende; dan leeren ze het hoofd in alle richtingen te buigen en te draaien (*lagèë asoi idan*), dan om handen en armen in sierlijke bochten te draaien (*lagèë djaroi*), vervolgens om ieder een hoofddoek zoodanig om den hals of armen van zijn nevenman te slingeren dat daardoor eene mooie keten wordt gevormd (*lagèë lĕhoek*) enz. enz., dat alles op de meest mogelijke wijzen gevariëerd wordt. Wanneer zulke bewegingen goed en geregeld worden uitgevoerd, dan kan het soms een niet onaardig effect maken. Het duurt een geruimen tijd voor de kinderen alle bewegingen goed en vooral gelijk kunnen uitvoeren en voor ze de verschillende *lagèë's* kennen, die alle van hetzelfde gehalte zijn als bij het *mĕsadati*.

Het *mĕpoelèt* wordt door 4 à 5 *rapaï's* (tamboerijn) van verschillende grootte begeleid. De kinderen zelf, die bij dit spel blijven zitten en in hunne beste kleeren steken, hebben ieder eene zeer kleine tamboerijn in de hand, minder om er op te trommelen dan wel om er bewegingen meê uit te voeren. Die tamboerijn heet *bĕroëk poelèt*.

Bij het *mĕpoelèt* mengen zich ook de ouderen in de samenspraken, evenals bij het *mĕsadati*. De kinderen krijgen geene betaling voor hun optreden, dat alweer alleen tusschen zonsondergang en zonsopgang plaats heeft; ook moeten de resp. ouders voor de kleeding enz. der kinderen zorgen. In sommige groote kampongs telt men dikwijls meer dan 25 *anèk poelèt*. Evenals in het *mĕsadati* wordt ook in het *mĕpoelèt* nu en dan een soort wedstrijd gehouden tusschen verschillende kampongs, dat dan eene massa toeschouwers lokt.

De pauzen worden bij dergelijke gelegenheden steeds aangevuld door het *mĕnasip*, dat is het reciteeren van populaire of door den voordrager zelf gemaakte *pantoens*; het vereischte daarvoor is natuurlijk dat de voordrager aan een sterk geheugen een schoon stemgeluid paart. *Doel Karim*, de maker van het epos over den Atjehoorlog, over wien ik vroeger reeds sprak, is in het *mĕnasip* eene Atjehsche vermaardheid. Als hij aan het woord is zwijgt alles.

In den regel hebben deze spelen in de *balei* of op eene met zeil-

doek overspannen open ruimte in de kampong plaats, soms evenwel in de *binasah*, resp. *déjah*. Vrouwen mogen er bij tegenwoordig zijn en ontbreken er ook zelden, doch zij zitten op een eerbiedigen afstand van de mannelijke helft der kampongbewoners, daar het op Atjeh geen adat is dat zij zich in de rijen der mannen plaatsen.

Ten slotte nog een woord over de op Groot-Atjeh gebruikelijke muziek-instrumenten (Pl. XI B) waaronder verschillende soorten van trommen eene zeer voorname plaats innemen; en onder deze is de *rapaï* de voornaamste. De *rapaï*, die in 5 verschillende afmetingen voorkomt, de maleische *rabana*, is eene soort tamboerijn. De, eene hand breede, bewerkte houten ring, van *nangka*-hout (*Artocarpus integrifolia L.* n. f. d. *Artocarpeae*) gemaakt, is aan eene zijde met een schapen- of geitenvel overtrokken. In den ring bevinden zich in eene soort uitsnijding twee ronde koperen plaatjes, die bij het slaan op de *rapaï* een rinkelend geluid maken. Dit instrument wordt met de hand of liever met de platte vingers bespeeld. Soms, b.v. ter begeleiding van het *mĕpoelèt*, bestaat het geheele orkest enkel uit 5 *rapaï's*.

De *gèndrang* is eene langwerpige trom, in 't midden wijder dan aan de einden. Zij komt alweer in 2 of 3 afmetingen voor, is eveneens meestal van *nangka*-hout gemaakt en aan beide zijden met geiten- of schapenvel overtrokken. Met de rechterhand wordt zij met een trommelstok, aan de andere zijde met de vlakke linkerhand bespeeld.

De *tamboer* is onze gewone trom, zooals door onze tamboers wordt gebruikt en met twee trommelstokken wordt bespeeld. Zij is van Europeesch maaksel en niet onwaarschijnlijk pas sedert de laatste jaren op Atjeh in gebruik. Misschien zijn alle dergelijke hier in gebruik zijnde trommen van in den Atjeh-oorlog gesneuvelde tamboers afkomstig.

De *gong*, een groot koperen bekken, zooals ook elders in Indië gebruikt wordt en bijna overal onder dien naam bekend is; zij heeft eene ronde verhevenheid in 't midden, waarop met een kort stuk hout geslagen wordt, dat met een lap is omwonden. Zij wordt van buiten af ingevoerd.

De *tjanang*, gelijk de voorgaande doch in kleinere afmetingen. Terwijl de voorgaande bij het bespelen aan een boomtak, spijker of iets dergelijks wordt opgehangen, wordt de *tjanang* door den bespeler aan een dwarshoutje, waaraan het instrument door middel van twee touwtjes is bevestigd, vastgehouden. De *tjanang* wordt steeds met eenigen tegelijk bespeeld. Zij is eveneens van buiten ingevoerd.

De volgende blaas-instrumenten komen voor.

De *soeling*, een uit bamboe vervaardigde fluit, geheel overeenkomende met onze dwarsfluit, zonder kleppen en zonder opening aan de achterzijde; zij komt in verschillende dikte en lengte voor.

De *bansi* is eene korte fluit met een mondstuk, heeft zeven gaten en is aan het ondereinde nu eens gesloten door de natuurlijke bamboegeleiding, dan eens open.

De *sĕroenei*, eene soort klarinet zonder kleppen en met zeven gaten aan den voorkant; zij is aan het ondereind bekervormig verwijd en wordt meest van *nangka*-hout vervaardigd.

Van strijk-instrumenten heeft men twee soorten, nl. de *arbab* (mal. *rabab*), een driesnarig instrument, dat, den smallen hals buiten rekening gelaten, eigenlijk meer den vorm van een gitaar dan van eene viool heeft. Het lichaam van de *arbab* is eene soort trom met de maag van eene koe bespannen, die aan de achtervlakte dezer trom met sterk garen strak is bij elkaar gehaald, zoodat ze sterk gespannen is. De lange magere hals is rond en loopt naar boven in een breeder gebloemd gedeelte uit. De snaren, die ieder door eene houten pin, welke door het bovenste deel van den hals gaat, kunnen gespannen worden, zijn van zijde. De meeste dezer *arbab*'s hebben aan het ondereinde van de trom een hartvormig verlengstuk. Ook heeft de trom soms een elleptischen vorm. Het instrument wordt met een strijkstok bespeeld; de strijkstok is van paardenhaar gespannen op eene sterk gebogen bamboe-lat. De bespeler zit daarbij met gekruiste beenen onder zich op den grond, terwijl zijn instrument met de rugvlakte naar hem toegekeerd en op de punt rustende voor hem op den grond staat. De *arbab* schijnt mij toe niet inheemsch te zijn, doch misschien door Maleiers van de Westkust naar hier te zijn overgebracht. Daar ten minste zag ik dit muziekinstrument (*rabab*) in verschillende soorten.

Een ander strijk-instrument is onze gewone viool, door de Atjehers *biola* genoemd. Dat men geene Stradivari-violen onder de op Atjeh aanwezige aantreft laat zich gereedelijk denken, evenzeer als dat men onder de Atjehsche violisten tevergeefs zal zoeken naar een evenknie van *Paganini*, *Viotti* of *Ole Bull*.

Hij, die uit de verscheidenheid van muziek-instrumenten, welke men op Groot-Atjeh bespeelt, mocht willen besluiten tot de hooge ontwikkeling van het muzikaal talent en het muzikaal gevoel van den Groot-Atjeher, zou zeker verkeerd doen, want nergens heb ik die onder de Indonesische volken zoo weinig ontwikkeld gezien als onder de Atjehers. Van eene bepaalde melodie bij hunne zoogenaamde muziek-uitvoeringen is zoo goed als geen sprake. Het schijnt alsof ieder op zijne eigen gelegenheid speelt, zonder maat en zonder te letten op het spel der medespelers. Ook kan het hem heel weinig schelen of de *arbab* of viool gestemd is of niet. De darmsnaren op de viool zijn soms door zijden vervangen en eens zag ik in een zoogenaamd orkest de violist op eene viool spelen waarop de *D*- en *E*-snaar ontbraken. Dat scheen evenwel volstrekt niet te hinderen, want de man streek zijn strijkstok, dien hij tevens minder gracieus met zijne geheele rechtervuist omklemd hield, met zooveel gevoel over de beide overgebleven snaren als wilde hij daardoor in het gemis der twee andere tegemoet komen. Bij een Atjehsch orkest is het er blijkbaar om te doen in de eerste plaats zooveel mogelijk leven te maken en in de tweede plaats eene groote verscheidenheid van tonen voort te brengen, onverschillig of er harmonie tusschen de verschillende instrumenten is of niet. Vooral de paar houten blaas-instrumenten laten daarbij een akelig klagend, polysoon geluid hooren.

BIJLAGE.

In de *Historische beschryving der reizen of nieuwe en volkoome verzameling van de aller-waardigste en zeldzaamste Zee- en Landtogten ter ontdekkinge en naspeuringe gedaan* enz., 's Gravenhage en Amsterdam 1747—1767, 21 deelen 4°., trof ik verscheidene beschrijvingen aan van reizen, die door Hollanders, Engelschen, Portugeezen, Franschen enz. naar Atjeh werden ondernomen.

Ik heb gemeend vier dezer reisbeschrijvingen, die mij het meest vertrouwbaar voorkwamen en waarin de samenstellers nog al eens in bijzonderheden treden over de zeden en gewoonten, die in hunnen tijd in Atjeh de heerschende waren, als bijlage hierbij te mogen voegen, wijl ik in de voorgaande bladzijden meermalen naar deze reisbeschrijvingen heb verwezen en ze voor den belangstellenden lezer eene niet onaangename lectuur zijn.

Dat gedeelte der reisbeschrijvingen, dat geen betrekking heeft op Atjeh, heb ik er uit weggelaten; overigens zijn ze woordelijk en in de spelling dier dagen overgeschreven.

REIZE *naâr* [1]) *den Oost-indien*, *van Kaptyn* JOHN DAVIS [2]), A°. 1598, *als Stuurman op een Hollands Schip.*

. . . .

Op 8 Graaden 40 Minuuten, Noord, vielen de Scheepen, den 3 *Juni* (1599), aan de Kuste van *India*, omtrent *Kochin;* en 't langs den Wal houdende, staken zy voorby Kaape *Komorin:* waarvan daan zy 't, naâr *Sumatra* zetten. Den 13 zagen zy deeze Kuste, op 5 Graaden, 40 Minuuten, Noorderbreedte; en ankerden, den 21, in de Baaije van *Achen*, op twaalf Vadem waters.

Zy vonden, te *Achen*, eenige Barken van *Arabië* en *Pegu*, om Péper te laaden. Maar meér ongerustheid baarde hen, Don *Alfonso Vincent*, een Portugeez, met 3- of 4 Barken van *Malakka*, koomende om hunnèn Handel te stremmen, gelyk zy naderhand verstonden. Aanstonds quamen 's Konings Amtenaars, om hunne Scheepen te meeten, 't getal der Manschap en des Geschuts opteneemen. Te rugkeerende, zond de Kaptyn met hen, twé zyn's Volks, benevens een Geschenk voor den Koning [3]). 't Bestond, in eenen Spiegel, een Drinkglas, en eenen Ermring van Koraal. De Koning vaardigde deezen wederom af, gekleed na 's Lands wyze, in wit Kaliko, met verzékeringe van Vrede en menigte Spéseryen.

's Anderendaaghs deed de Koning, den Kaptyn te lande verzoeken: zendende hem eenen zyner Edellieden, ten Gyzelaar. *Houtman* maakte 'er geen zwaarigheid in. Hy wierd zeer vriendelyk van den Vorste ontfangen, die hem, ten téken van zyne byzondere gunste, met eenen Krits van Eere beschonk. Dit 's eene soort van Dagge, zonder Stootplaat nog Beugel, welker Greep van kostelyk Metaal, boven Goud geschat, met Robynen bezet is. De Wet veroirdeeld dien ter dood, die denzelfden zonder 's Konings verlof draagen. Die 'er mede vereerd is, heeft onbepaalde vryheid, allen soort van Leevensmiddelen zonder betaalinge te neemen, en allen minderen

1) Historische Beschryving, enz. deel I, bl. 443, v.v.

2) *Davis* was stuurman op een der beide schepen de Leeuw en de Leeuwin onder Cornelis en Frederik Houtman, die 15 Maart 1598 van Vlissingen uitzeilden. Hij schijnt afgezonden te zijn door Robert, Graaf van Essex; ten minste aan dezen deed hij bij uitvoerig schrijven 1 Aug. 1600 rapport van zijn reis.

3) Sultan Alaoe'd-din Schah 1588—1603.

als Slaaven te behandelen. *Houtman* bragt, op zyne te rugkoomste, een monster Pépers mede; en roemde grootelyks, 's Konings vriendelykheid en toezegging van goeden Koophandel. Maar hy verhaaldde den *Engelssen*, dien hy aan Boord had, dat de Koning hem had gevraagd, of hy een *Engelsman* was? en verneemende, van neen, zeer tegens dien Land-aart had uitgevaaren: zelve tot te zeggen, dat hy wel duizend Pond zoude hebben willen geeven, indien *Houtman* er geenen aan Boord had. Den 27 gingen de Kooplieden te lande, met hunne Koopmanschappen; en namen hunnen intrek, in een Huis, 't welk de Vorst voor hen had doen bereiden.

De Kaptyn vervolgens ten Hove zynde, verklaarde hem de Koning eens, dat de *Portugeezen* allen Kunstenaaryen gebruikten, om hem hier te verderven; maar dat hy, des on-aangezien, zijn Vriend zoude blyven: ten téken waarvan, hy hem eene Beurze met Goud schonk. Daarbenevens vroeg de Vorst hem wederom, of hy een *Engelsman* was? Hy antwoordde, uit *Holland* te zyn. Waarop de Koning hem toevoegde, dat dit een Land was, waarvan hy nimmer hoorde: maar dat de Faam van *Engeland* hem, bevoorens, ter Oore was gekomen. En dewijl hy verstond, dat 'er sommige *Engelssen* aan Boord waren, dogh tot welker verklyninge gezegt was, dat die hun bestaan in *Holland* hadden: zo zeide hy hem, tot zyn verdriet, dat hy noodzaakelyk eenigen van dien Land-aart zien moest. Ten aanzien van den Koophandel wierd vastgesteld, dat de Kaptyn hem, in zynen Oorlog tegens den Koning van *Jor* (of *Johor*) zoude bystaan; en, voor deezen Dienst, eene volle Laadinge Péper zoude bekoomen.

Den 20 *Augusti* betuigde de Koning zijn misnoegen, dat men geenen *Engelsman* by hem gebragt had: want men had *Davis*, nog *Tomkins*, niet toegelaaten naâr Land te gaan. Hy verweet den Kaptyn, dat die van zins was geheimelyk te vertrekken, om zig dus den Dienst te ontrekken, dien hy toegezegt had. Daarop wierd *Davis*, den 22, den Koning aangebooden: met wien hy, 4 of 5 uuren, in Gasterye en Drinken doorbragt. Geen uur had hy 'er geweest, of de *Shah Bandar* [1]) wond hem eene Rolle wit Linnen

---

1) PURCHAS noemd hem, de *Sabander*. Het betékend, *Koning der Haven*. Dit's de Tytel, dien men den Opper-amtenaar van den Tol geeft.

om 't Hoofd, en eenen Gordel van 't zelfde, met Goud geborduurd, dubbeld om den Midde; hij hing hem ook eene Witte Vest om, en daarover eene Roode. Toen noodigde de Koning tot eeten, en dronk hem Brandewyn toe. Hy wierd uit Goud en Porselein bediend; en zat op den Grond, zonder Táfel of Táfelláken. 't Meeste des Gespreks, ging over *Engeland*, de Koninginne, en haare *Bassa's:* waarover hy zig grootelyks verwonderde, wegens haare Oorlogen met den Koning van *Spanje*, welke Prins, hy zig verbeeldde, volstrekt Monarch van gants *Europa* te zyn.

's Anderendaaghs wierd *Davis* wederom, ten Hove genoodigd. Hy reed 'er naâr toe, op eenen Elefant. Bovenmaatig Eeten en Drinken, was het tydverdryf. Op deezen Dagh ontmoette hij, eenen zeer voornaamen *Chineessen* Koopman, die Spaans sprak, en hem veele gewigtige Zaaken in een oogenblik berigtte. Hier zyn menigte *Chineesse* Kooplieden, die een afzonderlijk gedeelte der Stad bewoonen. Ook heeft men 'er, *Portugeesse*, *Guzaratse*, *Arabiese*, *Bengaalse*, en *Peguse*. De naauwe omgang van *Davis*, met den *Chinees*, smaakte ondertussen den Kaptyn niet. Hy beval hem naâr Boord te keeren.

Midlerwyl smeulde evenwel een vuil Verraad, van den *Achensen* Koning, tegens den Hollandsen Scheepen. Ontwyflyk was 't, door den *Portugeezen* gebroeid. Den 1 *September* kreeg *Houtman* berigt, van den Koning, om Soldaaten en Geschut inteneemen, voor 't Beleg van *Jor*. Om te meêr kleure daaraan te geeven, liepen de groote Galeijen uit de Riviere, en de Zee was met Praauwen (*parawsame*), en Booten vol gewaapende Mannen bedekt. Aan boord der Hollanderen quamen *Karkoun*, 's Konings Geheimschryver, en *Abdalla*, de *Hoofd Schah Bandar*, met eene Bende Soldaaten, voorzien van alle Soorten van Wapenen. Zy gaven voor, den Hollanderen vooraf te willen onthaalen; en ten dien einde, hadden zy menigte smaaklyke dranken medegebragt. Onder deezen was een Inlandse Drank, die de kragt heeft, door 't vermengen met zeker Zaad aldaar groeijende, schielyk 't Verstand te beroeren, zulks de Voorwerpen zig gants anders vertoonen, dan ze inderdaad zyn. 't Word zelve een doodlyk Gif, als men 'er te veel van inneemt. Al 't eeten en 't drinken was 'er mêe besmet. Evenwel vatte 't Scheepsvolk

eenig vermoeden op; 't zuiverde en verzekerde de Roosters, en vervaardigde zyne Wapenen, in spyt van den Kaptyn, welke geenen indruk van eenig gevaar scheen te hebben. Geduurende de Gasterye deeden de *Schah Bandar*, en Geheimschryver, *Mr. Davis* noodigen; en spraken iets, in hunne Taale, tot eenen hunner Medestanderen. De Geheimschryver begaf zig op 't ander Schip, om den Aanslag te bestuuren. Een weinig daarna begon 't Mengsel te werken, op den Hollanderen: zulks zy 't spoor byster raakten, en op malkanderen als Zinneloos staarden. De Kaptyn was 'er gants door bevangen, en wist nergens van.

Het tot dus verre gebragt zynde, deed de Geheimschryver, een Téken van 't ander Schip geeven; en zo voort, viel men de Manschap aan. De Kaptyn en veele andere wierden gedood. *Davis* en *Tomkins*, benevens een *Fransman*, dit ziende sprongen op, en verdédigden 't Agterschip, 't eenigste 't geen vry gelaaten was. De Vyand had zig van 't Kanon, en van den Overloop verzékerd. 't Schynt, dat het Gif reeds zyn grootste werking, op den Hollanderen gedaan had; of dat de Schrik den Zinnen deed herneemen, van die zig gemaatigd hadden. De Schipper, en andere, sprongen aanvanglyk in Zee: dogh tegenstand ziende, quamen wederom over. Ten laatste begonden de *Achenners* te vlugten. De Matroozen, in 't Wand geklouwterd, haavenden hen van boven. *Davis* met den zynen, zaten hen in den rug. Een Turk, toen uit de Bak snellende, vloog *Tomkins* aan, en quetste hem gevaarlyk. Terwyl deeze beiden over 't Dek spartelden, stiet *Davis*, met zynen Degen, den Turk door 't Lichaam; en de Schipper maakte hem, met eene Halve pieke, voorts af.

Onderwyl was de Geheimschryver, met den zynen, op 't ander Schip bézig, om den voornaamsten van dien te vermoorden. Maar die van *Davis* Schip, de handen ruim krygende, hakten aanstonds den Kábel; en zetten 't 'er op af. 't Kanon, 't welk zij er op deeden speelen, deed het voorts den *Achenneren* verlaaten: terwyl deezer Galeijen, hen niet durfden ondersteunen. In dit ongeval was 't een vermaak, de Vernieling te zien, welke 't Zwaardt en 't Water onder den Vijanden maakte. De Zee was bedekt, met Koppen der *Indiaanen*, die bij honderden naâr Land zwommen. Onder de

Neêrgemaakten was de *Schah Bandar*, en een van 's Konings Bloedvrienden. De Geheimschrijver bevond zig, onder den Gewonden. Dit quaad gevolg ontstak dus den Toorn, des Tirannisen Vorsts, die toen aan de Zee-zijde op den uitslag wagtte, dat hij allen Hollanderen, welke aan den wal gevonden wierden, 't Hoofd deed afslaan: agt alleen uitgezonderd, dien hij ten Slaaven hield. 't Verlies der Hollanderen, in 't geheel, beliep op 68 Man. 't Geld, de Goederen, de twé Pinassen, en eene Boot, aan Land zynde, bleeven nu in den Loop. Menig jong Gelukzoeker wierd, hierdoor, glad bedurven; en Kaptyn *Davis* zelfs, quam 'er niet veel beter af. Geduurende 't Verblyf aldaar, had men 140 Ton Péper aan Boord bekoomen.

't Eiland *Sumatra* is zeer ryk en vrugtbaar. Het brengt menigerly uitmuntende Vrugten voort; en zeer goed Timmerhout, voor Scheepen. Evenwel heeft men 'er geen Graan. Rys is 'er alleen; en hiervan maaken zij hun Brood. Daar zyn *Goud-* en *Kopermynen;* kostelyke *Balsems*, en *Gommen; Robynen*, en *Saffieren*, menigte *Indigo*, en veele andere kostbaare Waaren. *Péper* groeid 'er, in zulken overvloed, dat zy elk Jaar vermogens zijn, 20 Scheepen daar mede te bevragten; en mogelyk vry meêr, ingevalle zy 'er de Queekerye van behartigden. Dezelfde groeid, gelyk de Hoppe, van eenen Wortel dien men Plant, en die om eene Staake klimt, tot hy eenen zwaartóppigen Boom is. De Vrugt hangt in Risten, van 3 Duim lang en 1 Duim dik: elke heeft meêr dan 40 Korrels. Daar is ook overvloed, van dienstelyk Gedierte: *Péérden*, *Rundvee*, *Geiten*, *Wilde zwynen*, en *Elefanten*; alsmede *Buffels*, dien zy tot het ploegen gebruiken. Daarenbooven is 'er de Lucht, in de meeste deelen, gezond en getemperd. Een zagte Dauw, en vrugtbaare Régen, zyn er geregelde Geschenken der Natuure.

't Eiland word verdeeld, in vier Koningryken, *Achen*, *Pedir*, *Manankabo*, en *Aru*. De drie laatst gemelde zyn Schattingbaar, aan *Achen:* maar de Koning van *Aru*, ondersteund door dien van *Jor*, heeft zig der Afhanklykheid onttrokken. *Davis* hoorde niet meêr spreeken, dan van vijf voornaame Steden deezes Eilands. *Achen*, *Pedir*, *Pasem* (of *Pisang*) *Daia* [1]) en *Manankabo*.

1) Mogelyk *Daga*.

Achen [1]) de Hoofdstad des gantsen Eilands, staat in een Woud. Zy is zodanig in 't Geboomte verborgen, dat men ze niet ontdekt, dan met 'er intekoomen. 't Is een zeer groote, maar ongeschikte Plaats. De Huizen staan 'er gezaaid, en zyn op Stylen van 8- of 9 Voet, uit den Grond gebouwd: ook zyn derzelver Muuren, en Daken, van Matten (of Gespleete-rotting). Zo Volkryk is 't 'er, dat de drie voornaamste Plynen, daaghlyks, als zo veele Jaarmarkten gelyken. De Haven is zeer eng, en heeft maar 6 Voet Waters, op de Baare: maar daar is een fraaije Rée, voor 't Fort, waarop de Landwind zoetlyk speeld; en daar een Schip, van eene Myle afstand, op 18 Vadem, en digt by op 4 Vadem, kan ryden. Dat Fort, is een van de mislykste Kasteelen der Wereld: zonder Bedekkinge, Schietgaten, nog Flanken, rond en laagbewald, gelykt het een Schuthok.

De Koning van *Achen*, is genoemd *Sultan Aladin*. Men geeft hem, honderd Jaaren ouderdoms. Hy is nog een vast Man: maar onmaatig dik. In zyne Jeugd was hy een Visser: dogh dit Beroep, is 'er zeer gemeen, wyl men 'er meest van Visch leefd. Zyne Dapperheid en Beleid, op de Oorlogs-galeijen des voorigen Konings, deeden hem, tot Admiraal der Zeemagt zynes Vorsts opklimmen. Deez gaf ook, eene zyne Bloedverwante, aan hem, ten Huuwelyk. De Koning had maar eene eenige Doghter. Zy was aan den Koning van *Jor* gehuuwd; en by deezen had zy eenen Zoon, die ter Opvoedinge, naâr den Koning zynen Grootvader, gezonden wierd. De Koning quam te sterven; en de Admiraal, gebiedende toen allen de Kragten des Ryks, zo te Lande als ter Zee, nam de Bestuuring des Jongen Prinsse op zig. Hiertegens verzette zig de Adeldom. Maar hij bragt hen t' onder. Meer dan 1000 deed hy sterven; en deezer plaatsse vervulde hy, uit het laagste soort. Nu kende zyne Staatzugt, geen bepaaling meêr. De onmondige Ryks-vorst, was zyn Slagt-offer; en hy zelfs beklom den Throon, uit hoofde zyner Vrouwe. Deeze laatste twintig Jaaren, van dat hy de Kroone verkragt had, was hy in zwaaren Oorlog, tegens den Koning van *Jor*, om zyne Geweldenaarye staande te houden.

1) Somtyds *Achin*, en *Achien*; en wordt *Ashi* genoemd, in 's Konings volgenden Brief aan Koninginne ELIZABET.

Zyn Paleis staat eene Halve-myle van de Stad, op den Zoom der Riviere. 't Is gelijk alle andere Huizen, van Bouwstoffe: in de grootte en hoogte is 't maar, uitsteekend. Drie groote Voorhoven moet men door, bevoorens men 'er kan koomen. Alles kan hij zien, 't geen er naderd, zonder gezien te worden. Somtijds is het behangen, met Goud-láken, somtijds met Fluuweel, of met Damast. Kruisling zit hy op den Grond, als een Snyer; en dus alle, die hem genaderd zijn. Hy draagt vier Kritssen, twé voor en twé agter, rykelyk met Diamanten en Robynen bezet; en een Zwaardt legt op zynen Schoot. Eene Bende van 40 Vrouwspersoonen, past hem op: sommige met Waaijers om hem te verkoelen, andere met Doeken om hem 't Zweet aftedroogen, of om hem sterken Drank, of Water te geeven; en de overige, om lustige Deunen voor hem te zingen. Van 's Morgens tot 's Nagts doet hy niets anders, als eeten en drinken. *Arecca Bétula* gebruikt hij, om de vervuilde Maage te zuiveren. Dit Bereidzel, zeer gemeen in de *Indiën*, noopt tot quylen, en vernieuwd kragtiglyk den Eetens-lust. De *Arekneut*, een vrugt gelykende eenen Nootmuskaat, wordt gerold in het *Bételblad*, een Loof als van Tabak, en dus geknaauwd, na 't met Kalk van Oester-schulpen bestrooid is. Ten zelfden einde gaat de Koning, om de veranderinge, zig in de Riviere baaden: aan eene byzondere plaatsse, tot zyn gebruik geschikt. Bétel diend nog, om de Tanden zwart te maaken: hoe zwarter deeze zyn, hoe schooner zy onder den Indiaanen gehouden worden. 't Eerbewys aan den Koning is, 't Schoeizel uittetrekken, en zig Blootsbeens en Barrevoets voor hem te vertoonen: houdende de Palmen der handen te samen boven 't Hoofd, en buigende met het Lichaam, onder 't zeggen van *Doulat!* Vervolgens gaat men, zonder meêr plegtigheid, kruisling zitten. Buiten de Slemperye, brengt zyne Majesteit zyn tyd door, met zyne Wyven, of met Haanengevegt. Zo als de Koning is, zo is ook 't gantse Volk: deeze Vermaaken houden hen doorgaans bezig.

Byzonderheden van 't Koningryk Achen.[1])

Dit Ryk word bestuurd, onder den Koning, door vyf voornaame Amtenaaren, welke hunne Onderbedienden hebben; en met hen zyn gevoegd, de Geheimschryver, en vier *Shah Bandars:* onder hen is al 't Gezach. De Koning is volstrekt meester, van 't Leeven en de Goederen der Onderdaanen. Hy doet, den Misdaadigeren, handen en voeten afkappen; of verband hen, naâr een Eiland, genoemd *Poelo-Way.* Dien hy ter dood veroirdeeld, worden door Elephanten verplet, of aan Staaken gereegen. Behalven die welke in de Kerkers zitten, zyn 'er menigte Gevangens, die gekluisterd in de Stad rond gaan. 's Konings Wyven, zyn de Geheime-Raaden des Vorste. Onder menigte schoone *Indiaanse*, heeft hy maar drie Vrouwen: de overige zyn Bywyven; en alle zynze naauw opgeslooten.

Hy onderhoud 100 Galeijen, waarvan eenige tot 400 Man voeren: maar ze zyn zonder Dek, Voorkasteel, Spiegel, of iets desgelyks. Derzelver riemen zyn als een Schop, van omtrent 4 Voet lengte; en men roeid 'er mede, uit de hand, zonder ze op den Boord der Galeije te laaten steunen. Met deeze Zeemagt evenwel, houd hy zynen Nabuuren in Onderwerpinge, on-aangezien zy geen Geschut voerd. Een Vrouw is zyn Admiraal: dewyl hy deeze gewigtige Bedieninge, aan geenen Man, durfd betrouwen. 't Wapentuig des Lands is, Boog, Pylen, Javelynen, Zwaardt en Schild. Men heeft er geen Verdédigende Wapenen: men vegt 'er naakt. De Koning heeft een groote menigte Metaal Geschut, maar zonder Affuiten. 't Word van den platten Grond afgeschooten. Nimmer zag Kaptyn *Davis*, grooter Kanon; en men had hem berigt, dat het Metaal met Goud gemengd was. De Kragt, van 's Konings Landmagt, bestaat in zyne Elefanten.

De Godtsdienst des Lands is, Mahometaans. Zy bidden, met Roozekranssen, gelyk den Roomssen. Den Kinderen doen zy vlytig onderwyzen; en daar zyn menigte Schoolen. Men heeft 'er eenen Opperpaap, en onderscheidenlyke Geestelyke waardigheeden. Te *Achen* is 'er een, welke als een Profeet hooglijk ge-eerd word. Men

1) Historische Beschryving, enz. deel I, bl. 448, v.v.

schryft hem alle Hémelse-gaven toe; hij munt in Praal, onder allen uit; en word grootelyks aangehaald, van den Koning.

In de Begraafplaatsse der Koningen, heeft elke Grafsteê, een stuk Gouds: een aan 't Hoofd- 't ander aan 't Voet-einde, weegende vyfhonderd Pond gewigts [1]). Dezelfde zyn keurlyk ingevat en bearbeid. *Davis* zag twé zulke Stukken be-arbeiden, geschikt voor den regeerenden Koning, weegende elk 1000 Pond, en gants rykelyk met Edelgesteentens versierd. Hy was ook zeer nieuwsgierig, de Koninglyke Grafsteê zelfs te zien, om de groote Schatten, welken men hem daarvan verhaalde: maar hij konde niet.

Elk Huizgezin heeft zyne byzondere Grafplaatsse, in de Velden. Den Dooden legt men, met het Hoofd, naâr *Mekka.* Twé Steenen zyn, aan de eindens der Grafsteê: dat, van 't Voet-einde, is keurelyk be-arbeid, en vervat de Waardigheid van den Overleedenen.

't Volk van *Achen* is gantselyk overgegeeven, aan den Koophandel; en, algemeenlyk, zeer ervaaren in Zaaken. Daar zyn Goudsmeeden, Kanongieters, Scheeps-timmerlieden, Snyers, Weevers, Potbakkers, Messe- en Slootemaakers; en Branders, van Brandewyn (of *Arak*) die uit Rys gestookt word, want zy mogen geenen Wyn drinken.

Achen is geduuriglyk vervuld, met buitenlandse Kooplieden, uit *China*, *Bengale*, *Pegu*, *Java*, *Koromandel*, *Guzaratte*, *Arabië*, en *Rumos.* De Inwoonders geeven voor, dat Salomon zyne Vlooten, van *Rumos*, hier naartoe zond, om Goud te haalen; en dat de Naam van *Ofir*, door langduurigheid des Tyds, in dien van *Achen* veranderd is. *Rumos* [2]) zeggenze, legt in de *Roode-Zee;* en de *Rumos* hebben, tot nu toe, dien Koophandel gehandhaafd.

---

1) Dit word van FARIA bevestigd. Hy zegt, dat GEORGE DE BRITO, in den Jaare 1521, met eene Vloote van 6 Scheepen en 300 Man, naâr *Achen* gezonden, berigt wierd van eenen ondankbaaren *Portugeez*, uit eene Schipbreuke van den Koning van *Achen* gunstig ontfangen, dat 'er eene groote menigte Gouds in de Koninglyke Grafstede was. BRITO zogt, vervolgens, Twist met den Koning; en ontscheepte 200 Man, om die Schatten opteligten. Maar de Koning, met 1000 Mannen en 6 Elefanten toeschietende, versloeg den Ondankbaaren en 't meestendeel der Portugeezen. Zie FARIA Y SOUSA, *Portugeeze Asia*, Vol. I, pag. 244.

2) Zie 't bevoorens aangetékende, P. 438 Note (1). Dus mogen het de *Egiptenaars* zijn, maar de *Rums* konnen 't niet wezen, ter oirzaake deeze hunnen Naam van den *Romynen* hebben bekoomen, welke eerst lange na *Salomon* te voorschyn quamen, en vervolgens *Egipte* bezeeten hebben.

Men heeft 'er verscheide soort, van Munt: *Cashes*, *Mass*, *Koupan*, *Pardaw*, en *Tayell.* Kaptyn *Davis* zag, maar twé soort: een van Goud, genoemd *Mass*, ter grootte van eenen Stuiver, en zo gemeen als deeze in Engeland is; de ander van Lood, genoemd *Caxas*, of *Cashes.* Omtrent 1600 *Cashes* maaken, eenen *Mass;* 400 *Cashes*, eenen *Koupang;* 4 *Koupans*, eenen *Mass.* Vyf *Mass* zyn, 4 Engelsse Schellingen; 4 *Mass* maaken, eenen *Pardaw;* vier *Pardaws* zyn, eenen *Tayell.*

De Péper wordt verkogt, met eene Maate, genoemd *Bahar*, overeenkoomstig met 360 Engelsse Ponden gewigts. Zulke eene kost daar, 35 Holl. Guldens. Hun Pond noemen zy, een *Katt;* en dit is 21 Engelsse Onçen. Hun onçe is zwaarder dan 't onze, na evenrédigheid van 16 tegens 10.

't Wigt voor Edelgesteentens, is genoemd *Mass*: 10- en drie vierde, daarvan, maaken eene Onçe.

Eens 's Jaars gaat de Koning, met zynen Adeldom, in grooten Praale, naar de Kerke, om te zien of de *Messias* gekoomen is. Dit viel voor, geduurende 't verblyf van *Davis.* Veertig Elefanten waren, in den Stoet: opgesierd met Seije, Fluuweel, en Goudlåken. Op elken zat een voornaam Heer. Een stak, in kostelykheid van Tooizel, verre boven den anderen uit; en torste een klyn Goud Kasteel, op zynen rug. Deez was voor den *Messias* geschikt. De Koning wierd even-eens, in een klyn Kasteel, op eenen Elefant gevoerd. Sommige hadden Goude-Schilden; andere voerden, groote Goude-Halve-maanen, Wimpels, Vlaggen, Trommen, Trompetten, en andere Speeltuigen. De omgang geschiedde op zeer plegtige wyze, en maakte eene fraaije vertooninge. Ter Kerke koomende, zogt men den *Messias.* Men vond hem niet. Toen wierden eenige Plegtigheeden verrigt. Daarna steeg de Koning van zijnen Elefant, en ging op dien zitten, welke voor den *Messias* geschikt was, waarméde hij naâr zyn Paleis keerde. 't Overige van den Dagh, wierd in Feesterye en Vermaaken doorgebragt.

Den 1 *September*, denzelfden Dagh dat de *Hollanders* den overval der *Achenneren* leeden, vertrokken zy, en ankerden voor de Stad *Pider*, of *Pidor*, of *Pedir.* Dit geschiedde, om naâr de Pinasse te verneemen, welke zy bevoorens daarnaartoe gezonden hadden, om

Rys te laaden: maar zy vernamen 'er niets van. 's Anderendaaghs quamen elf Galeijen van *Achen*, met *Portugeezen* (zo men dacht) om den *Hollandsen Scheepen* te neemen: maar deeze schooten 'er eene van in den grond, en dreeven de overigen op de vlugt. Denzelfden Dagh quam eenen *Guyan le Fort*, Zoon van eenen Franssen Koopman te *Londen*, en een der agt gevangenen. Hy was van den Koning van *Achen* gezonden, om hen te zeggen, of zy geen schaamte hadden, zulke Beesten te zyn van zig dronken te drinken, en dan zyn Volk te vermoorden, 't welk hy hen teerhartelyk gezonden had? Hy deed, daarbenevens, hun beste schip ter voldoeninge eischen; en, in zulk geval, beloofde hy de gevange Manschap te ontslaan. *Breng dit te wege!* (had hy tegens *le Fort* gezegt); *en 'k zal U, tot een groot Man maaken.* Maar de *Hollanders* eischten, daarentegens, voldoening van den Koning. 't Gebrek van Water deed hen wenden, naâr den Eilanden *Pôelo-Botum*, op de Kuste van *Queda*, ter Breedte van 6 Graaden, 50 Minuuten; en zy bequamen 't 'er.

Admiraal van Neck [1]).

REIZE *van twee Hollandsche Schepen naar 't Koningryk Achin, op het Eilandt Sumatra.* 1600.

Voorgenomen hebbende, om, zoo veel als mogelyk is, onder de Verhalen (die geen' andere betrekking op elkanderen hebben, dan voor zoo veel belangt den grond van 't onderwerp) te houden een' soort van historische orde, die ten minsten dienstig is, om daaruit te weten den voortgang van iedere Natie in het opregten van haare Comptoiren, en in het voortzetten van haaren handel; zal het hier de regte plaats zyn, om 'er in te lassen de Reize van twee Hollandsche Schepen, uitgevaaren in 't Jaar 1600, in 't gezelschap der Vloot onder den Admiraal Van Neck, en geschikt

1) Historische Beschryving, enz. deel XII, bl. 153 v.v.

zynde naar Achin [1]). De wederwaardigheden, welke men Van Caerden en eenige andere Hollanders in die Haven heeft zien uitstaan, moeten zekerlyk den Lezer nieuwsgierig maken, naar het gevolg van die oneenigheden, en hem meer en meer belang doen nemen in het noodlot van twee Schepen, die, zonder van dien uitslag te weten, zich gingen bloot stellen voor alle dezelve gevaaren op zulke plaatsen, alwaar de Hollandsche Natie ten uitersten gehaat was geworden.

. . . .

Na over 't Jaar op Zee geweest en een en veertig mannen door Ziektens verloren te hebben, kwamen de Hollanders den 31. July aan 't Eilandt Sumatra, waarvan de Schryver wel geen melding maakt; dog 't geen hun egter scheen een wellustige plaats te wezen, na 't volbrengen van zulk een' moeijelyke Reize. Eenige Indiaansche Praauwen bragten hun terstont verscheide soorten van ververschingen, die tegen geringe waaren verruild werden. Dog een Kapitein daar te Lande aan boord gekomen zijnde met een Tolk, die een weinig Portugeesch sprak, deedt hun afvragen, wie zy waren, en wat hun voornemen was. En vermits hun nog onbekend was het droevig ongeval van Van Caerden en van de Zeeuwsche Schepen, gaven zy ten antwoord, dat zy Hollandsche Kooplieden waren, uit hun Landt vertrokken, om Koopmans-goederen naar Indië te brengen, en om aldaar Peper in te kopen. Zy kreegen tot antwoord, dat zy aldaar ligtelyk de lading voor hunne beide Schepen zouden vinden.

Met die hoop dan begonden zy te handelen; en de prys op de Peper werdt vastgesteld. Eenige Kooplieden en verscheide Matroozen van de beide Schepen wèrden, onder verscheide voorwendzelen, genoodigd, om aan landt te komen. Men liet hun zelfs een' Logie in de Stadt nemen. Dog de Indiaansche Amptenaars zogten niets anders, dan hen te bedriegen. Op zekeren dag, dat de drie Kooplieden, met namen *Pietersz*, *Lost* en *Senescal* van boord in de logie kwamen,

1) Zy waren uitgerust voor rekening meest van Brabandtsche Kooplieden. Beide deeze Schepen, elk van zeshonderd tonnen, werden genaamd de *Witte Arend* en de *Zwarte Arend*.

werden zy aldaar op een' oproerige wyze vastgehouden, met die ongeneugte, dat zy vernamen, dat eenige hunner Metgezellen om 't leven, en de overige in de boeyen waren gebragt. Zy werden gekluisterd, en de Inwoonders betwisten elkanderen het recht, om hen weg te leiden, in hoope van daar voor groot losgeld te zullen bekomen. Eenige egter scheenen hen te beklagen; terwijl andere alle listigheid in 't werk stelden, om uit hun te weten, hoe veel volks 'er nog op de beide Schepen overig was.

Men benam hun zelfs de vryheid, om hunne Hoofden te laten weten het ongeluk, dat hun was overgekomen, en die dwang zou nog langer geduurd hebben, zoo hunne wonden de Indiaanen niet hadden doen dugten, dat zy, door hunnen dood zouden verliezen den prijs, welken zy voor hunne vryheid hoopten te zullen bekomen. Men stont hun eindelyk toe, naar boord te mogen schryven, dat vyf van hunne Metgezellen om hals gebragt waren, en dat men het losgeld der anderen op drie duizend stukken van agten stelde; waarby men egter aanboodt, daarop te zullen laten korten den prijs der waaren, die op zestien honderd beliep. Op die voorwaarden boodt men de Hollanders der beide Scheepen aan de vryheid, om te mogen handelen. (Terzelver tyd zonden de Eilanders, uit medelyden, een man naar boord die gevaarlyk gequetst was.)

Inmiddels werden de Gevangenen in het huis van den Gouverneur overgebragt, om aldaar te verblyven, tot dat hun losgeld betaald werdt, of om gebragt te worden naar 't Hof te Achin. Eenige Indiaanen meenden hun groote troost te brengen, door hun te laten weten de oorzaak van hun ongeluk. Zij verhaalden hun, dat twee Schepen van hunne Natie duizend schaalen Peper hadden mede genomen, zonder die betaald te hebben, en dat de Koning, om zyne schade te verhalen, besloten hadt, alle de Hollanders vast te houden.

De Raadt der beide Schepen beval daarop den Koopman *Ravink*, dat hy den Gouverneur zoude hebben te vertoonen, dat het, na dat men vyf mannen om 't leven gebragt, en zeer veele Koopmans-waaren aangehouden hadt; nog redelijk nog billyk was, zulk een' groote somme gelds tot rantzoen der Gevangenen af te vorderen; dat men niet, dan ter goeder trouw, en zich verlatende op de eerlykheid der Inwoonders, den handel met hun hadt

ondernomen; dat men hun geen rede hadt gegeven tot eenig verwyt of beschuldiging, en dat, wat aanging de Peper, welke andere Kooplieden hun mogten ontvreemd hebben, zonder daarvoor te betalen, men verzekerd was, dat die beschuldiging den Engelschen raakte. [1])

In plaats van zulks te bekennen, hieldt de Gouverneur styf en sterk staande, dat het dezelve Natie, en dezelve taal en kleeding was, en dat aan Kooplieden, die Landtsluiden waren, niet onbekend konde zyn al 't geen hun gemeen belang betrof. Met dat antwoord werd Ravink te rug gezonden, verzeld zynde van een Tolk, om dat nog nader te bevestigen. De Scheepsraad, de geschillen met een gantsch ander oog aanziende, gaf zyne toestemming tot het betalen van het rantzoen, en boodt aan, 't geen aan de betaling ontbrak, te zullen zenden. Maar daar rees nog een ander beletzel, ten aanzien van den Raadt der Stadt, die zich beklaagde, van alle die voorslagen geen kennis bekomen te hebben, willende, dat de waaren der Hollanders, als die bereids aangehaald en verdeeld waren, in het verdrag niet behoorden te worden begrepen. De Raadt eischte vervolgens, dat, zonder aanschouw te nemen op de goederen, de Hollanders het grootste hunner beide Schepen zouden laten tot rantzoen voor de Gevangenen, of dat zy zouden hebben te betalen vier duizend stukken van agten. Ravink aan boord ziek geworden zynde, werdt de onderhandeling eenige dagen afgebroken; temeer, vermits niemand der Inwoonders dien nieuwen eisch aan de Hollanders wilde bekend maken, uit vreeze van op de Schepen te worden vastgehouden. Een der Gevangenen kreeg eindelyk verlof, om zich naar boord te mogen begeven. De Inwoonders belasten hem, hunnen eisch aldaar bekend te maken, en zyne Metgezellen verzogten hem, de Hoofden te bidden, dat zy eenige Indiaanen en Jonken wilden opligten, of de Stadt door hun geschut vrees aanjagen. De Scheepsraadt liet de Inwoonders niet dan een twyfelagtig antwoord toekomen; dog de Gevangenen aanmoedigende, om alles in 't werk te stellen tot hunne verlossing, liet men hun weten, dat men tegen

1) Zie hierboven in 't Verhaal van Van Caerden, alwaar die zelve Hollanders, van welke de Koning van Achin geloofde beledigd te zyn, scheenen kwalyk te nemen, dat men hen voor Engelschen hieldt. Die beide Verhaalen vereischen, dat zy 't een na 't ander worden gelezen.

den nagt een' Sloep en een' Canoo zoude afzenden naar den mond der Rivier, zoo om de gene, die van hun konden ontvlugten, in te nemen, als om eenige van de Inwoonders op te ligten. Dat besluit werdt ook ter uitvoer gebragt; dog de Indiaanen bespeurd hebbende, dat de ingang hunner Rivier, geduurende den nagt, bezet was, gebeurde het, niet alleen dat zy hoe langer hoe meer afkeerig wierden, van aan den oever te komen, maar ook dat zy hunne Gevangenen beletteden, iemand derwaards te zenden, en dat dus alle onderhandeling t'eenemaal werdt afgebroken.

't Was den 21 Augusti, wanneer beide de Schepen, geen brieven meer krygende van hunne Gevangenen, besloten, de ankers te ligten; droevige tyding voor ongelukkigen, die zugtende waren onder een' harde Slaverny! Ondertusschen vleiden zy zich, dat de Schepen niet t'zeil gegaan waren, dan om Jonken of Indiaanen op te ligten, en dat zy zouden wederkeeren, zoodra zij in staat waren, om hen te konnen verlossen. Zy werden in die verwagtinge bedrogen. Hunne wanhoop bestont daarin, dat de Raadt op haar vertrek, niet de minste teeken daarvan hadt gegeven: want dan zouden zy hebben bestaan, zwemmende te ontsnappen. Zy waren niet dan uit eerbied voor de onderhandeling gevangen gebleven, vreezende, dat men hun hadt mogen te laste leggen, dat zy, door onbescheide poogingen, dezelve hadden gedwarsboomd. Zy beschuldigden zich bitterlyk, dat zy hunne vryheid hadden opgeofferd aan de hoop, om die, van te mogen handelen, daardoor te verkrygen.

Zy waren twaalf in getal, van elk Schip zes, ontbloot van alle levensnoodwendigheden, en zelfs van kleederen, waarvan eenige van hun niet genoeg hadden, om hunne naaktheid te bedekken. De plaats, alwaar zij zich verlaten bevonden, was een Oort, van allen Koophandel verwyderd. Vreemdelingen, van welke zy troost of hulp konden krygen, kwamen daar niet. In dien droevigen toestant, waarin zy niets dan van hun eigen zelven konden verwagten, sloegen zy gezamentlyk raadt over de middelen, om uit hunne slaverny te geraken. Sedert het vertrek der Schepen werden zy niet zoo naauw gade geslagen, en hunne Meesters weigerden hun niet met malkanderen te mogen omgaan. Eenige van hun, hunne gedagten aan de andere geopenbaart hebbende, besloten, zich te

bedienen van de gelegenheid eener Malabaarsche Jonke, die op de Reê gekomen was, en welkers Kapityn hun veel vriendschap bewees. Zy verbeelden zich, dat zy, den eenen dag of den anderen, op de Jonke gaande, onder voorwendzel van die te gaan bezigtigen, zich zouden konnen meester maaken van d'eene of andere Bark, ofte van een' Canoo, waarmede zy zouden konnen vlugten.

Twee van hun namen op zich, om aan boord van de Jonke te gaan. Zy openbaarden hun voornemen aan den Malabaarschen Kapitein, en vraagden hem raad. Dees wel verre van hunnen aanslag te laken, prees hunnen moed, waardoor zy alles ondernamen, om uit hunne slaverny te geraken, en om niet te vallen in de handen der Portugeeschen, die met den Koning van Achin in een' groote vertrouwendheid leefden. Alleenlyk deedt hy hun begrypen, dat in een' onderneming, waarvan hun leven scheen af te hangen, zy niet te voorzigtig konden zyn, en dat zy als een groot beletzel daartoe moesten aanzien, dat zy onkundig waren van de route naar Bantam, die omtrent honderd mylen wyd was, op een' gevaarlyke Kust, alwaar men dikwils onder Zee-roovers verviel, die voor Menscheneeters werden gehouden, en van welke men geen grooter gunst, dan een' wreede slaverny, te verwagten hadt. Dog die ysselyke schildery was niet in staat, om hen van voornemen te doen veranderen. Zy beloofden den Kapitein, dat, zoo 't Fortuin hun gunstig was, zy hem mildelyk alle de onkosten zouden vergoeden; en op die verzekering beloofden hun de Malabaren alle hulpe, die zy zouden mogen toebrengen, als namentlyk, alle zeilen by te zullen zetten, en hun van water, levensmiddelen, riemen, vuur-roers, werpspiessen en schilden te zullen voorzien.

Na zulk een gewenscht verdrag, bragten de twee Gevangenen, geduurende den nagt, hunne Metgezellen byeen. Dat verhaal overstelpte hen met vreugde. Zy werden 't zamen eens, zich meester te maken van hunne eige Sloep, die op de Rivier was blyven liggen, of van eenige Indiaansche Barken, die 'er in grooten getale waren. Zy verkooren met meerderheid van stemmen tot hunnen Kapitein *Willem Senescal*, welken zy trouwe en gehoorzaamheid zwoeren. Ook stelden zy onder elkanderen vast, dat, ingevalle iemand van hun de vlugt nam, het de anderen geoorloft zoude zyn, hem den hals te

breken. De Malabaar, die van de besluiten van hun alle 's anderendaags verwittigd werdt, stantvastig schynende te blyven by 't voornemen, om hun behulpzaam te wezen; werdt de uitvoering daarvan tegen den volgenden dag vastgesteld. Vermits egter hunne Sloep zonder Want was, en dat men geweld moest gebruiken, om zich van een' andere Bark meester te maken; voorzagen zy zich, in plaats van wapenen, een iegelyk van een handspaak. De Kapitein raadde hun, den volgenden nagt daar toe te nemen, ofschoon hy verbaasd stont over hun stout bestaan, en dat hy gestadig zich verwonderde, over 't geen zy met zoo weinig magt en zonder wapenen durfden ondernemen.

Midden onder die betuigingen van verwondering was 't, dat het hem in de gedagten schoot, hun te vragen, of *Pietersz*, hun Opper-koopman, mede onder hen zoude zyn. Zy antwoorden hem, dat dezelve daarvan geen' de minste kennis hadt. En inderdaadt, zy hadden begrepen, dat het al te moeyelyk zoude zyn, hem te bergen, vermits hy naauwer bewaard werdt, dan de anderen, en vermits zy ook vreesden, dat men hem niet schielyk genoeg zoude konnen daar krygen. Voor het overige waren zy hem niet zeer genegen, sedert zy van gedagten waren geworden, dat zy een groot gedeelte van hun ongeluk hem te wyten hadden. De Kapitein hun egter aangezegd hebbende, dat hy hun niet behulpzaam zoude zyn, ten zy Pietersz by hun was, en dat hy 't zich op Bantam tot een' eer wilde rekenen, een Amptenaar van belang verlost te hebben; werden zy genoodzaakt, zich aan den Koopman te ontdekken, die van zyne zyde hun voornemen vernam met d' uiterste vreugde. Dog een' andere zwarigheid maakte een' volstrekte verandering in de schikkingen der Malabaren. Zy bespeurden, dat de Inwoonders der Stadt wagt hadden gestelt op den oever, ten einde hunne Gevangenen in 't oog te houden. Dat beletzel scheen hun zoo onvermydelyk te zyn, dat zy geheel en al weigerden, zich te bemoeyen met een' zaak van die aangelegenheid.

De Hollanders, weder tot wanhoop zynde vervallen, stonden, eenige maanden lang, de ondraaglykste elende en verdriet uit. Dag en nagt smeedden zy nieuwe ondernemingen, en hadden de smert, dat zy dezelve daaglyks, door d'eene of andere wederwaardigheid,

vrugteloos zagen uitvallen. Zoo hun nog eenige toevlugt was overgebleven, bestont die alleenlyk in de hoop, van hunne Schepen te zullen zien wederkeeren, om hen vry te koopen, wanneer zy hunne lading zouden hebben bekomen. Somtyds zeiden hun de Inlanders, dat de Koning van Achin voornemens was, vrede met de Hollanders te maken, en hun den vryen Handel toe te staan. Dog zulks was hun verdriet te bespotten; want straks kwamen andere hun verzekeren, dat zy stonden overgebragt te worden naar Achin, alwaar zy gedwongen zouden worden, hun geloof af te zweren, ten zy zy liever voor de Olifanten geworpen, of aan de Portugeeschen tot slaaven verkogt wilden worden. Dat zeggen was egter inderdaad niet anders, dan een gemeen gerugt, en de Gouverneur, aan welken zy deswegens hunne klagten deeden, dreigde alle de gene, die hun zulke fabelen wysmaakten, te zullen straffen. Zelfs verzekerde hy hun, dat de Koning weinig ophadt met de Portugeeschen, dat niettegenstaande de vryheid, welke hy hun toestont, om handel in zyn Landt te mogen dryven, hy nooit nagelaten hadt, hen te mistrouwen. Zyne gedachten deswegens werden ook weldra bewaarheid. Omtrent dienzelven tyd verscheen een Portugeesche Vloot van meer dan zestig zeilen op de Kusten van Achin, om van den Koning te eischen, dat hy hun zeker Eilandt zoude afstaan, alwaar zy voorhadden een' Sterkte te bouwen, onder voorwendzel van hunnen Koophandel te beveiligen tegen de eischen der Hollanders. De Koning sloeg hun 't geen zy van hem, met zoo veel gezag, durfden eischen, volstrekt af; en wilde hun zelfs niet toestaan, versch water uit zyne Rivieren te halen. Dog hy begreep ook teffens, dat, zoo hy niet op zyne hoede was, hy van hun niet minder dan een inval hadt te verwagten. Ondertusschen vertrok de Portugeesche Vloot, zonder iets te hebben ondernomen.

De Hollandsche Gevangenen hadden welhaast gevoel van den goeden uitslag van dat voorval, door 't bevel 't geen de Koning gaf, om hen zagter te handelen. Dog het zelve werdt zoo slegt uitgevoerd, dat een hunner Makkers van een' bloed-gang kwam te overlyden. Midden in die bekommeringen en verdriet kreegen zy op den op den 6 October nieuwe hoop. Eenige van hun een' kleine Bark bespeurd hebbende, die zeilree lag, namen zy alle 't besluit, om zich daar-

van meester te maken. De tyd scheen hun daartoe gunstig te wezen, vermits het nieuwe Maan en het weêr by nagt regenagtig zynde, niet stiptelyk wagt werdt gehouden.

Zy spraken dan af, te middernagt by elkander aan den oever te zullen komen. Zij kwamen ook werkelijk op dien tyd alle byeen, behalven twee, te weten, *Pieter Cornelisz*, en een Onder-stuurman, genaamd *Jan Dood*, die de agterhoede uitmaakten. Men wagtte na hun, geduurende den tijd van een uur. Dog een gerugt, 't geen juist op dien tyd in de Stadt ontstont, bragt die ongelukkige vlugtelingen in d' uiterste verlegenheid. Zij schrikten, als tegen den dood, om hunne twee Makkers te verlaten; en egter, het gerugt toenemende, moedigden zy zich onderling aan, om hunne onderneming voort te zetten. De Barken lagen op eenige tusschenwytte van den oever. Zy begaven zich tot aan hun middel in 't water, om in die te geraken, waarop zy al hun hoop gebouwd hadden. Een van hun begaf zich met het goed in een' kleine Canoo, om zijne Makkers aan den mond der Rivier te gaan afwagten, terwyl een ander op zich nam, het anker te ligten. De zeven, die bleeven, waarvan 'er *Senescal* een was, elk gewapend met een dikke handspaak, tasten de Bark aan, en joegen zeven of agt mannen daar uit, dwingende dezelve over boord te springen; invoegen 'er hun niets overig bleef, dan in allerhaast op te varen naar den mond van de Rivier.

Men was ondertusschen in de Stadt gewaar geworden, dat de Gevangenen onzigtbaar waren geworden, en een iegelyk hadt naar den zynen gezogt. Men was terstont naar de Markt geloopen, alwaar men gemeenlyk eenige Praauwen hadt liggen, waarvan men vreesde, dat zy zich hadden meester gemaakt. Van daar was men naar de Rivier gelopen, alwaar men wist eenige Barken zeilree te liggen. De Indiaansche Matroozen, die aan landt waren gekomen, namen welhaast alle twyfeling weg. Daar verhief zich een groot geschreeuw, en de Malabaarsche Kapitein werdt verzogt, de behulpzaame hand te bieden, om de Vlugtelingen te agter halen. Inmiddels waren dezelve op het tydstip, waarin zy hunne vryheid stonden te krygen, vermits hunne Bark wel weg spoedde; dog eenigen van hun ontzonk de moed, en zy sprongen in 't water, om op 't land zynde te konnen vlugten. De overige, zich te zwak bevindende, volgden

dat voorbeeld, uit vreeze van door het razend volk te zullen om 't leven gebragt worden. Zy liepen dan alle naar een bosch, alwaar zy byna tot een toe by elkanderen kwamen. Die zwemmen konden verkoozen de Rivier over te zwemmen, en hun voordeel met de duisternis te doen, om van zelf weêr in het Dorp te komen. Een van de andere, zich vindende in gevaar van te verdrinken, schreeuwde zoodanig, dat hy de Inlanders met fakkelen naar hem toe deedt komen. Deeze begonden alle wegen te zoeken, minder vervoerd zijnde door haat, dan door medelyden voor die ongelukkigen, als die door de wilde dieren verscheurd, of door de roovers om 't leven hadden konnen worden gebragt. Men riep hun toe, dat zy onbevreesd konden wederkomen; dog, op die belofte weinig staat makende, hielden zy zich verborgen in de doorne-hagen, waaruit zy zonder ontdekt te worden, de geene die hen zogten zagen voorby gaan, roepende, zonder ophouden; „*Komt weêrom, uitzinnige Engelschen*". (Degene, die de Rivier waren overgezwommen, begaven zich naar het Dorp en in hunne wooningen, zonder iemand te hebben ontmoet. Dog die in 't bosch waren gebleven, waren styf van de koude en bloot gesteld voor den regen, die hun te onverdraaglyker viel, vermits zy, om zoo veel te gemakkelyker te konnen vlugten, byna alle hunne kleederen hadden weggeworpen. Toen 't licht geworden was, kwamen twee van hun, vermits hun geen' hoop, om zich te konnen verborgen houden, meer was overgebleven, voor den dag). De Indianen liepen op hun toe met de wapenen in de hand; en ziende, dat de vrees hen weder aan 't vlugten bragt, smeeten zy hunne wapenen weg, om hen moed te doen scheppen. En inderdaad, in plaats van hun eenig kwaad onthaal aan te doen, zeiden zy hun, niet verwonderd te zyn, hen hunne vryheid te zien zoeken; dog dat zy hunne onderneming ligtvaerdig en reukloos vonden in een Landt en op een' Ree, die hun onbekend waren.

Hunne gevangenis zoo lang geduurd hebbende als zy leefden, heeft men nooit narigt konnen bekomen, wat hun lot geweest zy, dan uit een Uittrekzel van een Dagverhaal van „*Reinier Cornelisz*", Stuurman op 't Schip *den Swarten Arend*, varende als Vice-admiraal in de Vloot van den Admiraal *Heemskerk*, die in deezer voegen van hun spreekt: „Aan den Wester-hoek van 't Eilandt Sumatra

„is een' kleine Stadt, genaamd *Tikou*, op de hoogte van veertig „minuten Zuider breette, werwaards zich de Vice-admiraal van de „Vloot begaf, om handel te dryven. Kort daar na ontstont een „groote brand in de Stadt Achin, namentlyk op den 13. January „1602, die, binnen den tyd van twee uuren meer dan twee hon„derd huizen vernielde, onder welkers getal ook was de Logie der „Hollanders, die daarby meer dan viermaal honderd duizend gul„dens kwamen te verliezen. De Vice-admiraal vernam te *Tikou*, „dat 'er Hollandsche Gevangenen van 't Scheeps-volk van den „*Witten Arend* en van den *Swarten Arend* waren. Beide die Sche„pen in de Haven aldaar ingeloopen zynde, werden degene, die „aan land waren gekomen, door verraad overvallen, eenige gedood „en andere gevangen genomen. De Admiraal kreeg van de Inwoon„ders geen beter onthaal. Zy deden hun best, om hem op te ligten. „Doch 't voorbeeld der Hollanders, die aldaar voor hem waren ge„komen, deedt hem op zyne hoede zyn, zoo tegen 't bedrog, „als tegen 't geweld. Zelfs nam hy aldaar een' lading in van twee „en dertig baalen Peper: dog alle zyne poogingen, om de vryheid „der Gevangenen uit te werken, waren te vergeefsch".

REIZE [1]) *van Kaptyn* JAMES LANCASTER [2]) *in den Jaare* 1601.

. . . .
. . . .

Koomst, en Handelinge, te Achen.

Zy verlieten *Sombrero*, den 29 *Mai* (1602); quamen, den 2 *Juni*, in 't gezigt van *Sumatra;* en ankerden, den 6, op de Rée van *Achen*, omtrent 2 Mylen van de Stad. Hier vonden zy, 16- of 18 Zeilen, van verscheiden Landaart: sommige van *Bengale*, andere van *Kalikoet*, genoemd *Malabaren; Guzaratters*, *Peguërs*, en *Pata-*

1) Historische Beschryving, enz. deel II, bl. 9 en v.v.
2) Vervolgens Sir *James*. Hy was een van de Maatschappye, waar aan 't Voorrecht verleend wierd.

ners. Aan boord quamen, twé *Hollandse Kooplieden:* daar gelaaten, om de Taale en gewoontens des Lands te leeren. Deeze verhaalden, dat zy by den Koning zeer welkoom zouden wezen, welke verlangde, den Vreemdelingen aantehaalen; en dat de Koningin van *Engeland*, in deeze Gewesten zeer befaamd was, wegens de groote Overwinningen, welke zy op den Koning van *Spanje* had behaald. Dien zelfden Dagh zond de Generaal, den Kaptyn *Middleton*, met vier- of vyf Edellieden tot zyn gevolg, om by den Koning te gaan; en hem te berigten, dat hy van den Generaal deezer Vloote gezonden was, die Last en eenen Brief had, van de beroemdste Koninginne van Engeland, aan den waardigsten Koning van *Achen* en *Sumatra*. Dat dezelve dus wenste te weeten, of 't zyner Kon. Maj. [1]) welbehaagen ware, Gehoor aan den Afgezant te verleenen, om zynen Brief overteleveren en zynen Last afteleggen; en hem Vrygeleide te geeven, zo voor hem als den zynen, overeenkomstig met de bekende Wet der Volkeren.

De Kaptyn wierd zeer vriendelyk ontfangen, van den Koning: die hem zyn Verzoek ten vollen toestond, en veele Vraagen deed. Hy vergastte hem, vervolgens; en schonk hem, by zyn vertrek, eenen Rok, en Tulband van *Kaliko*, met Goud bewerkt: hier, een blyk van zonderlinge gunste zynde. Aangaande den Generaal, zyn Wil was, dat die eenen Dagh aan boord zoude blyven, om zig van de vermoeijinge der Zee wat uitterusten; en den daaraanvolgenden Dagh, te Lande, ten Gehoore te koomen. Dit konde hy, met zulke volkoome zekerheid doen, als of hy in de Heerschappye, van de Koninginne zyne Meesteresse was. Maar, twyffelde hy aan zyn Koninglyk Woord, Gyzelaars zouden hem, tot zyn volle genoegen, gezonden worden.

Den derden Dagh begaf zig de Generaal, naâr den Wal, verzeld met omtrent dertig der zynen. Aan Land stappende, ontfingen de *Hollandse Kooplieden* hem, en geleidden hem naâr hun Huiz', gelyk 't vast gesteld was: want hy wilde geen Huiz', voor zig neemen, alvoorens hy den Koning gesproken had. Aanstonds daarna quam een Edelman, den Generaal zeer hóffelyk begroeten. Hy

1) Sultan Alaoe'd-din Schah 1585—1603.

verklaarde daarnevens, dat hy van zyne Majesteit quam, en eischte den Brief der Koninginne. Dit weigerde de Generaal. Deeze antwoordde, dat het een Voorrecht des Afgezants was, in die Gedeeltens van de Wereld waaruit hy quam, zyne Brieven aan den Vorste zelfs overteleveren: niet, aan iemant, die deszelfs Persoon verbeeldde. Daarop verzogt de Hoveling, het Opschrift te zien. Dit las hy, en schreef 't af, gelyk ook den Naam der Koninginne; en bekeek het Zégel, zeer ernstelyk. Vervolgens nam hy, met groote Hoflykheid, zyn Afscheid, om verslag van 't voorgevallene te doen.

Eenige oogenblikken daarna, zond de Koning zes groote Elefanten, met veele Trompetten, Trommen, en Vaanen; als mede een groote menigte Volks, om den Generaal naâr 't Hof te geleiden: zulks de Drang uittermaate groot was. De grootste die'r Elefanten, was omtrent 13- of 14 Voet hoog; en had een klyn Kasteeltje, gelyk een' Koets, op zynen Rug, bedekt met Karmosyn-fluuweel. In 't midde van dit, was een groote goude Schótel, bedekt met een stuk Seije, uitneemend ryklyk bearbeid, waaronder 's Koningins Brief gelegt wierd. De Generaal steeg, op eenen anderen Elefant. Eenige van zyn gevolg reeden, insgelijks; en andere gingen te voete. Aan de Poorte des Hofs gekoomen, deed een Edelman stil houden, om 's Konings verder welbehaagen te verneemen: maar keerde aanstonds te rug, verzoekende hem binnen te treeden.

De Generaal quam, in 's Konings jegenwoordigheid. Hy maakte zyn Eerbewyz, na 's Lands-gewoonte; en verklaarde, gezonden te zyn, van de grootmagtigste Koninginne van *Engeland*, om zyne Hoogheid te begroeten, en met hem in Verbond van Vrede en Vriendschap te treeden. Hier viel de Koning den Generaal, in de réden, zeggende, Ik ben verzékerd, dat gy vermoeid van zulke eene zwaare Reize zyt; ik begeere, dat gy neder zit, om u te verfrissen; gy zyt zeer welkoom, en zuld bekoomen, 't geene gy, redelyker-wyze, voor de Zaake uwer Meesteresse kond eischen: want, zy is alle Vriendschap en opregt Onthaal waard, zynde een Prinsses van edele Gemoedsneigingen, voor zo verre de Faam van haar verbreid. De Generaal, bespeurende 's Konings begeerte, bood hem den Brief der Koninginne aan. Hy ontfing dien hartiglyk, en gaf denzelfden, aan eenen Hoveling, by hem staande. 't Geschenk

wierd toen voortgebragt. Het bestond, in eenen Zilveren-Lampetschotel, met een Fontyn daarop, weegende 205 Onçen; eenen grooten Zilveren-Kop; een' ryken Spiegel; eenen Helm, met deszelfs Vederbosch; een' Kóker, met zeer schoone Schietpistoolen; eenen ryken geborduurden Draagband; en eenen Waaijer, van Véderen. Alles wierd van eenen Hoveling aangenomen. Alleenlyk nam de Koning den Waaijer in de hand, en beval eene zyner Vrouwen, hem daarmede te bewaaijen. Dit scheen hem, onder alles van 't Geschenk, 't best aantestaan. Toen zette zig de Generaal op den grond néder, volgens 't gebruik aldaar. Men rigtte een groot Gastmaal aan. Al de Dischgeregten waren, van zuiver Goud; of van een ander Metaal, daar grootelyks ge-acht, genoemd *Tambayk*, zynde een vermenging van Goud en Kóper. Geduurende 't Onthaal dronk de Koning, verheven zittende in eene Gallerye omtrent eenen Vadem hoog van den Grond, den Generaal dikwyls toe, van eenen Wyn genoemd *Rack* (Arak). Deez Drank word van Rys gemaakt, en is zo sterk als eenigen onzer Brandewynen: een weinig is genoeg, om iemant te bevangen. De Generaal, dit bemerkende, dronk met 's Konings verlof, na den eersten Teug, enkeld Water, of daarmede vermengd.

't Feest over zynde, deed de Koning zyne Juffers koomen, om te dansen; en zyne Vrouwen, om daaronder haar Musiek opteheffen. Deeze Vrouwen waren rykelyk uitgedost, en versierd met Ermringen en Juweelen. Dit word eon uitneemende Gunst gerékend: want zy zyn gemeenlyk niet te zien, van iemant, dan van dien, welken de Koning grootelyks wil vereeren. Eindelyk schonk de Koning den Generaal, eenen fynen witten Rok van *Kaliko*, rykelyk met Goud bewerkt; eenen zeer schoonen Gordel, Turks-maakzel; en twé Kritssen, een soort van Ponjerds. Dat alles deed hem een Edelman aan, in 's Konings jegenwoordigheid. Op deeze wyze wierd hy afgevaardigd, met zeer groote Hoffelykheid. Een wierd met den Generaal gezonden, om verkiezinge van een Huiz in de Stad te doen, daar 't hem best bevallen zoude. Dogh hy bedankte, deezemaal, voor die gunste: verkiezende naâr boord te gaan, en den Koning tyd te laaten, om de Brieven der Koninginne te overweegen.

De volgende Reize, dat de Generaal zig naâr 't Hof begaf, had

hy eene lange onderhandelinge met den Koning. Deez betuigde, indien de Voorslagen van Harte quamen, dat hy goede réden had, daarvan wel te denken; dat hij zeer gewillig was toetebrengen, tot het Verbond 't welk haare Maj. met hem begeerde te maaken; eindelyk, dat hy, betreffende den Koophandel, zyne Beveelen aan twé zyner Edelen had gegeeven, om met den Generaal daarover te handelen: beloovende, dat het geene haare Maj. verzogt had, toegestaan zoude worden. Dit wierd van eene andere Gasterye gevolgd: waarna de Generaal vertrok. Den volgenden Dagh zond hy naâr die Edelen, dien de Koning hem genoemd had, om den Tijd voor de Onderhandelinge te verstaan. Een van deezen was, de Opper-Bisschop des Koningryks; een Man van Verdiensten, en zeer groote achting', beide by den Koning en 't Volk: want hy was zeer wyz, en gemaatigd. De ander was een van den Ouden Adel, een Persoon van veel Deftigheid: maar niet zo bequaam, voor Staatshandelingen, als de Prelaat.

Men stelde eenen Tyd vast, ter t' Samenkoomste. De Onderhandelingen wierden, in 't *Arabiës* gedaan. Beide, de Bisschop en de Edelman, verstonden deeze zeer wel. In deeze gelegenheid was een *Jood*, uit *Engeland* medegebragt, welke die Taale in volmaaktheid sprak, van grooten Dienst aan den Generaal. Deez deed veele Eischen, raakende den Vrydom voor den Kooplieden. De Bisschop vroeg, wat Rédenen hy had, om den Koning te doen besluiten, hen zulks toetestaan. Daarop stelde de Generaal voor, de Geneegenheid en Vriendschap der Koninginne; derzelver Gewigt, in 't Beschermen van anderen, tegens den Koning van *Spanje* [1]) den gemeenen Vyand in deeze Gewesten; haaren edelen Moed, in 't weigeren van den Aanbod zyner Staaten [2]); dat zy nimmer zoude dulden, dat eenig Vorst haar in goede Diensten overtrof; dat haare Heirkragten menigte Overwinningen, op den Spanjaarden hadden bevogten, en der *Portugeezen* aanslagen tegens anderen Gewesten hadden verhinderd; dat de Groote Heer van *Turkeye*,

1) De Koning van *Spanje* was toen mede Koning van *Portugal* (gelijk bevoorens aangehaald is) en bygevolg van de Bezittingen in den *Oost-Indiën*.

2) Dit ziet, op 't verwerpen van Huuwelyk met Filips II, door Koninginne Elizabet gedaan.

alreeds gekoomen was in 't Verbond met haare Majesteit, op zeer luisterryke Voorwaarden. Daarbenevens bragt de Generaal veele Rédenen by, belangende de Voordeelen, spruitende uit den Koophandel. Hy wendde voor, dat de Koning niet onbewust konde wezen, van den Voorspoed dien de Koophandel over alle Landen bragt, en van de Vermeerderinge der Inkoomsten des Vorsts, door de Tollen der Waaren; dat het Vermogen een's Staats groeide, na maate van den Rykdom der Onderdaanen, welke door den Koophandel vermeerderd wierd; en dat, hoe gunstiger men den Vreemdelingen ontfing en behandelde, hoe meér de Koophandel bloeide, en bygevolg de Vorst ryker wierd.

Ten aanzien van *Achen*, in 't byzonder, zeide de Generaal, dat deeze Haven zeer wel gelegen was, voor den Handel van *Bengale*, *Java*, den *Molukkos*, en *China*; dat deeze Landstreeken, hebbende hunne Waaren te verkoopen, niet feilen zouden hier te koomen invallen; dat dus des Konings vermogen opreizen, de Handel der *Portugeezen*, en hunne Kragt in de Indiën, allengs verminderen zoude; dat ingevalle zyne Maj., eenige Kunstenaars noodig mogt hebben, hy deezen uit *Engeland* zoude konnen bekoomen, enkeld met hen voor hunne Reize te voldoen, en volle Vryheid te laaten van te rugtekeeren, als zy 't verlangden; dat eenige andere Noodwendigheeden, welke zyn Vaderland uitleeverde, tot 's Konings dienste zouden wezen: in vooronderstellinge, dat zyne Maj. niets zoude eischen, 't welk de Koningin niet met vermaak konde toestaan, of strydig zoude wezen met haare Eere, de Wetten, of haar Verbond met Kristen-mogendheeden.

De Generaal eischte verder, dat zyne Maj. zonder uitstel, eene Afkondiginge zoude laaten doen, dat niemant zyn's Volks den *Engelssen* zoude mishandelen: maar hen, in tegendeel, hunne Zaaken gerustelyk zoude laaten verrichten? Dit wierd aanstonds ingewilligd, zelve zoodanig, daar den Ingezeetenen scherp verboden was, bij Nagt uittegaan, mogten de *Engelssen* zulks zo wel by Nagt als by Dagh doen: enkeld onder deeze verpligtinge, indien iemant van hen op ontydige uuren langs Straat gevonden wierd, zoude 't Gerecht dien te rug, naâr 's Generaals wooninge brengen, en daar overléveren.

Deeze By-eenkoomst eindigende, vroeg de Bisschop den Generaal, om zyne Rédenen en de Voorrechten, dien hy voor den Koopleden in 's Koningins Naame eischte, by Geschrifte te hebben: ten einde het den Koning te laaten zien? Zeggende, dat hy daarop, binnen weinige Dagen, zyn's Majesteits antwoord zoude bekoomen. Vervolgens viel 'er eenig gesprek voor, betreffende de Zaaken van 't *Kristendom*; en men liet het, voor deezen tyd, by veele Gelukwenssingen.

't Ge-eischte Geschrift aan hen ter hand gesteld zynde, vervoegde zig de Generaal, ter naaste reize, naâr 't Hof. Zig geplaatst vindende voor den Koning, in een Haanegevegt (een van de grootste Vermaaken deezes Monarchs) zond hy zynen Tolk, om zyne Ootmoedigheid aan den Vorst afteleggen, met verzoek, zig de Zaake te er-inneren, waarover men in t' Samenkoomste gewbest was. Daarop riep de Koning den Generaal, en zeide hem, dat hy gewillig was in een Verbond met haare Majesteit te treeden; dat hy 't, van zyne zyde, onschendbaar zoude nakoomen; en dat deszelfs Eischen, en de Artykelen, door eenen zyner Geheimschryveren geschreeven, en van hem zelfs bekragtigd zouden worden. Vyf- of zes Dagen daarna, ontfing 't de Generaal ook, uit Konings eigen hand, met menigte gunstige Betuigingen.

De voornaamste Deelen van 't Verbond waren, 1, dat de *Engelssen* vry Inkoomen en Handel zouden hebben; 2, dat hunne Goederen vry van in- en uitgaande Rechten zouden zyn; 3, dat hunne Scheepen, Goederen, en Manschap, in geval van Schipbreuke, vry zyn, en alle Hulpe te *Achen* genieten zouden; ten 4, dat zy Vryheid zouden hebben, om Uitterste Wil te maaken, en van hunne Goederen te beschikken, aan dien 't hen behaagde; ten 5, dat alle Overeenkoomsten van Koop en Handel bevestigd, en bevél ter Betaalinge gegeeven zouden worden; ten 6, dat zy Gerichtspleeginge over hunne Misdadigers zouden oeffenen; ten 7, dat men Recht zoude doen, wegens den Inboorelingen, voor Beleedigingen hen aangedaan; ten 8, dat hunne Goederen niet opgehouden, nog Pryz' daarop gesteld zouden worden; en ten 9, dat zy allerwegen Vryheid van Gewisse zouden hebben.

Dit Verbond van Vrede en Vriendschap vastgesteld zynde, wa-

ren de Kooplieden geduuriglyk bezorgd, om Péper ten Laadinge der Scheepen te bekoomen. Men bequam evenwel, maar klynen Voorraad, ter oirzaake van den laatsten slegten Oogst. Eenige der Inboorelingen gaven te kennen, dat men, in eene Haven, genoemd *Priaman*, omtrent 150 Mylen van daar, aan 't Zuid-einde van 't Eiland, eene klyne Scheeps-laadinge zoude konnen bekoomen. Men zond 'er de *Susanna* naâr toe, met Kaptyn *Middleton*, en Opperkooplieden.

Geen weinig waren zy benadeeld, door 't verkeerd berigt van Kaptyn *John Davis*, Opper-stuurman der Vloote. Deez had den Kooplieden, voor hun vertrek van *Londen* gezegt, dat men 'er Péper konde hebben, voor vier *Spaansse Reaalen* van agten, het Quintaal: nu kostte 't hen meest, twintig. Dit bragt den Generaal, in groote verlegenheid, hoe zyne Scheepen te laaden, en zyn goed Geloof te behouden; zo wel, als de achtinge zyner Reederen te ondersteunen, en de Eere zynes Lands te bewaaren, ingevalle hy leeg uit den *Indiën* moest keeren. Daarenboven waakte de *Portugeesse* Afgezant, op elken stap dien hy deed: onge-acht deez, geenerwegen, ingang by den Koning had. 't Laatst, dat die ten Hove was geweest, had hy verlof gevraagd, om eene Faktoorye opterigten, en een *Fort* aan 't Inkoomen der Haven te bouwen: onder voorgeevinge, van de Goederen zyner Kooplieden te beveiligen, dewyl de Stad aan brand onderhevig was. Maar de Koning antwoordde hem, „Wil uw Meester eene Doghter aan mynen Zoone geeven, „dat hy zo bezorgd voor 't behoud mynes Lands is? 't Behoefd „niet, ten Koste van 't bouwen een's Forts te zyn. 'k Hebbe een „bequaam Huiz daartoe, Landwaarts in, twé Mylen van deeze „Stad. Dit wil ik hem, voor 't gebruik zyner Faktoorye laaten: zy „zullen 'er, buiten vreeze van Vyand of Vuur wezen, dewyl ik „hen beschermen zal."

Vervolg van de Handelinge van LANCASTER *te* ACHEN, *enz.*

Weinig daarna viel 'er een *Portugeez* Schip in, gelaaden met Rys, uit de Haven van *Bengale*. De Kaptyn daarvan, ging by den

Afgezant zynes Land-aarts, t'Huiz leggen. Een Indiaan, hem toebehoorende, quam aan de Huizinge der *Engelssen*, Hoenderen veilen. De Generaal, hem voor eenen Verspieder houdende, beval hem wel te ontfangen, en dat men zyne Hoenderen altyds rykelyk zoude betaalen. Ten laatste nam de Generaal eene gelegenheid waar, om met hem te spreeken. Vraagende van waar hy quam, en uit welk Land hy was, voegde hy er by „Een Jongman van uw Gelaat, verdiend betere Bedieninge, dan Hoenderen te loopen veilen." De Indiaan antwoordde, *Myn Heer! Ik diene den Portugeessen Kaptyn, en ben nog Slaaf nog Vry, maar wel Vrygeboren. Zo lang ben ik by hem geweest, dat hy my nu gedeeltelyke zyn eigen rékend: want die Land-aart is zo vermogend, dat men hen niets betwisten kan.* De Generaal voerde hem daarop toe, „Indien de Vryheid zo kostelyk „by u is, zyt gy waardig dezelfde te bekoomen. Wat wilt gy voor „dien doen, die u uwe Vryheid wil bezorgen, en u bevryden, van „daarover met uwen Meester te pleiten"? *Vryheid! Myn Heer* (antwoordde de Indiaan) *is zo kostelyk als 't Leeven. Myn Leeven wil ik waagen, voor dien die my zodanige Weldaad bewyst. Leg my eenigen Dienst op, welke ik U kan bewyzen; en myne Wilvaardigheid, zal myne Betuiginge sterken.* „Wel-aan! (hernam de Generaal) gy be„weegd my, om te beproeven of gy opregtlyk spreekt. Wat zegt de „Afgezant, van my en myne Vloote; en wat beoogd hy"? De Indiaan gaf ten antwoord. *Myn Heer! Hy heeft eenen Verspieder, aan Boord van alle uwe Scheepen gehad: eenen* Chinees, *die geduuriglyk omgang met uw Volk houd. Deez heeft hem niet alleen Afschryvinge gegeeven, van uwe Scheepen, en derzelver Laadinge, maar ook van al derzelver Geschut, en hoe dit gesteld is, met den staat uwer Manschap aan Boord. Hy vind uwe Scheepen sterk, en wel voorzien: maar, ter oirzaake der ziekte, houd hy ze zwak van Volk, en gemaklyk, by verrassinge, met geringe Magt wegh te neemen. Dus meend hy, binnen weinige Dagen, dat Berigt naâr Malakka te zenden, ten einde zodanige Magt te verkrygen om uwe Scheepen op hun vertrek te overvallen.* „Uw Afgezant is zo gek niet (zeide de Generaal lachende) „als gy hem verbeeld: want hem is genoeg bekend, dat ik weinig „bezorgd ben, voor al de Kragt welke de zynen daar gints hebben. „Hy zoekt maar, u en elk wys te maaken, dat de *Portugeezen* zo

„sterk zyn, als zy wel geerne wilden weezen. Maar, ga uwes Weghs! „Koom somtyds, en verhaal my vorder, wat de Afgezant uitvoerd, „en wanneer hy dat Berigt naâr Malakka zal zenden. En hoewel „'t my weinig verscheeld, die dingen te weeten, zo zal ik u uwe „Vryheid bezorgen, ter oirzaake uwer Goede wille."

De *Indiaan* ging, met alle tékenen van vergenoeginge heenen. *Lancaster* bedroog zig niet, in 't gevoele 't welk hy van hem had. 't Geen de Afgezant den eenen Dagh deed, wist hy den anderen. De Guit speelde zyne rolle zo meesterlyk, dat niemant in 's Afgezants huizinge, nog by den Engelssen zelfs, 'er achter quam. Hy had alle de noodige Eigenschappen, van een' Verspieder: zynde ergwaanend, agterhoudend, behendig, en listig; en hy vertrouwde niemant het geheim. Hy openbaarde zig alleen, aan den Generaal: houdende zig voorts zo onnozelyk, als of hy 's Generaals vraagen, maar toevalliglyk beantwoordde. Want hy vreesde, dat het geheim van 't Hoenderverkoopen, by den *Engelssen* uit mogt breeken: 't geen ten voorwendzel diende, van zynen ommegang tot hunnen 't.

De Koning verhaalde eens, met den Generaal in gesprek zynde, dat de Koning van *Siam* hem eenen Afgezant gezonden had, wegens eene onderneeminge op *Malakka;* en welke Zeemagt hy denzelfden woude byzetten, ingevalle hy dien dienst deede: want de Koning van *Achen* is vermogend, een groot getal Galeijen te wapenen, als hy 'er vier- af vijf Maanden tijd toe heeft. Dit voorstel ondersteunde de Generaal, met veele rédenen; en nam hieruit gelegenheid, 't stout gedrach des *Portugeessen Afgezants* aantehaalen: zeggende, dat deeze maar als een Verspieder gekoomen was, om de kragt zyn's Ryks te ontdekken. *Ik ben 't wel bewust* (zeide de Koning) *'t zyn myne Vyanden, gelyk ik van hen moet wezen. Maar, hoe koomt gy dat te weeten?* De Generaal antwoordde, dat de Afgezant Verspieders rond-om hem hield, om alle zyne bedryven te ontdekken, en in zyne voorneemens te dringen; dat hy, onder andere, een Besték van zyne Scheepen had doen maaken, om het naâr Malakka te zenden, ten einde van daar Magt te bekoomen, en hem te overvallen. *Hebt geen vreeze van gevaar, uit dien Oord* (zeide de Koning): *want al 't geweld, 't welk zy te* Malakka *hebben, is niet bequaam u eenig ongeval te baaren.* „Ik vreeze hun Magt niet

„(antwoordde de Generaal) maar wel, hen te zullen mischen: want, „zo dra zy berigt zullen hebben, van myn Uitloopen, ben ik ver„zékerd, dat zy in hunne *Havens* zullen snellen, zulks 't my niet „mogelyk zal wezen, hen te ontmoeten. En deswegens zoude ik „uwe Maj. bidden, twé van 's Afgezants Dienaars te doen aanhou„den, die binnen drie Dagen, niet van hier, maar uit eene uwer „andere Havens zullen vertrekken, daar zy een Vaartuig zullen „huuren, om zo veels te zékerder overtegaan. Indien uwe Maj. hen „daar aanhoude, zal zy eenigen hunner Aanslagen ontdekken".

Wel aan! Laat my hun vertrek weeten (zeide de Koning wederom) *en gy zuld zien*, *wat ik voor u doen wil.* De Generaal voorts, van zynen Hoender-man, deswegens berigt bekoomen hebbende, gaf 'er den Koning kennis van. Twé Dienaars des *Portugeez*, vertrokken met hun's Meesters Brieven, naâr eene Haven, omtrent 25 Mylen van *Achen.* Daar huurden zy een Vaartuig, en gingen t' Scheep. Een snel Zeiler agterhaalde hen, zo dra zy over de Baare, eene Myle van de Stad stáken. Men vroeg hen, van waar zy quamen en waar zy naâr toe gingen? Zy antwoordden van *Achen*, en aan den *Portugeessen-Afgezant* te behooren. De Gerichts-ambtenaar wendde voor, dat zy Dieven moesten wezen, en hunnen Meester bestolen hebben: dus zoude hy hen daarnaâr toe zenden, om zig te verantwoorden. Dit geschiedde. Maar, men droeg zorge, om zig van hunne Bescheiden te verzékeren.

De Koning gaf den Generaal kennisse, van den Inhoud; en de *Indiaan* quam vervolgens, daaghlyks, zyne Hoenders veilen: gelyk hy bekende, met zyn's Meesters weeten. Onderwyl naderde *September*, 't Jaargety waarin de Generaal meende uitteloopen. De Afgezant had verlof verworven, om te vertrekken. Zo dra de Generaal dit verstond, ging hy naâr 't Hof, daar de Koning in 't midde zyner gewoone Vermaaken zat. Hy zond zynen Tolk, om de Eere van een Gehoor te verzoeken. Aanstonds riep de Koning hem, en vroeg wat van zyn begeerte was? De Generaal zeide, dat hy zo veele Gunsten van zyne Hoogheid genooten had, dat het hem aanmoedigde, nog eene van zyne Maj. te verzoeken. *Wat is 't*, (zeide de Koning) *zyn 'er nog meêr* Portugeezen *naâr* Malakka *gegaan*, *om uwe Maatregelen te verhinderen?* „Ja (antwoordde de

„Generaal): de Afgezant zelfs heeft uwer Majesteits verlof, om te „gaan, als 't hem behaagd; en hy heeft besloten, over vyf Dagen „te vertrekken". *En wat wild gy hebben, dat ik daarin doe?* zeide de Koning. „Enkeld hem 10 Dagen te houden, tot ik met myne „Scheepen vertrokken ben": gaf de Generaal, ten bescheid. *Wel nu!* (zeide de Koning, lachende) *dan moet gy my, op uwe te rugkoomste, een zoet* Portugeez-Meisje *medebrengen; en dan zal ik tevreden zyn.* De Generaal maakte voorts, allen haast welken hy konde. Hy liet den Kooplieden, onder 's Konings beschermiŋge, tot zyne wederkoomste; met bevél, midlerwylen zo veel Péper te koopen, als zy konden: om den *Ascension* te vollaaden, die meêr dan drie-vierde deelen Laadings binnen had. Drie Scheepen vaardig zynde, was de Kaptyn van een *Hollands-Schip* [1]) hier op de Rée leggende, begeerig den Generaal op deezen Togt te verzellen. 't Was een Schip van 200 Ton; en 't had zo weinig Geld, om in te koopen, als de *Engelssen.* Deswegens was hy aanstonds vaardig, op 't aanbod van een agtste, in 't geene bekoomen zoude worden. De Generaal, affscheid van den Koning neemende, stelde hem voor, Messieurs *Starkey* en *Styles*, twé zyner Opperkooplieden, om midlerwyl den Handel te dryven; en zy wierden gunstelyk, onder zyne Beschermingе genomen. Hy zette, den 11 *September* 't zeil, naâr de Straate van *Malakka.*

Na zyn vertrek hield de *Portugeesse-Afgezant* daaghlyks aan, om te vertrekken. Men stelde, onder allerlei voorwendzels, zyn *Pasport* uit. De Koning zeide hem zelfs, ten laatste, wyl de *Engelsse-Afgezant* met zyne Scheepen in Zee was, dat deez hem zoude konnen aantreffen, en mishandelen; en hy antwoorde, daarvoor niet bedugt te wezen, wyl zyn Fregat zo wel zeilde, dat hy hem niet vreesde al had hy maar een's Schips lengte vooruit. Eindelyk verwierf hy 't, 24 Dagen na *Lancaster* Zee gekoozen had. Dit was den *Engelssen* zeer voordeelig: want, ingevalle hy bevoorens vertrokken ware, zouden allen Scheepen, door ligte Vaartuigen van *Malakka*, gewaarschouwd zyn geworden. Nu lag hy 25 Mylen van deeze Stad zelfs, zonder dat het 'er bekend was.

1) De Kaptyn van dit *Hollands-Schip* was genoemd, *Spilberge*: volgens *Purchas.*

Den 3 *Oktober*, ontdekten zy een Zeil. 't Was tegens den Nagt; en men verspreidde zig, anderhalve Myle van malkanderen, op dat het hen in de Duisternisse niet ontglippen mogt. 't Verviel onder den *Hektor*, die 'er eenige Stukken op losbrandde. Dit deed 'er de andere Scheepen, mede op-af koomen. Men beschoot het eenigen tijd; en 't wierd vervolgens gestaakt, uit vreeze, dat het in den grond geboord mogt worden. Met het aanbreeken van den Dagh, viel de Kaptyn, met eenigen in de Sloepe, en quam zig vrywilliglyk overgeeven. De Generaal nam aanstonds alle voorzorge, om de Plunderinge voor te koomen. Hy deed den voornaamsten Persoonen, op zyne Scheepen verdeelen; en uit deezen vier der zynen op de Pryz' overgaan, die niemant duldden overtekoomen: zo om 't Plunderen te beletten, als wyl zy verantwoorden moesten, voor 't geen aan 't Gewigt en de Verdeelinge zoude koomen te ontbreeken. 't Schip wierd ontlaaden, door deszelfs eigen Bootsman en Matroozen, zonder eenige hulpe der *Engelssen:* deeze ontfingen alleen, de Goederen in hunne Booten, en voerden ze aan Boord der aangeweeze Scheepen. In vyf- of zes Dagen, haalde men 'er dus uit, 950 Baalen *Kalikos* en *Pintados*, benevens menigte andere Koopmanschappen. Daarenboven was 'er, een groot getal Rys en andere Goederen in, waarvan de *Engelssen* weinig werk maakten. Een Storm, vervolgens opkoomende, bragt men al 't afgeligte Volk wederom op de Pryz'; en men verliet haar, reidende op haar Anker. Dit Schip, groot 900 Ton, was van *St. Thoma* [1]) in de Baaije van *Bengale*, en ging naâr *Malakka*. Daar waren meêr dan 600 Persoonen op, zo Mans, Vrouwen, als Kinderen. Nimmer wilde de Generaal aan haar Boord gaan, zo wel om den zynen, als om zynen Rêderen, niet te doen denken, dat hy zyn eigen belang behartigde. Hy was zeer verheugd, over deezen Winst, welke alle zyne ongeleegendheeden vervulde. Nu was hy niet meêr verlegen, om Geld, maar om eene Plaatsse, waar hy 't overige der Goederen, tot de Aankoomste van Scheepen uit *Engeland*, in veiligheid zoude konnen laaten.

---

1) *St. Thomas*, of *Meliapor*, by *Madras*. PURCHAS zegt, dat het de *Karak* was, van *St. Thoma* in *India*.

Den 22 *October* keerde men, naâr *Achen*. Onderweg viel een zwaare Hooz, digt by den Admiraal, en bragt hem in groot gevaar. Deeze Waterspuiten schieten plotsling, met ongemeen geweld, uit de Lucht: niet dropsgewyze, maar als een volle Stroom. Zulk eene zoude een Schip in den Grond slaan, indien zy 'er op viel. Zy duuren, somtyds, wel een quartiers-uurs lang; en doen de Zee schuimen, tot eene ongemeene hoogte, door 't geweld haarer Schok.

Te rugkoomst te Achen, *en handel* op Java.

Den 24 *October*, wierp de Vloot wederom 't Anker, in de Haven van *Achen*. De Generaal aan Land koomende, vond alle den Kooplieden in welstand. Zy roemden grootelyks, 't onthaal 't welk zy midlerwyl van den Koning genooten hadden. Deswegens zogt de Generaal, uit de veroverde Goederen, 't geen hy oirdeelde den Koning best te lykenen. Hy schonk het, by wege van Erkentenisse, op zyne koomst' ten Hove. De Koning ontfing het, verwelkoomde den Generaal, en scheen zeer verheugd, over den goeden uitslag tegens den Portugeezen. Maar hy voegde 'er by, dat de Generaal 't beste had vergeeten, 't geene hy hem aanbevolen had: naamelyk, een aartig *Portugeez-Meisje*. De Generaal gaf daar op ten antwoord, dat hy 'er geene ontmoette, de Eere waardig hem aangebooden te worden. Waarop de Koning zeide, indien 'er iets in zyn Koningryk was, 't geen hem behaagen konde, dat hy 'er zynen Goeden-wil mede vergelden zoude.

De Generaal beval voorts, den Kooplieden, al de Péper, Kaneel, en Nagelen, welken zy ondertussen opgekocht hadden, aan boord van den *Ascension* te laaten brengen. Schaars was 't, des Schips volle Laading. Dit Jaar, viel 'er ook niet meêr te hoopen. De Generaal was deswegens voorneemens, naâr *Bantam*, op *Java*, te gaan: daar hem berigt wierd, dat hy zig voordeeliglyk van zyne Waaren zoude konnen ontdoen, en overvloed van Péper bekoomen, ten rédelyker Pryze dan te *Achen*. Voor zyn vertrek, begaf hy

zig naâr 't Hof, en had een lang gesprek met den Koning: die hem eenen Brief, geschreeven in 't *Arabiës*, voor de Koninginne mede gaf. Het Geschenk voor haare Majesteit, daarbenevens bekoomen, bestond in drie ryke Stukken Goud-Láken, uitmunttend bearbeid; en in eenen Ring, met eenenzeer schoonen Robyn. Eenen anderen Ring, met eenen Robyn, bequam de Generaal. Toen deez zyn Afscheid nam, zeide de Koning hem, *Hebt Gylieden de* PSALMEN DAVIDS *ook*, *onder* u? De Generaal antwoordde, ja, en dat zy dien dagelyks zongen. *Dan wil ik* (zeide de Koning) *en deeze Edelen die om my zyn*, *eenen Psalm tot Gode*, *voor uwen Welstand zingen.* Zy deeden 't zeer plegtiglyk. Dien ge-eindigd hebbende, zeide de Koning nogmaals, tegens den Generaal, *Ik begeere*, *dat Gy ook eenen Psalm zingt*, *schoon 't in uwe Taale is.* Dus zongen zy, met hun twaalf *Engelssen*, waaronder den Schryver deezes, eenen *Psalm.* De Koning deed hem voorts, alle Vriendschap: wenssende, dat Godt hem op zyne Reize zégenen mogt, en in veiligheid naâr zyn Vaderland geleiden. Hy voegde 'er by, *Als uwe Scheepen vervolgens*, *wederom in deeze Haven koomen*, *zullen zy 'er 't zelfde goed Onthaal vinden*, *'t welk gy 'er tot hiertoe beproefd hebt.*

Men verliet *Achen*, den 9 *November*, sterk drie Scheepen, de *Draak*, de *Hektor*, en de *Ascension.* Twé Dagen daarna wierd de *Ascension*, met Brieven des Admiraals, over de Kaape naâr *Engeland* afgevaardigd. De twé andere Scheepen hielden 't, langs *Sumatra*, naâr *Bantam*: tragtende onderwegen, de *Susanna* aantetreffen, die te *Priaman* gezonden was. Op deezen koers vervielen zy, 's Nagts, tussen zékere Eilanden. Men konde niet begrypen, hoe zy hier quamen, zonder die bespeurd te hebben. Dezelfde lagen, zeer na aan de Kuste, en waren zeer laag. De Zee was 'er zo vol Banken en Rotzen, dat zy in 't uitterste gevaar waren, voor 'er zig uit te konnen redden. Zy liepen, voor de derdemaale, door de *Linië*; en quamen, den 26 *November*, te *Priaman.* De *Susanna* had hier bekoomen, omtrent 600 Bahars Péper, en 66 van Nagelen. Péper kostte hen hier minder, dan te *Achen*: on-aangezien zy daar omstreeks niet groeid, maar gebragt word, van *Manangeabo*, een Plaats 8- of 10 Mylen landwaarts in gelegen. *Priaman* leverd geene andere Waaren: maar, daar is een goede menigte stófgoud,

't welk uit het Zand der Rivieren gewaschen word, na de Overstroomingen die uit de Gebergtens valt. 't Is een schoone Plaats, ter Ververssinge, en zeer gezond. De Lucht is 'er uitnemend goed, on-aangezien zy op 15 Minuuten van de *Linië* legt.

Voorraad ingenomen hebbende, beval de Generaal den Kaptyn van de *Susanna*, zyne Laadinge Péper te verhaasten, en dan naâr *Engeland* te keeren. Men vertrok, den 4 *Desember*, naâr *Bantam*. Den 15 zeilden zy, in de Straate van *Sunda*; en quamen, ten anker, onder een Eiland, drie Mylen van die Stad, genoemd *Poelo Pansa*. Den volgenden Morgen liepen zy, op de Rée van *Bantam*: onder zodanigen gedonder van hun Geschut, dan daar nooit bevoorens geklonken had.

De Generaal zond, den 17, Kaptyn *Middleton* naâr den Wal, om den Koning bekend te maaken, dat hy wegens de Koninginne van *Engeland* afgevaardigd was, en daarvan byzonderen last, benevens eenen Brief had: verzoekende, zyner Majesteits vrygeleide, om dien afteleggen. De Koning antwoordde, zeer verheugd over zyne Koomste te wezen; en zond te gelijk eenen Edelman, met den Kaptyn te rug, om den Generaal te verwelkoomen, en naâr Land te verzellen. Op 't Hof koomende, vond hy den Koning (een Kind van 10- of 11 Jaren) zittende in een rond Vertrek, met 16- of 18 Edelen, op eenigen afstand van hem. Na 't Eerbewyz afgelegt te hebben, verwelkoomde de Koning den Generaal: die, na eenige Redeneeringen over zynen Last, den Brief der Koninginne in 's Konings hand overleverde, benevens een Geschenk van Zilverwerk, en andere Dingen. De Koning ontfing het, met bly gelaat; en wees den Generaal, ter vordere By-eenkoomste, tot eenen zyner Edelen, die 's Ryks-bestuurder was. Anderhalf uur met deezen, over verscheide Zaaken gesproken hebbende, ontfing dezelfde, den Generaal en den zijnen, onder 's Konings bescherminge: om te Lande te mogen koopen en veilen, zonder eenige verhinderinge: met verzékeringe, dat hy 'er zo vry zoude wezen, als in zyn eigen Land. Dit wierd, door de overigen der Edelen bevestigd. Kortheids-halve slaat de Schryver, veelen anderen Dingen over, die by dit gehoor voorvielen: wyl zyn Oogwit alleen is, bytebrengen, op welke wyze, de Handel 't eerst in den *Oost-indiën* gevest wierd. De Ko-

ning gaf den Generaal vryheid, een Huiz te verkiezen, daar 't hem best geviel. Dus bragten de Kooplieden, in twé Dagen, de Goederen te Lande, en vingen den Handel aan. Maar een der Edelen quam den Generaal berigten, de Gewoonte te zyn, eerst den Koning, voor den Onderdaanen, te voorzien. De Generaal was 'er mede te vreden, als vernomen hebbende, dat het Hof eenen rédelyken Pryz gaf, en zeer wel betaalde.

De Koning, bediend zynde, dreeven de Kooplieden den Handel voort. In vyf Weeken tyds verkogten zy, meêr Goederen, dan noodig was, om de Laadinge der beide Scheepen te betaalen. Zy bequamen hier, 276 zakken Pépers, elk van 62 Pond, tot zesd'halve Reaal van Agten [1]) buiten 't Ankergeld en 's Konings Tol. By overeenkomste, met den *Shah Bandar* [2]) was 't Ankergeld, voor beide de Scheepen, op 1500 die'r Reaalen gerékend; gelijk ook eene Reaal, op elke Zak, voor Tol. De Handel wierd zeer gerustelyk gedreeven: on-aangezien de *Javaanen* gerékend worden, voor zwervende Dieven en Beurzesnyders, zo groot als 'er in de Wereld zyn. Dogh de Generaal had, na eene of twé Ondervindingen, magt van den Koning bekoomen, elk te dooden, dien hy 's Nagts aan zyne Huizinge betrapte. Dus leefde men, na vier- of vyf Voorbeelden gesteld te hebben, in Vrede en Rust: hoewel men niet naliet, 's Nagts zorgvuldiglyk te waaken.

De Péper wierd aan boord gebragt, na maate men die inzamelde. Dus waren de Scheepen, den 10 *Februari* 1603, volkoomen geladen, en gereed ten vertrek. Ter zelver tijd viel Kaptyn *Middleton* ziek, op den *Hektor*. Van 't begin der Reize, had de Generaal over-en-weer 't gebruik, als hy zelfs aan den Wal was, dat de Kaptyn van den Vice-admiraal aan boord bleev': op dat zy, beiden te gelyk, niet buiten bedieninge stonden. De Generaal, te Lande zynde en zyn' Ziekte verneemende, quam t' Scheep om hem te bezoeken, en vond hem zwakker, dan hy zig zelfs oirdeelde. d'Ondervinding, in deeze heete Landstreeken, had het geleerd. 't Ging hier ook zo, met Kaptyn *Middleton:* hoewel hy toen, gaande en staande was,

1) Een *Reaal* van *Agten*, is *Vier Schellingen* en eene *Six-pence Sterling*. PURCHAS.

2) *Shah Bandar*, betékend Koning der Haven. In eenen strikten zin is hy, Opperbewindsman der Tollen.

stierf hy 's Morgens ten 2 uuren. De Generaal, evenwel vaardig ten vertrek, deed de Pinasse, van omtrent 40 Ton, met Koopmanschappen laaden. Hy zette 'er 12 Man op, met eenige Kooplieden; en zond haar naâr de *Molukkos*, om daar te handelen en eene Faktoorye opterigten, tegens de te rugkoomste van de naaste Afscheepinge, uit *Engeland.* Te *Bantam* wierden 8 Man en drie Faktoors, onder 't opzigt van Mr. *William Starkey* gelaaten. Deeze moesten de Waaren venten, welke men achter liet; en Laadinge opkoopen, voor den naast verwagt wordenden Scheepen. De Generaal ging voorts naâr 't Hof, om afscheid van den Koning te neemen. Men léverde hem eenen Brief over, beneevens een Geschenk, voor de Koninginne: bestaande uit eenige zeer schoone *Bezoar-steenen.* Voor hem zelf, ontfing hy, een zeer schoone *Javase-Dagge*, in veel Achtinge aldaar; benevens eenen goeden *Bezoar-steen*, met eenige andere Dingen. In deezer voegen wierd hy, met veel Eerbewyz afgevaardigd.

De in deze reisbeschrijving bedoelde brieven van Koningin Elizabeth en van den Atjeschen Vorst, die ons een proef geven van officiëele correspondentie tusschen een Westersch en een Oostersch Hof in die dagen, heb ik hier curiositeitshalve bijgevoegd.

Brief van Koninginne ELIZABET, *aan den Koning van* ACHEN.

ELIZABET, door Godts Genade, Koningin van *Engeland*, *Vrankryk*, en *Irland*, Beschermster des Kristelyken- Geloofs- en Godtsdienstз. Aan den Grooten en Magtigen Koning van ACHEN, enz., in 't Eiland *Sumatra*, onzen goeden Broeder, Groete!

De eeuwige Godt heeft, na zyne Godtlyke Wysheid en Voorzienigheid, zyne Zégeningen en de Goederen zyner Scheppinge geschikt, ten gebruike en ten onderhoud van 't Mensselyk-Geslachte: zodanig, dat dezelfde, on-aangezien zy in de verscheide Ryken en Landstreeken der Wereld voortkoomen, tot in de verdste Plaatssen des Aardbodems verspreid worden, door de Schranderheid der Menssen, bewoogen van den Invloed des zelfden Almagtigen Scheppers. Ten

einde, even daarin, onder allen Volkeren, zyne wonderbaare Werken mogen uitblinken, heeft Hy 't dus geschikt, dat het eene Land 't andere van nooden kan hebben; niet enkeldlyk, ter t'Samenhandelinge en Verwisselinge hunner Koopmanschappen en Voortbrengselen, waarvan de eene Gewesten overvloeijen en de andere gebrek hebben: maar om dus Geneegenheid en Vriendschap, onder allen Menssen te baaren. Eene Zaak, die van aart Godtlyk is.

By die overweegingen, regt edele Koning, is te gelyk de eerwaarde en oprechte Koninglyke Faam, tot hier verspreid, van uwer Hoogheids heusse en edele Gewoonte, in 't ontfangen der Vreemdelingen, die in uw Koningryk, met Vriendschap en Vrede, ten Koophandel koomen, voldoenende uwe wettige Rechten. Dus zyn wy bewogen geworden, vryheid te geeven, aan deeze onze Onderdaanen, die met loffelyke en goede begeertens t'Zeil gaan, om uw Koningryk te bezoeken, en Handel met uwen Onderdaanen te dryven: onge-acht alle de Gevaaren en Rampen der Zee, eigen aan zulke eene Reize, de grootste, die 'er in de Wereld gedaan kan worden, welke zy voorneemens zyn onder Godes Hulpe te doen. Indien hunne Aanbieding, door uwe Hoogheid, met zodanige Toegeneegenheid en Gunste, gelyk wy van zulken vermogenden en grootmoedigen Vorste vertrouwen, ontfangen worden, belooven wy, dat gy nimmer, in volgenden Tyd, oirzaake zuld hebben u deswegens te beklaagen, maar veel eêr te verheugen. Hun Handel zal trouw, hun ommegang zéker zyn. Wy hoopen, dat zy u daarvan, zodanige goede Proeve zullen geeven, dat dit Beginzel een geduurzaame Bevestiging van Vriendschap, tussen onze wederzydse Onderdanen zal zyn: door 't overvoeren, van zodanige Dingen en Koopmanschappen, uit ons Gewest, als gy noodig mogt hebben. Uwe Hoogheid zal dus zeer wel bediend, en beter vernoegd worden, dan gy bevoorens geweest zyt, van den *Portugeezen* en *Spanjaarden*, onze Vyanden: die alleen, en geene andere uit onze Luchtstreeke, uwe en andere Koningryken van 't Ooste bezogt hebben, niet duldende dat de andere Volken zulks zouden doen: eischende, Monarchen, en volstrekte Heeren te zyn van alle deeze Koningryken en Landstreeken, als hun eigen Overwinst en Erfdeel, gelyk blykt by hunnen grootsen Tytel in hunne Geschriften: maar waarvan de

bespotlykheid, laatstlyk, maar al te klaar onder ons gebleeken is. Uwe Hoogheid, derzelver Koninglyk Huiz, Vaders, en Grootvaders, hebben dit mede, door Godes gunste en hunne Dapperheid ondervonden, niet enkeld in 't Verdédigen hunner Koningryken, maar in de Oorlogen welken zy tegens den *Portugeezen*, in deezer Bezittingen voerden: inzonderheid te *Malakka*, in den Jaare 1575 der Verlossinge, onder 't Beleid uwes dapperen Veldheers *Ragamakota*, tot hunne groote Schaade, en ter onsterflyke Eere uwer Hoogheids Kroone en Koningryks [1]).

Indien 't uwe Hoogheid dan behaagd, in derzelver Gunste en Goedheid, en onder uwe Koningl. Beschermingе en Verdédiginge, deeze onze Onderdaanen te neemen, zulks zy vryelyk hunnen Handel dryven en Jaarlyks vervolgen mogen: dan heeft den Brenger, Bevelhebber deezer vier Scheepen, volkoomen Bevel, met uw Hoogheids verlof, eenige Faktoors te laaten, en eene vaste Faktoorye in uw Koningryk opterigten, ten dienste der Vloote, die op de te rugkoomste deezer, vertrekken zal. Deeze Faktoors zullen, de Taale en Gebruiken uwer Onderdaanen leeren: om dus, ten beteren en vriendlyker ommegang met hen, te verstrekken. Ter grootere Bevestiginge, deezer Verbintenisse en Vriendschap tussen ons, zyn wy te vreden, indien 't uwe Hoogheid behaagd, dat gy rédelyke Voorwaarden opsteld, en dat Brenger deezes insgelyks uit onzen Naame doet. Wy belooven dezelfden Koninglyk en

1) 't Voordeel en de Eere welken de Koning van *Achen*, in deeze gelegenheid verkreeg, kon hier een onderwerp van Loftuitinge uitleveren. Maar, zoo wy *Faria* mogen gelooven, was 't zo groot niet, als hier verbeeld word: hoewel 't gewigtiger kon geweest zyn. Hy verhaald, dat de Koning van *Achen*, in 't zelfde Jaar, tegens *Malakka* quam, met 40 Galeijen, 100 andere Vaartuigen, en menigte Geschut. *Tristan Vaz de Vega*, Bevelhebber der Stad, beval *Juan Pereyra* in eene Galeije, *Bernardin de Silva* in eene Karavalle, en *Ferdinand de Pallares* in een Schip, elk met omtrent 40 Man, om den Leeftogt intebrengen, die aangevoerd wierd en waaraan men groot gebrek had. De Vyand viel op hen, in een Oogenblik, en hakte hen allen aan stukken; 70 sneuvelden, 40 wierden gevangen, 5 redden zig alleen met zwemmen. Die drie Kaptynen vogten, tot den laatsten drup Bloeds: gelyk *Percyra* beloofde, aan eenen, die 't verlooren ziende, hem eene Boote ter ontvlugtinge aanbood. In *Malakka* bleeven alleen 150 Man, ter verdédiginge: waarvan 100 Ziek, en Bejaard. 't Gebrek aan Volk en Voorraad, deed hen dan zeer stil in de Stad blyven: De Vyand, d'oirzaake hiervan onbekend zynde, waande dat 'er eenige Kryga-list by hen op hand was; en brak dus, door ongegronde Vreeze, zig vernoegende met het bekoome Voordeel, de Belegeringe op, toen zy de Stad hadden konnen weghneemen. Zie *Portugeezc Asia*, Vol. III, pag. 384.

en ten vollen natekoomen: zo wel aangaande deezen, als belangende andere Overeenkoomsten en Handelingen, welken hy aan u mededeelen zal. Grootelyks wenssen wy, dat uwe Hoogheid daaraan volkoomen Geloof en Aanzien geeven, en hem, met den zynen, onder uwe Koninglyke-Bescherming ontfangen zuld: hen begunstigende, in alles wat Réden en Recht zal wezen. Van onze zyde belooven wy, gelykerwyze te beantwoorden, aan alles 't welk uwe Hoogheid uit onze Koningryken noodig zuld hebben. Wy wenssen ook, dat het uwe Hoogheid behaage, ons een Antwoord te zenden, met den Brenger van deezen onzen Brief: op dat wij daaruit mogen verstaan, uwe Koninglyke-aanneeminge, van de Vriendschap en 't Verbond welke wy aanbieden, en grootelyks wenssen, dat zy een gelukkig Begin, met lange Jaaren volstandigheids, mogen hebben.

Antwoord[1]) *van den Koning van* ACHEN, *aan de Koninginne van* ENGELAND.

Eere zy Gode! die zig in zyne Werken verheerlykt, Koningen en Koningryken verordend, en zig zelfs alleen, in Mogendheid en Majesteit verhoogd. Hy is niet uittespreeken, met Woorden nog Monde; nog niet te begrypen, door verbeeldinge van 't Hart. Geen ydele Schim is Hy; geen Kreits kan hem bepaalen; nog eenige Gelykenis kan hem afbeelden. Zyn Zégen en Vrede is overal; zyne Goedheid is over 't Schepzel. Bevoorens, en zedert meêrmaalen, is hy door zynen Profeet verkondigd; en nu wederom, ten deezer Tyd niet minder, door dit Geschrift. Deeze Stad, die niet traag is in zyne Goedertierenheid te beleiden, heeft dit getoond in 't sterken van die Maatschappye, welke de Uit-eindens der Aarde met Vreugd vervuld: zy heeft het voor 't Ooge met een Téken bevestigd, medebrengende Kennisse en Geheugen, in 't algemeen en in 't byzonder. Dus doen ook die, welker Verzoek met Oogmerk van Koophandel rechtvaardig zynde, zig zelfs eerlyk gedraagen en,

1) Deeze Brief was vertaald, uit het *Arabiës*, door *William Bedwell*, de eenigste welke toen in Engeland, die Taale oeffende. Hy heeft eenige Benaamingen daarvan op de kant verklaard. NB. Dezelfde volgen hier achter, meest met deeze [ ] onderscheide Aanmerkingen, van den Schryveren deezes Werks.

welker Vriendschap groot is: algemeenlyk weldoende den Schepzelen; helpende 't Schepzel evenzeer in Voorspoed en Tégenspoed; geevende mildaadiglyk, van hunnen Overvloed, den Armen en zulken die in Nood zyn; behoudende het Schepzel, na hun uitterste Vermogen, met Blymoedigheid. En dus doet ook Zy, die zig deswegens uitbreidt, tot in *India* en *Arach* [1]) uitzendende den voornaamsten Mannen van Bescheidenheid en Aanzien; en roepende daartoe, den besten der Schepzelen ter medestemminge.

Deeze is de *Sultana*, welke heerst in 't Koningryk van *Engeland*, *Vrankryk*, *Irland*, *Holland*, en *Vriesland*. Godt behoude lange, dat Koningryk en die Heerschappye, in Voorspoed!

Ter oirzaake nu, hy het Schrift deezer Letteren verkreegen heeft, van den Koning van 't Koningryk van *Ashey* [2]) welke daar met volstrekt Vermogen heerst; en dewyl onder ons een goed geruchte van U quam, verklaard en zeer heuchelyk verspreid, door den Mond van Kaptyn *James Lancaster* (Godt doe zynen Welstand lang duuren!); en, ten aanzien gy in uwe Letteren bevestigd, dat 'er Lofwaardigheeden onder ons gevonden worden, en uwe Letteren Openbaare-Voorrechtbrieven zijn: de Almachtige Godt vordere, het Ontwerp van deeze hoogge-eerde Verbintenisse, en bevestige dit waardig Verbond!

En dewyl gy daarin verzekerd, dat de *Sultan* van *Afrangie* [3]) uw Vyand en de Vyand uwes Volks is, in welke Plaatse het ook zy, van aanbeginne tot nu toe; en dewyl hy zig verwaandelyk verheeven, hem zelf als Koning der Wereld voorgedaan heeft: maar, wat is hy, buiten zyne uitsteekende Trotsheid en Laatdunkenden Geest? Deswegens is onze Vreugde vermeerderd; en onze Verbintenis bevestigd. Hy en zyne Benden, zyn onze Vyanden, in deeze en in

---

1) Of *Caramanië*. [Dit kan niet mogelyk zyn: want wat doet hier *Caramanië*, een Landschap van *Asia Minor*, en toen van geene aanmerkinge? 't Was waarschynlyker, eenig Landschap nader aan *Indië*: mogelyk *Iran*, of *Persië* ten ruimste; of *Irak*, *Erak*, 't Oude *Chaldea* daar *Basrah* staat, 't geen met den *Indiën* handeld: want het oirspronglyk Woord, kan elk die'r Uitleggingen leiden. Maar wij zullen liever denken, dat *Aracah*, of *Arak*, eenig Deel ten Ooste van *Indië* aangaat.]

2) *Achen*. [Deeze Naam moet dan een Verbastering zyn.]

3) Of *Spanje*. ['t Moet liever zyn *Afranjiah*, een Naam door den *Arabiërs* aan *Europa* in 't algemeen gegeeven: waarvan de *Spanjerds* zig toen voor Meesters uitgaven.]

de toekoomende Wereld. Wy zullen hem doen sterven, waar wy hem ook aantreffen, eenen openbaaren Dood.

Dewyl gy daarenboven verzékerd, dat gy Vrede en Vriendschap met ons wenst. Gode zy Lof en Dank, voor de grootheid zyner Genade! Daarom is onze ernstige Wil, en loflyke Meening, trouwlyk in dit Schryvens vervat, dat gy van uw Volk moogt zenden in onze *Bandar* [1]) ten wederzydsen Handel; en dat die, welke onder ons gezonden worden, in uwer Hoogheids Naam, en aan welken gy den Tyd bepaald zuld hebben, zullen zyn eene vereende Maatschappy, met gemeene Voorrechten. Want, wy hebben deézen Kaptyn, en zyn Gezelschap, zo dra zy onder ons quamen, tot eene volstrekte Maatschappye gemaakt. Wy hebben hen ingelyfd, tot eene Gemeente, en gemeene Bedieninge; en wy hebben hen Vryheeden toegestaan, en den besten Wegh ten Koophandel aangewezen. Ten blyke, van de Toegeneegenheid en Broederschap welke tussen ons en u in deeze Wereld is, zenden wy, door Handen van deezen Kaptyn, overeenkoomstig met het Gebruik, naâr de befaamde stad [2]) eenen Gouden Ring, versierd met eenen Robyn, rykelyk geplaatst in zyne kaste; benevens twé kleedyen, met Goud doorweven, en met Goud geborduurd, beslooten in eene roode Dooze van *Tzin* [3]).

Geschreeven in *Tarich* [4]) van den Jaare 1011 van *Mahomet*. Vrede zy onder u!

---

1) Of, Havens.

2) Of, *Londen*. NB. Dit's de Verklaaring van *Bedwell;* en de Schryvers deezes Werks, stemmen 't door hun stilzwygen toe. De *Fransse Vertaaler* daarentegens, maakt 'er deeze Aantékeninge op. „'t Schynt onzéker (zegt hy) of de Koning spreekt, van *Achen* of van „*Londen;* of mogelyk van *Mekka*, waarvan alle de Muzelmanse Vorsten zig Eere stellen, „den Oirsprong hunner Gebruiken te trekken." Maar, of de *Abt* goed zoude konnen maaken, dat de Muzulmanse Vorsten hunne Gebruiken, zelve tot het zenden van een Geschenk, van *Mekka* afleiden: daaraan konnen wy, met Réden twyffelen. De *Text* beslist hier duidelyk, welken de *Abt* in 't zyne verdraaid heeft. Ware ook daarmede *Mekka* gemeend, dan zoude 't voor 't minst uitgedrukt zyn, de *Heilige Stad*: gelyk de Mahometaanen, *Mekka* en *Medina* noemen. Dus is 't, LONDEN; en dat *Gebruik*, ontwyffelyk, dat van *Achen*.

3) Of, *China*. [Wy zeggen *China*, in plaatse van *Tzin*.]

4) Dat is, by Tydrékeninge. [Beter *Tarikh*, 't Jaar van *Mahomet*, of de *Hejrah* 1011, overeenkoomstig met den Jaare 1602 van Kristus. 't Is aanmerklyk, dat de Naam des Konings van *Achen* in deeze Vertaalinge niet bygebragt is, die ontwyfflyk ergens in den oirspronglyken Brief was.

REIZE *van* Augustin de Beaulieu *naar de Oost-Indiën.*

Augustin de Beaulieu was van Rouen geboortig, en zyne eerste reize naar de rivier *Gambia* gericht, werwaards hy zich met den ridder de Briqueville in den jare 1612 begaf, om 'er een' Volkplanting aan te leggen: doch aldaar in 't najaar gekomen zynde, hadden zy het verdriet, al het volk door verscheide ziekten te verliezen. Hy geboodt toen een' Patache. In den jare 1616 werdt een' Maatschappy aangegaan, om op de Oost-Indiën te handelen. Dezelve zondt twee schepen derwaards, waarvan het grootste door *de Nets*, Kapitein ter Zee in 's Konings dienst, en het ander door Beaulieu geboden werdt.

. . . .

Zy zonden in den jare 1619 weder twee schepen en een' Petache naar Indië, en verkozen Beaulieu tot Bevelhebber dier kleine Vloot, onder den eernaam van Generaal. . . . . . . Na zyne wederkomst werdt hy in 's Konings dienst gebruikt, inzonderheid op 't Eiland Rhé in den oorlog tegens de Protestanten. Vervolgens gaf hem de Kardinaal de Richelieu, die zyne verdiensten kende, 't bevel over een Schip van vyf honderd tonnen, *la Sainte Genevieve* genaamd, om zich met de vloot van den Grave van *Harcourt* naar de eilanden van Saint Honorat en Sainte Marguerite te begeven. Na aan de verovering dier beide Eilanden deel gehad te hebben, volgde hy de zelfde Vloot in de onderneming tegens Sardinië, waarin hy uitmuntende blyken van beleid en dapperheid gaf: doch in den jare 1637 te Toulon teruggekomen zynde, werdt hy aldaar door een' hete koorts aangetast, waaraan hy in de maand September, oud agt en veertig jaren, overleedt.

. . . .

De drie schepen, waarover men den Generaal de Beaulieu 't bevel vertrouwde, waren de *Montmorency*, Admiraalschip, van vier honderd vyftig tonnen, honderd zes en twintig mannen en twee en twintig stukken kanon; de *Esperance*, Vice-Admiraal, van vier honderd tonnen, honderd zeventien mannen en zes en twintig stukken, en de *Hermitage*, een' Patache, van vyf en zeventig tonnen, dertig mannen en agt stukken.

. . . .

In dien tusschentyd hadt de Koning van Achem [1]), van de komst der Franschen verwittigd, Beaulieu doen verzoeken, naar zyne haven te komen, met aanbieding van gunst voor den Koophandel en zyne Natie. Mitsdien deden hem de onlusten van Bantam, en de wederwaardigheid van den Vice-Admiraal besluiten, zich die aanbieding ten nutte te maken; doch alvorens naar Achem t' zeil te gaan, zondt hy den Kapitein *du Buc* met twintig mannen in de Patache, om Gravé bystand te bieden, 't zy, wanneer hy middel vindende te Bantam zijne Lading te bekomen, na Vrankrijk keerde, of 't zy om zich mede naar de Haven van Achem te begeven, werwaards Beaulieu den 3. January 1621 van Tikou vertrok, na aldaar enige byzonderheden aangetekent te hebben, welke men by geen anderen Schryver vindt.

. . . .

Op zyn tocht naar de Haven van Achem wierp hy het anker voor Barros, een' der voornaamste Steden aan die Kust, alwaar de Handel, zonder verlof des Konings, zo min als te Tikou geoorloofd is. Deze haven ligt even verre van Achem en Tikou. Het Land is vermaaklyk en vruchtbaar, en zyn voornaamste rykdom bestaat in een groten overvloed van benjuin, die den Ingezetenen tot geld strekt. Ook brengt het veel kampher voort. Een landwind, die Beaulieu belettede in de haven van Barros te lopen, verhinderde hem, een Loots van 't Land aan boord te nemen, om tusschen de Eilanden, die naby de kust van Achem liggen, door te zeilen. Dat gebrek deedt hem agt dagen met het vorderen van slechts vier mylen sukkelen, vermits hy, geen Loots hebbende, hardnekkig in zyn besluit volhardde, om door de engte het naast by de wal, en die hy alleen open zag, op de reê te komen. Hy vondt 'er zuid-ooste winden, welke hem lynrecht tegen waren, en aan 't uiterste gevaar bloot stelden. Eindelyk bereikte hy, na 't verlies van een anker, den mond van de Rivier, kenlyk door de Sterkte, die hare boorden verdedigt, en in welke men een Moskee ziet uitsteken. . . . . .

Nog den zelfden dag, den 30. January, kwamen hem verscheide Amptenaren des Konings over zyne komst begroeten, en zo ernstig

1) Sultan Iskander moeda, 1607—1636.

verzoeken aan de wal te komen, dat hy zich verbeeldde, dat de Koning met ongedult verlangde, hem te zien. Echter bespeurde hy, zodra hy zich in zyne sloep gezet hadt, om de rivier op te roeijen, dat het enig doeleinde van dat ernstig verzoek was, hem de rechten te doen betalen, die terstond op meer dan tagtig piasters beliepen.

. . . .

Beaulieu huurden een groot huis aan den oever van de rivier voor vyftig piasters 's maands, voornemens zynde, allen omgang met zo gevaarlyke vyanden te vermyden. Hy begreep, dat hy niet alleen zyn leven tegens hunne konstenaryen dekken, maar ook alle kwade begrippen, die zy den Koning van Achem en zyne Amptenaren ingeboezemt konden hebben, wegnemen, en ook by zyn eerste gehoor niets sparen moest, om aan den Koning zelven een beschutter te verkrygen. Uit Vrankryk beslotene brieven *in blanco* medegebragt hebbende, richtte hy een van dezelve aan den Koning van Achem, en deedt hem zeggen, dat 't gunt hy hem te overhandigen hadt, van den Koning van Vrankryk kwam, offschoon de brief daarvan geen het minste gewag maakten. Hierop liet hy denzelven in het Portugeesch vertalen en op het opschrift stellen: *Aan onzen zeer waarden Broeder, den Koning van Achem.* Het zegel, 't geen het wapen van Vrankrijk verbeelde, en in rood wasch was, werdt op een' gelyke wyze 'er op gehecht, als of de brief gesloten uit Vrankryk ware overgebragt. Betreffende de geschenken, wachtte hy zich wel, ketenen van gebrandverwd glas en andere waren van gering belang, waarmede de Maatschappy hem belast hadt, te gebruiken, vermits zyne vyanden daar door gelegenheid bekomen zouden hebben, uit te strooyen, dat hy zich valschlyk met den naam van zyn Heer dekte. Des koos hy onder het kostbaarste, 't geen hy aan boord hadt, een' volle wapenrusting van een ruiter, geheel met snywerk en verguldsel; een duitschen sabel, waarvan de greep gesneden en verguld, en waarin een klein pistooltje verborgen was, 't geen los ging, wanneer men aan de andere zyde van de schulp een knopje overhaalde; zes snaphanen, waarvan de lopen gesneden en de laden met paarlmoer bezet waren; twee yzers van pieken, gebrandverwd en verguld; een groten spiegel, die aan stukken bevonden werdt, doch welken hy niettemin in zyne kist overleverde,

betuigende zyn leedwezen over dat geval; twee stukken karmozynrood gewaterd kamelot, en twee schroefflesjes vol uitmuntend rozenwater.

Verscheide kooplieden van onderscheide Natien, waarvan men het bezoek ontfing, vonden die geschenken voortreflyk, inzonderheid de Kapitein van een schip van Suratte, die ronduit zeide, dat dezelve beter aan 't Hof van den Groten Mogol, dan aan dat van Achem besteedt zouden zyn. De Officieren des Konings schenen 'er niet min over versteld te staan, en derhalven wenschende, dat die fraaye stukken in groter getale waren, drongen zy by Beaulieu aan, 'er nog andere by te voegen; doch hy antwoordde standvastig, dat hy de grootheid van den Koning van Achem kende, maar ook niet min de waarde wist van 't geen hy hem present deedt.

De dag van 't gehoor was een feestdag in Achem, door den luister der ophaling. De beschryvingen dier plechtigheden, welke veeltijds tot vleijing van de verwatenheid van een Schryver strekken, konnen in iedere reize niet herhaalt worden, ofschoon zy somtyds het sieraad van dezelve uitmaken. Mitsdien herinnere men zich, 't gunt men reeds het fraaist in die soort aan 't Hof van Achem gelezen heeft, en stelle zich ter ere van Beaulieu voor ogen, dat men 'er, om hem te meer gunst te bewyzen, nog grotere blyken van ere byvoegde. Men liet hem aan de deur van 's Konings kamer, die geheel met bladen zilver belegt was, enige ogenblikken wachten. Een Gesnedene kwam aan den Sabandaar, welke tot Inleider diende, zeggen, dat de Koning zich onpaslyk bevondt; doch dat hy, vermits de Fransche Kapitein zo naby was, echter pogen zoude, hem te ontfangen. Hierop namen twee Amptenaren van 't Hof Beaulieu by de hand, en leidden hem tot aan 's Konings voetbank, welke ontrent twee voeten hoog was. Men spreidde een Turksch tapyt, waarop men hem met de benen kruislings naar de wyze van dat Land deedt zitten. Hy groette den Koning naar de zelfde wyze, leggende de handen te zamen, en brengende dezelve aan 't voorhoofd met een' kleine buiging van 't lighaam. Doch ofschoon 't gebruik aldaar niemand verplicht, zich te ontdekken, ligtte hy nochtans den hoed af, „vermits hy niet gewoon was, zegt hy, tegen ieden van aanzien sprekende, denzelven op 't hoofd te houden."

De Koning van Achem was over de geschenken zo voldaan ge-

weest, dat hy hem door den Sabandaar hadt doen betuigen, dat hem tien bahars goud niet zo aangenaam geweest zouden zyn. Ook hadt hy belooft, Beaulieu met een' byzondere achting te zullen behandelen, dewyl hy hem geschonken hadt, 't gunt meest met zyne liefhebbery overeenkwam. De brief vervolgens gelezen zynde, werden de voorslagen van Koophandel ingewilligt.

De Koning herstelde enige dagen daarna, ontboodt toen Beaulieu in zyn Paleis, en ontfing hem met zo buitengemene blyken van achting en genegenheid, dat de Sabandaar zwoer, dat hy nooit een vreemdling aan het Hof van Achem zo zeer begunstigd gezien hadt. Na hem de betel in een groten gouden kop, waarvan het deksel met smaragden bedekt was, te hebben doen aanbieden, deedt hem de Koning verscheide vragen over de grootheid en magt der Christen Mogentheden. Vervolgens traden dertig vrouwen in de zaal, die met Turksche tapyten behangen en belegt was, dragende iedere tusschen de beide handen een groten zilveren bak, welken zy op het tapyt nederzetteden. Over elken bak lag een lap zyde, met gouddraad doorweven, en langs de zomen, die tot op 't tapyt nederhingen, met edele gesteentens verrykt. De gemelde vrouwen enigen tyd overeinde hebbende blyven staan, beval de Koning, dat men voor Beaulieu 't middagmaal aanrechten zoude. Toen ontdekte men de bakken, en nam uit iederen zes goude schotelen vol suikergebak, gebraden en gestoofde spyzen en pastyen. Beaulieu zat in een oogenblik omringd van goude schotels en ander vaatwerk van de zelfde bergstoffe, in enige van welke men water en anderen drank aanbragt. Hy raakte niets dan de rys aan, waarin hy een smaak als van marsepein of amandelbrood vondt. De Koning deedt hem te drinken bieden in een gouden beker, die hem door een Gesnedenen op een groten schotel van 't zelfde metaal aangebragt werdt. Hy meende dien beker, op de gezondheid van den Koning drinkende, te konnen ledigen; doch het vocht was zo sterk, dat het hem, als vuur in de maag vallende, het zweet ylings uitdreef en verplichtte op te houden. De Koning zeide grimlagchende, dat hij den beker moest ledigen, vermits hy op zyne gezondheid dronk, en dat voor zyn deel, wanneer hem zyne onpaslykheid niet verhinderde, op die van den Koning van Vrankryk te drinken, hy denzelven in

eene teug geledigt zoude hebben. Echter smeekte Beaulieu zyne Majesteit, hem enigen min sterken drank te doen geven; waarop men andere bragt, en hem aanzette, te eten en te drinken. Doch zyne eetlust was gering: ook viel het hem ten uitersten ongemaklyk, in de zelfde gestalte met de benen kruislings te blyven zitten, zonder dezelve te mogen uitsteken, of de voeten te laten zien; weshalven hy door den Sabandaar deedt verzoeken, dat het onthaal bekort mogt worden.

Zoodra men alle de spyzen weggenomen hadt, spreidde men, in plaats van dezelve, tusschen den Koning en Beaulieu een fraai tapyt met een gouden grond, terwyl vyftien of twintig jonge dochters, iedere met een' kleine trom in de hand, na elkander binnen traden, en zich langs den muur schaarden, alwaar zy, hare stemmen met den klank harer speeltuigen verenigende, 's Konings overwinningen zongen. Kort daarop kwamen twee andere jonge dochters door een' kleine deur in de zaal, en baarden door hare schoonheid en ryk gewaad een' grote verwondering by Beaulieu, die bezwaarlyk begreep, hoe zy in een zo heet Land zo blank konden zyn. Wat haar gewaad betrof, was alles van goud, en ontbreken hem woorden om 't zelve te beschryven.

*[Het was te zonderling, om niet in de eige woorden van Beaulieu beschreven te worden. „In de eerste plaats hadden zy op 't hoofdhair een' soort van hoed, gemaakt van goude papilliotten, die zeer fraai glompen, met een vederbos van anderhalven voet hoog, mede van papilliotten gemaakt, en droegen dien hoed tot op het een oor afhellende. Zy hadden grote oorpandanten, insgelyks van goude papilliotten, die haar tot op de schouderen hingen; den hals was geheel met goude halsbanden bedekt, en om denzelven boven de schouderen een lint, 't geen zeer dicht om den hals sloot, belegt met fraai gesnedene goude plaatjes, en zich in 't ronde in punten uitbreidende, even gelyk men de stralen om de Zon verbeeldt. Hier onder zag men een hembd of *Baju* van goude stoffe met rode zyde, 't geen hare borst dekte en met goude papilliotten breed

*) Het in deze bijlage tusschen haakjes [ ] geplaatste, was in het oorspronkelijke als noot geplaatst.

gezoomt was. Boven de heupen hadden zy een gordel, van welken een' pagne van goude stoffe naar de wyze van dat Land afhing, en onder die pagne een onderbroek, mede van de zelfde stoffe, komende tot aan de knien, waaraan verscheide goude schelletjes hingen. De armen en beenen waren naakt; doch van 't gewricht der hand tot boven den elboog, en van de enkels tot aan de kuiten met goude ringen en banden met gesteentens dicht bedekt. Iedere van haar hadt in den gordel een' kris of dolk, waarvan de greep en schede met edele gesteentens bezet waren, en in de hand een groten waaijer, in 't ronde met kleine schelletjes behangen. Zy traden met veel deftigheid naar de maat der trommen en stemmen naar het tapyt, op 't welk zy voor den Koning knielden. Vervolgens de *Sombay* of groet afgelegt hebbende, voegden zy hare handen op 't hoofd te zamen, en begonnen, op eene knie liggende, met verscheide bewegingen van het lighaam, de armen en handen, en voorts opryzende met veel zwier en naar de maat te danssen. Dan eens sloegen zy de hand aan de kris; dan maakten zy gebaarden, alsof zy met den boog schoten, dan alsof zy een rondas en houwer hadden. Nadat zulks omtrent een uur geduurt hadt, knielden zy weder voor den Koning, zeer vermoeid, naar myn begrip, want zy ongetwyfelt ieder meer dan veertig ponden gewigts in goud om 't lighaam hadden, ofschoon zy desniettemin zeer vlug en bevallig danssten. Ook geloof ik, die verscheidemaal bals in Vrankryk gezien heb, dat wanneer zy, welke zich op 't danssen menen te verstaan, dezen gezien hadden, zy zouden moeten verklaren, haren dans geenzins wanschiklyk te konnen heten".]

Zy waren twee dansseressen, die enkel den Koning en Beaulieu vermaakten; want alle die zich buiten hen in de zaal bevonden, de ogen gestadig gesloten hielden; zynde het den Onderdanen van den Koning van Achem op levensstraffe verboden, zyne vrouwen ooit aan te zien. Beaulieu daartegen, ofschoon hy van die Wet niet onkundig was, hieldt zyne ogen open, en zich verzekerd, zegt hy, dat de Koning die vrouwspersonen voor genen blinden hadt doen komen, maar hem zyn pracht en minnaressen vertonen wilde.

Niettegenstaande zo vele erebewyzen en gunsten, verkreeg hy

alle de vryheden niet, op welke men hem in 't stuk van den Koophandel hadt doen hopen. De Koning zelf verkocht peper aan de vreemdelingen. De onlusten van Bantam waren een' gunstige gelegenheid, waarvan hy ter vulling van zyne geldkisten gebruik wilde maken, verhogende den prys der koopwaren genoegzaam eens zo veel, als dezelve te voren was. Zelfs weigerde hy, verlof te vergunnen, in andere havens van zyne Staten te handelen; en ofschoon hy, om Beaulieu te vlyen, die gestadig aanzoek by hem deedt, in schyn gedoogde, dat de Ingezetenen van Achem met hem over enige peper in handel traden, zonder hen ten aanzien van den prys te bepalen, was hy verzekerd, dat zy, van zyn voornemen kennisse hebbende, zulks hen genoeg in toom hieldt: want zyne wreedheid hem ten uittersten geducht maakte. Gedurende zijne regering was schier geen dag zonder het een of ander bloeddorstig bevel verlopen. Hy hadt alle de Prinsen van den bloede van kant geholpen, behalve zyn zoon, voor wien men zelfs begon te duchten, sedert hy hem met veel strengheid uit zyn gezicht hadt doen wijken. Byna den gantschen ouden adel hadt hy uitgeroeit; en Beaulieu verzekert, dat men gedurende zyn verblyf in die Hoofdstad niet dan van halsstraffen hoorde.

Ondertusschen hieldt hy de Franschen door beloften op. Behalven de waardy hunner geschenken, welke hy steeds bleef hoogachten, oordeelde hy hen te moeten ophouden, om enige hunner ambachtslieden aan enig werk te stellen, 't geen hy voor zyn enige tydkorting hieldt. Beaulieu verhaalt, dat men hem op enen dag kwam verwittigen, dat die Vorst hem spreken wilde. Hierop begaf hy zich terstond naar het Paleis. De Sabandaar, die hem het bevel gebragt hadt, zeide hem onder weg, dat de Koning veel werks makende van twee yzers voor pieken, welke onder de geschenken waren, het punt, 't geen slechts tot de helft der snede gevaagd of gepolyst was, hadt willen doen snyden en vergulden, en dien arbeid aan een zyner werklieden geboden, die de yzers op 't vuur hadt gebragt, om 'er 't goud op te leggen; doch 'er afnemende bevonden, dat de brandverw weg was, waarom hy zich terstond naar de Franschen hadt gewendt, hopende een te zullen vinden, die zyne feil zoude konnen verbeeteren; doch een goudsmit van Rouen,

Houppenille geheten, en dien hy aangesproken hadt, hadt hem geantwoordt, dat zyn werk niet was, in yzer te arbeiden.

De Koning deedt de yzers binnen brengen, en aan Beaulieu vertonen, welke ronduit verklaarde, te geloven, dat de feil onherstelbaar was. Dit antwoord vertoornde den Vorst zo geweldig tegens den ongelukkigen werkman, die dezelve op 't vuur gelegt hadt, dat hy hem de beide handen deedt afkappen.

[„Vervolgens zeide hy, gehoort te hebben, dat ik een Zilversmit onder myn volk hadt, en verzocht my, hem een dikken gouden ring, dien hy my ter hand stelde, en meer dan een ons woog, te laten brandverwen. Ik antwoordde, onkundig te zyn, of die Goudsmit brandverwen konde, en hem nooit te hebben zien werken. Hy liet my door den Sabandaar zeggen, dat hy wist, dat de Zilversmit een bekwaam man was, en reeds aan enigen belooft hadt, te zullen werken en brandverwen; dat hy derhalven my verzocht, 't oog 'er over te houden, en dat hy een zyner goudsmeden, dien hy my wees, zenden zoude, om van den mynen de behandeling te leeren. Hy was een groot liefhebber van gesteentens en goud- en zilverwerk, en hadt meer dan drie honderd zo goud- als zilversmeden, welke daaglyks voor hem werkten. Hy vertoonde my een' grote menigte geslepen en ruwe steenen, waarvan hy de meesten aan twee einden deedt boren, en halsbanden en ketenen van grote smaragden maken, gelyk ook *bajus*, een' soort van hembden geheel met edele gesteentens bestikt: voorts velerhande Goud- en Zilverwerk, als grote goude vaten, met edele gesteentens gedekt; een' menigte degens, sabels en dolken, naar hunne wyze, wier gevesten en scheden met dezelve gedekt waren; een groot getal haken, om in plaats van knopen aan die hembden, inzonderheid aan de openingen van dezelve, gezet te worden: en zeide my, dat 't geen hy alleen aan hembden hadt laten zetten, meer dan drie bahars bedroeg (zynde een bahar meer dan drie honderd vyftig ponden Fransch gewigt) en dat, indien hy zes dagen besteedt hadt met zyne kostbaarheden en edele gesteentens te vertonen, ik nog niet alles gezien zoude hebben. Of hy my zulks zeide, om by my een te grotere verwondering over zyne schat te verwekken, weet ik niet; doch kan zeggen, dat ik in twee uren tyds moede werd, een' grote menigte ge-

steentens te zien, waarvan de meesten veeleer stenen tot opp̄ronking dan wel van waarde waren, en die in eens anders handen ongelyk minder zouden zyn, dan hy ze waardeert. Echter heb ik 'er enige stenen van grote waardy onder gezien, inzonderheid drie diamanten, welke ieder vyftien of twintig caraten konnen wegen; twee zeer grote robynen en een smaragd, laatst by zyne krygsverrichting tegens Pera buit gemaakt, en zynde een der schoonste stenen, die, zo ik meen, ergens gevonden konnen worden. Dinsdag den 17. en de volgende dagen ben ik verhindert, onzen Goudsmit voor den Koning te doen arbeiden, die hem daaglyks met nieuw werk overlaadde; en wenschte thans wel, dien goudsmit nooit in myn schip gezien te hebben, vrezende, dat de Koning, behagen in zyn werk scheppende, myne zaken vertragen zal, om hem alle zyne kleinodien te laten brandverwen."]

Een zyner hanen, welke hy in bewaring van een der eerste Heren van het Hof gestelt hadt, enige dagen daarna in een gevecht tegens een anderen haan van mindere kloekte overwonnen zynde, wilde hy weten, waarom de kleine sterker dan de grote was. De Orancaie, die hem vergramd zag, antwoordde ten uitersten demoedig, dat hy zulks niet begrypen konde; *en ik wel*, hornam de Koning, *het komt, dat ge myn haan niet genoeg te eten geeft en hem zyn rys onthoudt, om 'er uwe byzitten of u zelven mede te spyzigen;* en hierop gaf hy bevel, dat men hem de hand afkappen zoude, gelyk Beaulieu dien ongelukkigen Heer uit het Paleis zag komen, dragende zyne afgekapte hand in de andere.

Doch niets komt by een' andere vertoning, waarvan hy getuigen was. Den 24 Maart ten Hove gekomen zynde op een bevel des Konings, die hem ontboden hadt, vondt hy den vorst in zyne kamer bezig met het doen pynigen van vyf of zes vrouwspersonen op een' zeer wrede wyze. Op dat gezicht verloor hy de opgevatten' hope van enige gunst te zullen erlangen, of-schoon hy dezelve te gegronder geacht hadt, vermits hy enkel op zyn bevel in 't Paleis gekomen was. Echter vertoonde hy hem, na hem gegroet te hebben, enige Europeesche kleinodien, welke hy meende 't oog van den Vorst naar zich te zullen trekken. Doch die wreedaart naauwlyks ziende naar 't geen hem op een anderen tyd behaagt hadt, dacht

om niets, dan de pynigingen te doen verzwaren, welke reeds drie uren geduurt hadden. Beaulieu werdt door 't geen hy zag zodanig met angst bevangen, dat hy den Hemel badt, verlof te mogen erlangen, om naar zyn huis te keeren; te meer vermits hy verscheide Orancaien rondom zich zag, die mede voor zich zelven sidderden. Eindelyk enige Amptenaren gelastende, een' andere strafoefening te gaan verrichten, deedt hy de vrouwlieden, welke hy vermaak genomen hadt te doen pynigen, uit zyne tegenwoordigheid voeren, en beval, dat men haar de handen en voeten afkappen, en de lighamen in de Rivier werpen zoude. Vervolgens zich naar Beaulieu wendende, vroeg hy hem, wat hy van die strengheid dacht. „Ik was zo verslagen, zegt de eerlyke schryver, over de deerlyke strafoefeningen, welke ik zo lange van naby had moeten aanschouwen, dat ik niet wist, wat te antwoorden. Niettemin zeide ik, tegens 't gunt ik dacht, dat een Koningryk zonder rechtspleging niet bestaan konde. Toen antwoordde hy, dat indien hy 't geen des nachts voorgevallen was ongestraft liet, hy zyn leven nooit zeker zoude zyn."

[Voegen wy alhier enig bericht van dat geval by. „Ik bleef, zegt de schryver, aldaar nog een uur, wanneer ik gelegenheid vindende met den Sabandaar uit de kamer te geraken, wy ons buiten 't Kasteel begaven; en hem naar de oorzaak dier strafoefeningen vragende, zeide hy my, dat 's nachts te voren vyf of zes vrouwen van de wacht zich naby 't vertrek van den Koning te rust gelegt hebbende, eene van haar een luiden schreeuw gegeven hadt; 't geen de Koning horende, gevraagt hadt, wat de oorzaak was, en ten antwoord bekomen, niet met allen. De Vorst ziende, dat men enige andere vragen, welke hy deedt, niet gepast beantwoordde, hadt die, welke in de kamer waren, het overige van den nacht doen waken, en gelast, door de kieren der deuren naauwe te luisteren; zyne verstoordheid ontveinzende tot het krieken van den morgen, wanneer hy die, onder welke men het geschreeuw gehoort hadt, onverhoeds voor zich hadt doen brengen, en haar naar de oorzaak gevraagt; waarop zy geantwoordt hadden, dat het niets geweest was: doch ziende, dat hy toornig werdt, hadt een' van dezelve gezegt, dat zy, welke naast haar stondt, den schreeuw gegeven hadt.

Des hadt de Koning haar geboden, terstond de waarheid te zeggen, en zy geantwoordt, dat iemand, terwyl zy sliep, onder de plaats, alwaar zy lag, gekropen was, en haar met een' kris tusschen de bamboes of het riet, 't geen haar tot een' matras diende, in de dye gestoken hadt; dat dit haar hadt doen schreeuwen en de andere ontwaakt. Toen hadt de Koning haar alle gevraagt, of zy iemand gehoort hadden, en sommige neen anderen ja gezegt en 'er bygevoegt, dat zy zelfs de kris gevonden hadden, die de Koning voor zich hadt doen brengen en niemand gekent hadt. Hierop hadt de Vorst de *Marigne* of Kapitein van de wacht, welk ampt in 't Kasteel mede in handen van een' vrouw is, ontboden, en haar gevraagt, of dien nacht iemand binnen gekomen was; 't geen zy met neen beantwoordt hadt; wanneer de Koning die gene, onder welke de kris was gevonden, hadt gevraagt, wie dezelve gebragt, wie haar gestoken en dus doen schreeuwen hadt? waarom zy hem de waarheid niet hadden gezegt? en ziende, dat zy geen antwoord gaven, was hy toornig en achterdochtig geworden, dat men op zyn leven toeleide; dat het 't werk van zyne eige moeder was, en zy die vrouwlieden overgehaalt hadt, enig gerucht te maken, om hem, uit zyne kamer komende, met te meer gemak te konnen ombrengen: waarom hy de vrouwspersonen, onder welke geschreeuwt was, en de Merigne zelve, dus wreedlyk hadt doen pynigen:

„En ofschoon die vrouwlieden niemand bezwaart hebben, heeft de Koning echter zyne moeder in hechtenis doen nemen, en haar, zo ik hoor, ter pleye doen brengen. Toen ik in 't Kasteel was, zond hy den Orancaie *Laxeman*, om zyn eigen Neef, zoon van den Koning van Johor, het leven te doen benemen, zeggende, dat het die jonge Prins was, welken zyne moeder Koning wilde maken: en dezen avond verneem ik, dat hy den zoon van den Koning van Bintan, dien hy in boeijen hieldt, en den zoon van den Koning van Pahan, welke hem in den bloede bestondt, heeft doen om 't leven brengen. Ook zegt men, dat hy zyne moeder mede zal doen sterven; 't geen zeer waarschynlyk is; want hy haar reeds alle hare schatten ontnomen heeft, en nog vyf der voornaamste Heren van zyn Hof, welke hy verdacht hieldt, haar te begunstigen, ter dood doen brengen."]

Die wreedheid weêrhieldt hem echter niet, op 't verzoek van Beaulieu, enige Portugeesche gevangenen, die sedert lange onder hunne ketenen zuchtten, hunne vryheid te schenken. Onder verscheide kooplieden van de zelfde Natie, welke zich door den Koophandel of op andere wyzen trachtten te verryken, geraakte hy aan 't Hof van Achem in kennis met Don *Francisco Carnero*, een bekwamen en gelukkigen speler, die de fortuin onder zyn bedwang scheen te hebben; doch, zo 't bleek, de winsten, welke hy gestadig bekwam, min door zyn geluk en bekwaamheid, dan wel valsch spelen verkreeg. Den Sabandaar aanzienlyke sommen afgewonnen hebbende, terwyl deze zyne schaden door 't oefenen van grote knevelaryen op de kooplieden verhaalde, speelde hy op eenen dag met een' Indische vrouw van aanzien, en hadt van haar een' grote somme gewonnen, toen hy zyne verwondering over een buitengemeen gelukkige worp willende te kennen geven, met de vuist op den tafel sloeg, en teffens een der dobbelsteenen trof, dezelve in stukken sloeg en waaruit eenige droppels kwikzilver liepen, welke terstond verdwenen, vermits de tafel een weinig schuins stondt. De Indische aanschouwers over dat geval te meer verwonderd staande, vermits Carnero de stukken van den steen ylings opvatte en weigerde te vertonen, hielden het voor tovery, en strooiden uit, dat uit den steen een geest was te voorschyn gekomen, dien een ieder duidelyk gezien hadt, en verdwenen was, zonder iemand leed te doen. Beaulieu begreep zeer ligt, wat geest het was; doch liet de Indiërs in hunne dwaling, en, welverre van Carnero een kwaden dienst te bewyzen, vermaande hy hem in allen ernst, van 't spel af te zien, waarmede hy niet verwachten konde, aan 't Hof van Achem zo grote winsten meer te doen. Mooglyk was het uit erkentenis, dat die Portugeesch hem een onderricht gaf, 't geen den Koophandel van Vrankryk van veel nut werdt. . . . .

. . . .

Zes maanden waren byna verloopen, sedert Beaulieu verlof om te handelen verzocht hadt, die zich dag by dag in zyne hope te leur gestelt vondt, door zo gezochte voorwendsels, dat hy gehoort hebbende, dat te *Queda* en *Lancabui* (of *Pulo Lada*) de peper in geen minderen overvloed dan op Sumatra gevonden werdt, einde-

lyk 't besluit nam, de Haven van Achem heimlyk te verlaten en naar de gemelde plaatsen te stevenen. Zyn oogmerk was, zich allereerst naar Tikou te begeven, en te beproeven, of aldaar zonder 's Konings brieven niets te handelen ware, of anderzins voor die Haven te blyven kruissen, de Vaartuigen van daar komende aan te houden, hunne Ladingen peper 'er uit te ligten, en dezelve tegens den gewonen prys te betalen. Dit was niet alleen een' wrake, maar zelfs een' billyke vergoeding, welke hy achtte hem voor zo vele onnutte kosten en den verloren tyd verschuldigd te zyn. Ondertusschen belydt hy, door heimlyke raderen ontrent zeven honderd bahars peper op de reê van Achem ingeladen te hebben.

. . . .

Gravé, van alle hope ontzet, hadt hun ten minsten enige hulp verzocht, om zich met vyftien of zestien mannen, welke hem waren overig gebleven, naar de Haven van Achem te begeven, hopende 'er Beaulieu nog te zullen vinden. *Limoney*, Commis der Maatschappy van St. Malo te Bantam, hadt de Patache gekocht, en zich in den Koophandel de handen volstrekt gebonden ziende, 't besluit genomen, met hem te vertrekken, naamlyk Gravé en Limoney in de Patache, en de vyftien of zestien andere Franschen, onder 't geleide van den Kapitein du Buc, in een' der barken van dat land, welke men *Pares* heet. De bark in 't einde van Augustus in de Haven van Achem gekomen zynde, was op bevel des Konings met al de manschap en de waarde van twee duizend vyf honderd piasters, welke men in muskus, gesteentens, bezoar en andere koopwaren geborgen hadt, aangehouden; doch de Patache slechts vier of vyf dagen te voren in die Haven aangekomen. Gravé, die gevaarlyk ziek lag, hadt, Beaulieu aldaar niet vindende, en het overschot van zyn scheepsvolk en goederen in handen van den Koning van Achem ziende, dien laatsten ramp niet konnen verzetten, en de gelegenheid van 't vertrek van 't Engelsch schip waargenomen, om een Land te verlaten, waarin hem niet dan onheilen wedervaren waren.

Beaulieu van dat verhaal ontroerd, deedt in allen haast den Vice-Admiraal aan zyn boord overbrengen, en ontfing uit zyn mond, in tegenwoordigheid van getuigen, de bevestiging van 't geen hem ver-

haalt was. Enige dagen daarna stierf de ongelukkige Gravé, zo zeer van verdriet als ziekte, in zyne armen.

De wraak noopte Beaulieu, het anker op de reê te werpen, te midden tusschen vyf Moorsche schepen, met het voornemen, om eenige dier Vaartuigen te nemen, ingeval de Koning zwarigheid maken mogt, zyn volk terug te geven. Nauwlyks lag hy voor anker, of verscheide Achemsche Amptenaren kwamen aan boord, en zeiden, dat de Koning over zyne terugkomst verheugd was, en hem verzocht, zyn ongeduld, om hem te zien, te willen wegnemen. Beaulieu antwoordde met een barsch gelaat, zich wel te zullen wachten, weder vertrouwen te stellen in de vriendschap van een Vorst, die zyne lieden als dieven gevat en 't gering overschot van zyn verbrand Schip bemagtigt hadt; 'er by voegende, dat zulks een' slegte erkentenis was voor alle de aanbiedingen van dienst, van de Fransche natie genoten, en voor de geschenken, van een groten Koning ontfangen. Hierop verzekerden de Amptenaren eenparig, dat het hunnen Koning grootlyks smertte, door valsche berichten misleid te zyn, en zich op dezelve verzekerd te hebben gehouden, dat zyne Gevangenen Portugeeschen waren, die veel moedwil op zyne kusten gepleegt hadden; dat hy hen bevindende Franschen te zyn, weder in vryheid gestelt, en wel was waar, verlof geweigert hadt, met de Hollanders en Engelschen te vertrekken; doch dat hy in die beide Natiën een' jaloesy hebbende bespeurt, welke hy wantrouwde, de Onderdanen van den Koning van Vrankryk, met wien hy in vriendschap getreden was, niet in handen hunner doodlyke vyanden hadt willen overlaten, maar voornemens was geweest, hen aan den eersten Franschen Kapitein, die op zyne reê komen zoude, over te leveren. Deze verontschuldiging ging mank; want de Koning van Achem de Gevangenen in vryheid gestelt, doch hun hunne goederen niet terug gegeven hadt. Daarenboven waren Franschen ligtelyk uit Portugeeschen te onderkennen, en behoorde hy in allen gevalle, indien hy gemeent hadt te konnen mistasten, de Hollanders en Engelschen, die hen zeer wel kenden, ondervraagt te hebben. Op deze tegenwerping antwoordden de Amptenaren, dat de goederen aan Beaulieu weder gegeven zouden worden, en hy ten aanzien van de gevangenen verzekerd konde zyn,

dat zy in vryheid waren. Deze betuiging zelve hem niet konnende voldoen, hernam hy, daarin geen vertrouwen te zullen stellen, indien de Vorst geen begin maakte, met hem zyn volk terug te zenden. Toen boden de Amptenaren aan, als gyzelaars aan boord te blyven, en vermits hy mitsdien aan hunne oprechtheid niet langer twyfelen konde, begeerde hy zulks niet van hun; maar zeide, dat zyn plicht niet gedoogde, dat hy met den Koning als met een vijand handelen zoude, daar hem zyn lastbrief het tegendeel geboodt; en dat hy, zodra zyn volk aan boord zoude zyn, vrywillig zyn Majesteits beveelen zoude gaan ontfangen.

Met dit antwoord keerden de Amptenaren naar het Hof. Den zelfden dag verkregen Limoney en enige andere Franschen verlof, zich Scheep te begeven, alwaar zy nieuwe verzekeringen van de goede oogmerken des Konings bragten; 't geen Beaulieu deedt besluiten, naar land te gaan. Niettegenstaande men hem alle zyne lieden terug gaf, vondt hy zo vele zwarigheden in de wedergave zyner goederen te verkrygen, vermits men voorwendde, dat zy, na 't verlies van hun schip derwaards gekomen zynde, alle hunne goederen ten profyte des Konings verbeurd waren, dat hy op nieuw besloot, wraak te oefenen. De enige zwarigheid was, geen enigen Franschman in Achem achter te laten. Des drong hy Limoney aan, die in enigen handel voor zyne Maatschappy getreden was, zyne Patache te verkopen, en zich van zyne verbintenissen te ontslaan. Doch een' onverwachte gunst, welke hy van den Koning bekwam, bragt hem tot andere voornemens. Die Vorst vergunde hem verlof, naar Tikou te zeilen, en 'er het overige van zyne Lading peper in te nemen. Het jaargety was gunstig. Des was hy niet bedacht, dan op het waarnemen dier gelukkige omwenteling.

De goede uitslag van zyn Handel aldaar, waardoor zyne kosten en moeiten ryklyk vergoedt werden, en de omstandigheden zyner terugreize tot Havre de Grace leveren niets van belang meer voor de weetgierigheid of 't onderricht van den Lezer. Achter zyn verhaal vindt men een dagverhaal zijner Reize, naamlyk de daaglyks gehoudene aantekening van de winden en afwykingen van de naald, door le Tellier, zyn stuurman, opgesteld. Doch 't gunt men inzonderheid aan Beaulieu verschuldigd is, en 't geen ik alhier achter

de gevallen zyner Reize plaats, om my naar de schikking der Engelschen te vlyen, totdat ik vryheid hebben zal, myn eige bestek te volgen, is een' omstandiger beschryving van 't Eiland Sumatra, dan men tot hiertoe in enig verhaal, dat Eiland rakende, gevonden heeft.

Beschryving van 't Eiland Sumatra.

Sumatra, een groter eiland, dan Engeland en Schotland, strekt zich van den uithoek van Achem op vyf en een halven graden noorder breedte tot de Straat Sunda, ontrent op vyf en een halven graad zuider breedte uit, 't geen een' lengte van ongevaar drie honderd Fransche mylen beslaat. Het is aan de zuidzyde een weinig breder dan aan den noordkant, en Beaulieu geeft die breedte, door elkander gerekend, twee en zeventig mylen. De binnendeelen zyn vol hoge gebergtens; doch aan den zeekant is het Eiland laag, en mangelt het aldaar aan geen goed weiland, noch voortreflyke landeryen vöor rys en alle soorten van Indische vruehten. Het wordt door verscheide fraaye rivieren besproeit, onder welke die van *Cinquel*, *Barros*, *Daya*, *Achem*, *Pedir*, *Jambi* en *Indrapoura* door hare grootte de voornaamste zyn. Het getal der kleine is zo groot, dat zy het land gestadig bevochtigen en op enige plaatsen zelfs zeer drassig maken, zonder het water te rekenen, dat gedurende den regentyd, naamlyk van de maand Juni tot in October, gezet en in menigie valt; als wanneer 'er de lucht, inzonderheid in de delen naastby de Evennachtslyn liggende, te weten, in de Landen van *Tikou* en *Passaman*, zeer gevaarlyk voor de vreemdlingen is. De Ingezetenen van 't Koningryk Achem blyven, vooral gedurende den regentyd, niet vry van bekommering. De weste winden, welke alsdan op die Kust heerschen, verwekken 'er vreeslyke wervelwinden en orkanen; waarop dikwerf eensklaps stil weer volgt, terwyl de lucht mede in stilte en het aardryk door den menigvuldigen regen doernat zynde, de Zon zeer stinkende dampen optrekt, die aanstekende koortsen verwekken, welke gemeenlyk de vreemdlingen binnen den tyd van twee of drie dagen wegrukken, of hun pyn-

lyke en zeer moeilyk te genezene builen of gezwellen overlaten.

De stad Achem by den noordlyken uithoek liggende, ademt men 'er een' zuiverer en gematigder lucht in. Zy is gelegen aan een' Rivier, in grootte de Somme gelyk, een' halve myl van 't zeestrand, in een' grote valei van zes mylen in den omtrek. Het aardryk is aldaar bekwaam, om alle soorten van granen en vruchten voort te brengen: doch men bouwt 'er enkel rys, waarin 't voornaamste voedsel der Ingezetenen bestaat. Ofschoon de cocosboomen 'er zeer gemeen zyn, vindt men 'er, gelyk in de andere gedeeltens van het Eiland, allerlei Indische vruchtboomen; doch weinige moeskruiden en groentens. Op de weilanden, die voortreflyk zyn, grazen de buffels, ossen en geiten in menigte. Paarden heeft men 'er in groten getale, maar klein. Schapen aarden 'er niet te breed; doch men vindt 'er hoenderen en endvogels in overvloed. Men onderhoudt dezelve in menigte, om hunne eyeren te verkopen. Beaulieu spreekt met verwondering van 't groot getal wilde zwynen, 't geen hy zegt *oneindig* te zyn. Men ziet dezelve, voegt hy er by, alomme in 't veld, op de weilanden en tot naby de omtuiningen der huizen; doch zy zyn zo groot en verslindend niet als in Vrankryk. De harten en rheen zyn over 't gansche Eiland schaarsch; doch allerlei ander wild zeer gemeen. In de gebergtens en bosschen onthouden zich vele wilde oliphanten, tygers, rhinocerossen, wilde buffels, civetkatten, apen, egels, adders en grote haagdissen. De rivieren zyn vischryk genoeg, doch de meesten door krokodillen onveilig.

De Koning van Achem bezit het beste en grootste gedeelte van 't Eiland, zynde het overige in vyf of zes Koningryken verdeeld, wier magten te zamen de zyne geenzins evenaren. Twaalf mylen ten Oosten van Achem vindt men op de Kust *Pedir*, een' grote en wel bevolkte stad, vervolgens *Pacem* en *Deli*. Op een gelyken afstand ten Westen ligt *Daya*, een' redelyk aanzienlyke stad, en verder langs de kust *Labo*, *Cinquel*, *Barros*, *Bataham*, *Passaman*, *Tikoe*, *Priaman* en *Padang*. Deli en Padang liggen aan weer en kanten op de einden van 't Koningryk Achem. In 't Oosten naby de Evennachtslyn heeft men het kleine Koningryk *Andragiri*; voorts dat van *Jambi*, het rykste na Achem, en vervolgens dat van *Palimbam*. Ten Westen volgt op Padang het Koningryk *Manimcabo*,

en na 't zelve dat van *Indrapoura*. (Beide laatste Keizerrijken). Het overige van de Kust tot aan de Straat Sunda, is woest en met bosschen bezet; doch de Kust, in de Straat zelve, behoort ten dele aan den Koning van Bantam. Zoodanig een' afbeelding geeft Beaulieu van den omtrek van Sumatra, belydende, dat de binnendelen den vreemdlingen niet bekend zyn. De Kust, voegt hy 'er by, wordt door Maleijers; doch de binnendelen door de oorspronglyke Inboorlingen van 't Eiland bewoont.

Voor de Westlyke Kust ligt een groot getal Eilanden, daaronder enige redelyk groot, doch die agttien of twintig mylen van Sumatra gelegen zyn. Anderen, slechts drie of vier mylen van dat Eiland liggende, zyn ongelyk kleiner. Dezelve behoren tot geen der bovengenoemde Koningryken. De Opgezetenen van die niet onbewoond zyn, schynen van 't zelfde volk als de oude Inboorlingen van 't grote Eiland, van 't welk zy waarschynlyk door de Maleijers zyn gedreven. Ten Zuiden op ontrent vyf graden breedte vindt men het eiland *Euganna*, bewoond door een' soort van bloeddorstige Wilden, welke alle vreemdlingen, die zy in handen konnen bekomen, om 't leven brengen. Op drie en een halven graden ligt een onbewoond Eiland, veertien of vyftien mylen lang, en door de Hollanders het *Eiland Nassau* genaamd. Vier of vyf mylen lager naar de Evennachtslyn vindt men een ander Eiland, onbewoond en zeven of acht mylen lang. Op 't zelve volgt dat van *Montabey*, slechts anderhalve myl van de Evennachtslyn en twintig mylen lang. De opgezetenen van dat eiland gaan gekleed, en dryven een geregelden handel met die van Tikou, ofschoon zy de zelfde taal niet spreken. Op Montabey was het, dat Gravé, Vice-Admiraal van Beaulieu, by zyne komst in die Reën landde, 't geen, zegt hy, de oorzaak van al zyne rampen was. Onder de Evennachtslyn zelve liggen twintig of vyf en twintig zo grote als kleine bewoonde en onbewoonde Eilanden. Beaulieu nam den tyd, om enige van dezelve, tusschen welke hy het anker wierp, te beschouwen. Op twee graden benoorden de Evennachtslyn ontmoet men 't Eiland *Pulo Nyas*, zynde vyftien of zestien mylen lang, zeer bevolkt en de Opgezetenen vriendlyk jegens de vreemdlingen en in handel met die van Barros. Van daar tot op drie en een halven graden noorder breedte, vindt men ver-

scheide andere Eilanden, alle onbewoond, sommigen geheel met dadelboomen bezet, en werwaards de Ingezetenen der Zeesteden hunne vaartuigen zenden, om cocosnoten te halen en 'er olie van te maken.

Komen wy nu met Beaulieu tot de byzondere beschryving van Sumatra. Het Koningryk Andragiri bezit veel peper op zyn grondgebied; doch de korrelen zyn zeer klein. Het goud is in dien kleinen staat beter koop dan op enige andere plaats, onder de Maleijers behorende. De peper van 't Koningryk Jambi is beter dan die van Andragiri. De Engelschen en Hollanders bezitten Comptoiren in dit gedeelte van 't Eiland. Men moet de rivier van Jambi vyftig of zestig mylen opvaren, om de Hoofdstad te bereiken, alwaar men een' ongezonde lucht heeft. Aldaar wordt met de Ingezetenen van Manimcabo, en zelfs met de oorspronglyke Hooglanders en Opgezetenen van 't Eiland, een grote handel in goud gedreven. Het Koningryk Palimban heeft een overvloed van rys en vee. 't Gantsche Land, 't geen de Koning van Bantam op de Kust bezit, is aangenaam, vruchtbaar en vermaaklyk; doch levert weinig peper. Indrapoura ligt aan een' snel lopende rivier. Behalven de peper, welke aldaar zo goed als in 't Ryk van Jambi is, vindt men 'er ook goud. Het Koningryk Manimcabo, op dat van Indrapoura volgende, strekt zich redelyk diep landwaards in, en heeft aan zee enige reên, onder welke de Schryver enkel *Cortatengo* noemt, alwaar men dikwerf Engelsche en Hollandsche schepen ziet. Dit Koningryk heeft weinig peper; doch is ryk in goud, 't geen men 'er in korrelen verkoopt. Beaulieu bevondt het van de zelfde waarde als het goud in Vrankryk, ofschoon men 'er ook nog fyner vindt.

Voorheen hadt het Koningryk Achem veel peper; doch een der Koningen van 't zelve opgemerkt hebbende, dat de Ingezetenen, uit hoofde van den handel dier specerye, den akkerbouw verwaarloosden, deedt de meeste peperbomen uitroeijen. Zes mylen van de Hoofdstad, naar den kant van Pedir, ligt een hoge berg in de gedaante van een' piek, van waar men veel zwavel trekt, welke ook in menigte op *Pulo-Way*, een der Eilanden van de reê van Achem, ingeladen wordt, zodanig dat men 'er gantsch Indië, tot het maken van buskruit, van voorziet. 't Grondgebied van Pedir is zo

vruchtbaar in rys, dat men het de korenschuur van Achem noemt. Niet min voordeelig is het voor de zywormen, welke stoffe voor de fabrieken van Achem leveren, alwaar velerhande stoffen gemaakt en naar alle de gewesten van Indië ingeladen worden. De Opgezetenen der Kust van Coromandel kopen 'er de overige ruuwe zyde, welke zo wit, zo fyn en zo wel bereid niet is, als de Chineesche. Doch hoe geel en wreed zy ook zy, maakt men 'er nochtans zeer fraaije taffen van. Van Pacem tot Deli vindt men nog verscheide landstreken, ryk genoeg in gaven der Natuur, om anderen, die min mildlyk bedeelt zyn, te ondersteunen. Beaulieu roemt te Deli een' bron van *onuitblusbare* olie, naamlyk, die niet ophoudt te branden, wanneer dezelve eenmaal aangestoken is, en hare hitte behoudt, ofschoon te midden in zee liggende. De Koning van Achem hadt zich in een gevecht tegen de Portugeeschen van dezelve bedient, om twee Gallioenen in brand te steken, gelyk zy ook ten vollen door de vlammen verteert werden. Daya is vruchtbaar in rys en zeer ryk in vee. Cinquel brengt veel campher voort, die de kooplieden van Suratte en de Kust van Coromandel tot hogen prys kopen. Barros is een' zeer schoone Stad, liggende in een' welbebouwde vlakte aan een' brede Rivier. Aldaar vindt men veel benjuin, den Ingezetenen tot munt strekkende, en in Indië onder den naam zelven van die Stad berucht. De witste wordt het meest geacht. Wel is waar, dat men veel campher te Barros verzamelt; doch die van Bataham, ofschoon minder in hoeveelheid, wordt voor de beste gekeurt.

Passaman, alwaar de peperbomen beginnen, ligt aan den voet van een zeer hogen berg, dien men by helder weer dertig mylen in Zee zien kan. De peper wast aldaar volmaakt wel. Tikou, 't geen zeven mylen verder gelegen is, levert meer peper dan Passaman. Priaman is wel bevolkt; ligt vermaaklyker dan Tikou, en heeft een' gezonder lucht. Men vindt 'er een groteren overvloed van levensmiddelen: doch de peperboomen zyn 'er min vruchtbaar; waartegen de Ingezetenen met Manimcabo in goud handelen. Padang heeft weinig peper, doch dryft een groten handel in goud, en zyne rivier is uit de natuur een' goede haven, zelfs voor grote schepen. De Hollanders hadden zich te Priaman neder gezet, doch waren, zegt Beaulieu, korten tyd voor zyne komst aldaar,

door den Koning van Achem verplicht, hun Comptoir te verlaten.

Alle de gemelde Steden en naburige plaatsen, tot aan den voet van het gebergte, zyn zeer volkryk, en de landeryen wel bebouwd. Onder de vreemde, of natuurlyke Ingezetenen, vindt men ryke lieden, die van hun vermogen gerustlyk leven; doch die rust te danken hebben aan 't geluk, van verre van Achem te wonen. Beaulieu zegt, dat 's Konings tegenwoordigheid een *verschriklyke breidel* is, welke alle de Ingezetenen zyner Hoofdstad ongelukkig maakt; en voegt 'er by, dat zy zoodanig een lot verdienen, vermits zy verfoeilyke snoodaarts zyn. Om zich een denkbeeld van hunnen aart te vormen, behoort men hem zelven te horen spreken. Echter verzwygt hy hunne goede hoedanigheden niet, hun toeschryvende verstand en welsprekenheid; kieschheid in hunne tale; een' fraaije hand van schryven, waarin zy alle zich toeleggen uit te munten; een' diepe kennis der rekenkunde, volgens de manier der Arabieren; liefhebbery voor de dichtkunde, brengende hunne gedichten byna altoos op gezang; een' netheid in hunne klederen en huizen, waarin zy zeer prachtig zouden zyn, zo niet de Koning de ryke lieden het meest knevelde. De konsten zyn in de Stad Achem in grote ere. Men vindt 'er uitmuntende Smeden, die allerlei yzerwerk maken; Scheepstimmerlieden, welke zich op het maken van Galleijen wonder wel verstaan, en zeer bekwame Kopergieters. In het Verhaal van Beaulieu heeft men bereids gezien, dat de Koning in zyn paleis drie honderd Goudsmeden en een' menigte andere ambachtslieden onderhieldt. Sedert die Vorst den Troon beklommen hadt, zyn de Achemmers voor de beste Soldaten van gantsch Indiën gehouden. Zy zyn zeer matig in spys en drank. Rys is hun enig voedsel, waar by zich de ryke lieden een weinig visch en enige moeskruiden doen opdisschen. Men moet een groot Heer op Sumatra zyn, wanneer men 's daags een hoen voor zyn tafel laat braden of koken. Ook zeggen zy, dat, wanneer twee duizend Christenen op hun Eiland woonden, zy het welhaast van hoornvee en pluimgediert ontbloten zouden. Zy zyn alle Mahometanen, en wanen zeer yverig in hunnen Godsdienst te zyn: doch men ontdekt hunne geveinstheid zeer ligt, welke, inzonderheid in de genegenheid, die zy voor hunnen Koning betuigen, zonneklaar doorsteekt; want zy hem, volgens de uitdrukking van

Beaulieu, *het hart wel zouden willen opeeten.* Zy sidderen zodanig voor hem, dat zy in de gestadige vreze, dat hunne buren, of de getuigen van hun gedrag, hun welligt door enig kwaadwillig aanbrengen zyn toorn op den hals mochten jagen, zelven trachten, hen door valsche betichtingen voor te komen. Van daar is het, dat zyne wreedheid ontstaat, vermits hy, gestadig door aanbrengers omringd, zich verbeeldt, dat op zyn leven toegelegt wordt, en alle zyne onderdanen zyne doodlyke vyanden zyn, welke hy niet genoeg mistrouwen kan; want een broeder beschuldigt 'er zyn broeder, een zoon zyn vader; en wanneer men hun die ontaarde snoodheid verwyt, en hun zulks aan hun geweten doet toetzen, antwoorden zy, dat God verre, maar de Koning naby is.

De veelheid van vrouwen heeft op Sumatra zo wel als in alle de Mahometaansche Landen plaats, en de wetten des huwelyks zijn 'er de zelfde. Woeker en leningen op pand worden aldaar streng verboden. Terwyl men te Bantam vyf ten honderd 's maands neemt, is de grootste intrest alhier twaalf ten honderd 's jaars. De schulden worden 'er zeer gestreng ingevordert. Zoodra de verschyndag verstreken is, wordt de schuldenaar voor 't Gerecht gedagvaart, alwaar de schuldeischer zyn recht bewyst, en men gemeenlyk den schuldenaar een korten tyd, om te betalen, inwilligt. Indien 't gebod van den Rechter niet op den bepaalden dag wordt nagekomen, vat men den schuldenaar, en verwyst hem, op staanden voet te betalen. Wanneer hem zulks onmooglyk, of hy daartoe onwillig is, bindt men hem de handen met een *rottan* op den rug, en laat hem dus gaan: doch verbiedt een ieder op levensstraffe hem te ontbinden. In dien staat moet hy daaglyks voor den Rechter verschynen, zo lange de zitting van dezen duurt. Eindelyk, wanneer hy zich onmagtig om te betalen verklaart, wordt hy aan den schuldeischer overgelevert, en blijft zyn slaaf, totdat hy ten volle betaalt heeft. Die vierschaar, welke de burgerlyke rechtbank is, wordt daaglyks, den Vrydag alleen uitgezonderd, naby de voornaamste Moskee, doch die der halsstraflyke zaken, rakende moorden, diefstallen, enz. op een' andere plaats gehouden. De rykste Orancaien zyn de voorzittende leden, nu in deze, dan gene dier beide rechtbanken.

Beaulieu roemt het ontzag, 't geen de Achemers het Gerecht

toedragen. Een misdadiger, door een' vrouw of kind gegrepen, zal niet durven vluchten, maar blyft stok stil staan, en laat zich voor den Rechter brengen, alwaar hij terstond gestraft wordt. De gewone straffe over gemene misdryven zyn slagen met de rottan. Nadat de schuldigen zyne straffe ontvangen heeft, gaat een ieder zyns weegs, zonder dat men hem van zyne aanklagers onderscheiden kan, dat is, dat men aan de ene zyde noch klachten, noch aan den anderen kant verwyt hoort.

Beaulieu op enen dag enige zaken voor 't Gerecht hebbende, en 'er door den Rechter zeer heuschlyk ontfangen zynde, was getuigen van verscheide vonnissen, daaronder een van een man, dien de nieuwsgierigheid aangedrongen hadt, de vrouw van zyn buurman, terwyl zy zich baadde, over een' schutting te bekyken. Dit hadt de vrouw aan haren man geklaagt, en deze den schuldigen gegrepen en zelf voor den Rechter gevoert, welke hem verwees, dertig slagen met de rottan op de schouderen te ontfangen. Door den beul terstont buiten de zaal gebragt zynde, tradt hy, zodra deze den arm begon op te heffen, met hem in beding, om de straffe af te kopen, en boodt hem tien *mazen;* daartegen eischte de scherprechter veertig, en ziende, dat hy taainagelde, gaf hy hem een' zo gevoelige streek, dat de koop welhaast voor twintig mazen gesloten werdt. Echter bleef het vonnis niet onuitgevoert; doch de straf werdt op een' zo zagte wyze verricht, dat de rottan zyne kleederen slechts even aanraakte. Dat beding was in 't gezicht van den Rechter en de Byzitteren gesloten, die 'er zich niet tegen gekant hadden; en de schuldige na 't ontfangen zyner straffe in vryheid gestelt zynde, plaatste zich tusschen de aanschouwers, om enige andere zaken te zien uitwyzen.

Beaulieu vernam door zyn tolk, dat zulks een gemeen gebruik was; dat hy, die de twintig mazen betaalt hadt, ongetwyfelt een ryk man was; doch dat lieden van mindere middelen veelliever de slagen doorstaan wilden, dan dezelve met geld afkopen. De Koning zelden een dag zonder bloedige rechtsoefeningen, als het uitgraven der ogen, het ontmannen, het afkappen van den neus, de oren, de handen of voeten, latende verbygaan, vroegen de scherprechters, hoe veel de verwezene geven wilden, om net ge-

sneden, of den neus of de hand met eenen houw afgekapt te worden, of indien het vonnis ter dood lag, om schielyk te sterven. Die geen geld hadt, of veelliever zich zelven wagen wilde, liep gevaar, van zich den neus zo hoog afgekapt te zien, dat de harssenen bloot geraakten; by het afkappen van den voet twee of drie houwen te bekomen, of met een oor ook een gedeelte van den wang te verliezen. Doch Beaulieu verwondert zich, dat alle die verminkingen by lieden van vyftig of zestig jaren zelden doodelyk zyn, ofschoon zy gene andere heelmiddelen gebruiken, dan de verminkte leden ten spoedigsten in de rivier te leggen, het bloed te stempen en de wonde te verbinden. Voor 't overige blijft den dus streng gestraften geen vlek overig, en zoude het hem volkomen vrystaan, een anderen, die hem zulks in 't geringste verweet, om 't leven te brengen. „Alle menschen, zeggen de Achemers, zyn het feilen onderworpen; doch de straffe boet de misdaad".

Het Opperhoofd van den Godsdienst, 't geen in 't Koningryk Achem den titel van Cadi draagt, vonnist alle zaken, die de zeden en de ordeningen van den Godsdienst betreffen. De Sabandaar is 't voorzittend lid in zaken, 't stuk van Koophandel rakende. Vier *Merignen* of Bevelhebberen der wacht, waken nacht en dag voor de veiligheid van den burger. Ieder Orancaie heeft deel in het bestier van een' landstreek, waarover hy Stedehouder is, en die verdeeling van gezag brengt veel tot handhaving der goede orde toe. 't Gezag des Konings blyft ondertusschen onverminderd, vermits de Orancaien in de kleine uitgestrektheid van hun bewind geen vermogen genoeg bezitten, om zich geducht te maken, en, als het ware, tot bespieders verstrekken, die elkanders handelingen in 't oog houden. Enige wonen naby de Hoofdstad, en hebben het bevel over een' soort van wacht, uit twee honderd Ruiters bestaande, welke des nachts in 't veld en langs 't nabyliggend strand de ronde doen.

's Konings wacht bestaat uit drie duizend mannen, verschynende byna nooit buiten de voorplaatsen van het Kasteel, en hebbende onder hen hun Bazar, dat is, hunne markt, waarop zy met de Kooplieden van buiten hunne werken tegen allerlei voorraad ruilen. De Gesnedenen, wier getal vyfhonderd is, maken een' byzondere

wacht in den binnenomvang van 't Kasteel uit, in 't welk niemand komen mag. Dat binnengedeelte is eigentlyk het Paleis, 't geen enkel door den Koning en zyne vrouwen bewoont wordt. Asia heeft weinig Serails, die zo talryk van vrouwen voorzien zyn. Onder een oneindig getal, zo vrouwen als byzitten, telde men toen twintig dochters van Koningen, waaronder de Koningin van Pera was, die de Koning van Achem weggevoert hadt. Echter hadt hy slechts eenen zoon, oud agttien jaren, van een nog wreder aart, dan hy zelf.

Behalven de gemelde beide wachten waren in verscheide gedeeltens van het Paleis omtrent vyftien honderd slaven, meest vreemdelingen, die zo min als de vrouwen ooit buiten 't zelve kwamen, noch enige de minste gemeenschap buiten den omvang hadden. De Koning deedt hen in den wapenhandel, inzonderheid in 't schieten met het vuurroer, oefenen; en Beaulieu zegt, dat hy hen tot heimlyke wraakoefeningen gebruikte. Doch niets maakte hem zo geducht en bevestigde zyne macht zo zeer, als de gehoudenheid, welke hy alle de Orancaien, in en omtrent Achem wonende, opgelegt hadt, om beurtlings t' elken derden dag in 't Kasteel te komen, en 'er vier en twintig uren, als het ware, de wacht te houden; 't geen echter dien naam niet verdiende, vermits zy hun geweer aan de eerste poort moesten afleggen en op een' plaats gesloten blyven, alwaar voor hun enkel kleine hutten opgeslagen waren, om 'er den nacht onder dak door te brengen. Door dien valschen schyn van ere en vertrouwen hadt hy gestadig een derde gedeelte van de zulken in zyne magt, die hy meende in staat te zyn, hem leet te konnen doen.

Het Koninglyk Kasteel is meer dan anderhalve myl in zyn omvang, eirond van gedaante, en, ofschoon ontbloot van enige regelmatige Vesten, nochtans redelyk wel versterkt door een' gracht van vyf en twintig of dertig voeten diep en van een' gelyke breedte, waardoor men des te moeilyker zoude konnen geraken, vermits de beide kanten zeer styl en met struvellen gedekt zyn. De aarde, welke men naar den kant van 't Kasteel opgeworpen heeft, maakt een' hoge borstweering, welke tot een wal verstrekken kan, op wiens kruin bamboes geplant is, welke een ondoordringbaar staketsel uitmaakt. Die soort van Indisch riet is zo hart als hout, en groeit

zo hoog als de essebomen. Op levensstraffe is verboden, 'er den minsten tak af te kappen, en Beaulieu verhaalt, dat een der Groten, die de Koning van Achem in Gezantschap naar Holland gezonden hadt, by zyne terugkomst, dat verbod vergeten en een klein takske afgeplukt hebbende, terstond met de dood gestraft werdt. Voorts heeft het Kasteel noch strykhoeken noch bolwerken, en zyn enige grote bolwerken, welke men aan de noord zyde naar den kant van de Moskee begonnen hadt om te werpen, onvoltooid gebleven. De poorten zyn van valbruggen noch grachten voorzien, maar staan aan den gemenen weg in een stenen muur van tien of twaalf voeten hoog, op welke een aarde wal ligt, over de poort lopende en voorzien van twee fraaije stukken metaal geschut. De poort zelve bestaat slechts uit een' sterke houte deur, welke men met grendelen en twee zware yzere bouten sluit. Door het Kasteel loopt een' kleine Rivier, van 't gebergte komende, en hebbende ongemeen schoon water. Aan de beide boorden zyn een' menigte trappen gemetselt, langs welke men tot op den bodem van 't water nederdalen kan, om 'er zich te baden en te ververschen. Alvorens by de vertrekken des Konings te komen, moet men door vier poorten gaan, by welker laatste men een zeer dikken muur van gebakken steen vindt, waarop een wal van vyftig schreden breedte ligt. Vermits Beaulieu verscheide stukjes metaal geschut op denzelven geplant zag, oordeelde hy, dat daar het tuighuis was. Die wal is een gedeelte van den omvang van een zeer groot plein, tegen over de vertrekken des Konings liggende, en waarop men vier duizend mannen in slagorde zoude konnen scharen. Beaulieu zag 'er op enen dag drie honderd oliphanten. De beide andere einden zyn door vier grote torens en een bolwerk gesloten, waarvan men den gantschen wal bestryken kan. Dit is al 't geen de gemelde schryver toen van zyne opmerkingen aantekende, vermits hy, niettegenstaande de grote gunst, welke hy verkregen hadt, geen verlof konde erlangen, om verder te komen. Doch uit een groot getal Verhalen der Engelschen en Hollanders, rakende het Eiland Sumatra, kent men geen enkel, waarin het Koninklyk Kasteel van Achem zo breedvoerig beschreven is.

Betreffende de Stad, geeft Beaulieu geen te gunstig denkbeeld van dezelve, wanneer hy haar by de dorpen van Normandië ver-

gelykt, 't geen men echter onderstelt ten aanzien van hare zwakheid verstaan te moeten worden, vermits zy zonder vesten en onbemuurd is; of ten aanzien van hare huizen, waarvan de meesten weinig aanzien hebben: want een Stad, welke hy zo volkryk zegt te zyn, dat zy *met enige naby liggende oorden* veertien duizend weerbare mannen uitleveren kan, geenzins gering te achten is. De Graaf oordeelde veel gunstiger, wanneer hy haar op de volgende wyze beschreef: „Zy ligt, zyn zyne woorden, in 't noordlyk gedeelte van het Eiland in een' vlakte, ongevaar drie mylen van een berg, van waar een' rivier afvliet, die een elboog maakt, aleer zy in de Stad komt, en welke haar in twee delen scheidt, waarna zy zich door drie monden in Zee stort. Het grootste en fraaiste gedeelte van Achem ligt aan de noord-westzyde. Byna alle de huizen zyn 'er van biezen en Bamboes, weinige van steen; doch staan alle op palen van bamboes, vier, vyf, ja zelfs zes voeten boven den grond, die genoegzaam alle jaren door de hoge Zee en de overstroming van de Rivier onder water geraakt, zulks men alsdan met schuiten van het ene huis naar het andere vaart. De Stad is twee mylen in haren omtrek, en heeft noch bolwerken noch muren. In de nabuurschap ziet men enige overblyfsels van werken, en enige stukken fraai metaal geschut, zonder affuiten en in 't zand liggende. Achem heeft twee groote plynen, die tot markten dienen, het een in 't midden der stad, en het ander aan het boven einde. Aldaar komen de kooplieden t' zamen, zoo Mahometanen als Afgodendienaars, van allerlei koopwaren zeer wel voorzien. In de verscheide wyken zyn een' menigte Pagoden voor de Afgodendienaars en Moskeën voor de Moren. Het Paleis des Konings is groot, en byna geheel van steen gebouwd. Het heeft zeer fraaije vertrekken, tuinen met schone piramiden versierd, verscheide graven der Koningen, grachten, en een groot gebouw voor de vrouwen, wier getal men op zeven of agt honderd begroot, en die door Gesnedenen bewaart worden".

Doch, ofschoon de Stad en 't Kasteel van Achem slegt bevest zyn, zyn de toegangen zo moeilyk, dat zy door dezelve als uit de natuur verdedigt worden, zynde het land met modderige beken, zeer drassige moerassen, dicht geboomte en kreupelbosch doorsne-

den. In 't inkomen van de Rivier, die zeer gevaarlyk is, ziet men een' stene Sterkte, bestaande uit een zwaar rond bolwerk, waarvan 't geschut waterpas schiet, met twee gordynen, aan beide zyden liggende, en door een wal van groene zoden, in welken de poort is, t'zamen gevoegd. Aan de landzyde heeft het gene gracht. De muren van het bolwerk, en die der gordynen, zyn agttien voeten dik, twintig hoog, en van een voortreflyk metzelwerk. Voor het bolwerk heeft de Koning een lusthuis doen bouwen, 't geen verscheide vyvers en fraaije lanen heeft. De gantsche omtrek van 't zelve is met een' verschanssing van tien of twaalf voeten hoog, en met groene zoden gedekt, omringd, waar achter zich drie duizend mannen gemaklyk verbergen konnen. Voor die verschanssing ligt een klein Fort, van enige goede stukken geschut en een gracht voorzien, die door de struvellen ongenaakbaar is. De naburige moerassen en de menigte andere verschanssingen hier en daar verspreid, strekken niet min tot verdediging van de Stad; om niet te spreken van een' soort van bomen, Nippiers genaamt, en die de doorgangen sluiten in een zo slykerig land, dat de wilde zwynen zeer bezwaarlyk 'er door konnen komen.

Naar het Oosten langs het strand, zo verre zich de valei naar den kant van Pedir uitstrekt, vindt men, een musketschoot van elkanderen, kleine schanssen van groene zoden, met struvellen omringd, en met twee of drie stukken kanon beplant, die zo bedekt liggen, dat men dezelve niet ontwaar zoude worden, indien men des niet verwittigt was. By dag wordt aldaar geen wacht gehouden, doch wel des nachts door de Ruitery, van welke wy gesproken hebben, en die als dan de ronde doet, naamlyk langs den kant, aan welken men het meest landingen te duchten zoude hebben, zo om de ligging naar den kant van Malacca, als vermits de Galeijen gemeenlyk in dat gedeelte van de Rivier liggen. De andere zyde, naamlyk die van het Westen, is min van Schanssen voorzien, ofschoon uit de natuur opener liggende; doch de landing aldaar voor de Barken zeer bezwaarlyk, indien het slechts den minsten wind maakt. Ontrent hondert schreden verder vindt men een verschanssing, voorzien met een diepe gracht van ongevaar veertig schreden breedte, die, uit de Rivier komende, langs de Zee tot aan den

voet van het gebergte loopt. Verder heeft men een effe vlakte, een myl breed, waarin men tot aan de Stad noch grachten noch verschanssingen ontmoet.

De voornaamste magt van den Koning van Achem bestaat in zyne Galleijen en oliphanten. Die Vorst onderhoudt in de Havens van Achem, Daya en Pedir honderd grote Galeijen. Beaulieu die dezelve nauwkeurig beschouwt heeft, bevondt ze veel groter dan die van Europa. [Hy rekent, dat het derde gedeelte van dezelve zo groot is. Zyne aantekeningen dien aangaande verdienen by een Noot geplaatst te worden. „Ik heb, zegt hy, de kiel van eene gezien, welke slechts van middelbare grootte stondt te zyn, en die honderd twintig voeten lang en van één stuk was. De Achemers zyn zeer bekwaam in 't maken dier Galeijen, 't geen fraaije Vaartuigen, doch zwaar, te breed en te hoog zyn. Daar en boven hebben zy te kleine en te zwakke rekken naar mate van hun lighaam. Ook zyn hunne riemen zo lang noch zo zwaar niet, bestaande enkel in een stok of schaft, aan welken een' plank behoorlyk en wel bewerkt gehecht is. Zy zetten aan ieder riem slechts twee mannen, die overeinde staan. De zeilen zyn niet bezaanswys, dat is driehoekig, maar vierkant, als op onze schepen. De boorden of planken zyn zes duimen dik, zulks zy, dus log zynde, een Christen Galei, zo 't schynt, 'er tien verslaan zoude.

„Zy bewaren die Galeijen zeer zorgvuldig, zodra zy van een tocht terug komen; want derzelver verderf hun het leven zoude kosten, of zy verplicht zyn, ten spoedigsten een' nieuwe van de zelfde grootte te maken. Om dan alle vervuiling of verstaving te verhoeden, reinigen zy het dok of de legplaats van alle modder, slyk en vuilnis. Vervolgens leggen zy dikke stukken houts dwars, tien duimen van elkander, en alle evengelyk afgepast, opdat de Galei op dezelve gelyklyk ruste, en gene de minste buiging lyde. Die schoorbalken liggen tien voeten boven den bodem van 't dok. By vloed trekken de oliphanten de Galei op de schoorbalken; zulks men, wanneer het water afgelopen is, alomme onder het vaartuig kan doorgaan. Alsdan schouwen en kalfateren zy het, indien zulks nodig is; dammen voorts het dok naar den kant der Rivier met kracht van zoden, stenen en planken af, en vullen 't zelve met water tot

gelyk met de schoorbalken; zulks de Galei als op 't water staat, doch zonder 't zelve te raken, en hebbende 'er enkel de koelte van. Dit geschiedt, opdat de zeewormen niet in het hout van het Vaartuig knagen, of dat, zo enige, gedurende den tocht, 'er in geboort mogten zyn, zy, buiten hun element blyvende, sterven. Het dok dus vol water en wel afgedamt, en de zeilen, sprieten en 't want 'er afgenomen zynde, zulks de masten alleen blyven staan, beleggen en dekken zy het Vaartuig met bladen van palmbomen, weshalven het voor den regen en den zonneschyn bedekt is; makende zy tot dat einde een groot dak over de gantsche Galei, waarna zy 'er vier of vyf voeten water in brengen, om den romp koel te houden, en te verhoeden, dat het boord door de hette verstaaft. Al dat werk is in vyf of zes dagen verricht: ook vindt men nergens een Vaartuig zo wel bewaart, noch spoediger gereed, vermits het dok vol water zynde, het niet gekalfatert behoeft te worden, en men den opstal by de hand heeft, nadien het dak spoedig weggeligt is, en 't water uit de Galei gepomt zynde, dat van 't dok doet ryzen, en de schoorbalken vlot maakt, die met veel gemak weggenomen worden, waarop men den dam doorsteekt, en 't water, in de Rivier uitlopende, de Galei met zich voert."]

Zy voeren gemeenlyk drie goede stukken kanon, waarvan op enigen het zwaarste, of de jager, een veertigponder is. Naar de voor- en agtersteven liggen verscheide valkenetten. Men zet op de grootsten zeven of agt honderd mannen, die de konst van roeijen volmaakt verstaan.

De oliphanten van den Koning van Achem zyn altoos negen honderd in getal, waarvan de meesten geleerd worden, voor schieten noch vuur schichtig te zyn. Zy zyn zo afgerecht, dat zy, in 't Kasteel komende, de *sombaie* of groet voor 's Konings vertrek verrichten, door knielen en den snuit driewerf op te heffen. Men houdt de moedigsten en best geleerden in zoodanig een' ere, dat men *quitasols* (een' soort van Zonnescherm) voor hen doet dragen; een' ere, welke den persoon des Konings alleen toekomt: ook staat het volk stil, wanneer zy door de straten geleid worden, en voor hen gaat een persoon met een koper bekken, om ieder te waarschouwen, hun de verschuldigde ere te bewyzen.

De oorlog kost den Koning van Achem weinig; moetende alle zyne Onderdanen op het eerste bevel te veld trekken, en zich van levensmiddelen voor drie maanden voorzien; ontfangende niet dan geweer van den Vorst. Indien de veldtocht langer dan een vierde deel jaars duurt, onderhoudt hy zyn leger met rys. By de terugkomst van 't zelve wordt het geweer weder in de tuighuizen gebragt, welke vol korte en slegte vuurroers, en vol allerlei soort van geweer en krygstuig zyn. Enige Reizigers geven den Koning vyf duizend stukken kanon; doch Beaulieu schat derzelver getal op slechts twee duizend, mits men de *valkenetten*, *draaibassen*, *steenstukken*, en, gelyk hy ze noemt, de anderen *buschstukken* daaronder rekent. Doch gewis bezit hy, voegt die Schryver 'er by, niet boven de twaalf honderd goede stukken, waarvan agt honderd voor grof geschut gehouden konnen worden.

De inkomsten van den Koning van Achem zyn den vreemdlingen weinig bekend. Echter meent Beaulieu, uit 't geen hy weet te konnen opmaken, dat zy ongelyk meer zyn, dan men zich in 't gemeen verbeeldt. Eerstlyk kost hem de oorlog byna niets; want kruid en loot, yzer en rys goed koop zyn. In tyd van vrede ontfangt hy in rys, vleesch, visch, gevogeltje, olie, suiker en moeskruiden veel meer van zyne Onderdanen, dan binnen zyn Paleis verteerd wordt, en het overige verkoopt men ten zynen voordeele. Alle, die in zyn dienst zyn, bekomen van hem niets dan rys, waarvan zyne eige landeryen, welke hy door zyne Onderdanen doet bebouwen, een' ongeloofiyke menigte leveren. Niet minder rys trekt hy door 't opleggen van schattingen. Dat alles wordt in schuren opgelegt en tot in 't najaar bewaart, wanneer de prys dikwerf eens zo hoog is. Alsdan verkoopt hy zyne rys aan zyne Onderdanen, of zendt dezelve, indien het een ryke oogst geweest is, naar vreemde Landen, alwaar hy van zyne Zendelingen verneemt, dat de oogst mislukt is. Beaulieu spreekt van veertig Schepen, welke hy naar *Pera* gezonden hadt, en die hem aanzienlyke sommen terug bragten. Op zyne weilanden heeft hy een oneindig getal vee, 't geen hy door zyne slaven doet hoeden. 't Onderhoudt zyner oliphanten kost hem niets, gevende hy hun, in plaats van rys, de stammen van de banaanbomen, welke hy zonder onderscheid op de landeryen

zyner Onderdanen doet kappen; voorgevende, hen daarmede niets te benadeelen, vermits weder een' nieuwe telg uitschiet, die 't volgende jaar vrucht draagt. Even goed koop kan hy zyne hanen onderhouden, latende hen den Orancaien aanbevolen, welke voor die dieren meer zorge dan voor hunne eige kinderen dragen. Zyne klederen en die zyner vrouwen bekomt hy van zyne belastingen op de fabrieken en van de geschenken, welke hy van alle de Amptenaren van 't Koningryk ontfangt. Betreffende de bouwkosten zyner Paleisen, Lusthuizen en andere Gebouwen, zet hy zyne Slaven aan dien bouw, sommigen om den steen uit de steengroeven te halen, anderen om te metselen, en anderen om 't opzicht over 't werk te voeren; bestaande het onderscheid van hun loon in een' enkele of dubbele portie rys.

Die overvloed van alles komt in gene vergelyking by de inkomsten, waarmede hy zyne schatkisten vult, zynde hy enige erfgenaam van alle zyne Onderdanen, die zonder manlyk oir na te laten sterven. Zy, die dochters hebben, konnen haar by hun leven uithuwelyken; doch wanneer de vader sterft, aleer zy aan den man zyn, behoren zy aan den Koning, die de fraaiste tot zich neemt en in zyn Paleis onderhoudt. Hieruit spruit het buitengemeen groot getal zyner vrouwen.

Een onmeetbaar voordeel geeft hem de verbeurtverklaring der goederen, de gewone straffe der rykste misdadigers. Hy matigt zich de nalatenschap van alle de vreemdlingen, welke in zyne Staten sterven, als zyne eige aan: en het hadt den Europeërs grote moeiten gekost, zich van die wet te doen uitsluiten. Enige Kooplieden van Suratte en Coromandel te Achem, ten tyde van 't verblyf van Beaulieu aldaar, gestorven zynde, werdt niet alleen in 's Konings naam de hand op hunne goederen gelegt, maar bragt men ook hunne Slaven ter plye, om hen tot bekentenis te noodzaken, ingeval zy enige diamanten of andere schatten vervreemt hadden. Volgens een oud gebruik heeft hy het recht, wanneer een Vaartuig op enige der Kusten van zyn Ryk schipbreuk lydt, alles verbeurt te verklaren; welk onheil den vreemdlingen door de ligging zyner Kusten dikwerf wedervaart; wordende de manschap, de goederen en alles aangehouden. Onder verscheide schipbreuken,

welke gedurende 't verblyf van Beaulieu voorvielen, zeilde een groot Schip by 't opkomen van de reê te bersten, en werden de Koopmanschappen van 't zelve slechts geborgen, om met de Officieren en honderd twintig mannen, waaruit het Scheepsvolk bestondt, in handen des Konings te vallen. De voornaamste kochten zich vry, door de bemoeinissen der Moorsche Kooplieden, ieder voor de somme van twee honderd vyftig piasters, en de Matrozen voor vyftig. Hier voren heeft men ook gezien, dat het overschot van de Lading van den Franschen Vice-Admiraal 't zelfde lot onderging.

Alle de vreemdlingen, in 't Kasteel van Achem verschynende, moeten geschenken met zich brengen, indien zy in hunne zaken willen slagen; en ieder verzoek, 't geen zy aan den Koning doen, moet met nieuwe geschenken verzeld gaan. Daarenboven belopen de inkomende rechten op de Koopwaren byna tien ten honderd. Doch 't geen Beaulieu als een overvloedige bron van schattingen voor de Kroon van Achem aanmerkt, is de Koophandel op zich zelven aangemerkt, die byna alleen in handen des Konings is; dwingende de Vorst alle zyne Onderdanen, hunne waren aan hem goed koop af te staan; waarna hy, zyne pakhuizen met dezelve opgepropt hebbende, den vreemdlingen zoodanig een prys voorstelt, als hem behaagt, en zyn gewone winst vyftig ten honderd is.

De gebruiken, kleding en godsdienst der Opgezetenen van Sumatra, ten minsten van de aan Zee gelegen Landen, welke alleen bekend zyn, zyn byna even gelyk die der andere Maleijers, waarvan men in voorgaande Verhalen reeds gewag gemaakt heeft. Doch in 't Verhaal van Beaulieu blyft een artikel overig, 't geen van belang kan zyn, en gene betrekking met enige andere stoffe heeft, waarom wy 't zelve in een noot plaatsen.

[Beaulieu geen bericht wegens de oude Koningen van Achem hebbende konnen erlangen, bepaalde zyne navorschingen enkel tot het geslacht, 't geen ten zynen tyde den Troon bezat, en welks opkomst hy dus verhaalt:

„Aleer dit Koninglyk geslacht op den Troon kwam, zegt hy, spatteden de Orancaie grootlyks uit, zynde liefhebbers van nieuwigheden, baldadig en trotsch, waarin zy niet weinig gestyft werden door de middelen, hun door hunne Voorzaten nagelaten. De Ko-

ningen hadden hen nooit kwalyk gehandelt, noch enige Natie geplundert. De Stad was zesmaal zo groot als zy thans is, en zo bevolkt, dat men bezwaarlyk door de straten konde gaan. De rykdom van het land, in verscheide handen verdeeld zynde, bragt een zo groten t' zamenvloed van Kooplieden te weeg, dat gene Stad in Indië gevonden werdt, alwaar de Handel in zo groten bloeistand was: ook konde men, vermits toen nog alfandegue, noch enige andere rechten plaats hadden, in veertien dagen zyn Handel volvoeren. Men rekende toen by gene mazen; maar de betaling geschiedde met maten. De Orancaien woonden in fraaije, grote en wel besloten' huizen, hadden geschut voor hunne deuren, en een' menigte slaven, zo om hun te dienen, als tot een' wacht te verstrekken. Wanneer zy in 't openbaar verschenen waren zy prachtig gekleed, waren met een groten stoet verzeld en by 't volk in hoge achting. Dat groot vermogen krenkte het Koninklyk gezag niet weinig; want de voornaamste Orancaien zo veel gezag en magt bezaten, dat zy, de heerschappy van een Koning moede zynde, hem van kant maakten, en een anderen in zyne plaats stelden; zulks het iets zonderlings was, wanneer een Koning twee jaren op den Troon bleef. Indien hy denzelven langer bekleedde, ging zulks met zo vele moeilykheden en zo grote verplichting jegens enige Orancaien verzeld, dat hy enkel de schaduw en titel zyner waardigheid overig behieldt.

„Die slegte handelwyze duurde, totdat het geslacht der oude Koningen geheel uitgeroeit was, 't geen nu veertig jaren geleden is. Alle de Orancaien vergaderden, om tot de verkiezing van een onder hen te treden. Doch vermits een ieder naar de Koninglyke waardigheid dong, geraakten zy in zodanig een' onenigheid, dat zy handgemeen werden, en de zaak nog erger gevolgen gehad zoude hebben, zo niet hun Cadi of eerste Bisschop door zyn gezag en vertogen de verdeeldheden gestilt hadt. Om allen ergwaan onder hen weg te nemen, sloeg hy hun een middel voor, 't geen was, tot Koning te kiezen een Orancaie, die zich gedurende de onlusten stil gehouden, en niets voor zich noch de zynen bejaagt hadt, en steeds voor een wys en wel beraden man bekent geweest was; en vertoonde teffens, dat hy, den ouderdom van zeventig jaren bereikt en van een' der adellyksten huizen zynde, uit de natuur den voorrang

boven alle de andere, die jonger waren, verdiende. Dat voorstel werdt door een ieder goedgekeurt, vermits zich niemand in zyn gewaand recht verkort vondt, en enkel uit aanmerking van den ouderderdom zwichtte. Dus alle eens gezint, begaven zy zich ten zynen huize, en verklaarden hem, zyn persoon verkoren te hebben, om den Troon te bekleden, dien zy hem om zyne wijsheid en jaren meer dan een anderen waardig keurden. De gryzaart dankte hun, verschoonde zich op zyn ouderdom, die niet gehengde, zodanig een last op zich te nemen: te min, vermits hy zich reeds sedert enigen tyd van alle wereldsche zaken afgezondert hadt, en den weinigen hem overigen leeftyd in rust verlangde door te brengen. De Orancaien hem niet konnende overhalen, hunne aanbieding aan te nemen, keerden tot hunne vorige kuiperyen; doch ziende, dat zy niets vorderden, en dat in het tegendeel alles verergerde, vonden zy op nieuw geen ander middel by de hand te nemen, dan 't geen zy reeds eenmaal onderstaan hadden. Des deden zy een' nieuwe poging op den ouden Edelman, die echter tegens alle hunne beden standvastig bleef; waarop zy eindelyk bedreigingen te baat namen, zonder daarmede iets te vorderen. Mitsdien scheidden zy van hem. Doch weder vergaderende en geen middel ziende, hoe anders, dan door die verkiezing, hunne verdeeldheden te stillen, besloten zy, hem de tekenen der Koninglyke waardigheid te brengen, en, indien hy dezelve weigerde aan te nemen, hem te dooden, ten einde niet langer aan hem te gedenken, en een ander hulpmiddel te zoeken. Mitsdien begaven zy zich ten derden male naar zyn huis, dragende de Cadi de Kroon, en de voornaamste Orancaien een blank zwaard. Thans baden zy hem niet meer, maar zeiden, dat zy ter wegruiming hunnen verschillen geen anderen weg dan dien van zyne verkiezing open ziende, voor de laatstemaal hem de Kroon kwamen aanbieden, en hy, dezelve aannemende, hen alle in 't gemeen verplichten en een iegelyk van hun in 't byzonder daardoor nopen zoude, hem alle gehoorzaamheid en dienst te bewyzen; doch dat zy, in geval van weigering, besloten hadden, hem 't leven te benemen, op dat God hun een ander hulpmiddel aan de hand geven mogt, waardoor zy het nakend bloedbad verhoeden konden. De oude Orancaie gene uitvlucht meer ziende, antwoordde hun, dat hy inderdaat

en oprechtlyk gewenst hadt, zyne overige dagen in zyn huis en onder de zynen door te brengen, zonder zich met enige zaken te bemoeijen, die de rust, waarnaar hy in zyn ouderdom verlangde, konden storen; doch dat, vermits hun geen ander middel ter verhoeding van een bloedigen oorlog overig bleef, dan hem tot Koning te verkiezen, hy hunne aanbieding aannam, onder voorwaarde, dat zy hem als hunnen vader aanmerkten, gelyk hy hen als zyne eige kinderen handelen zoude dat wanneer ten enigen tyde een van hun hem reden tot misnoegen gaf, hy hen als zyne eige kinderen zoude kastyden, en zy die tuchtiging, als van hunnen vader komende, ontfangen zouden. Zy zeiden hem alle als uit enen mond dank, betuigende, hem niet alleen als hunnen vader te zullen eeren, maar ook als hunnen oppermachtigen Heer te ontzien; en leiden daarop den eed van trouwe af. Vervolgens leidden zy hem naar de grote Moskee, en kroonden hem aldaar tot groot genoegen van 't Volk, 't geen niet zonder oorzake de gevolgen der verdeeldheden gevreest hadt. Van daar bragt men hem naar het Kasteel, waarvan hy bezit nam. Zich vervolgens van vrienden en bedienden omringd ziende, nodigde hy de Orancaien op een Koninglyk gastmaal, waartoe hy een dag bestemde, en zo grote toebereidselen deedt maken, dat een ieder over dezelve versteldt stondt; zulks de Orancaien op den bestemden dag niet verzuimden, zo prachtig hun mogelyk was ten Hove te verschynen. In 't Kasteel hoorde men niet dan 't geschal van speeltuigen, gejuich en vreugdezangen. Alles was in blydschap. Men zag zo vele gerechten met spyzen, zo grote stellen met suikergebak, zo velerlei soorten van dranken en wat dies meer konde zyn, aanbrengen, dat de Koning, meende men, alles byzette, om de Orancaien kostbaar te onthalen, en hun blyken van zyne erkentenis voor zyne verheffing tet een' zo grote waardigheid te geven. Zy op hunne gewone plaatsen zittende, naamlyk op een' voorplaats naby 's Konings vertrekken, kwamen de meskeraden en verdubbelde 't geschal der speeltuigen, onder een zo groot gejuich van binnen, dat alle, die zich nog buiten bevonden, onverduldig waren, dat de maskeraden niet spoediger voortgingen. Dezen ieder een Orancaie inleidende, als ten blyke van gunst, zagen zich die gasten, de een na den anderen in de zale komende,

terstond gevat en naar een' binnenplaats, achter de vertrekken des Konings, gevoert, alwaar die Vorst een' diepe gracht hadt doen delven, aan wier boord men hun het hoofd afsloeg en de lighamen in het water wierp. Dit werdt zo gezwind verricht, dat reeds elf honderd afgemaakt waren, aleer iemand op de voorplaats onder de vreugdegalmen ook nu en dan enige gantsch treurige ontwaar werdt; waarop de weinigen, die noch te slachten overig bleven, in stilte uit het Kasteel slopen, zonder met zekerheid reden van hunne achterdocht te konnen opgeven, tot des anderdaags, toen de voornaamsten achter blyvende, zy vaststelden, den een of anderen strik gelukkig ontkomen te zyn.

„De Koning dus gemaklyk alle, die hy te duchten hadt en hem onrust konden verwekken, van kant geholpen hebbende, stoorde zich weinig aan de overigen; bevestte zich in zyn Kasteel, verzamelde een' menigte lieden binnen 't zelve; deedt hen wapenen, en in de Stad opentlyk bekend maken, wat voorgevallen was, met de redenen, waarom hy zodanig hadt gehandelt, en een' verklaring, dat hy besloten hadt, een ieder in vrede te houden, strenge straffen tegen boosdoenders te oefenen, en rechtmatig te regeeren. Na die verklaring ziende, dat zich een ieder stil hieldt, en ook niemand in 't Kasteel verscheen, om de gewone eerbewijzingen af te leggen, deedt hy de huizen en burgten der onthalsde Orancaien slechten; derzelver geschut, geweer en voornaamste huissieraden in 't Kasteel brengen, en gaf een verbod uit, dat niemand een stenen huis zetten, geschut in 't zelve, of van binnen of buiten enige verschanssing leggen zoude. Daarenboven gaf hij een bestek, zodanig hy wilde dat men bouwde, te weten slechts ene verdieping hoog, en de muren van matten of biezen, gelyk zy thans zyn. Hy verhefte hen, die hem in zyn ontwerp behulpzaam waren geweest, en zyne vrienden tot Orancaien, en schonk hun een gedeelte der nalatenschap van de omgebragten, behoudende het ander gedeelte voor zich. Vervolgens zich wel gehoorzaamt ziende, deedt hy die der overige oude Orancaien, welke hy noch enige reden hadt te duchten, om hals brengen en hunne goederen verbeurd verklaren; voorts van 't Volk alle, die hun toegedaan geweest waren of enig misnoegen over de dood der eersten hadden laten blyken, met de

dood straffen; zulks men zegt, dat hy in 't eerste jaar zyner regeering twintig duizend menschen, en in het tweede jaar nog verscheide duizenden deedt sterven, en alle zyne overige onderdanen ten vollen ontwapende. Zodanig is de oorsprong der vorm van regering, thans in 't Koningryk Achem stand houdende. Die Koning regeerde lange; want hy, ten tyde die van St. Malo in den jare 1601 in zyn Land kwamen, nog in leven was. Zyne regeering bleef bloedig, zodanig dat hy de Stad byna tot dien staat bragt, in welken zy heden ten dage is, en die in gene gelykheid komt met den toestand, waarin verscheide nog levende personen my hebben verzekert haar gezien te hebben.

„De thans regeerende Koning was de zoon van een' dochter van hem, welke hy zeer beminde, en is door hem op den Troon verheven; want hy hem voor zyn overlyden, 't geen in 1603 voorviel, toen hy den ouderdom van vyf en negentig jaren bereikt hadt, aan de beide Prinsen, zyne eige kinderen, aanbeval, onder welke hy by zyn uitersten wille zyne Staten verdeelde, latende aan den oudsten het Koningryk Achem en al 't geen hy langs de Kust van Sumatra aan de westlyke zyde van dat Eiland bezat, en gevende den anderen den titel van Koning van Pedir met alle de Landen langs de Kust aan de oostzyde liggende. Die beide Prinsen waren zagtmoedig en van een te goeden aart voor dien van hunne onderdanen. Echter geraakten zy een jaar na 't overlyden van hunnen vader in oorlog, ter oorzake van hunnen neef, dien de Koning van Achem by zich gehouden hadt en deftig deedt opvoeden; doch welke om enige onbezonnenheden der jeugd gestraft zynde, naar zyn oom, den Koning van Pedir, vluchtte, en door denzelven wel ontfangen werdt. De Koning van Achem begeerde, dat men hem terug zondt, en die van Pedir zulks weigerende, vermits hy den neef uit aanmerking van den uitersten wil van hunnen vader niet dwingen wilde, rees de zaak zo hoog, dat de Koning van Achem zynen broeder den oorlog verklaarde, en zy denzelven zeer heet tegen elkander voerden. De neef geboodt de Legers van Pedir, en binnen een jaar tyds sneuvelden meer dan zestig duizend menschen in verscheide gevechten; totdat eindelyk die van Pedir, den oorlog moede, weigerende, langer ten krijg te trekken, hun Koning verplicht

was, den neef in handen van den Koning van Achem te leveren, die hem terstond ketenen aan de voeten deedt klinken, en hem door een' sterke wacht bewaren.

„Enigen tyd daarna verscheen de Vloot der Portugeeschen, van Goa vertrokken, om Achem te bemachtigen, 't geen hun ongetwyfelt gelukt zoude zyn, indien zy hunne zaak wel belegt hadden. Doch zich met woorden latende paaijen, verloren zy de gelegenheid en enige van hunne manschap; waarby kwam, dat Malacca door de Hollanders belegert werdt. Kortom, gelandt zynde, maakten zy zich van 't eerste aarde Fort meester; doch het stenen Fort stuitte hunnen voorspoed. De jonge Prins, toen in ketenen, verzocht van den Koning van Achem, zyn oom, die over de landing der Christenen in de uiterste verslagenheid was, verlof, de *Cafires* (dus noemen ons de Indiërs) te bestryden; verkreeg 't zelve, en ging de Portugeeschen manmoedig te keer, zulks hy door twee of drie gevechten een groten roem verkreeg. Zyne moeder, een' stoutmoedige en heerschzuchtige vrouw, ziende, in wat achting haar zoon was, smeedde een ontwerp, om hem Koning van Achem te doen maken; openbaarde hem haar doeleinde, en leverde hem aanzienlyke sommen, waarmede hy onder de Orancaien milde giften deedt, terwyl hy zich zeer gemeenzaam jegens het volk en zeer minzaam jegens een iegelyk gedroeg. De Koning van Achem inmiddels schielyk stervende, bezat hy bekwaamheid en achting genoeg, om zich nog den zelfden dag van 't sterfval des Konings tot zynen Opvolger te doen uitroepen.

„Vermits Achem slechts twaalf mylen van Pedir ligt, en 't Land een' effe vlakte is, bekwam de Koning van Pedir welhaast tyding van 't overlyden van zynen broeder, en verscheen bereids des anderdaags te Achem, om zich in 't bezit zyner erfenis te doen huldigen; doch vondt niemand, die hem kwam inhalen; zulks hy, zonder een' behoorlyke bedekking 't Kasteel naderende, het den nieuwen Koning van Achem ligt viel, hem binnen 't zelve te laten komen; waarin hy hem een' maand lang gevangen hieldt. Vervolgens veinzende, hem een' vermaaklyker verblyfplaats buiten de Stad te vergunnen, deedt hy hem onder weg van kant maken.

„Die hem Koning gemaakt hadden, vonden zich daardoor geens-

zins verbetert; want men reeds in 't eerste jaar een' grote verandering in hem bespeurde. Van zagtmoedig werdt hy zeer wreed, van milddadig vrekkig, van minzaam zeer stuursch, en van inschiklyk onverbidlyk; 't geen sedert toegenomen is; zulks hy onvergelyklyk meer bloed dan zyn grootvader geplengt en in één jaar meer knevelaryen dan deze gedurende zyn gantsche regeering gepleegt heeft." Men zie de wreedheden van dien Vorst in 't Verhaal van Beaulieu, hiervoren. (bladz. 322 en 323)]

Aanhangsel tot het voorgaande verhaal.

De verbeteringen en vermeerderingen, door ons in de Kaart van Sumatra gemaakt, laten ons met betrekking tot de aardrykskundige beschryving van het Eiland niets te zeggen overig, waarvan het voorgaande Verhaal een' redelyk nauwkeurige en onderscheidentlyke afschetsing gegeven heeft. Doch een byzonder artikel, 't geen bereids door twee verschillende Reizigers voorgedragen is, zal door 't Verhaal van een derden enige nieuwe ophelderingen bekomen, te weten door de Beschryving der Hoofdstad van 't Koningryk Achen, [„Anderen schryven *Achem*, doch ten onrechte. *Achen* of *Achin* komt het naast by den naam van die Stad, zodanig de zelve in de landtale uitgesproken wordt, zynde volgens Valentijn *Atsjeh*"] geschreven door den Pater de Premare in den jare 1699. „Al wat men 'er ziet, zegt die Zendeling, is zo zonderling, dat het my honderdmaal gejammert heeft, niet te konnen tekenen, om enigermate af te beelden, 't gunt my bezwaarlyk valt, met woorden uit te drukken. Men stelle zich voor ogen een bosch van cocosbomen, bamboes, ananassen- en banaanbomen, te midden door welke een' redelyk fraaije Rivier loopt, geheel met schuiten bedekt; men plaatse in dat bosch een ongelooflyk getal huizen van riet gebouwd, en schikke dezelve zodanig, dat zy hier geregelde straten, daar afzonderlyke blokken uitmaken; men scheide die byzondere blokken met weiland en houtgewas van elkander, en men onderstelle alomme in dat grote woud een gekrioel van zo vele menschen, als men in onze best bevolkte Steden ziet, zo zal men zich enig begrip van die Stad vormen, indien men een' verwarde scha-

keering van bomen en huizen, welke den vreemdlingen geenzins onbehaaglyk is, dien naam geven kan.

„De ligging der Haven van Achen is voortreflyk; de ankergrond uitmuntend en de gantsche Kust zeer gezond. De Haven is een' grote kom, naar den kant der Zee door twee of drie Eilanden gesloten, tusschen welke verscheide engtens lopen. Wanneer men op de reê ligt, ziet men niets het geringste van de Stad, vermits de hoge boomen, aan den oever staande, 't gezicht van alle de huizen benemen. Doch behalven het landgezicht, 't geen zeer fraai is, weidt het oog op een' behaaglyke wyze over 't oneindig getal kleine Visschers schuiten, die by 't krieken van den morgen uit de Rivier, en des avonds tegens zonnen ondergang naar dezelve terug komen. Om de Rivier op te lopen, neemt men een vry groten draai, ter vermyding van een' zandplaat, voor den mond van dezelve liggende. Vervolgens vordert men ontrent een goed vierdedeel van een' myl tusschen twee kleine boschjes cocos- en andere bomen, die altyd groen blyven. Tusschen dat geboomte begint men iets van de Stad te ontdekken, welke my in den eersten opslag als die landschappen voorkwam, waarin de verbeelding van een schilder of dichter ons eensklaps het vermaaklykste van 't veld voor ogen stelt. Alles wast daar uit de natuur; alles is 'er veldachtig en zelfs een weinig woest." Betreffende de Stad zelve kan men zich aan de Beschryving van de Graaf houden, die Valentijn schynt gevolgt te hebben. De laatste geeft een afbeelding van dezelve, waarvan wy alhier gebruik maken, gelyk wy ook uit hem enige berichten, betreffende de andere plaatsen van het Eiland Sumatra trekken.

Pedir, 't geen men de Korenschuur van Achem noemt, verdient niet meer den naam van grote Stad, dien Beaulieu het geeft, zynde slechts een Vlek, van alle kanten open, en alwaar men, het Paleis des Konings, enige Moskeën en vier of vyf huizen van Groten uitgezonderd, niet dan slegte stulpen van bamboes ziet. Vyftien mylen ten Oosten van Pedir vindt men *Sumorlanga*, en enige mylen verder oostwaards *Passanga*, waarvan die Reiziger niets zegt, en welke ook enkel Dorpen zyn, uit twee of drie honderd huisgezinnen bestaande. *Pasi* of *Pacem* was weleer een' zeer beruchte Stad, op den oostlyken uithoek van het Eiland liggende; doch is thans

een slegt open Vlek, alwaar men vier of vyf honderd huisgezinnen vindt. Van daar naar de Evennachtslyn heeft men het Koningryk Delli, liggende vyftig mylen Zuid-Oost van Achen; vervolgens *Tanjong-Bouro;* de landen van Aroe en die van *Campara*, even benoorden de gemelde lyn gelegen.

Ten Zuiden van de Evennachtslyn, op een graad, vindt men het Koningryk *Andragiri*, 't geen den Hollanders onderworpen is, welke aldaar een Comptoir bezitten tot het ontfangen van het goud en de peper, in die landstreek vallende. Het Vlek Andragiri is reedlyk groot, en aan een grote Rivier niet verre van de zee zeer wel tot den Koophandel gelegen. *Jambi*, Hoofdstad van een ander Koningryk van dien naam, is een' fraaije Stad, liggende aan een' bevaarbare Rivier, vyf en twintig mylen van de Zee, op twee graden zuider breedte, behoort onder een byzonderen Koning, en aldaar wordt mede een grote Handel in goud en peper gedreven. Het Comptoir, 't geen de Engelschen 'er ten tyde van Beaulieu bezaten, werdt in den jare 1659 door hun eige volk geplundert. De Ingezetenen van *Palimban* zyn den Koningen van Bantam, of veeleer den *Soesoehanan* of Keizer van Java onderworpen geweest; doch hebben zich een eigen Koning verkoren, die met den tyd een magtig Vorst geworden is. In den jare 1660 brandden de Hollanders zyne Stad af; doch sedert zyn zy met elkander verzoent. Hun Comptoir staat tegen over 's Konings Paleis. Ook ziet men te Palimban nog verscheide andere fraaije gebouwen. Het is een' der voornaamste Handelplaatsen van 't Eiland. De Rivier, aan welke het ligt, stort zich met drie grote monden in Zee.

Tusschen den oostlyken en westlyken uithoek van het zuidlyk gedeelte van Sumatra, 't geen langs de Straat Sunda ligt, vindt men grote woestenyen, welke ontrent vyftig mylen lands beslaan, en alwaar men enkel het Dorp *Dampin*, en een welbevolkte Stad, *Lampon* genaamd, ontmoet. De Ingezetenen spreken een' byzondere taal, en zyn met de Opgezetenen van 't Land van *Sillebar*, op de westlyke kust van 't Eiland liggende, den Koning van Bantam onderworpen. Verby Sillebar noordwaards, naar den kant van de Evennachtslyn, ontmoet men het Vlek *Bancoulo*, 't geen weleer den Hollanders toebehoorde, doch alwaar zich de Engelschen in een'

welbeveste Logie nedergezet hebben. Een graad verder noordwaards vindt men *Indrapoura*, Hoofdstad van een Keizerryk van dien naam, 't geen door een magtigen vorst geregeert wordt, van wiens Landen nochtans een groot gedeelte onder de beschutting van de Hollandsche Maatschappy staan, die alhier een' Logie heeft, naar welke men al de peper voert, welke daaromstreeks valt. De lucht is 'er zeer ongezond, waarover de Inboorlingen des Lands zo wel als de vreemdlingen klagen. Dieper landwaards in ligt een ander Keizerrijk, onder den naam van *Manincabo* bekend, welks heerschappy zich niet alleen over 't hoge Land, maar zelfs langs de Kust uitstrekt, alwaar het Opperhoofd van 't Hollandsche Comptoir van *Padang*, met toestemming van de Maatschappy, in de hoedanigheid van Stadhouder des Keizers 't bevel voert. Die Vorst daalt nooit van zyne gebergtens, maar zendt van tyd tot tyd een zyner zonen of Hovelingen, om met de Beampten der Hollandsche Maatschappy te handelen, die zelve daar omstreeks vele Landen in eigendom bezit, naamlyk van *Chinko* of *Sinkel* tot *Sillebar*, 't geen de grensplaatsen dier Landen naar 't Noorden en Zuiden zyn. Doch het zoude verdrietig vallen, met den Schryver de eenvoudige namen van een groot getal plaatsen te noemen, die zelfs in de meeste Landkaarten niet gevonden worden. Des zy het genoeg, te zeggen, dat men tusschen de beide gemelde grensplaatsen naby de zestig Vlekken of Dorpen telt, aan een gelyk getal Rivieren gelegen, welke haren naam van die oorden ontlenen. Een gedeelte dier Landen levert goud, en een ander gedeelte peper. Onder het Comptoir van Padang, welks Opperhoofd den titel van *Commandeur* voert, behoren verscheide mindere Comptoiren op de Kust aldaar. De meeste Volken, welke die Kust bewonen, hebben zich vrywillig onder de beschutting der Maatschappy begeven, die hen als Bondgenoten ontfangen heeft.

Inzonderheid is het in deze landstreek, dat men het goudzand vindt, 't geen Sumatra van alle de andere Landen van Indië onderscheidt. Een' menigte bergen heeft men 'er, welke vol van die kostbare mynstoffe zyn, vooral te midden in 't Eiland; doch het volk geeft zich de moeite niet, naar de rykste mynen te zoeken, zich vergenoegende, om, wanneer de zware stortregens gevallen

zyn, de bedden der afgestroomde beken naar te sporen, en tusschen het zand en de stenen naar 't afgespoelde goud te zoeken, waarvan zy veeltyds stukken van onderscheidde grootte vinden, daaronder somtyds klompen zuiver goud van twee, drie of vier onsen. Ofschoon zo zware klompen zeldzaam zyn, tonen echter die, welke men vindt, dat de mynen, waaruit zy zyn gespoelt, een groten overvloed moeten inhebben. Het goudzand of stofgoud wordt meest door de Ingezetenen verzamelt en gemeenlyk tegen agt realen verkocht, indien zyne waarde van zes masen is. Zy brengen het aan de Hollanders, welke meer voordeel vinden in het by ruilingen van hun te kopen, dan in hunne mynen van *Sillida* te doen graven, welke arbeid verscheidemaal, doch altoos met weinig voordeel en zelfs veeltyds met schade ondernomen is.

De Hollanders, dus enigermate meesters van den Handel van de peper en 't goud van Sumatra zynde, zyn het niet min van de Vorsten van 't Eiland: want men bereids gezien heeft, dat zy het grootste gedeelte van de westlyke Kust bezitten; terwyl het overige, aan gene zyde den tweden graad noorder breedte liggende, en 't geen de Staten van Achen uitmaakt, gene opmerking verdient; bestaande de voornaamste magt van dat Koningryk byna enkel in zyne Hoofdstad, die van gering belang is.

De Koning, die ten tyde van Beaulieu te Achen regeerde, en wiens ongehoorde wreedheden den Lezer begeerig gemaakt moeten hebben, om 't uiteinde van een zo verfoeilyk wangedrocht te weten, overleedt eerst in den jare 1641, na den Troon vyf en dertig jaren bezeten te hebben. De Graaf, die zich toen te Achen bevondt, zegt, dat uit dat sterfval grote onlusten rezen, welke een' menigte menschen het leven kostten. Gedurende de vier of vyf eerste dagen bleven alle de Logies der vreemde Natiën gesloten. Eindelyk werdt de Koningin, weduwe van den overleden Koning, tot Regentes uitgeroepen. Vervolgens bereidde men de uitvaart, die met een waarlyk Koninglyken luister geschiedde. Behalven een groten trein Prinsen, Heren en Edellieden, telde men twee honderd zestig oliphanten, met goud laken, zyde en geborduurde stoffen gedekt. Hunne tanden waren met goude en zilvere kokers versierd. Op den rug droegen zy kleine vierkante torens, waarvan vele met goud en zilver door-

weven standaarten afhingen. Ook zag men enige rhinocerossen en Persische paarden, met goud en zilver getoomd en met zeer ryke dekkleeden. Een' menigte vrouwen des Konings sloten den trein. De kist, waarin het lyk lag, was van *Sowassa*, zynde een vermengd metaal van goud en koper, en met goudlaken bedekt. Dezelve werdt in 't graf van 't Koninglyk geslacht bygezet, en 't lyk vyf dagen door de vrouwen en bywyven van den overledenen beweent. Daaglyks bragt men allerlei lekkernyen en tabak by 't zelve, even alsof hy nog in leven ware, en waarmede de vrouwen zich buiten de uren, tot de rouwklachten bepaald, vrolyk maakten. Zoodra het lyk ter aarde bestelt was, werdt het geschut van de Stad losgebrand, en zulks den gantschen nacht herhaalt, onder een gestadig geroep van *lang leve de Koningin!*

Die Vorstin heeft het Ryk verscheide achtereenvolgende jaren met veel wysheid en zachtmoedigheid geregeert. In den jare 1660 was zy willens, een Hollander tot haren gemaal te nemen; doch de Maatschappy wilde zulks niet gedogen. Na haar overlyden, 't geen in 't jaar 1688 voorviel, verkoor men een' andere Koningin, die in 't begin dezer eeuw nog regeerde; doch niets dan een' enkele schaduw van de Koninglyke waardigheid bezat, vermits al hare magt onder twaalf Orancaien verdeelt was.

Beaulieu vergist zich, wanneer hy zegt, dat de grootvader van wylen den Koning door de voornaamste Orancaien van 't Koningryk tegens zyn wil gekroont was. Volgens Valentyn en anderen was hy een vrygemaakte Slaaf, die de gunst van den Koning, zyn Heer misbruikende, tegens hem opgestaan was, en de Koningryken van Pedir en Achen na elkander bemagtigt hadt, na alle de Groten, welke hem in den weg konden zyn, van kant gemaakt te hebben. *Vincent le Blanc* noemt hem *Arjufar*, en *van Meteren* geeft hem een Arabischen naam, dus luidende: *Alciden Rajetza Lillo Lahe Felalum.* Op enige andere plaatsen dezer Historische Beschryving kan men zien, wat de Hollanders onder de wrede regeering van dien Geweldenaar te lyden hadden. Hy overleedt in den jare 1603. Beaulieu komt voorts volmaakt overeen met Valentyn in 't geen hy van zyne drie opvolgers verhaalt, waarvan de laatste, zyn kleinzoon, toen den Troon bezat.

Valentyn geeft ons zyn titel, zeer verschillend van dien men in andere Historieboeken vindt. Het zal den Lezer niet onaangenaam zyn, dezelve alhier te vinden, ten einde zich enig begrip van de wuidsheid en praal der Oostersche Vorsten te vormen.

„Siri, Sultan, Koning van Atsjeh, Delli, Johor, Pahang, Keidah, (Queida), Peirah, Priaman, Tikou, Baros, Passaruvan, Padang, Sinkel, Labo, Daja enz.; Koning van de gantsche Wereld, die van God gemaakt is, wiens lighaam glinstert als de Zon, die zyn glans recht op den middag geeft; Koning, dien God laat schynen volmaakt te zyn, gelyk de Maan op haar tyd vol is; Koning, van God uitverkoren; Koning, die volmaakt is als de Noordster; Koning boven alle Koningen; Kind of Kindskind van den vermaarden groten Iskender [Dus noemen de Indiërs Alexander den Groten] Koning, voor wien alle Koningen hun hoofd moeten buigen en zich aan hem onderwerpen; Koning, die zo verstandig is als een volmaakt ronde kloot; Koning, die zo gelukkig als de Zee is; Koning, die een slaaf Gods is; Koning, die God ziet; Koning, die alle menschen doet blyken, dat God rechtvaardig en een voorstander van zyne gerechtigheid is; Koning, van God gezegend; Koning, die de schandvlekken van alle menschen bedekken en alle hunne misdaden vergeven kan; Koning, die, als hy overeinde staat, alle zyne Slaven onder zyne schaduw laat schuilen; Koning, die volmaakt is in alle raadspleging over alle Volken; Koning, die zyne Onderdanen veel goed geeft; die rechtvaardig is en alles nauwkeurig onderzoekt, om Gods rechtvaardigheid na te zien; Koning, die de allernutste op den aardbodem is; die een schonen reuk onder zyn voeten heeft, en dien hy over alle Koningen geeft; Koning, aan welken de almagtige God zyne Goudmynen verleent heeft, die zeer zuiver en rein zyn; wiens ogen als de Morgensterren glinsteren; die ook den oliphant met tanden bezit, den roden, gekleurden, zwarten, witten en den gespikkelden oliphant, die meer een wyfke dan een manneken gelykt, alsmede den kween-oliphant; Koning, dien God almagtig geeft kleding voor de oliphanten, met goud en gesteentens versierd, benevens een groot getal van vecht-oliphanten, met yzere huizen op hunne ruggen, welkers tanden met yzere pinnen en overtreksels, en die met kopere schoenen gewapend zyn;

Koning, dien God almagtig geeft paarden met goude kleden, edele gesteentens en smaragden voorzien, benevens honderd paarden, ten oorlog uitgerust, heerlyke hengsten van Arabië, Turkye, Cati en Balakki; Koning, die het gebied over het Zuiden en Noorden voert; Koning, die alle, welke hem liefhebben, begunstigt en de bedrukten verblydt; Koning, die alles, wat God geschapen heeft, tonen kan; Koning, dien God gestelt heeft, om over alles te heerschen, en om alles op den Troon van Atsjeh te vertonen".

Men heeft reeds aangemerkt, dat de Hollanders en Engelschen de enige Europeers zyn, die Vastigheden op het Eiland Sumatra bezitten, waardoor somtyds tusschen die beide Natien hevige verschillen gerezen zyn, inzonderheid in den jare 1686, 1687 en 1688. De Koning van Bantam den Engelschen uit zyne Stad verdreven en hen vervolgens verplicht hebbende, ook Sillebar, de laatste plaats van zyne Landen op de westlyke Kust van Sumatra, te ruimen, kwamen zy zich te Bancoulo nederzetten, alwaar zy tegens alle recht op 't grondgebied der Hollanders tusschen Sillebar en Barros een' Vastigheid behouden hebben. Wel is waar, dat zy voorgeven, dat de Keizer van Manincabo hun die streek gronds hadt afgestaan; doch ondersteld, dat zulks waar ware, 't geen zy nooit zullen konnen bewyzen, hadt die Vorst geen het minste recht, om met eens anders goed naar zyn welgevallen te leven, vermits de Hollanders by een Verdrag van den 15. Maart 1686 in 't bezit van Bancoulo en der onderhorige landeryen bevestigt waren, aleer de Engelschen 'er zich hadden nedergezet; zulks de klachten van dezen, gegrond op vyandlykheden, sedert door de Hollanders tegens een hoop wederspanlingen gepleegd, te min wettig waren, dewyl die Eilanders, volgens de belydenis der Engelsche Beampten zelven, het eerst op de Hollanders geschoten hadden, zonder wie de Engelschen, dat meer is, een even gelyk gevaar gelopen zouden hebben, alle vermoort te worden. Dit is zo zeker, dat hunne Opperhoofden, *Samuel Pats* en *John Bekton*, hun dank zeiden voor den dienst, welken zy hun by die gelegenheid bewezen hadden; 't geen echter niet belette, dat het Hof van Londen hevige klachten tegens hen in Holland deedt inleveren.

VERKLARING DER PLATEN.

Fig. 1. gĕpit yer. — Fig. 7. bòh yĕr.
〃 2. moendam. — 〃 8. gisa.
〃 3. kanĕt. — 〃 9. para.
〃 4. pĕné. — 〃 10. lĕĕm of dadĕp.
〃 5. tjĕriĕ. — 〃 11. pèso.
〃 6. gĕpit. — 〃 12. batéĕ.

Fig. 1. sĕnoengkè dapoer. — Fig. 6. tajèn yer.
〃 2. garan. — 〃 7. bĕlangong soedoe.
〃 3. tĕrapan apoei. — 〃 8. tjiwek.
〃 4. panjöt. — 〃 9. baté yer.
〃 5. gĕpit yer.

Pl. VIII. C. Aardewerk. . . . . Zie Deel II, bl. 138 vv.
Fig. 1. goetjé.
〃 2. pasoe.
〃 3. goetjé.

Pl. IX[1]). Sieraden van een Atjehsch meisje . . Dl. I, bl. 203; Dl. II, bl. 148
A. Patam doi — diadeem.
B. Boenga soenting — oorversiersel (wordt om het oor gehangen).
C. Boenga djèmpa — haarspeld (7 stuks om den haarwrong).
D. Ajèm goemba — haarversiersel (7 stuks om het haar).
E. Kawit badjéĕ — broche.
F. Gantjing — borstversiersel.
G. Entoeè — koralen (7 stuks om hals en borst).
H. Tèmplang of serafi — dubbele bandoulière $^1/_{11}$ ware gr.
H'. Borststuk } v. d. Templang.
H''. Rugstuk } v. d. Templang.
H'''. Schakel v. d. Templang.
I. Sawèk — armketting.
K. Ikaï — armband (bovenarm).
L. Kĕtab — 〃 (benedenarm).
M. Krajéĕ — 〃 (〃 aangesloten aan den kĕtab).
N. Gĕlĕng — 〃 (〃).
O. Taloi pending — buikband.
O'. Pènding — sluitstuk van den buikband.
P. } Kĕroentjoeng — beenringen.
Q. }

Pl. X. A. Eenige Atjehsche statie- en andere blanke wapens . . . . Dl. II, bl. 152—155

Fig. 1. Rentjong.	Fig. 6. Sekin pasangan.
〃 2. Keris bahari.	〃 7. Keris bahari bĕsar.
〃 3. Pedéĕng.	〃 8. Kĕris.
〃 4. Roedoes.	〃 9. Badéĕ.
〃 5. Sĕkin pandjang.	〃 10. Lĕming kapak.

Pl. X. B. 〃 1. Bĕrĕgoe. . . . . 〃 〃 〃 154—156
〃 2. Pĕrisè awi (wordt alleen door een panglima prang gebruikt).
〃 3. Pĕrisè tembaga (alleen door een oeléĕbalang gebruikt).
〃 4. Kemoera panèh.
〃 5. Kemoera panjang.

Pl. XI. A. Wapens. Atjehsche wapens en Muziek-instrumenten. . . . . Zie Deel II, bl. 154

Fig. 1. Sadèb toenong.	Fig. 5. Lilla.
〃 2. Ladĕng.	〃 6. Mariêm.
〃 3. Tarabadjoi.	〃 7. Lilla.
〃 4. Kléwang tĕbal oedjoeng.	

Pl. XI. B. Muziek-instrumenten. . . . . 〃 〃 〃 〃 174

Fig. 1. Rapaï.	Fig. 5. Soeling.
〃 2. Tjanang.	〃 6. Sĕzoenei.
〃 3. Gong.	〃 7. Gĕndrang.
〃 4. Bansi.	〃 8. Arbab.

1) Op de plaat staat aangegeven $^2/_3$ w. g. moet zijn $^1/_3$.

Pl. I

Fig. 1.

Fig. 3.

ERRATA.

Bl.	5 r.	3 v. b.	*staat:*	*Pwdt*,	*lees:*	*Rwdt.*
„	„ „	4 „ „	„	*trinewis*,	„	*trinervis.*
„	7 „	12 „ „	„	Rhizopharae,	*lees:*	Rhizophorae.
„	„ „	13 „ „	„	Rhizephora mucronata,	*lees:*	Rhizophora macronata.
„	„ „	1 v. o.	„	Puniea,	*lees:*	Punica.
„	12 „	17 v. b.	„	kaloondoeng,	*lees:*	kaloendoeng.
„	13 „	25 „ „	„	mucifera,	„	nucifera.
„	24 „	34 „ „	„	idjoeh,	„	idjoek.
„	28 „	12 en 13 v. b.	*staat:*	Garnicia	„	Garcinia.
„	„ „	14 v. b.	*staat:*	bah,	„	bak
„	30 „	17 „ „	„	pintoe,	„	pintoi.
„	36 „	5 „ „	„	serĕĕng,	„	oerĕĕng.
„	„ „	8 „ „	„	aleiksem,	„	aleikoem.
„	62 „	1 v. o.	„	Nesoek,	„	Nesoeh.
„	82 „	10 v. b.	„	Artorcarpeae	„	Artocarpeae.
„	85 „	19 „ „	„	Tjach,	„	Sjach.
„	98 „	8 „ „	„	wegens,	„	van.
„	„ „	21 „ „	„	staat,	„	stond.
„	99 „	11 „ „	„	zoodanig de,	„	zoodanige.
„	110 „	21 „ „	„	tama,	„	tamah.

Soebang

Pl. I

Fig. 1.

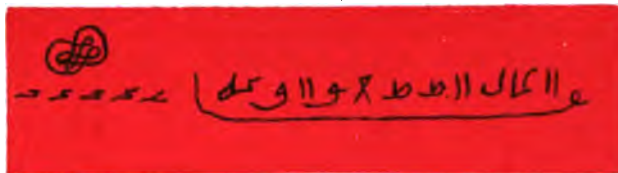

Fig. 2. Tjoeping's Fig. 3.

Zilver met gouden rand

Goud

van klapperdop met soeasa rand

Fig. 4

Empèt

Adjëmat mërakit

Fig. 5.

Achterzijde

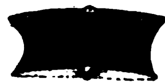

Voorzijde

Kajëë gëloengoeng Fig. 6.

achterzijde

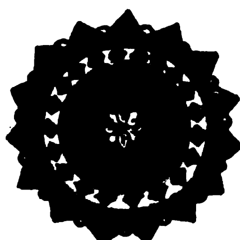

Doorsnede

Voorzijde

Fig. 7.

Achterzijde

Soebang

Doorsnede a. b.

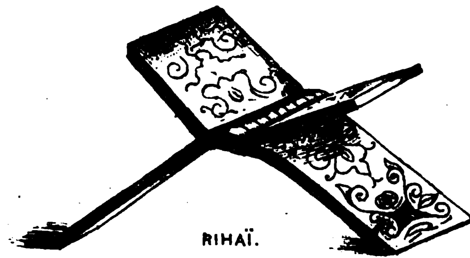

Voorzijde

Lith. Emrik & Binger, Haarlem.

Pl. II.

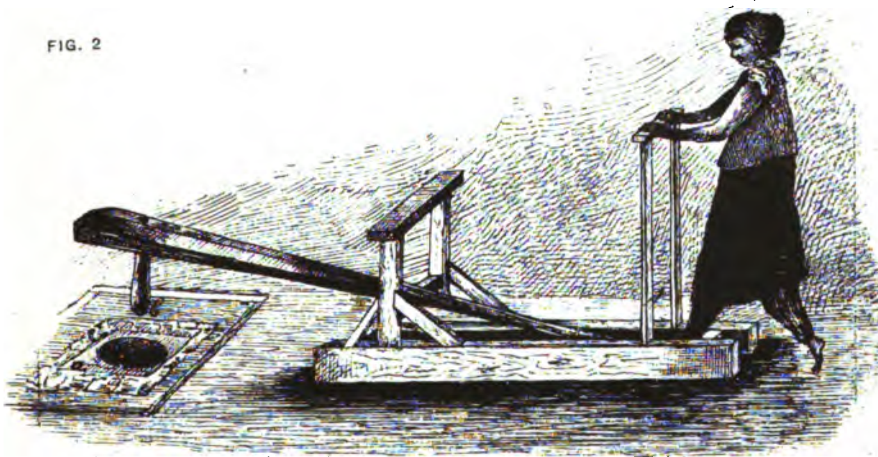
FIG. 1

RIHAÏ.

DJÈNKI

FIG. 2

A: LÈSOENG. B: ALÈË.

FIG 3

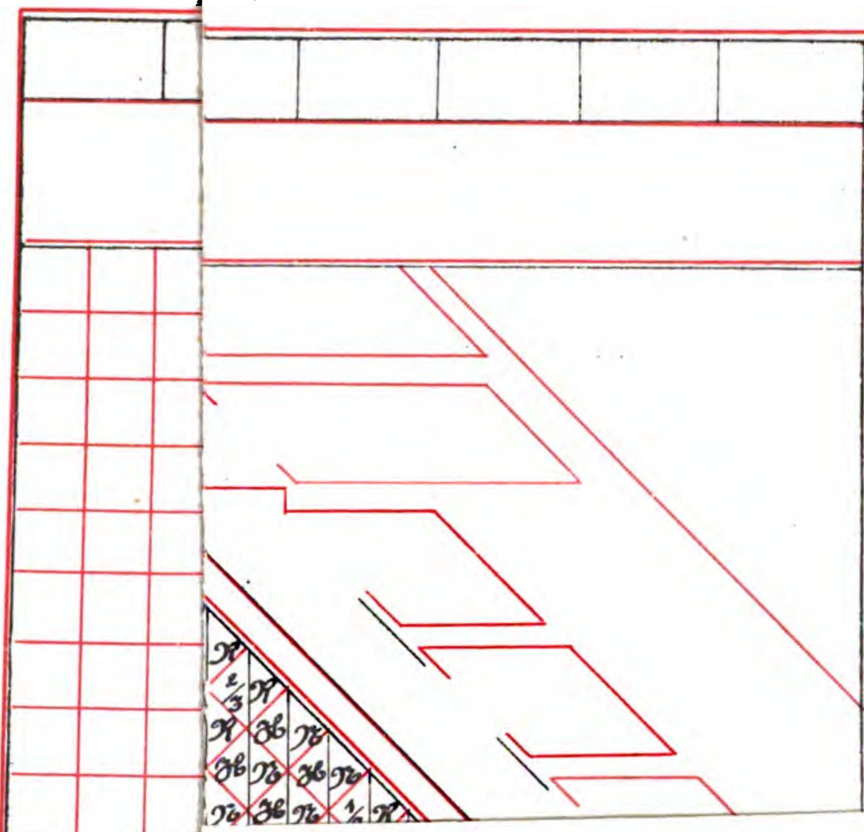
OEROEK TJOEKAK 1/14 W. G.

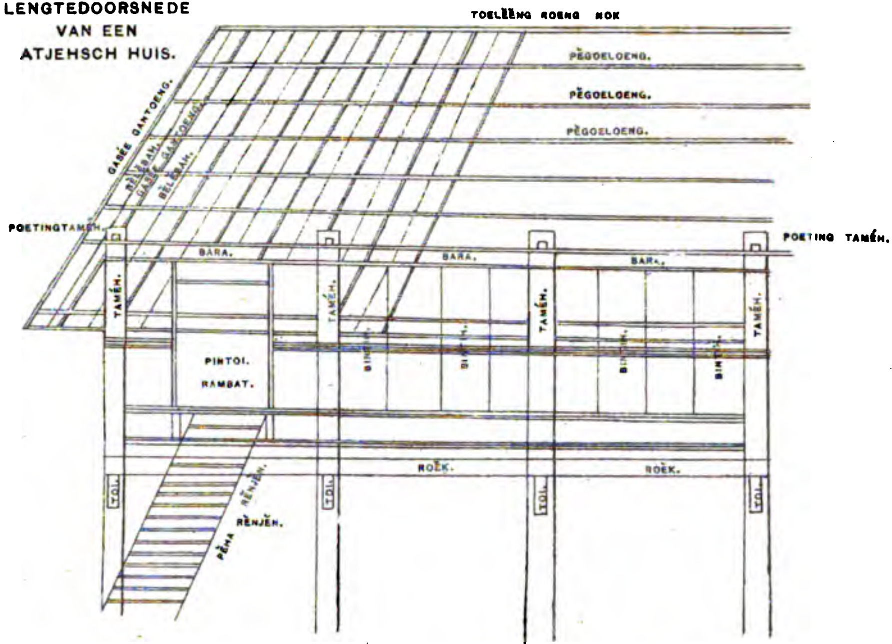
PHOTOLITH. EMRIK & BINGER, HAARLEM

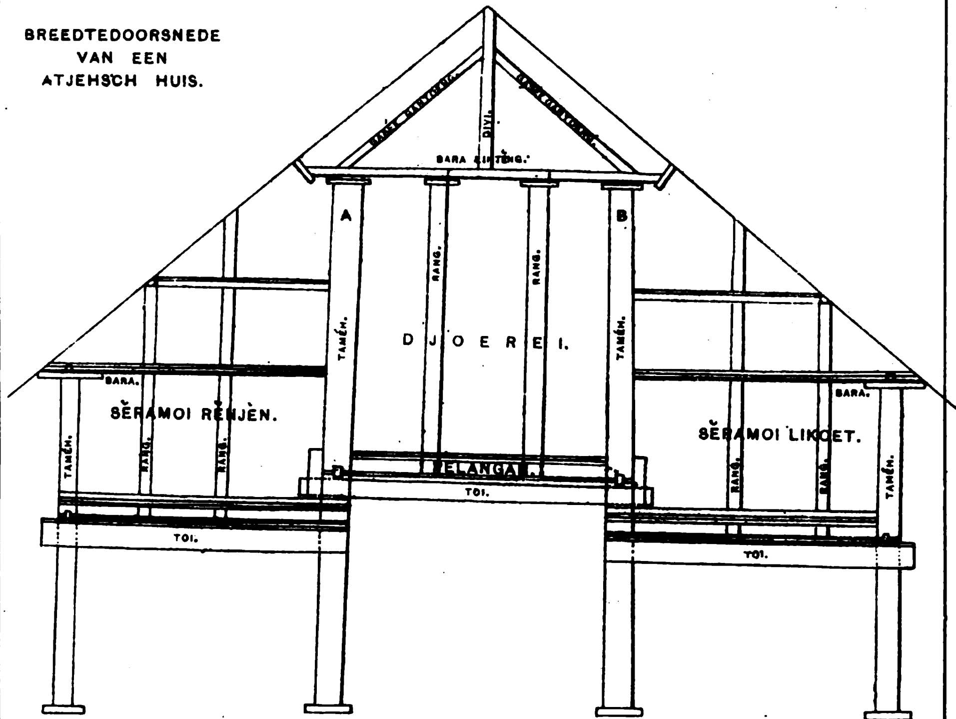
PL. III. 1.

PL. III.

Pl. IV.

PHOTOLITH. EMRIK & BINGER, HAARLEM.

Pl. V.

DJALOER KOESANGKA. 1: 60

FIG. 2

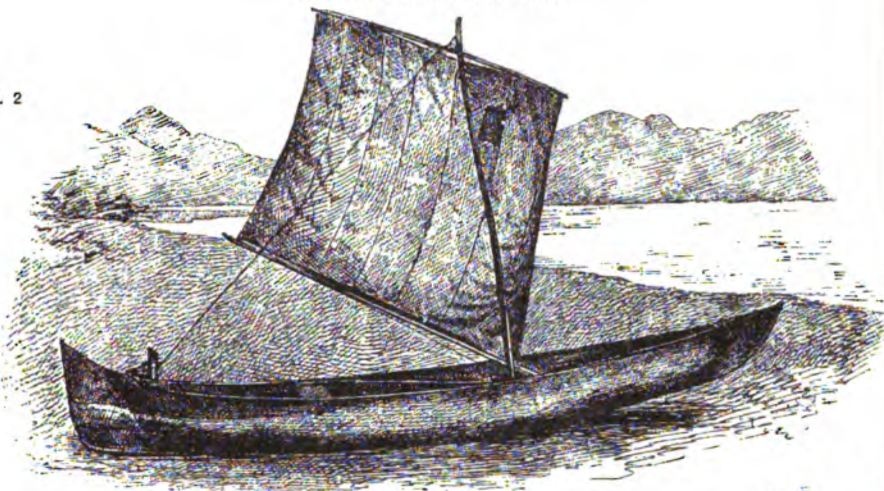

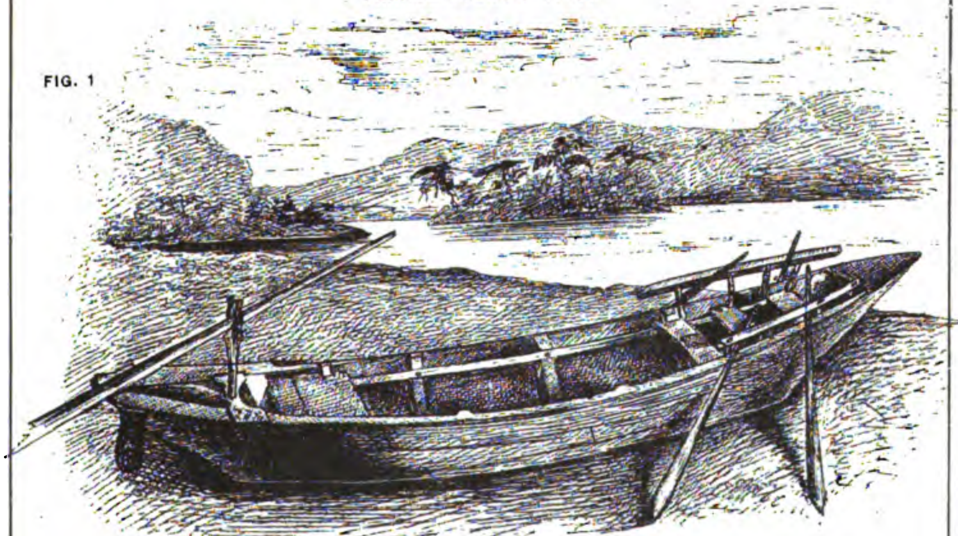
FIG. 3

DJALOER. 1: 75

PRAHOE POEKAT. 1: 100

FIG. 1

GROOT-ATJEHSCHE VISSCHERSPRAUWEN.

PHOTOLITH. EMRIK & BINGER, HAARLEM.

Pl. VI.

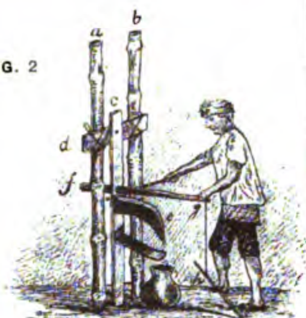
FIG. 1

MANDJE VAN PANDANUS-BLADEREN.

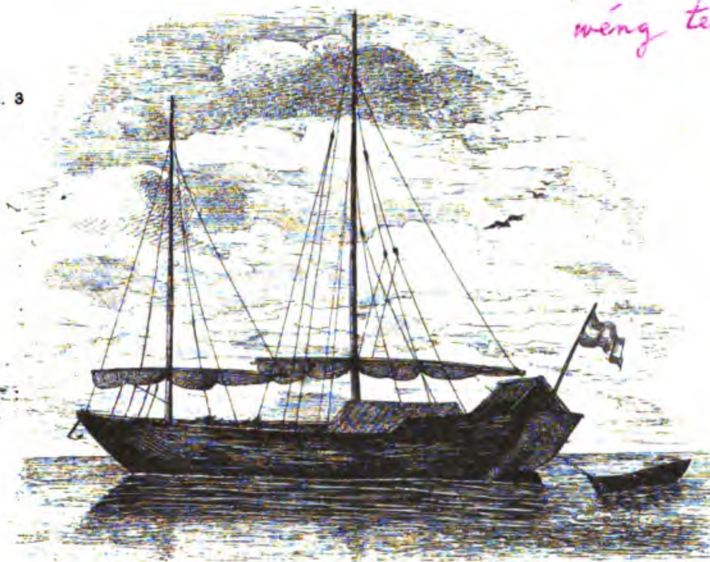
FIG. 2

WÉĔN TĔBÉĔ.

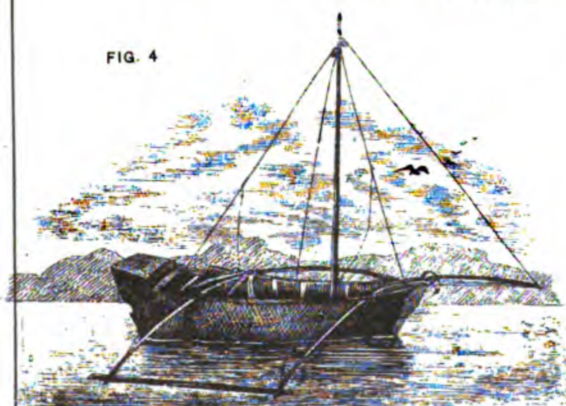
wéng tenbèë

FIG. 3

TOENGKANG.

FIG. 4

BIDOEK.

FIG. 5

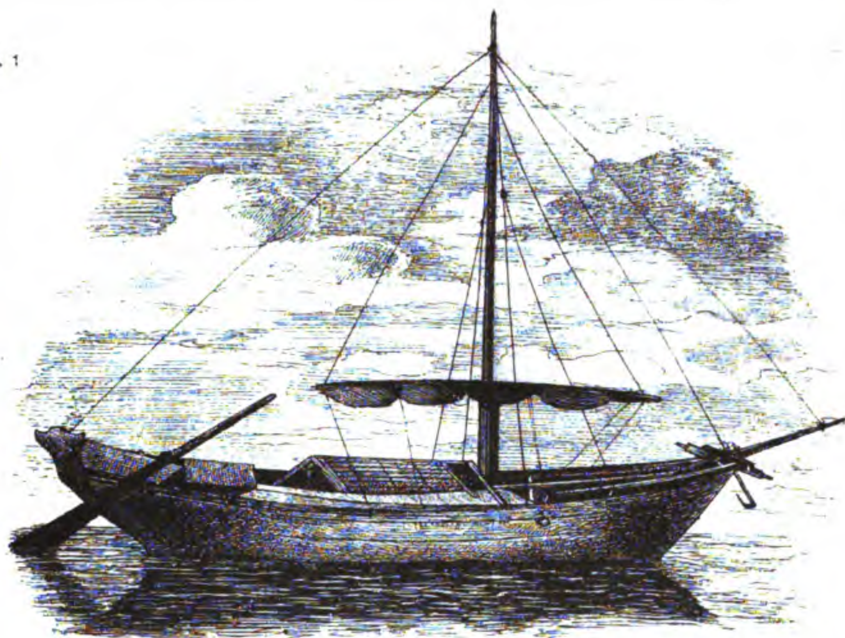

GROBAK.

PHOTOLITH. EMRIK & BINGER, HAARLEM.

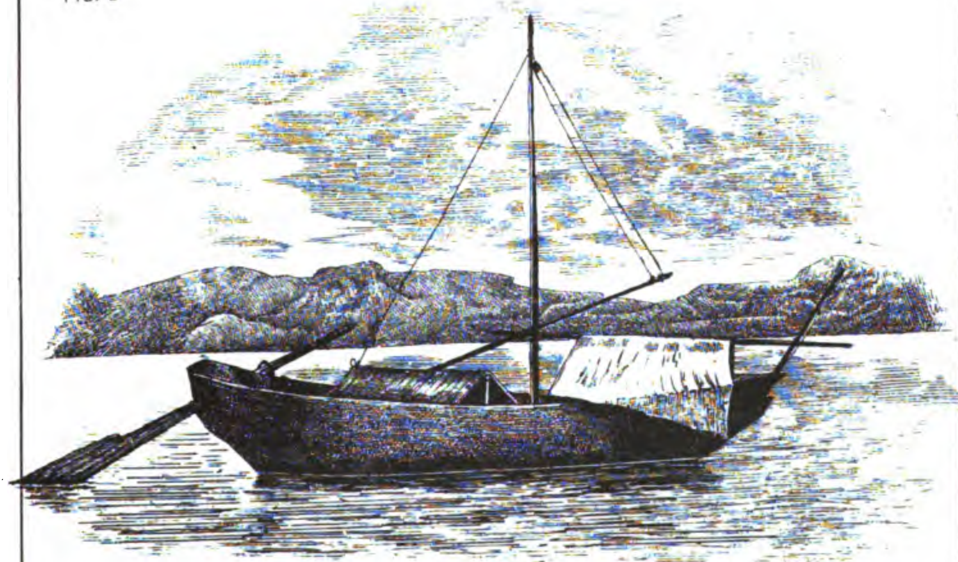
Pl. VII.

FIG. 1

SAMPAN BÈSAR.

FIG. 2

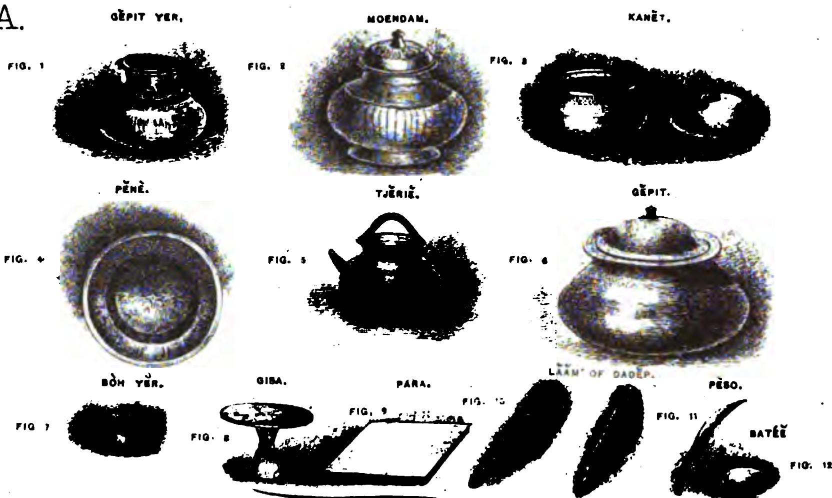

SAMPAN.

PHOTOLITH. EMRIK & BINGER, HAARLEM.

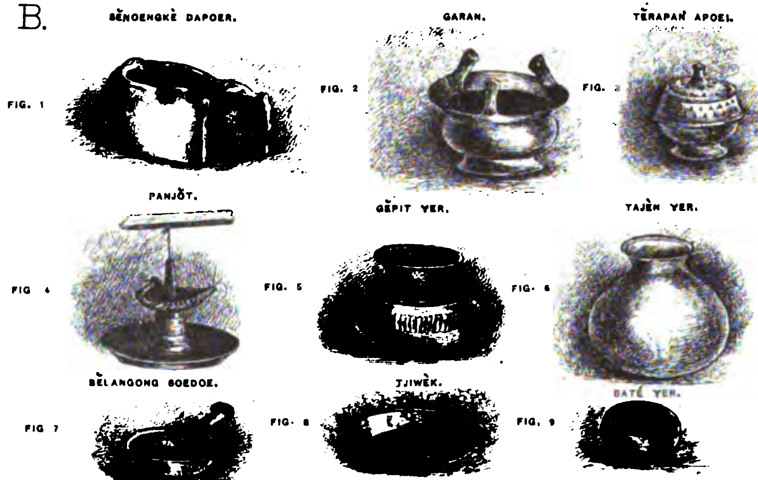
Pl. VIII.

A.

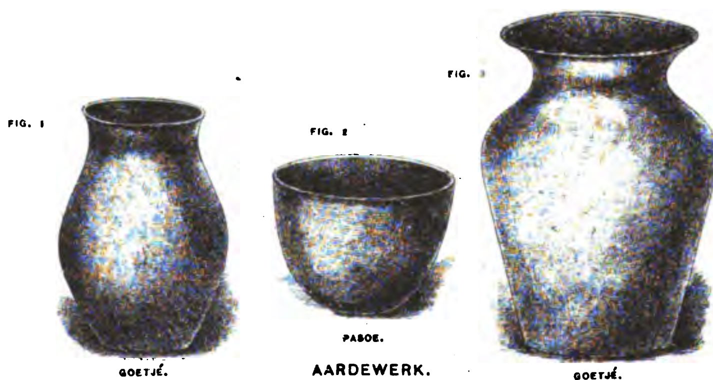
AARDEWERK EN POTTENBAKKERSGEREEDSCHAP.

B.

AARDEWERK.

C.

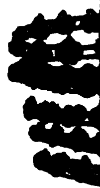

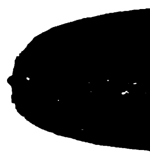
AARDEWERK.

PHOTOLITH. EMRIK & BINGER, HAARLEM.

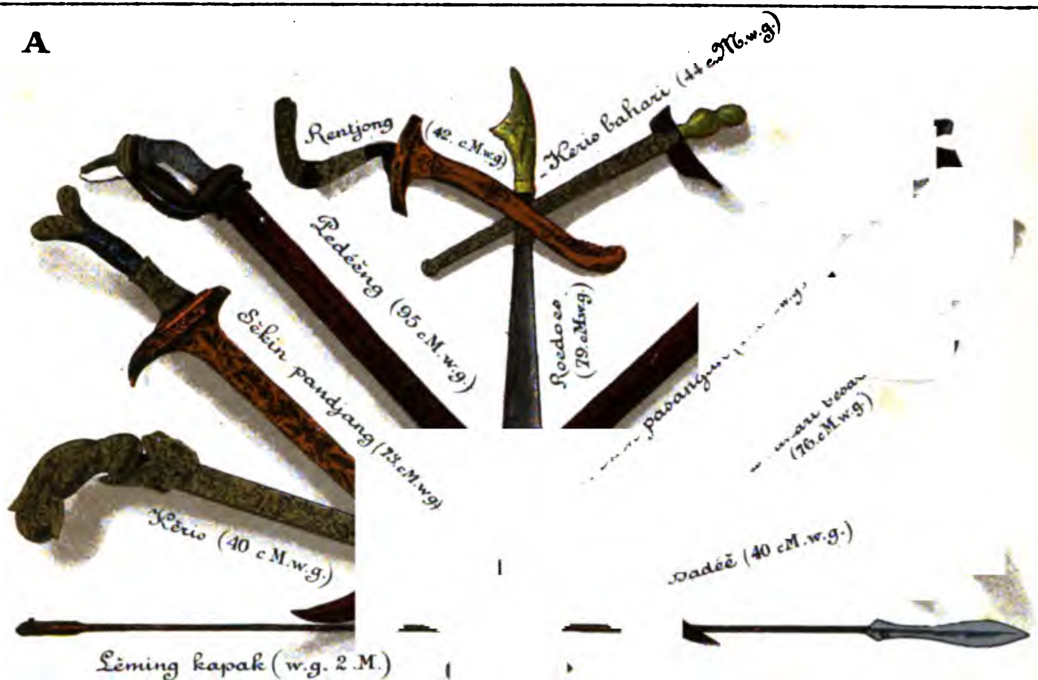
Pl. IX.

A

Eenige Atjehsche statie en andere blanke wapens.

B

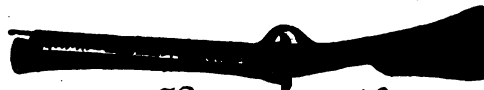

Bèrègoe

Pèrisè awi (wordt alleen door een panglima prang gebruikt)

Pèrisè tembaga (alleen door een seltëbalang gebruikt.)

Kemoera panèh

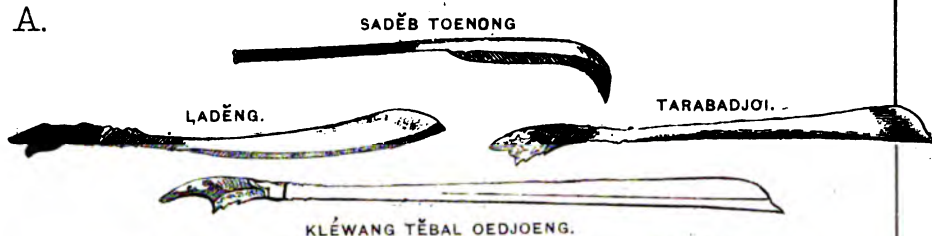

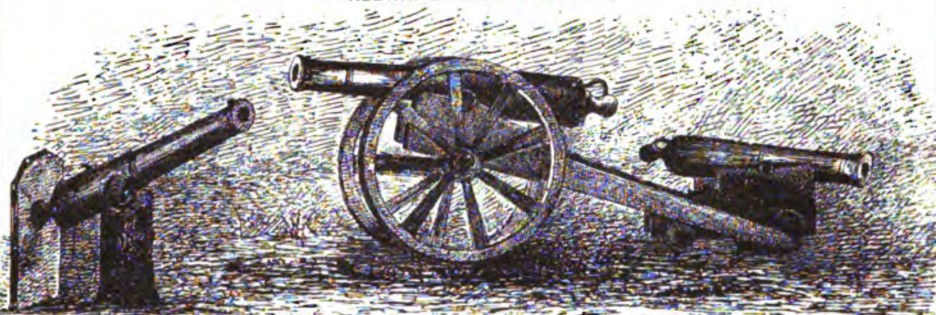
Kèmoera panjang.

Lith. Emrik & Binger, Haarlem

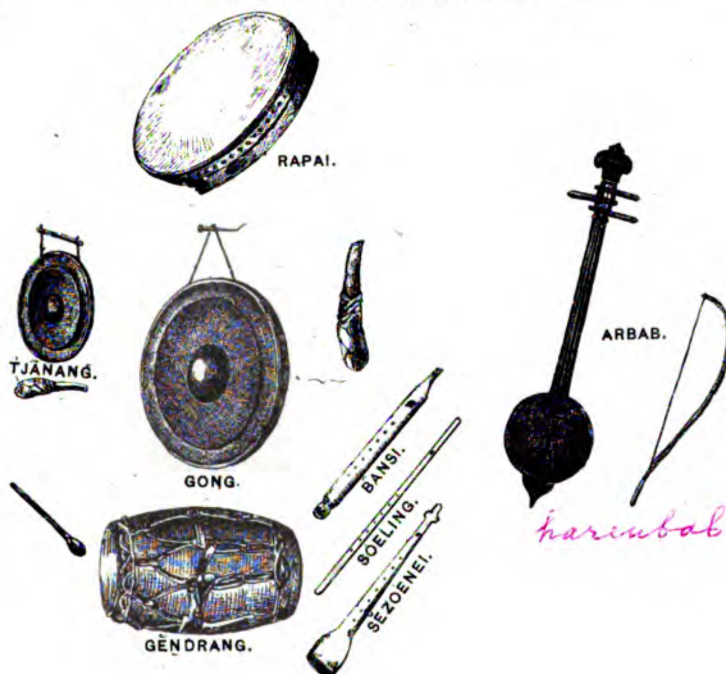
Pl. XI.

A.

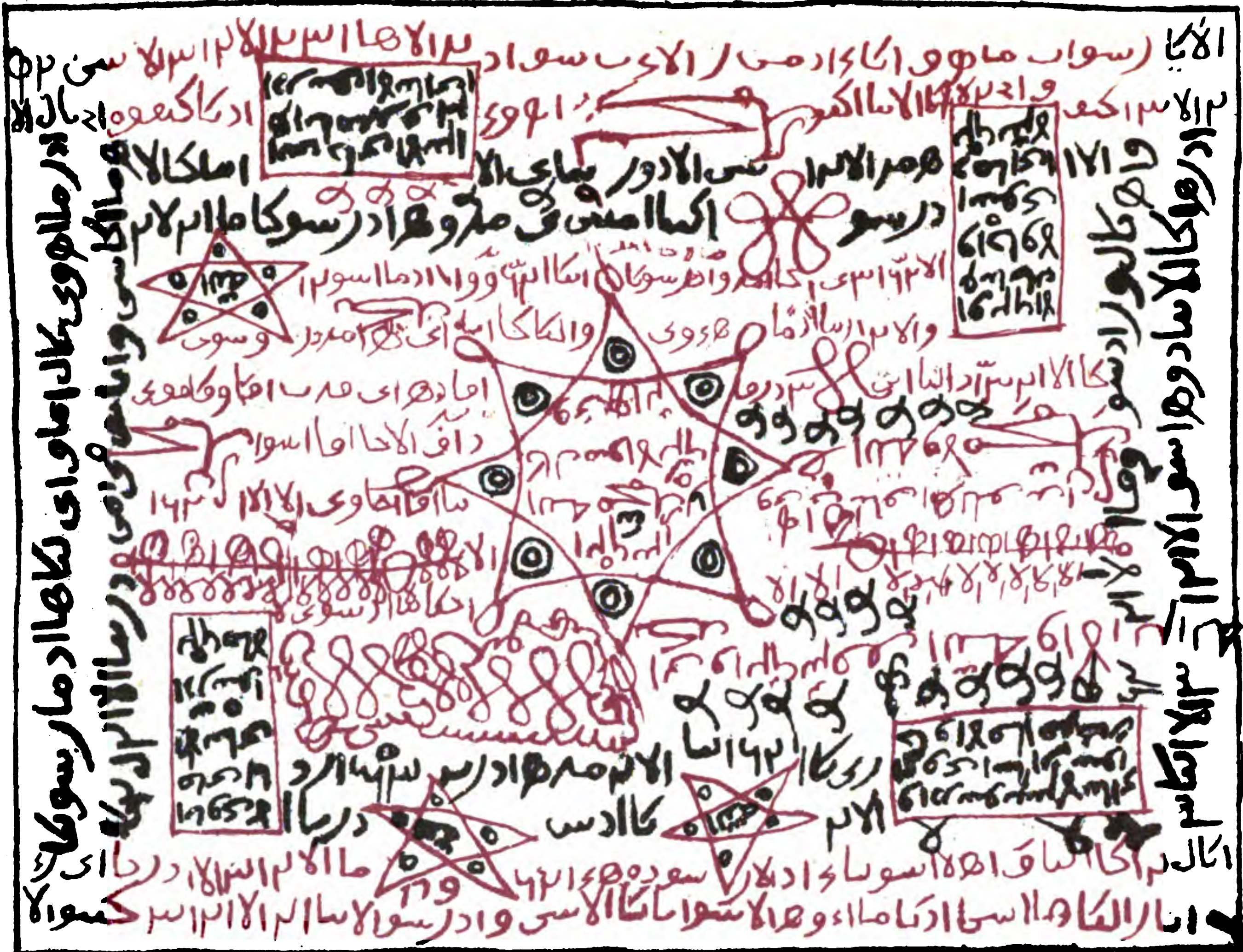

B. ATJEHSCHE MUZIEKINSTRUMENTEN.

PHOTOLITH. EMRIK & BINGER, HAARLEM.

Pl. XII.

PHOTOLITH. EMRIK & BINGER, HAARLEM.

EEN DOÂ.

Pl. XIII.

a

ATJEHSCH MEISJE IN FEESTGEWAAD.

b

ATJEHSCHE KNAPEN IN FEESTGEWAAD.

Pl. XIV.

MAUSOLEUM VAN SULTAN MANSOER SCHAH EN ZIJNE FAMILIELEDEN.

Pl. XV.

Lichtdruk van Emrik & Binger Haarlem.

GRAF VAN SULTAN MANSOER SCHAH (OVERL. IN 1870) EN DIENS EERSTE VROUW.

Pl. XVI.

KANDANG XII TE KOTA-RADJA. (VERZAMELING VAN 12 PRAALGRAVEN VAN ATJEHSCHE SULTANS, WAARONDER OOK DIE DER 4 SULTANES VOORKOMEN).

Pl. XVII.

Lichtdruk van Emrik & Binger Haarlem

GRAVEN VAN DE TWEE ZONEN VAN SULTAN MANSOER SCHAH
1. PANGERAN HOESSIN. 2. ZEINA ABIDIN. (VADER VAN DEN TEGENWOORDIGEN PRETENDENT SULTAN).

Pl. XVIII.

MISSIGIT RAJA TE KOTA-RADJA.

Pl. XIX.

Lichtdruk van Emrik & Binger Haarlem.

MISSIGIT TE OLEH-LEH.

Pl. XX.

DEJAH IN KAMPONG BLANG.
DE TENGKOE IN ORNAAT STAAT ONDER HET AFDAK.

Pl. XXI.

Lichtdruk van Emrik & Binger Haarlem

DE BINASAH TOEA (TEMPEL) IN BLANG OI.

HUIS VAN EEN ATJEHSCH HOOFD.

XXIII.

Lichtdruk van Emrik & Binger Haarlem.

HUIS IN KAMPONG BLANG.
OP DEN VOORGROND MANDJES MET GEDROOGDE ÈNGKOET BILÈH (ANSJOVIS).

Pl. XXIV.

GEZICHT OP DEN PASAR TE KOTA-RADJA.

Pl. XXV.

Lichtdruk van Emrik & Binger Haarlem

MATJES VAN ATJEHSCH FABRIKAAT MET GEKLEURD ZIJDEN EN GOUDEN BORDUURSELS.

Pl. XXVI.

GEZICHT IN KAMPONG LOHONG.

Pl. XXVII.

Lichtdruk van Emrik & Binger Haarlem.

SARONGS EN IDJAR SAWAK VAN ATJ. MAAKSEL MET PRACHTIGE ZIJDEN EN GOUDEN BORDUURSELS.

Pl. XXVIII.

SARONGS EN IDJAR SAWAK VAN ATJ. MAAKSEL MET PRACHTIGE ZIJDEN EN GOUDEN BORDUURSELS.

Pl. XXIX.

ATJEHSCHE WEEFSTER.

Pl. XXVIII.

SARONGS EN IDJAR SAWAK VAN ATJ. MAAKSEL MET PRACHTIGE ZIJDEN EN GOUDEN BORDUURSELS.

Pl. XXIX.

ATJEHSCHE WEEFSTER.

Pl. XXXI.

KOTA GOENOENGAN (HISTORISCH MONUMENT) TE KOTA-RADJA.

Pl. XXX.

Lichtdruk van Emrik & Binger Haarlem.

DE KOTA GOENOENGAN.